

T.C.
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ANTROPOSENTRİK KÜRESEL ÇEVRE
POLİTİKALARI VE ÇEVRE KORUMA
YAKLAŞIMLARININ EKOSENTRİK GÖRÜŞ
ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

POYRAZ ÇİNİ

İZMİR - 2019

T.C.
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ANTROPOSENTRİK KÜRESEL ÇEVRE
POLİTİKALARI VE ÇEVRE KORUMA
YAKLAŞIMLARININ EKOSENTRİK GÖRÜŞ
ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

POYRAZ ÇİNİ

DANIŞMAN: Dr. Öğr. Üyesi NİHAL KIRKPINAR ÖZSOY

İZMİR - 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Antroposentrik Küresel Çevre Politikaları Ve Çevre Koruma Yaklaşımlarının Ekosentrik Görüş Çerçevesinde Değerlendirilmesi" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09.01.2019

Poyraz Çini

TS EN ISO
9001:2015

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ/PROJE SINAVI TUTANAK FORMU

Dok. No: FR/604/21

İlk Yayın Tar.: 03.10.2017

Rev. No/Tar.: 00/..

Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : ..Uluslararası İktisat Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans / Doktora Programı öğrencisi ..Paylaş ÇİMEN ile ilgili Tez/Proje Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:
Sayı :

Uluslararası İktisat Anabilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Mehmet Bülent Uludağ
İmza

SINAV TUTANAĞI

Tez/Proje Sınav Jürimiz tarafından incelenen ..Antroposentrik Küresel Çevre Politikaları ve Çevre Konuma Yaklaşımlarına Ekosentrik Görüş Gerçekleştirilme başlıklı yüksek lisans / doktora tezi ile ilgili olarak jürimiz ..9.01.19 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez/Proje Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında ~~ÖYÇOKLUĞU~~/OYBİRLİĞİ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans / Doktora tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisans geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı
Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Nihal Kırkpınar
Üye	Doç. Dr. Burcu Güler (DEÜ)
Üye	Doç. Dr. Sedat Eylemer
Üye	
Üye	

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ANTROPOSENTRİK KÜRESEL ÇEVRE POLİTİKALARI VE ÇEVRE KORUMA YAKLAŞIMLARININ EKOSENTRİK GÖRÜŞ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Poyraz ÇİNİ

**İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı**

Çevre sorunlarının Sanayi Devrimi'nin ardından baş göstermiş olduğu düşünülse de aslında bu sorunlar insanın doğa ile kurduğu ilişkinin başlangıcına kadar tarihlenebilmektedir. Çevre sorunlarını yaratan başlıca sebep olarak görülen insan faaliyetlerinin temelinde başka bir etken yatmaktadır. İnsanın doğayla kurduğu ilişkiye yön veren düşünce yapısına çevre etiği denilmektedir. Doğanın insana hizmet etmek için var olan bir araç olduğu fikrini karşılayan antroposentrik (insan merkezci) çevre etiği ise çevre sorunlarının temelinde yatan asıl sebeptir. Bu görüşün karşısında doğanın kendinden değeri olduğunu savunan ve çevrenin bütünselliğine vurgu yapan ekosentrik (çevre merkezci) etik yaklaşım yer almaktadır. Günümüze kadar çevre konusunda birçok politika ve strateji geliştirilmiş, çok sayıda sözleşme imzalanmıştır. Bu tezin amacı, üretilen politika ve geliştirilen stratejilere karşın çevre sorunlarının çözüme kavuşmamış aksine boyutlarının giderek artmış olmasının nedenini araştırmaktır. Çalışmada varılan sonuç; çevre sorunlarını çözmek ve doğayı korumak amacıyla üretilen küresel çevre politikaları büyük oranda antroposentrik çevre etiği görüşleri çerçevesinde hazırlandığı, küresel çevre koruma stratejileri yine bu anlayış bağlamında hazırlanıp uygulamaya sokulduğu için çevre sorunlarının gerçek anlamda çözümü mümkün olmadığı ve her geçen gün bu sorunların daha da karmaşık hale geldiğidir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Sorunları, Küresel Çevre Politikaları, Çevre Koruma, Antroposentrizm, Ekosentrizm, Çevre Etiği

ABSTRACT

Master Thesis

AN EVALUATION OF ANTHROPOCENTRIC GLOBAL ENVIRONMENTAL POLITICS AND ENVIRONMENTAL PROTECTION APPROACHES THROUGH ECOCENTRIC VIEW

Poyraz ÇİNİ

**İzmir Katip Çelebi University
Graduate School of Social Sciences
Department of International Relations Program**

Even though it is thought that environmental problems first appeared after the Industrial Revolution, in fact these problems are dated back the start of the relations between human and nature. It is also thought that human activities are the main reasons for these problems but actually there underlies another factor. The structure of thought which gives direction to the relationship between human and nature is called environmental ethics. Anthropocentric environmental ethics, which is the thought that nature occurring as a tool for only serving for human usage, is the main reason that creates environmental problems. In the contrast of this view, there is ecocentric ethic approach that defends nature has an intrinsic value and ecosystem is a whole. Until today, many policies and strategies have been developed and many contracts have been signed about environmental problems. The aim of this thesis is to examine the reasons why environmental problems have gradually increased instead of being entirely solved although policies and strategies developed. The outcome of this study is that since the environmental policies produced in order to solve environmental problems and to protect the environment are mostly prepared within the framework of anthropocentric environmental ethics, real problems of environmental problems cannot be solved and these problems become more complicated everyday.

Keywords: Environment, Environmental Problems, Global Environmental Politics, Environment Protection, Anthropocentrism, Ecocentrism, Environmental Ethics

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
TEZ SINAV TUTANAĞI	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	XI
ÖNSÖZ	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE, EKOLOJİ EKOSİSTEM, İNSAN VE ÇEVRE SORUNLARI

1.1. Çevre, Ekoloji ve Ekosistem Kavramlarının İncelenmesi	5
1.1.1. Çevre Kavramının İncelenmesi	5
1.1.2. Ekosistem Kavramının İncelenmesi	9
1.1.3. Ekoloji Kavramının İncelenmesi	13
1.2. İnsan - Çevre İlişkisindeki Değişimin Tarihi	15
1.2.1. Tarih Öncesi Dönemden Tarım Devrimine Kadar İnsan-Çevre İlişkisi	17
1.2.2. Yerleşik Hayat ve Tarım Devrimi Sonrası İnsan-Çevre İlişkisi	19
1.2.3. Sanayi Devrimi Sonrası İnsan-Çevre İlişkisi	23
1.3. Çevre Sorunu Kavramı ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı ve Küreselleşmesi	26
1.3.1. Çevre Sorunu Kavramı	26

1.3.2. Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı ve Sebepleri	29
1.3.3. Çevre Sorunlarının Küresel Boyutu	37
1.3.4. Küresel Çevre Sorunları	42
1.3.4.1. Ozon Tabakasındaki İncelme	42
1.3.4.2. Asit Yağmurları	43
1.3.4.3. Küresel Isınma ve İklim Değişikliği	44
1.3.4.4. Bitki Örtüsü ve Yağmur Ormanlarının Tahribatı	45
1.3.4.5. Radyoaktif Kirlilik	46

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE ETİĞİNİN ÖNEMİ VE ÇEVRE ETİĞİ YAKLAŞIMLARI

2.1. Çevre Etiği Kavramı ve Önemi	48
2.2. Çevre Etiği Yaklaşımları	55
2.2.1. Antroposentrik (İnsanmerkezci) Etik Yaklaşım	56
2.2.1.1. Antroposentrik Düşüncenin Tarihsel Gelişimi	60
2.2.1.2. Neo-antroposentrik Etik Yaklaşımlar	71
2.2.1.3. Antroposentrik Etiğin Çevre Görüşü ve Eleştirileri	76
2.2.2. İnsanı Merkeze Almayan Çevre Etiği Yaklaşımları	84
2.2.2.1. Biyosentrik (Canlımerkezci) Etik Anlayış	85
2.2.2.2. Ekosentrik (Çevremerkezci) Etik Anlayış	91
2.2.2.2.1. Ekosentrik Düşüncenin Tarihsel Gelişimi	93
2.2.2.2.1.1. Ekosentrik Düşüncenin İlk Örnekleri ve Bütünsellik (Holizm) Fikrinin Ortaya Çıkışı	94
2.2.2.2.1.2. Çağdaş Ekosentrik Düşüncenin Öncüleri	99

2.2.2.2.1.3. Ekosentrik Etiktedir Çağdaş Düşünceler	106
2.2.2.2.2. Ekosentrik Düşüncelere Yönelik Eleştiriler	110
2.2.2.3. İnsanı Merkeze Almayan Diğer Yaklaşımlar	114
2.2.2.3.1. Eko-sosyalizm	114
2.2.2.3.2. Eko-Feminizm	115
2.2.2.3.3. Toplumsal Ekoloji	117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL ÇEVRE POLİTİKALARI, ULUSLARARASI ÖRGÜTLER VE DOĞA KORUMA YAKLAŞIMLARININ ÇEVRE ETİĞİ ANALİZİ

3.1. Çevre Politikası Kavramının Önemi, Ulusal ve Küresel Çevre Politikalarının Özellikleri	120
3.1.1. Çevre Politikası Kavramı ve Önemi	120
3.1.2. Ulusal Çevre Politikaları	123
3.1.3. Küresel Çevre Politikaları	125
3.2. Çevreyle İlgili Öncü Ulusal Politikalar ve Hukuki Düzenlemelerin Tarihsel Gelişimi	127
3.2.1. 19. Yüzyıl Öncesi Yasal Düzenlemeler	128
3.2.2. 19. Yüzyıldaki Yasal Düzenlemeler	132
3.2.3. 20. Yüzyıldaki Yasal Düzenlemeler	137
3.3. Küresel Çevre Koruma Politikaları, Uluslararası Örgütler ve Çevre Sözleşmeleri	143
3.3.1. 1948 Uluslararası Doğa Koruma Birliği	145

3.3.2. 1968 UNESCO Biyosferin Akıllıca Kullanımı ve Korunması Yönelik Hükümetlerarası Konferans	147
3.3.3. 1971 UNESCO İnsan ve Biyosfer Programı	148
3.3.4. 1972 Roma Kulübü ve Büyümenin Sınırları Raporu	150
3.3.5. 1972 Stockholm İnsan Çevresi Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı	151
3.3.6. 1972 Paris Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi	154
3.3.7. 1972 Birleşmiş Milletler Çevre Programı	156
3.3.7.1. 1973 Nesli Tehlikede Olan Yabani Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme	158
3.3.7.2. 1976 Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması İçin Barselona Sözleşmesi	159
3.3.7.3. 1985 Ozon Tabakasının Korunması İçin Viyana Sözleşmesi ve 1987 Montreal Protokolü	160
3.3.7.4. 1987 Dünya Kalkınma ve Çevre Komisyonu Ortak Geleceğimiz Raporu ve Sürdürülebilir Kalkınma	163
3.3.7.5. 1989 Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının Ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi	171
3.3.7.6.1992 Rio Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı	173
3.3.7.6.1. Rio Deklarasyonu	177
3.3.7.6.2. Gündem 21	179
3.3.7.6.3. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi	180
3.3.7.6.4. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi	182
3.3.7.6.5. BM Ormancılık Prensipleri Bildirisi	184
3.3.7.7. 1994 Kahire Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı	185
3.3.7.8. 1994 Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Paris Sözleşmesi	186

3.3.7.9. 1997 Kyoto Protokolü	187
3.3.7.10. 2002 Johannesburg Dünya Zirvesi	190
3.3.7.11. 2005 Dünya Kaynakları Enstitüsü Milenyum Ekosistem Değerlendirmesi	193
3.3.7.12. 2012 Rio+20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı ve Yeşil Ekonomi Yaklaşımı	195
3.3.7.13. 2015 Paris İklim Zirvesi ve Antlaşması	201
3.3.8. Avrupa Birliği Çevre Politikası	205
SONUÇ	212
KAYNAKLAR	217
ÖZGEÇMİŞ	238

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ASPCA:	The American Society for the Prevention of Cruelty to Animals
ATS:	Avrupa Tek Senedi
BM:	Birleşmiş Milletler
CITES:	The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Florsa
DDT:	Dikloro Difenil Trikloroethan
EAP:	Environmental Action Programme
EPA:	Environmental Protection Agency
IMF:	International Money Found
IUCN:	International Union for Conservation of Nature and Natural Resources
IUPN:	International Union for the Protection of Nature
MAB:	United Nations The Man And The Biosphere
MEA:	Millenium Ecosystem Assesments
NASA:	National Aeronautics and Space Administration
NAVS:	National Anti-Vivisection Society
STK:	Sivil Toplum Kuruluşu
TBB:	Türkiye Barolar Birliği

UNEP: United Nations Environment Programme

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

YÇP: Yeni Çevreci Paradigma

ÖNSÖZ

Çevre etiği görüşlerimin gelişmesini sağlayan, doğa sevgisi ve saygısı konusunda ufkumu açan, çevre sorunlarının temel sebebini, çevre politikalarının ve çevre koruma anlayışlarının eksikliklerini anlamamı sağlayan ve bu tez çalışmasını ortaya koyabilmemi mümkün kılan eserleri üreten tüm yazar, düşünür ve bilim insanlarına;

Tez çalışmasında konunun belirlenmesi, gerekli kaynaklara ulaşılması ve teslim sürecine kadar yoğun destek sağlayan, çalışmama yön veren ve motive eden değerli hocam ve danışmanım Doktor Öğretim Üyesi Nihal KIRKPINAR ÖZSOY'a;

Lisans eğitimim boyunca derslerini aldığım Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyelerine ve yüksek lisans eğitimim süresince derslerini aldığım tüm İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyelerine;

Akademik hayatım boyunca her daim yanımda olarak bana sabır ve anlayış gösteren, destek veren, tez çalışmamda dilbilgisi düzenlemeleri ve anlam bütünlüğü konularında sonsuz yardımları dokunan annem Ümit ÇİNİ'ye ve motivasyon konuşmaları, lezzetli kahveleri ve tükenmeyen sabrıyla tez çalışmasının oluşmasında büyük katkıları dokunan değerli arkadaşım Gözde YALAVAÇ'a teşekkür ederim.

Poyraz Çini - Ocak 2019

GİRİŞ

Çağımızın en mühim ve derhal çözüm bekleyen meselelerinden biri olan çevre sorunları insan ve çevre ilişkisindeki hatalı kavrayıştan kaynaklanmaktadır. Çevre ve insan ilişkisi, insanın bir canlı türü olarak ortaya çıkmasıyla başlayan; evrimleşmesi ve gelişmesiyle devam eden; nihayetinde insanın doğayı boyunduruğu altına aldığı, sınırlarının ötesinde sömürerek, doğanın bütünselliğine ve ekolojik dengeye zarar verme noktasına ulaştığı günümüze kadar uzanan bir süreci kapsamaktadır. İnsan toprağı, suyu, havayı, yaşam ve besin kaynağı olan çevreyi hızla, bilinçsizce ve etik sorumsuzlukla kirletmekle, doğanın unsurlarını yalnızca birer değış tokuş aracı, meta veya üretim girdisi olarak kabul edip adeta yağmalamaktadır. Geline nokta, insan çoğunlukla kendini doğadan dışsal konumlandırmakta, onu çevresini saran bir dış çeper olarak tasavvur etmektedir. Ancak, doğanın ayrılmaz bir parçası olan insan, doğanın tüm unsurlarıyla bir bütün olduğunu, doğaya verdiği zararların aslında doğrudan kendisine döneceğı, doğa ile birlikte kendisinin de yok olacağı gerçeğini gözden kaçırmaktadır. Antroposentrik dünya görüşü sebebiyle çevre, yaşamı üreten, destekleyen ve tüm unsurların arası ilişkilere ev sahipliğı yapan bir bütünsel sistem olmanın ötesinde, hammadde kaynaklarının bulunduğu bir depo olarak algılanmakta ve bu nedenle insanların çevre sorunlarına yönelik ilgisi çoğunlukla ekonomik kaygıları içermektedir. Ekolojik denge, sürdürülen ekonomik ilişkiler, üretim-tüketim zinciri ve sanayi uygulamaları sonucunda tahrip olmaktadır. Bu fenomen, hakim paradigma olan antroposentrizmden beslenerek sürmekte ve bir kısır döngü yaşanmaktadır. Bu tez çalışmasında, durumu tersine çevirmenin ancak etik düzlemde gerçekleşecek köklü bir değışim ile mümkün olabileceğı iddia edilmektedir. Böylece, çevre sorunlarının gerçek sebeplerinin anlaşılabilmesi için, insanın çevreyle kurduğı ilişkiye yön veren çevre etiğı olgusu tartışılmakta ve konuyla ilgili teorik bir çerçeve çizilmektedir.

Dolayısıyla bu tez çalışmasının amaçlarından ilki çevre sorunlarının temel sebebi olarak görülen insan faaliyetlerinin ardında yatan felsefi temeli incelemek,

modern insanın kimliğinin belirleyici özelliği haline gelmiş antroposentrik (insan merkezci) düşünce yapısının analizini yapmak ve yalnızca çevre sorunlarının değil, diğer birçok insana ait önemli sorunun da temelinde de antroposentrik dünya görüşünün yattığını ortaya koymaktır. Bunun yerine dünya insanların dolayısıyla bu insanların yönetiminde olan devletlerin, devlet dışı aktörlerin, bu insanlardan oluşan toplumların benimsemesi gereken yaklaşımın ekosentrizm (çevre merkezilik) olduğu ve dünyayı algılayışta, insanın kendini doğa karşısında konumlandırışında insanüstücü paradigmaya geçiş yapılmasının önemi savunulmaktadır. Ekosentrik yaklaşım, doğanın bütününe ve tüm parçalarının insana olan faydalarından bağımsız şekilde, kendi içlerinden gelen özsel bir değer taşıdığını ve insanların da bu değerlere karşı etik sorumluluk sahibi olduğunu savunan bir dünya görüşü ve çevre etiği anlayışıdır. Bu tez çalışması içerisinde ayrıntılı şekilde incelenecek olan bu iki zıt görüşün temel argümanları sırayla ele alınarak aralarında bir karşılaştırma yapılacak ve ekosentrik düşünce biçiminin neden benimsenmesi gerektiğine yönelik iddialarda bulunulacaktır.

Günümüze değin çevre sorunlarının çözümüne yönelik gerek ulusal gerek küresel çapta yüzlerce çevre sözleşmesi imzalanmış, politikalar üretilmiş, örgütler ve kurumlar oluşturulmuş, stratejiler tasarlanmış ve uygulamaya konulmuş, onlarca kez dünya ülkeleri farklı noktalarda bir araya gelerek küresel çevre sorunlarının çözümüne yönelik konferanslar düzenlemişlerdir. Ancak tüm bunlara karşın, bu çabaların ilk başladığı dönemlerden bugüne çevre sorunlarında herhangi bir azalma meydana gelmediği gibi, aksine sorunlar artmış ve giderek karmaşıklaşmıştır. Önce insanı düşünen yaklaşım hem çevre sorunlarının hem de insanlar ve uluslar arasında yaşanan problemlerin temel sebebi olduğu gibi çözüme yönelik gerçekleşen girişimler ve üretilen politikaların başarısız, yetersiz ve etkisiz olmasının da başat nedeni olarak değerlendirilmektedir. Bu politikaları oluşturanlar, oylayıp kabul edenler, itiraz edip reddedenler, stratejileri geliştiren, uygulamaya koyanlar antroposentrik bir dünya görüşü benimsemektedir. İşte bu tez çalışmasının bir diğer amacı bahsedilen bu politikalardaki insan merkezçiliği değerlendirmek, antlaşma metinlerindeki söylemleri ve uygulamaları inceleyerek çevrenin gerçek anlamda korunmasının önüne geçen sebebi ortaya çıkartmaktadır.

Aynı zamanda antroposentrik çevre koruma yaklaşımının küresel çevre politikaları ve uluslararası ilişkilerde sorunları çözüme kavuşturmak konusunda doğru yöntem olmadığının tartışılması amaçlanmakta, insan merkezci düşünüldüğü için, çevrenin değil insanın yararı gözletilmeye devam edildiği için çözüm olacak eylemlere girilmediği iddia edilmekte, politikalar oluşturulurken çevre merkezci etiğin sürece dahil edilmesi gerekliliği savunulmaktadır. Uluslararası kurulan ilişkilerin sanal bir ortamda değil gerçek dünyada, yani doğanın içinde kurulduğunu gözler önüne sermek, ilişki kurulan mekânın ve bu mekânın insan dışındaki diğer unsurlarının de insanla eşit derecede önem verilerek düşünüş ve davranış sürecine dahil edilmesinin bir mecburiyet olduğunu, aksi takdirde yakın gelecekte ortada ilişkilerin kurulacağı bir mekanın dahi kalmayacağını anlatmak temel hedefler olarak belirlenmiştir.

Bu bağlamda alanyazın tarama yöntemiyle icra edilmiş olan tez çalışmasının ilk bölümünde metin içinde sıklıkla kullanılacak olan çevre, ekosistem ve ekoloji kavramlarının karşılık geldiği farklı anlamlar, etimolojileri ve ortaya çıkış süreçleri incelenmektedir. Ardından insan ve doğa arasındaki ilişkinin tarih boyunca değişen boyutu ele alınıp, insanın kendini doğa karşısında konumlandırışının kısa bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Bölümün son alt başlığında ise çevre sorunu olgusu incelenmekte, sebepleri ortaya konulmakta, küreselleşme süreci ele alınıp ardından küresel çevre sorunları kısaca tanıtılmaktadır.

Tez çalışmasının ikinci bölümünde çevre etiği olgusunun teorik çerçevesi incelenmektedir. İlk olarak kavramın anlamı ve önemi değerlendirilmekte daha sonra farklı çevre etiği sınıflandırılmaları ortaya konulmakta ardından tez çalışmasının ana çerçevesini oluşturan antroposentrik ve ekosentrik çevre etiği görüşleri, ortaya çıkışları, orijinleri, ilk temsilcileri, çağdaş versiyonları ve eleştirileri çerçevesinde ele alınmaktadır. Bunların yanında bir diğer önemli çevre etiği görüşü olan biyosentrik (canlı merkezci) çevre etiği görüşü de farklı bir alt başlıkta aynı çerçevede değerlendirilmektedir. Bölümün en sonunda ekosentrizm ve biyosentrizm dışında insanı merkeze koymayan diğer çevre etiği görüşlerinden de kısaca bahsedilmektedir.

Tez çalışmasının son bölümü olan üçüncü bölümde ise öncelikle çevre politikası kavramı ve önemi ele alınmaktadır. Ulusal ve küresel çevre politikalarının anlamları, özellikleri ve eleştirilerinin ardından bölümün ikinci alt başlığına geçilmektedir. Burada ulusal çevre politikalarının öncü örnekleri geçmişten, 20. yüzyılı ortalarına kadar olan süreçte çevre etiği görüşleri çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmektedir. Ardından küresel çevre politikaları, ilk uluslararası girişimlerden itibaren ele alınmakta ve yine çevre etiği görüşleri çerçevesinde değerlendirilip antroposentrik yapıları gözler önüne serilmekte ve sorunları çözüme kavuşturmakta eksik kalan yönleri değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE, EKOLOJİ, EKOSİSTEM, İNSAN VE ÇEVRE SORUNLARI

1.1. Çevre, Ekoloji ve Ekosistem Kavramlarının İncelenmesi

Bu başlık altında tez çalışma boyunca sıklıkla kullanılacak olan çevre, ekosistem ve ekoloji kavramlarının karşılık geldikleri anlamlar, etimolojileri ve tez çalışmasınca benimsenen karşılıkları işlenmektedir. Bu kavramlar farklı kesimlerce farklı anlamlara gelebildiği için, bunların belirtilmesi çalışmanın sonraki bölümlerinde anlatım bütünlüğünün sağlanması açısından gerekli görülmektedir. O nedenle ilk olarak çevre kavramı, ikinci olarak ekosistem kavramı son olarak da ekoloji kavramı alt başlıklar şeklinde ele alınacaktır.

1.1.1. Çevre Kavramının İncelenmesi

Çevre kavramının kullanımına, çevresel problemlerin artış göstermesine koşut olarak hem gündelik hayatta hem akademi çevrelerinde, hem de uluslararası antlaşma metinleri ve sivil toplum örgütlerinin söylemlerinde 20. Yüzyıldan itibaren sıklıkla rastlanmaya başlanmıştır (Akyüz, 2015: 429). Çevre kavramı ilk düşünüldüğünde basitçe anlamlandırılabilir görünmesine karşın, çevreye ilişkin konuların ve yaklaşımların çeşitliliği, derinliği, değerleri; çevre sorunlarının boyutu, algılanışı ve çözümü yolundaki farklı siyasi ve etik yaklaşımlar açısından ele alındığı takdirde, kavramın ne denli karmaşık ve sınırlarını çizmenin ne kadar zor olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğü'nde; "*bir şeyin yakını, dolayı, etrafı, bir şeyi saran mekan, periferi; kişinin içinde bulunduğu fiziki ortam veya toplumu oluşturan sosyal ortam*" olarak geçen "çevre" kavramı akademik söylemde ise farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Örneğin bu tez çalışmasınca eksik görülen bir tanımlamayla çevre "*insanı etkileyen fiziksel, kimyasal ve biyolojik tüm sistemler*"dir (Efendi, 2005: 14). Bu tanımlama yetersiz bulunmaktadır çünkü son derece geniş bir anlamsal yelpazeye sahip olan ve içerisinde çok sayıda farklı bileşenleri barındıran çevre sadece etrafımızı saran unsurlardan değil, aynı zamanda görmediğimiz ve bizden uzak olan ortamlardaki canlıların etkileşim içerisinde olduğu süreçlerden oluşmaktadır (Akyüz, 2015: 429). Türkiye Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın ise çevre kavramına yönelik daha geniş perspektifte bir bakışı açısı olduğundan söz edilebilir. Bakanlığa bağlı web sitelerinde "Çevre Nedir?" başlığının altında yer verilen çevre tanımı şu şekildedir: "*Çevre, insanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları fiziki, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır. Basit anlatımıyla gözümüzün gördüğü her şeydir. Yaşadığımız ortamdır. Etrafımızdaki doğa ve hatta geleceğimizdir*"(Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Muş Valiliği İl Müdürlüğü - <http://mus.csb.gov.tr/cevre-nedir-i-3927>). Bu görüş çerçevesinde yapılan bir çevre tanımlamasını 1983 senesinde kabul edilip yürürlüğe giren Çevre Kanunu'nda da görülmektedir. Kanunda geçen tanımlamaya göre çevre, "*canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam*"dır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre Kanunu, 1983). Bu iki tanımlamanın ışığında çevrenin, sadece insanların değil, hayvanlar ve bitkilerde dahil olmak üzere gezegendeki tüm canlıların etkileşimde buldukları tüm alan ve boyutları içerdiği söylenebilir.

Çevre'yi fiziksel-toplumsal çevre yahut doğal-yapay çevre şeklinde ayırarak gören yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bunlara göre fiziksel çevre insanın içinde yaşadığı fiziksel ortam iken, toplumsal çevre ise insanların birbirleriyle kurduğu ekonomik, toplumsal, siyasal ve sosyal ilişkiler sistemidir (Efendi, 2005: 14-15). Fiziki çevre içinde ikiye ayrılan haliyle doğal çevre; doğal süreçlerle kendiliğinden oluşan insan müdahalesine maruz kalmamış tüm doğal varlıkları ifade etmektedir. Yapay

çevre ise; insanlık tarihinin başlangıcından günümüze gelen sosyal ve ekonomik evrimleşme sürecinde, çoğunlukla doğal çevreden yararlanılarak insan müdahalesiyle ve onun eliyle yaratılan tüm değer ve varlıklardır (Yazgan, 2010: 229). Sosyoloji disiplininde ise çevre terimi çoğunlukla diğer disiplinler ve halk dilindeki kullanım şeklinden oldukça farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Sosyolojide "çevre" çoğunlukla ele alınan varlık üzerindeki toplumsal ve kültürel etkileri betimlemek için kullanılmaktadır (Özerkmen, 2002: 175). Çevreyi sadece "insanı çevreleyen doğal ortam" olarak anlamak, onu dışlamak ve insan ile ilişkisini önemsemek anlamına gelmektedir.

Son bölümde ayrıntılarıyla işleneceği üzere belli başlı bir takım uluslararası antlaşmalarda ve çevre sorunlarını konu edinen uluslararası konferanslarda da, çevre kavramının insan odaklı düşünüldüğünü görmekteyiz. Örneğin 1972 senesinde BM'nin uzmanları ve çoğunlukla Batı Bloğundan birçok ülkenin katılımıyla düzenlenen ve çevrenin hukuk aracılığıyla korunması konusunda atılmış ilk adım olarak kabul edilen Stocholm Konferansı'nda ortaya konulan sonuç bildirgesi "Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (United Nations Conference on Human Environment) " adıyla yayınlanmıştır. Bu konferansta "İnsan ve Çevresi için Harekât Planı" adı altında bir takım öneriler içeren bir bildirge de kamuoyuyla paylaşılmıştır (Kayhan, 2013: 62). Çevresel sorunların büyük kısmının sorumlusu insan olarak kabul edilse de bu sorunlardan olumsuz etkilenenler yalnızca insanlar olmadığı için, hayvanlar ve bitkiler de en az insan kadar zarar gördüğü ve göreceği için, insanın çevreye verdiği zarar sadece yakın çevresini değil yaşam alanından binlerce kilometre uzaktaki yerlere dahi etkileyebileceği için çevreyi yalnızca insan ve onun yaşam alanıyla sınırlamamak "aksine canlıların eylemlerinin etki edebileceği tüm alanları ve süreçleri dahil etmek gerekmektedir" (Akyüz, 2015: 430). Bu şekilde çevrenin tanımı insanların insanlarla olan ilişkileri, insanların diğer canlılarla olan ilişkileri, canlı varlıkların kendi aralarındaki ve cansız çevreyle ilişkileri ve tüm bunların birbirleri ile olan etkileşimlerinin yaşandığı uzam şeklinde yapılabilir (Ertan Akkoyunlu, 1998: 125).

Bunlar dışında ‘Çevre’ sözcüğünün çeşitli bilim disiplinleri ve düşünce insanlarınca birçok farklı tanımı yapılmıştır. Bu tez çalışmasınca benimsenen belli başlı çevre tanımlamaları şu şekilde sıralanabilir: Bir canlı varlığın yaşamını etkileyen canlı ve cansız tüm faktörlerin bir bileşimi olan ekosistem; bir yaşam ortamında etkili olan fiziksel, kimyasal, biyolojik faktörler bütünü; canlı-cansız tüm varlıklar ile bunların birbirleriyle olan ilişkilerini içeren ekolojik sistemler; bir organizma yahut organizmalar topluluğunun yaşamını sürdürdüğü mekanlar ve onu/onları devamlı etkisi altında bulunduran süreçler; bitkiler, hayvan toplulukları, bunların birlikte oluşturduğu sistemler, cansız varlıklar, insanlığın geçmişten günümüze yarattığı uygarlıklar ve onların mirasları (Keleş & Hamamcı, 2002: 28). Bu tez çalışmasında kabul edilen anlamını tek cümleyle ifade etmek gerekirse Yazgan'ın eserinde geçen şu açıklama yerinde olacaktır: çevre, insan dahil olmak üzere doğada bulunan tüm canlı-cansız varlıklar, canlı varlıkların eylemlerini etkileyen-etkileyebilecek ya da onlardan etkilenen-etkilenebilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal nitelikteki tüm etkenlerdir (Yazgan, 2010: 229). Çevre kavramı ve olgusu farklı anlamlara ve boyutlara sahip olsa da onu bütüncül ve tek bir eksenle ele almak gerektiği düşünülmektedir. Çünkü insan faaliyetleri sonucu oluşan zararlardan çevrenin tüm boyutları etkilenmektedir. Bu yüzden çevreyi geniş anlamıyla ve bir bütün olarak ele almak, çevreye verilen bu zararları anlamak ve çevresel sorunların ölçeğini hesaplama konusunda daha yararlı olacaktır (Akyüz, 2015: 429).

Tüm bunların yanında çevre kavramının kullanımının insanı doğadan dışlayan antroposentrik¹ bir tabir olduğu onun yerine "ekosistem" ya da "ekoloji" kavramlarının kullanımının daha uygun olacağını iddia eden bir takım yaklaşımlar da bulunmaktadır. Örneğin Berk İlke Dünder'in aktardığına göre çevre, merkezde olmama, özle veya esasla ilgili olmama anlamına gelen, insanı merkeze yerleştirip doğayı insana dışsallaştıran bir tabirdir. Bu durum bir tanımlama özelliği olmasının yanında, aslında doğaya bakış açısındaki insana dışsallığı göstermektedir. Antroposentrik bakış açısını yansıtan çevre tabirinin, doğaya yönelik insanın yararını gözetken müdahalelere

¹ İnsan-merkezcilik. İkinci bölümde ayrıntılı olarak incelenmektedir.

meşruiyet kazandırdığı iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre doğanın insanın çevresinde var olan, onun hizmetinde araçsal bir varlık olduğu fikri doğanın insana dışsal konumlandırılmasına sebep olmakta ve çevre sözcüğü bu bağlamda kullanılmaktadır (Dündar, 2014: 73). Bu çalışmada çevre kavramı yerine sıklıkla doğa, ekosistem ve ekoloji kavramları kullanılacak olsa da çevre'nin kullanımından da vazgeçilmeyecektir. Dündar'ın aktardığı tespit akla yatkın olsa da dile yerleşmiş ve geniş kitlelerce ortak bir tabir olarak kullanılan çevre, antroposentrik kullanımından sıyrılarak insanın çevresini saran bir ortam değil, onun da bir parçası olduğu karmaşık ve bütünleşik bir yapı anlamında kullanılacaktır.

1.1.2. Ekosistem Kavramının İncelenmesi

Ekosistem, canlı organizmaların ve onların çevresindeki cansız varlıkların bir araya gelerek meydana getirdikleri işlevsel bir bütündür. Ekosistem sözcüğündeki temel vurgu "sistem" kavramıdır. Doğadaki bütün birimler bir sistem niteliğine sahiptir, birbirleriyle çok yönlü ve sayısız iletişim içindedir ve birbirlerine bağımlıdır (Sarı, 2016: 8-9). Ekosistem için geniş bir tanımlama sunan Mine Kışlalıoğlu ve Fikret Berkes, Çevre ve Ekoloji adlı eserlerinde terimi şu şekilde anlamlandırmışlardır: "*Ekosistem, sınırları belirli bir alan içinde üreticiler, tüketiciler, ayrıştırıcılar ve onların çevresindeki cansız varlıklardan oluşan; enerji akımı, kimyasal madde döngüleri ve popülasyon denetimi gibi işlevleri kapsayan birimdir*". Ekosistem devamlılığını bu üç temel işlevle sürdürmektedir. Bu işlevler ekosistemin birimlerinin birbirleriyle ilişkilerini düzenler ve sistemin bir bütün olarak devamlılığını sağlar ve bir ekosistemde ayrı ayrı değil mutlaka birlikte bulunurlar (Kışlalıoğlu ve Berkes, 2010). Ekosistem terimi, küresel çapta büyük bir sistemi de ifade edebilmektedir, yerel ve küçük çaplı bir sistem için de kullanılabilir. Karşılıklı madde alışverişi yapan organizmalarla, kayalar, denizler, toprak gibi fiziksel varlıkların birlikte bulunduğu herhangi bir doğal ortam da bir ekosistemdir. Ekosistem yaklaşımı, tüm bu alandaki

sistemin nasıl işlediğiyle ilgilenir ve onu tarif eder. Gezegenimizin yerküresi, en büyük ekosistemi yani ekosferi oluşturmaktadır (Bharucha, 2005: 50-54).

Canlı organizmalar ve onların durmaksızın ilişki içinde olduğu cansız fiziksel çevrenin birlikte bütüncül bir "sistem" oluşturdukları ve canlı varlıkların bu cansız çevreden ayrı ele alınıp değerlendirilemeyeceği fikrine temas eden ekosistem terimini, ilk olarak 1935 yılında yayınladığı "The Use And Abuse Of Vegetational Concepts And Terms (Vejetasyon Kavramlarının Ve Şartlarının Kullanımı ve Kötüye Kullanımı)" adlı makalesinde İngiliz ekolojist Arthur G. Tansley önermiş ve kullanmıştır (Richter ve Billings, 2015: 901). Bu yeni sistem düşüncesine benzer fikirleri içeren ilgili yazılı kaynaklar Tansley haricinde Amerika, Avrupa ve Rusya alanyazınında da, 1800'lü yılların sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlamıştır. Alman bilim insanı Karl August Möbius 1877 yılında yayınladığı "Pioneering Study Of Community Ecology" isimli eserinde bir istiridye resifinde yaşayan organizmaların oluşturduğu yapıyı canlı ve cansız birimlerle birlikte sistemsel yaklaşımla değerlendirmiş ve "biocoenosis/biyosönoz" olarak adlandırmıştır. Amerikalı Stephen Alfred Forbes, 1887 yılında yayınlanan ve kült bir eser olarak kabul görülen "The Lake as a Microcosm" isimli makalesini yazmıştır. "Microcosm" teriminin Türkçe karşılığı "küçük evren"dir. Bu makalede Forbes konu edinilen gölü bir bütün olarak ele alıp sistemsel olarak işleyen bir evren gibi imgelemiştir. Konuyla ilgili bir diğer bilim insanı ise Rus Vasily Vasilyevich Dokuchaev ve öğrencisi G. F. Morozov birlikte yayınladıkları eserlerinde Tansley'in ekosistemine yakın bir anlama gelen "biyosönoz" kavramını vurgulamışlardır (Kışlalıoğlu ve Berkes, 2010: 37-40).

Sözü geçen biyologların haricinde başka pozitif bilimciler ve sosyal bilimciler de birbirine yakın dönemlerde doğadaki tüm varlıkların hep birlikte bir sisteme dahil oldukları görüşünü benimsemeye başlamışlardır. Bir fizikokimyacı ve matematikçi olan Alfred J. Lotka, 1925 yılında kaleme aldığı, "Elements of Physical Biology (Fiziksel Biyolojinin Unsurları)" adlı eserinde, organik ve inorganik varlıkların bir bütün halinde ve sistem olarak işlev gördüğünü belirlemektedir. O nedenle de bu bütünü işleyişini

kavramadan, onu meydana getiren parçaların tek başına anlaşılmasının imkansız olduğunu belirtmiştir. Farklı disiplinlerle ilgilenen iki bilim insanı olan Arthur Tansley ile Alfred Lotka'nın birbirlerinden bağımsız olarak bu ekolojik sistem fikrini birbirlerine yakın zamanlarda önermeleri, bilim tarihi açısından önemli kabul edilmektedir. Doğa bilimlerindeki bu sistemci anlayıştan etkilenen sosyal bilimciler, 1930'lu yıllarda sistemsal yaklaşımı disiplinlere dahil etmeye başlamışlardır. Örneğin; Gary Machlis, Jo Ellen Force, William Burch birlikte yayınladıkları "The human ecosystem Part I: The human ecosystem as an organizing concept in ecosystem management (İnsan ekosistemi Bölüm I: Ekosistem yönetiminde örgütsel bir kavram olarak insan ekosistemi)" adlı makalelerinde "İnsan ekosistemi" kavramını ortaya koyarak bu sistemsal görüşü sosyolojiye entegre etmeye çalışmışlardır. Böylece ekoloji bilimi ve insan toplumlarıyla ilgili sosyal kuramların bir araya getirilme çabası başlamıştır ve dünyadaki çevre sorunlarının algılanmasında ve çözümünde, ekosistem yaklaşımının kullanımı günümüzde gittikçe yaygınlaşmıştır (Odum ve Barret: 2008: 18-19).

Bütün canlı ve cansız varlıkların içinde bulunduğu çevrenin ve canlı varlıkların yaşamasını, bu yaşamın kesintisiz döngüsünü sağlayan etkilerin toplamı olan ekosistem kavramının ve sistemin dengesinin ne denli önemli olduğu kavrayabilmek için ve sisteme dışarıdan bir müdahale olması durumunda dengenin nasıl bozulduğunun anlaşılması açısından Amerika Birleşik Devletleri'nin Arizona eyaletinin Oracle şehrinde gerçekleştirilen Biosphere 2 isimli deneyin güzel bir örnek teşkil ettiği düşünülmektedir (Karaca, 2007: 3). Bu deney kapalı ve dünyadan izole edilmiş bir alanda biyosferin doğal koşullarının birebir oluşturulması ve olacakların izlenmesi amacıyla farklı disiplinlere mensup bilim insanlarının bir araya gelmesiyle gerçekleştirilmiştir. Deney kısa sürede başarısızlıkla sonuçlandığı gibi aynı zamanda deneyde yer alan insanlar ve diğer canlıların yaşamları da tehlikeye girmiştir. Bu başarısızlığın bizlere gösterdiği, doğal şekilde oluşan dengeye dışarıdan bir müdahale gelmesi durumunda yaşamın nasıl imkânsız kılındığıdır. Başarısızlığın bir numaralı sebebi olarak sebze ve meyvelerin yetiştirilmesi için toprağın aşırı şekilde gübrenmesi belirlenmiştir. Bu durum mikroorganizmaların sayısında aşırı artışlara sebep olmuş ve artan oksijen ihtiyaçları yüzünden kısa sürede bilim insanlarının nefes alıp verişlerinde zorluklar yaşanmaya

başlamıştır. Bu durumun yol açtığı zincirleme sorunlar deney alanındaki yaşamsal sistemleri felç etmiş ve bizlere ekolojik sisteme yönelik dışarıdan bir müdahalenin, dengeleri nasıl alt üst edebileceğini göstermiştir (Ayrıntılı bilgi için: Alling ve diğerleri: 1993; Poynter, 2006).

Biosphere 2 deneyinde gerçekleşene benzer şekilde dünyanın doğal denge durumunun günümüzde hızlıca bozulmakta olduğu düşünülmektedir. Endüstri kuruluşları, tarım işletmeleri, enerji santralleri ve otoyollar gibi ekosisteme dışarıdan bir müdahale olarak görülen yapay çevre unsurları bu bozulmadaki en önemli sebepler olarak görülmektedir. Bu yapay çevrede yaşayan çağdaş insan ise kendi elinden çıkan bu yapay çevrenin doğaya, bütün canlılara ve aslında dönüp dolaşıp yine kendine ne kadar zarar verdiğini anlayamamaktadır. Oysa hava, su, toprak gibi canlıların yaşaması için zaruri olan kaynaklar, ekolojik döngülerle meydana gelmektedir. Rüzgarın, güneşin, iklimlerin, akarsuların veya denizlerin etkisiyle inorganik ve organik maddeler ayrılmakta ve bunlara bağlı ekolojik döngüler oluşmakta böylece doğada bir madde alışverişi ve enerji akışı sağlanmaktadır. Bu döngüleri içeren ve "*yeryüzünden atmosfere, yeraltı sularından okyanuslara, mikroorganizmalardan insanlara kadar bütün canlı ve cansız doğal varlıklar arasında karmaşık bir ilişkiler ve etkileşme ağı*" bulunmaktadır. Bu ilişkiler ağı ise yaşamının sürmesini sağlayacak hassas bir denge üzerine oturmuştur. Yaşanabilir ve sürdürülebilir bir dünyanın var olması için bu denge korunmak zorundadır. "*Bunu sağlamak için de doğal varlıklar arasındaki karşılıklı etkileşim ve ilişkilerin işleyişini iyi bilmek şarttır.*" (Özkan, 2018: 11). Bu noktada ise ekolojinin bir bilim dalı olarak etkisinin yadsınmaması gerekmektedir.

1.1.3. Ekoloji Kavramının İncelenmesi

İngiliz akademisyen ve yazar Raynold Williams "Keywords: A Vocabulary of Culture and Society (Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı) " adlı eserinde "ekoloji" sözcüğünün kökeninden ve tarihsel gelişiminden bahsetmiştir.

İngilizce orijinali "ecology" olan sözcüğün etimolojik incelemesini yapan Williams, sözcüğün Yunanca ev halkı anlamına gelen "Oikos" ve akılla kavrama anlamına gelen "logos" kelimelerinin bileşiminden türediğini belirtmektedir. Williams kavramın ilk kullanımının 1870'lere kadar gidebildiğinden ve Alman biyolog ve filozof Ernst Haeckel'in kavramı aslen "oecology" olarak kullandığından bahsetmektedir. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısına değin ekoloji kavramı İngilizce'de yaygın olarak kullanılmamaktadır. Kavramı "ecology" olarak ilk defa, 1 Ocak 1858'de ABD'li yazar Henry David Thoreau'nun, kuzeni olan Geoge Thatcher'a yazdığı bir mektupta kullandığı bilinmektedir. Williams aynı zamanda ilkin "oecology" olarak doğan ve hayatına "ecology" olarak devam eden sözcüğün, bitkiler ile hayvanların birbiriyle ve yaşam alanlarıyla ilişkisini incelemeyi tanımlamak için kullanılmaya başladığından bahsetmektedir (Williams, 2006: 132-134). Haeckel'in ekoloji sözcüğünün kökünü "oikos" kelimesi olarak seçmesinin, doğayı "canlıların evi" olarak görmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Kılavuz, 2015: 280). Yani yeni bir bilim dalı olarak gelişmeye başlayan ekoloji ilk olarak insan dışındaki canlıların yaşadığı yerlerdeki toprak ve iklim koşullarını, canlı organizmaların yaşadığı mekanlardaki durumlarını kendine inceleme alanı belirlemiştir.

İngilizcede ekoloji teriminin anlamının oluşması, değişerek ve genişleyerek günümüze kadar ulaşması yaklaşık 150 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Aslında Haeckel tarafından üretilen ve ilk kez kullanılan ekoloji (oecology) teriminin, Danimarkalı bitki bilimci Eugenius Warming'in 1895'te kaleme aldığı "Ekolojik Bitki Coğrafyası (Plantesamfund: Grundtræk af den økologiske Plantegeografi)" raporundaki kullanımına kadar unutulduğu düşünülmektedir. Ancak 19. Yüzyılın sonlarından bugüne ekoloji konusunda toplam sayısı binlerle ifade edilecek kadar çok kitap yazıldığı da bilinmektedir. Örneğin 1913 senesinde The "Journal of Ecology (Ekoloji Dergisi)" ve 1920 senesinde "Ecology" isimli iki akademik yayın başta olmak üzere konuyla ilgili birçok dergi yayın hayatına başlamıştır (Sevgi, 2015: 30). Sevgi'nin aktardığına göre Richard Brewer "Science of Ecology (Bilim ve Ekoloji)" adlı eserinde ekolojinin anlamından şu şekilde bahsetmektedir:

"Ekoloji, canlıların çevre ve diğer canlılarla olan ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır. Buradaki anahtar kelime "ilişkiler"dir. Ekoloji bir etkileşim çalışmasıdır. Bir ormanda yaşayan bitki ve hayvanların listesinin yapılması ekolojide sadece ilk adımı oluşturmaktadır. Ekoloji, kimin kimi yediğiyle ya da bitkilerin arasında gölgede kalmaya dayanamadığından başarısız büyüme gösterenlerin hangileri olduğuyla ilgilenmektedir."

Ancak elbette ekoloji terimine yönelik süreç içerisinde konuyla ilgilenen bilim insanlarınınca birçok farklı tanımlandırma yapılmıştır. Örneğin; Amerikalı ekoloji uzmanı Eugene Odum ekolojiyi "*doğanın yapı ve işlevlerine yönelik çalışmalar*" olarak, Walter P. Taylor ise 1936'da yayınlanan "What is Ecology? (Ekoloji Nedir?)" adlı eserinde "*canlıların çevreleriyle olan bütün ilişkilerinin bilimi*" şeklinde tanımlanmıştır (Sevgi, 2015: 31). Ekoloji'nin araştırma alanı ise, Anadolu uygarlıklarında "Kybele" olarak isimlendirilen, Antik Yunan uygarlığında "Gaia" denilen, Amerikan yerli kültüründe ismi "Ina" olan, uzakdoğu uygarlıklarında ise "Ying ve Yangı" olarak adlandırılan, güncel bilimsel terminoloji ile dünyanın integral enerjisidir (Ertan Akkoyunlu, 1998: 131).

Ethem Torunoğlu, hazırlayanları arasında bulunduğu "*Çevre Sorunları ve Politikaları*" adlı ders kitabında ekolojiyi "*cansız doğal çevre bu çevre içinde yaşamlarını sürdüren canlılar arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı*" olarak tanımlamaktadır (Torunoğlu, 2013: 5). Ekolojinin ilgi alanını hayvanlar ve bitkilerle kısıtlamayıp içine insanı da alan yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin ekolojinin genişletilmiş tanımların biri olarak; insanın, diğer insanlarla ve insan harici canlılarla olan müşterek ilişkilerinin ve tüm bu canlıların yaşadıkları ortamdaki canlı-cansız varlıklarla girdikleri etkileşimlerin toplamı yorumu da kabul edilmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2002: 28). Aynı şekilde Kemal Görmez'de ekoloji bilimine yönelik yaptığı tanımlamada, kapsamına insanın bir parçası olduğu doğa olan ilişkilerinin incelenmesini dahil ederek içeriğini genişletmiştir (Görmez, 2015: 5-6).

Ekoloji süreç içerisinde birçok alt dala ayrılmış, bilim alanlarının neredeyse hepsine nüfuz etmiştir. Birçok bilim dalı, beraberinde ekoloji ekini alarak yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıkmaktadır. Politik Ekoloji, Psikolojik Ekoloji, Sosyal Ekoloji bu yeni bilim dallarından birkaçıdır. Bunların haricinde ekoloji yorumu ve yaklaşımları hayatın diğer alanlarına da etki etmiş ve birçok siyasi, felsefi, sosyolojik düşünceye eklemlenmiştir. Bunlara örnek olarak da, Eko-marksizm, Eko-kapitalizm, Eko-teoloji, Eko-feminizm ve benzerleri verilebilir (Sevgi, 2015: 31). İnsanın da çevreyle ilişkilerinin ekolojinin konusuna dahil edilmesi beraberinde konuya dair etik düşünceleri ve tabii "ekolojik etik" ya da bu tez çalışmasında tercih edilen haliyle "çevre etiği" kavramını getirmiştir. İnsanın da çevresel ilişkiler açısından bağımsız olamayacağı düşüncesiyle birlikte; çevre etiği konusuyla ilgilenmek, insanın çevreyle olan ilişkisine dair sosyolojik ve felsefi çalışmalar yapmak ekosistemin bir bileşeni olarak insanın kendi soyunun geleceğini sürdürebilmesi açısından da kaçınılmaz görülmeye başlanmıştır (Zuziak, 2016: 25-28). Başlığı "Çevre Etiği, Önemi ve Türleri" olan ikinci bölümde çevreye yönelik geliştirilen etik tutumlara ayrıntılı şekilde işlenecektir.

1.2. İnsanın Çevreyle Olan İlişkisindeki Tarihsel Değişim Süreci

“Çağdaş insan kendini doğanın bir parçası olarak değil, yazgısı onu egemenliğine almak ve yenmek olan bir güç olarak hissetmektedir; oysa bu savaşı kazanacak olursa, kendisini de yenik düşen tarafta bulacağını unutmaktadır”
(Schumacher, 2014 : 9)

Üzerinde yaşadığımız gezegenin bugünkü hali milyonlarca yıllık bir evrimsel sürecin sonucudur. Bu evrimsel sürecin bir bölümünde "insan" canlısı yeryüzünde

ortaya çıkmış, çevresiyle olan ilişkileri başlamış ve birçok farklı aşamalardan geçmiştir. İnsanın yeryüzünde ortaya çıkış temellerinin iki milyon yıl öncesine dayandığı düşünüldüğü vakit bu ilişkinin oldukça uzun soluklu olduğu görülmektedir (Birdiqli, 2014: 28). Çevre ve insanın etkileşim sürecine bakıldığında, insan başlangıçta uzunca bir süre çevresi yani doğa karşısında güçsüzdür ve ona yüksek oranda bağımlıdır. Doğayı isteği ölçüsünde değiştirip, dönüştürebilme yetisinden mahrumdur. Ancak, zamanla geçirdiği evrim ve gelişim sürecinin neticesinde bu ilişki insanın çevre üzerinde giderek artan bir egemenlik kurması, onu denetlemesi, dilediğince dönüştürmesi ve hatta kendi lehinde bir hiyerarşi benimsemesi yolunda gelişmiştir. İnsan asırlarca çevresini herhangi bir gelecek endişesi ve sürdürülebilirlik kaygısı olmadan işlemiş, doğanın onun hizmetine sunduğunu düşündüğü zenginliklerini ve onun kullanımı için var olduğuna inandığı kaynaklarını sömürmüştür. Zamanla değişen insan ve çevre ilişkilerinin artık insanın hayatını sürdürmesi için gereken doğadan yararlanma düzeyini aştığı, çevrenin olanaklarını zorlamaya başladığı ve doğal dengeyi tehdit eder hale geldiği düşünülmektedir. İnsanın doğayı kendi çıkarı için kullanma seviyesinin, ekosistem dengesinin bozuma uğratacak denli ilerlediği genel kabul görmektedir (Özerkmen, 2002: 170).

İnsanın doğa ile kurduğu ilişki varoluş koşulları içinde en öncelikli gelen ilişkidir. Bu ilişkinin arka planında insanın aslında doğanın içine doğması ve ona bağımlı bir varlık olması yatmaktadır. İnsan her ne kadar kendine şehirler kurup, evler inşa edip, onların içinde yaşıyor olsa da aslında doğada yaşayan, hayatını şekillendirirken doğal koşulların etkisinde kalan ve zorunlu olarak da bir şekilde her zaman doğayla ilişki içinde olacak bir canlıdır. Bu birliktelik günümüzde çoğunlukla insanın kendi ihtiyaçları ve istekleri etrafında şekillenmektedir. İnsan bir parçası olduğu doğanın varlığını ve kendi üzerindeki etkisini tek taraflı bir tutumla görmezden gelmiş ve kendi konumunu merkezileştirme yolunu seçmiştir. Böylece ekosistemin bir parçası olan ve aslında ona tabii yaşaması gereken insan bu doğal işleyişe doğrudan müdahil hale gelmiştir (Gül, 2013: 18). İnsanlığın geçirdiği aşamalarla geldiği günümüzdeki medeniyet biçimine, insan-çevre ilişkisinin değişimini içeren bir sürecin

sonucunda ulaşılmıştır. Bu süreç boyunca ulaşılan her seviyeyi bir öncekinden farklılaştıran en önemli etken insan ve çevre ilişkisindeki değişimin bir yansıması olan üretim biçimindeki değişimlerdir. Bu değişimler yalnızca insan yaşamını şekillendirmekle kalmayarak doğa üzerinde kurulan baskıyı da artırmıştır. Örneğin avcı ve toplayıcı topluluklardan, tarım toplumuna geçiş; tarımla birlikte gelişen ticaretin peşi sıra kitlesel üretime geçiş; insan ve çevre ilişkilerini giderek asimetrik hale getirmiştir. Bunun sonucu ise gezegenin adeta yağmalanmaya başlaması olmuştur (Birdişli, 2014: 28). Tarımsal etkinlikler, doğanın yapısını ve insanın çevreyle ilişkisini değiştirmiştir. Ormanlar, çalılıklar, otlaklar, tarım yapmak üzere dönüştürülmüştür. Toprağın düzenli olarak işlenmesi, sulama ve gübreleme gibi işlemler toprağın yapısını da değiştirmiştir. İnsanın toprakta ve bitki örtüsünde yarattığı bu değişim aslında doğayı üzerinde kurmaya başladığı egemenliği sembolize etmektedir. Bu kurulan egemenlik hali, doğa ile insanın karşılıklı ve eşit koşullara dayalı ilişkisini yok ederek, insanın çevreye yabancılaşmasını getirmiştir (Tuna, 2000).

1.2.1. Tarih Öncesi Dönemden Tarım Devrimine Kadar İnsan-Çevre İlişkisi

İnsanın evrim süreci boyunca, başlangıçta ilkel insanın doğa içerisinde ve doğa olaylarına karşı neredeyse tamamen savunmasız, çaresiz ve yalnız olduğu bilinmektedir. Tarih öncesi dönemi araştırma konusu edinen arkeoloji bilimi, ulaşılan bulgular neticesinde insan türünün ilk olarak yiyecek toplayıcısı-avcı ve göçebe toplumlar şeklinde var olduğunu ortaya koymuştur (Birdişli, 2014: 29). İkel insan bu dönemde, bireyin ihtiyaçlarının topluluğun ihtiyaçlarına bağlı olduğu, organik ilişkilere dayanarak doğayı deneyimleyen; küçük ve birbirleriyle iç içe topluluklar halinde, doğanın gücünü tek veri kabul ederek; onun iktidarı karşısında savunmasız ve ona boyun eğen bir yaşam sürmüştür. Hatta doğanın bir takım gizemli güçlere sahip olduğuna yönelik inanç ve doğal olaylar karşısındaki yaşanan çaresizlik hissi insanın doğaya kutsiyet atfetmesine neden olmuştur (Maltaş, 2015: 2). Bu toplumlar çevrenin

yarattığı şartlar ve koşullara bağlı olarak yaşamış ve etraflarındaki dünyayı değiştirmek için büyük bir çaba içine girmemişlerdir. İnsanların bu dönemde şartlarına ve koşullarına neredeyse tamamen bağımlı oldukları doğayı değiştirmeye veya dönüştürmeye yönelik kabiliyetleri oldukça kısıtlıdır. Çünkü yaşamlarını sürdürmeyi sağlayan alet-edevatları ve sistemleri yani teknolojileri doğa üzerindeki değişim ve kontrolü gerçekleştirecek boyutta gelişmiş değildir (Yazgan, 2010: 230). Yeryüzüne diğer yırtıcılarda olduğu gibi doğal korunma ve savunma mekanizmaları ile de gelmediği için doğaya uyumsuzluğu ve aykırılığı diğer canlılara göre daha fazladır. Bu sebepten ötürü, varlığını devam ettirebilmesi için başlangıçta doğaya baş eğmiş ve çevresine uyumlu yaşamaya çalışmıştır. Göçebelik evresinde insan bir nebze çevresine etki etmeye başlamasına rağmen yine de henüz doğal olayların nedenini kavramaktan ve doğayı denetlemekten uzaktır (Özerkmen, 2002: 170).

Başlangıçta ete yönelik ihtiyacını avladığı küçük memeliler ve kuşlardan sağlayan insanın doğa üzerinde kurmaya başladığı hâkimiyetin ilk emaresi bir takım bitki ve hayvan türlerinin ehlileştirilmesidir. Neolitik dönemlerde insanlar tarafından geliştirilen av aletleri ve avcılık teknikleri, insan ve doğanın arasını açan ilk asimetriyi yaratmıştır. Yine de bu dönemin insan ve çevre ilişkisi bakımından en belirgin özelliği insanların yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar doğadan faydalanıyor olmalarıdır (Birdişi, 2014: 29). Bu ilkel koşullardaki insan besinlerini üretmeden ve fazlaca işlemeden, doğada hazır halde bulunan besinleri ele geçirip beslenmektedir. İhtiyacı olan doğal varlıkları yenilenebilme hızlarının üstünde tüketecek güçte ve durumda olmadığından bir doğayı sömürme durumu henüz söz konusu değildir. Doğa ile aslında bilinçsizce kurulan bir uyum ilişkisi içerisindedir. Günümüz insanına oranla doğaya yabancılaşmış ve kendini ondan soyutlamış değildir. Fakat henüz doğadan ihtiyacı olanı ve istediğini düzenli şekilde elde edip, doğanın istemediği ve ona zararlı olan etkilerinden kendini koruyabilecek bir konumda da bulunmamaktadır. Zaman zaman gerçekleşen kıtlık durumlarının ya da güçleşen iklim koşullarının doğrudan etkisi altındadır (Şenel, 2006: 148-149). Bu insanlar aynı zamanda göçebe oldukları

için şartlar onlar için kötüleştğinde bu durumu kendi lehlerine dönüştürmek yerine olumsuz durumdan bir başka yere göç ederek kurtuldukları görülmektedir.

1.2.2. Yerleşik Hayat ve Tarım Devrimi Sonrası İnsan-Çevre İlişkisi

Zaman içinde özellikle avcılıkta kullanılan primitif teknolojinin gelişim göstermesiyle insanın çevresiyle olan etkileşimi de dönüşmeye başlamıştır. Örneğin kayıkların kullanımıyla deniz, göl ve nehirlerden faydalanmaya başlayan insanlar, önceleri doğaya göre hareketlerine biçim verirken, artık doğaya karşı direnç göstermektedir ve ondan dilediği şekilde yararlanmaktadır (Birdişli, 2014: 29). Avcı ve toplayıcı göçebelik aşamasından tarımsal üretim ve yerleşik yaşam aşamasına geçişte evcilleştirme önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Av tekniği ve teknolojilerinin gelişimiyle (örneğin tuzaklar ve kapanlar) bazı hayvanların öldürmeden denetim altına alınabilmesini sağlamıştır. Bu denetim altına alınan hayvanlar evcilleştirilmiş ve hayvancılık uygulamaları başlamıştır. Böylece anlık ihtiyacın karşılanmasına yönelik avlanmanın ötesinde de bir besin elde etmek yolu ortaya çıkmıştır. İnsan evcilleştirilen hayvanların beden gücünü yük taşıma ve toprak işlemede kullanmış, sütünden veya yumurtasından besin elde etmiş, dışkısından da gübre veya yakıt olarak yararlanmaya başlamıştır. Böylece insanın doğadan faydalanışı gittikçe çeşitlenmiş ve ilişkinin boyutu da farklılaşmaya doğru gitmiştir. Hayvanların evcilleştirilmesi ve tarımın var oluşu toplumu yerleşik hayata biraz daha yakın kılmıştır (Yazgan, 2010: 232-233). İnsanın yerleşik hayata geçişi ve tarım toplumunun oluşması ile birlikte süratlenen değişim, özellikle de neolitik dönemin sonlarında yavaş yavaş kentlerin ortaya çıkışıyla hız kazanmıştır. Bu kalıcı yerleşim yerlerinde gerçekleşen üretim fazlası ürünler ilkel bir sermaye birikimini yaratmıştır. Bu ürünler ve sermayenin karşılıklı değişimi ise ilkel ticaret uygulamalarını başlatmıştır. Bu sermaye birikimi ve ticaret ise bir taraftan topluluklar arası ilişkilerin gelişim göstermesine yol açarken, diğer taraftan zaman içerisinde ekonomik ve siyasal örgütlenmelerin önünü

açmıştır. Bu dönemden itibaren insanlığın bilgi ve teknik birikimi süratle artmış, her geçen gün doğayı daha fazla işlemeye, çevresini daha fazla etkilemeye ve denetlemeye başlamıştır (Özerkmen, 2002: 171; Birdişli, 2014: 29).

Giderek daha karmaşık bir şekilde örgütlenen insanlar, devletleri ve çeşitli yönetim sistemlerini geliştirmiştir. Bu örgütlenmeler zaman içinde sadece belirli sınırlar içinde bulunan insanlar üzerinde değil aynı zamanda bu sınırların kapsadığı alan içindeki doğaya yönelik de egemenlik iddiasında bulunacaktır. Bu durumda artık doğa ve insan arasındaki eşitlik tamamen bozulmuş insan lehine gelişen bir egemenlik ve hükmetme dönemi başlamıştır (Birdişli, 2014: 30). Elbette fiziksel durumda yaşanan bu değişimi, insanın bilişsel dünyasında yaşadığı değişimler de takip etmiş, insan gittikçe kendini doğa karşısında farklı bir noktada konumlandırmaya başlamıştır. O dönemden beri evrenin sırrı ve kendi varoluşu hakkında kafa yormaya başlayan ve cevaplar üretmeye çalışan insanın geliştirdiği bilim, felsefe ve dinlerin doğa anlayışında ve doğaya bakış açısında artık hakim olan görüş, insanın doğa karşısında üstün bir konumda bulunduğu ve doğanın tüm diğer varlıkları karşısında onlardan daha üst düzey bir öneme haiz olduğudur.

Özellikle İbrahimi dinlerde insanın dünyadaki diğer canlılardan üstün bir konumda bulunduğu düşüncesi yer almaktadır. Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen Eski Ahit'te yer alan Yaradılış Efsanesi'ne göre insan, dünya varlıklarına egemen olmak üzere yaratılmıştır. Lynn White'a göre Hıristiyan inancı, dünyada bulunan dinler içinde insan merkezçiliği en yüksek seviyede içeren ve doğayı sömürmenin neredeyse Tanrı'nın bir buyruğu olarak betimlendiği bir dindir. Bu dinsel görüşler doğa ve ekosistem karşısında insanı ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle de doğaya etkisi ne olursa olsun insanın temel amacı gelişmek ve ilerlemektir. White'a göre Hıristiyanlık gibi Musevilik etiği de insanı aslında bir parçası olduğu doğaya yabancılaştırma ve doğal değerleri metalaştırmaktadır (White, 1967: 1205-1206). Ayrıca Müslümanların kutsal kitabı olan Kuran'ı Kerim'de de çok sayıda benzer temalar görülmektedir. Örneğin Bakara suresinde geçen "*O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden)*

çeşitli ürünler çıkardı." gibi anlatımlar İbrahimi dinlerin tümünün içerdiği benzerlik taşıyan ifadelerdir (Keleş ve Hamamcı, 2002; 32- 33). Görüldüğü üzere, insanın kültürel ve düşünsel varoluşunu etkileyen en önemli girdilerden biri olan din öğretisi de, insanın kendini doğa ve doğanın diğer varlıkları üzerinde üstün bir konumda görmesine yardımcı olmuştur. Din öğretisi yakın çağların etik anlayışının var olduğu şekli almasında önemli rol oynayan etkenlerden biridir. Ortaya çıkan bu etik anlayışın insanların zihninde bir dönem sömürgeciliğin haklılaştırılmasında dahi bir gerekçe olarak kullandığı söylenebilir.

Antik Yunan felsefesinde Aristoteles'in insan için "düşünen hayvan" tanımlamasını kullanmasıyla beraber, insanın onu diğerlerinden farklı kılan bu özelliği sayesinde doğanın sırlarını çözüp onlara vakıf olabileceği ve tabii doğa karşısında üst bir hiyerarşik konuma geçebileceği inancı git gide güç kazanmıştır. Bu Antik Yunan düşünce sistemi ve felsefesini temel olarak alan ve Batı Uygarlığı tarafından yakın çağ boyunca iyice geliştirilmiş olan pozitif-doğa bilimlerin ve elbette sosyal bilimlerin bulgularına göre de insan, hem çevresindeki, doğadaki canlı ve cansız varlıkların, hem de kendisinin ne olduğu hakkında geniş bilgi sahibi olmaya başlamıştır (Özerkmen, 2002: 170). Ortaçağın sonlarına doğru yaygınlaşan ticaret ve refahın artışıyla birlikte daha sonrasında gelişen açık ve özgür düşünce Rönesans'a yol açarak, kapitalizm ve liberalizmin en önemli esaslarından olan bireyselliğin ön plana taşınmasını sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda doğaya yönelik mekanik ya da araçsal bir bakışın da doğmasına neden olmuştur (Birdişli, 2014: 32).

İngiliz düşünür ve yazar Francis Bacon'dan kaynaklanan ve kendi ismiyle anılan Baconcu Ruh ya da Baconcu Bakış Açısı'nın bilimsel arayışın özünü ve bilim yapmanın amacını değiştirdiği kabul edilmektedir. Eski anlayışa göre bilimin amacı doğanın düzenini anlama ve onunla uyum içinde yaşamaya çalışmak olagelmışken Bacon'dan sonra amaç doğaya egemen olup onu denetleyecek bilgiyi elde etmeye dönüşmüştür. Bacon'a göre doğa, insana hizmet etmeye mecburdur ve köle gibi kullanılmasında bir sakınca yoktur (Yaylı ve Çelik, 2011: 370). İnsanın, yaşamda istediği sonuçları elde edebilmesi için doğaya egemen olması gerekmektedir. Doğayı

kontrol altına alabilmenin yolunun ise ilk olarak onu anlamaktan geçmektedir. Bu bağlamda bilgi sahibi olmayı bir güç olarak kabul eden Bacon, bu gücün uygulanacağı ilk alanın doğa olduğunu belirtmiştir (Birdişli, 2014: 32). Bilim ve teknolojinin edindiği anti ekolojik kişiliğin bu görüş popülerlik kazandıktan sonra oluşmaya başladığı iddia edilmektedir. Bacon'ın ardından Fransız düşünür ve yazar Rene Descartes geliştirdiği Kartezyen felsefe² ile bilimsel bilginin kesinliğine inanılması gerektiğini söylemiştir. Descartes'in bununla ilintili olarak geliştirdiği başka bir yaklaşım olan mekanik yaklaşıma göre de doğanın işleyişi mekanik kurallara tabidir (Yaylı ve elik, 2011: 370). Ekolojik varlıkların ve doğanın bütününü insan için yalnızca birer üretim faktörü haline dönüşmesinde bu mekanik doğa görüşü etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte dünyanın doğal sistemi zihinlerde bir makine gibi işleyen parçalara ayrılmıştır ve doğaya yönelik araçsal bir anlayış ortaya çıkmıştır. Ekolojik sistemin yapısal bütünlüğü göz ardı edilerek bunun yerine tek tek bu sistemin parçaları üzerine yoğunlaşılmış ve parçaların birbirleriyle olan ilişkileri yerine bunların ayrı ayrı işleyiş Şekilleri incelenmiştir. Doğanın bütünlüğü fikrinin bu Şekilde bozulması bütüne yüklenen anlamın ve bütünden ayrı her ögenin taşıdığı gerçek önemin insan lehinde azalmasına yol açmıştır. Bu görüşe bir örnek olarak birçok parçadan oluşan karmaşık bir makinenin parçası olan dişlilerin içinde küçük bir tanesinin makinenin bütünlüğü içinde en az makine kadar veya makinenin çalışmasının sonuçları kadar öneme haizken, bütünden ayrı değerlendirildiğinde ancak kendi büyüklüğü kadar bir anlam ve önem taşıması verilebilir (Birdişli, 2014: 34). Bu noktada artık doğanın gizemli glere sahip bir varlık olduğu inancından, insanın istediği gibi oynayabileceği ve müdahale edebileceği bir saat mekanizması ve onun parçalarında ibaret kabul edilmesi algısına geçiş yaşanmıştır (Maltaş, 2015: 2) retim sürecine dahil edilen doğa varlıkları böylelikle ekonomik ve işlevsel değerlerinin haricinde kendilerinden sahip oldukları öz değerlerini insan nezdinde kaybetmişlerdir.

Descartes ve Bacon ile benzer Şekilde Isaac Newton'da doğanın işleyişini matematiksel olarak formüle ederek ortaya koymaya çalışmıştır (Yaylı ve elik, 2011:

² Tek kesin bilginin, matematik ve fizik yoluyla elde edilen ilke ve kavramlardan oluştuğunu varsayan felsefe yöntemi.

370). Bu ve bunun gibi çoğunlukla Batı kökenli olan bilim insanlarının yıllar içinde birbiri üzerine eklenen benzer görüşleriyle birlikte Batı kültüründe insanlara doğayı kullanmak ve sömürmek için neredeyse bilimsel bir yetki verildiğinden bahsedilebilir. Gerek sosyal gerek de fen bilimlerinde üretilen bilimsel bilgi “İnsanı doğanın efendisi ve sahibi” yapmak amacıyla hizmet için kullanılmıştır. Yine Charles Darwin'in geliştirdiği "doğal seçim" tezinin sosyal bilimlere uyarlanması ile "Toplumsal Darwinizm" düşüncesi doğmuş, bunun sonucunda da yalnız çevrenin, doğanın insan harici öğelerinin, yer altı ve yerüstü kaynaklarının değil, aynı zamanda insanın diğer insanları sömürmesinin de doğal karşılanmaya başladığı bir anlayış güç kazanmaya başlamıştır.³ Elbette bu anlayışın tabii bir getirisi olarak bu dönemde vahşi kapitalizm temel ekonomik model olarak yerleşmeye başlamıştır. Bir başka ifadeyle doğanın, getirisi ne olursa olsun düşünülmeden işletilmesi, doğal kaynakların ve ekosistemin yok edilmesi neredeyse bir zorunluluk olarak algılanmış, klasik iktisat kuramı da bu olgu üzerine kurulmuştur (Özerkmen, 2002: 171). Aslında insan merkezci düşünce neticesinde var olan ve daha sonrasında insan merkezci düşüncenin güçlenmesine katkı sağlayan kapitalist sistem yarattığı dünyada insanın doğaya hükmetmesine olanak sağlamış ve hatta kurulan bu tahakkümü rasyonel hale getirmek için türlü araçlar geliştirmiştir. Bunlardan en önemlisi doğa sömürsünü toplumsal gerçekliğin vazgeçilmez bir parçası olarak zihinlere yerleştirilmesidir (Gül, 2013: 19).

1.2.3. Sanayi Devrimi Sonrası İnsan-Çevre İlişkisi

Kapitalizmin doğuşuyla yaklaşık olarak aynı dönemlerde gerçekleşen Sanayi Devrimi, yeni bir üretim tekniği ve örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkan ve toplumu etkilemeye başlayan sanayi üretimi ve bunun için ihtiyaç olunan işgücü, mal ve sermaye akışının bu yönde bir fizik ve toplumsal değişim gerektirmesi üzerine sanayi

³ Charles Darwin'in bilimsel keşifleri daha sonra insan-merkezci görüşün terk edilmesi ve ekosentrizmin güç kazanması noktasında da etkili olmuştur. İleriki bölümlerde ayrıntılı açıklama yapılmıştır.

şehirleri ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte niteliksel, niceliksel ve ölçek konusunda değişimler gerçekleşmiş; böylece üretim miktarı, üretimde ihtiyaç olunan hammadde miktarı ve üretim sürecinde ve sonunda doğaya bırakılan zararlı madde miktarı ve kirlilikte önceki dönemlerle kıyaslanmayacak denli artış yaşanmıştır (Tuna, 2000; 67). Sanayide kitlesel ve seri üretime geçişle birlikte insanın doğayla ilişkisi de artık başlangıçtaki halinden çok farklı bir noktadadır. Çünkü kapitalizmle birlikte artık üretim, ihtiyaçları karşılamak için yapılmamaktadır. Üretimin yapılma amacı artık üretilenleri pazarda satmak ve kar elde etmektir. Üretimde kullanılan teknolojilerin gelişmesi ürün işlemeyi kolaylaştırmış, bu hal üretimin çok geniş bir spektrumda gerçekleşmesini sağlamıştır. Böylece kapitalist insan çevreyle ve insan harici doğa varlıklarıyla yüksek kar getirmesini umduğu özellikleri nedeniyle ilgilenmeye başlamıştır. Üreticiler ve sanayiciler ekonomik değer taşıdığını düşündükleri her şeyi meta kabul ederek sorumsuzca kullanmaya başlamışlardır (Birdişli, 2014: 33).

Endüstrileşmenin çevreye yönelik gerçekleşen temel etkisi, doğal kaynakların sömürülmesi ve insan harici doğa varlıklarının yaşam alanlarının kısıtlanmasıdır. Sanayi toplumuna geçişle birlikte ucuz fosil yakıtlar çok büyük ölçüde endüstriyel üretim için tüketilmeye başlanmıştır. Bu durum daha fazla kirliliğe ve daha büyük çaplı çevresel felaketler yaşanmasına yol açmıştır. Su ve hava kirliliği, asit yağmurları ve küresel ısınma bu durumun mühim sonuçları arasında sayılabilir. Bu bağlamda sanayileşme insanın diğer canlı türleri üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi arttırmış ve birçok canlı türünün varlığının tehlikeye girmesi, doğal çevrenin tahrip edilmesi, üretiminin gerçekleşmesi için kabul edilebilir koşullar haline gelmiştir (Tuna, 2000; 67). Sanayileşme ve buna bağlı gerçekleşen kentleşme, çevre sorunlarının ortaya çıkışı ve artışında iki önemli temel etken olarak kabul edilebilir. Elbette ekosistemin tahribi yalnızca bu döneme özgü bir olgu değildir. Fakat her iki olgu da; çevrenin uğradığı bozulmaları, tahribatı bir soruna dönüştürmüştü; insan-çevre dengesini olumsuz yönde etkileyerek insan ile aslında değişmez bir parçası olduğu doğanın arasını açmış ve asimetrinin boyutlarını fazlasıyla genişletmiştir. İnsanın doğa varlıklarını yalnızca üretim sürecinin birer ögesi olarak görmeye başlamasıyla, onlara üretim sürecine olan

katkıları ve kendisine sağladığı fayda oranında değer veren ve onların içkin varlık değerlerini piyasa değeri üzerinden ölçülendiren insan ve ekonomi merkezli bir çevre görüşü ortaya çıkmıştır (Birdişli, 2014: 32).

İnsanı merkezine koyan, sadece onun ihtiyaç ve arzuları istikametinde şekil alan bir dünya tasavvuru insanın kendini doğanın efendisi olarak görmesine yol açmıştır. İnsanlar arası iktidar mücadeleleri ve ekonomik çekişmeler de buna eklenince doğayı kontrol etme yetisi zamanla sömürüye doğru evrilmiştir. Bu şekilde ilerleyen süreç insanın etik anlayışı içinde kendi haricindeki doğal dünyanın yerini gittikçe daraltmış, insanı aynı zamanda hem doğaya hem de kendi türüne karşı acımasız ve insafsız davranır hale gelmiştir. Teknolojik gelişimi en üst seviyede başaran insan kendine üretim ve tüketimin temel amaç belirlendiği ve kaynakların sorumsuzca talan edildiği bir toplumsal yapı inşa etmiştir. Bu yapı, doğayı ve kimi zaman diğer insanları kontrol altına almayı ve özellikle doğanın sömürsünü sıradanlaştırarak bu yönde bir çevre algısını uzun yıllar sarsılmayacak şekilde yerleştirmiştir (Gül, 2013: 18-19).

Nitekim tüm bu olumsuz gidişatin ve dünya genelinde hakim hale gelen insanın üstünlüğü ve değerliliği paradigmasının, yani bir diğer adıyla antroposentrizmin yanında aslında bir takım bilinç değişiklikleri yaşanmakta hatta bu antitezler giderek güçlenerek hatırı sayılır miktarda taraftar da kazanmaktadır. Temelleri çok daha önce atılmış olsa da son yıllarda artan ölçüde çevrecilik bilinci gelişmiş, insan çevresi ile farklı bir şekilde ilgilenmeye, kendini doğa karşısında daha farklı konumlandırmaya, çevresini, yuvası olan ve parçası olduğu ekosistemi korumaya, iyileştirmeye başlamıştır (Özerkmen, 2002: 178-179). Bir başka ifadeyle, insan artık bozulmasına kendisinin sebebiyet verdiği insan-doğa ilişkilerindeki dengenin yeniden kurulmasına yönelik çalışmaktadır. Düşün tarihinin başlangıcından bu yana var olan doğayı anlamaya yönelik uğraşların, ekolojik sorunlara yönelmesi ve ekolojik bilinç kazanması; çevresini kirleten insanın, artık bu kirlenmeden zarar görmeye başlamasıyla gerçekleşmiştir (Karaca, 2007: 5). Fakat, insanın bu çevresi ile uyumlu yaşamaya yönelik girişimi, başta gelişen tıp ve teknolojik yenilikler yardımıyla sürekli artan insan ortalama ömrü ve nüfusu, bu artan ve uzun yaşayan nüfusun biyolojik ve sosyal

ihtiyaçları karşılanması, ekonomik etkinliklerinin aynı şekilde devam edebilmesi için gerekli olan çevresel yıkım nedeniyle aslında başarıya ulaşmamakta ve tam tersi sorunun boyutu ve ağırlığı artmaktadır (Özerkmen, 2002: 172).

1.3. Çevre Sorunu Olgusu, Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı ve Küreselleşmesi

Çevre sorunlarını anlamak, nasıl ortaya çıktıklarını ve küresel boyutta nasıl genişlediklerini kavrayabilmek için öncelikle çevre sorunu kavramının incelenmesi, ne anlama geldiğinin ve neleri kapsadığının ortaya konması gerekmektedir. Bu nedenle bu başlıkta ilk olarak çevre sorunu olgusu incelenecek ardından çevre sorunlarının ortaya çıkış sürecinden bahsedilecektir. Son olarak çevre sorunlarının küreselleşmesi ve küresel boyutta etkileri olan bazı çevre sorunları ele alınacaktır.

1.3.1. Çevre Sorunu Olgusunun İncelenmesi

Çevre sorunu, yapay çevresini oluşturmak isteyen insanın ekosistem üzerinde yarattığı tüm olumsuz etkiler ile doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanımının doğanın üretken potansiyelini tehdit ettiği bir durum olarak tanımlanabilmektedir. Doğada dışarıdan bir müdahale olmaksızın hiçbir zaman kendi kendine bir çevre sorunu ortaya çıkmadığı ve dünya üzerinde yaşanan çevresel problemlerin, insanın dünya üzerinde ortaya çıkmasıyla başladığı düşünülmektedir. "*İnsanın bir etkisi olmaması durumunda, yaşam; sonsuza kadar kendini durağan koşullarda devam ettirme kapasitesine sahiptir.*" (Botkin ve Keller'dan aktaran Karaca, 2007: 3)" Çevre sorunları konusunda çalışmalar yapan bilim insanları, özellikle iklimsel çevre sorunlarının insan faaliyetleri sonucu oluştuğu konusunda fikir birliği içindedirler (Karaca, 2007: 1-3). Hatta Dündar'ın

aktardığına göre Joel Kovel, çevre sorunları yerine kullandığı ekolojik bunalım tabirinin, insanın doğayla kurduğu ilişkide eskiden beri var olan hastalık halinin Sanayi Devrimi'nin ardından hızlı bir şekilde evrimleşmesi anlamına geldiğini belirtmektedir (Dündar, 2014: 76). Çevresel koşullarda meydana gelen olumsuz durumların hepsi çevre sorunu olarak değerlendirilmemektedir. Bu yaşanan olumsuzluklar eğer doğanın kendi işleyişi içerisinde gelişen ve ortaya çıkan sorunlar ise bunlar çoğunlukla "doğal afetler" olarak kabul edilmektedir. Doğada tarih içerisinde seller, taşkınlar, heyelanlar, depremler, volkanik patlamalar, tsunamiler gibi sayısız doğal felaket yaşanmıştır. Bu felaketler çevre üzerinde elbette etkili olmuş ancak ekosistemin yapısında ve doğal işleyişte çok büyük ve onarılamaz değişimler yaratmamışlardır. Doğa kendi içinde ve kendi koşullarıyla oluşan olumsuzlukları onarabilmektedir. Ancak endüstrileşme ve özellikle fosil yakıtların artan kullanımı ile birlikte insanlık tarafından yapılan suistimaller çevreye doğal felaketlerden çok daha büyük zararlar vermiştir.

Çevre sorunları günümüzde oldukça sık gündeme gelen ve her yeni günle birlikte sonuçlarının gözle görülebilirliği arttığı için, yer yer farklı ölçek ve boyutlarda gerçekleşse de dünyadaki herkes tarafından algılanan bir olgu haline gelmiştir. Çevre sorunları söz konusu olduğunda artık herkesin zihninde bir imaj belirlemektedir yani çevre sorunları "sonuçlarından etkilenen bir gerçeklik" durumundadır. Çevre sorunları insanların karşısına farklı şekillerde çıkabilmektedir. Kışın dünyanın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan hava kirliliği, denizler ve okyanuslardaki yaşamı tehdit eden plastik çöp kirliliği, ozon tabakası deliği ya da fosil yakıt kullanımı sonucu atmosfere salınan sera gazlarının yarattığı küresel ısınma ve iklim değişiklikleri, asit yağmurları, bitki örtüsü kayıpları ve toprakların çölleşmesi gibi problemler çevre sorunlarına örnek olarak verilebilir (Özkan, 2018: 19-20). Bu sorunlar insan hayatına direkt etki ettiği gibi aynı şekilde insan harici doğayı da olumsuz şekilde etkilemektedir. Hayvanlar ve bitkiler de bu sorunlardan aynı biçimde etkilenmektedir. O nedenle çevre sorunlarının yalnızca insanları etkileyen problemler olmadığı dünya ekosisteminin tüm bileşenlerinin bu sorunların yol açtığı olumsuz sonuçlardan etkilendiği unutulmamalıdır (Washington ve diğerleri, 2017).

Durmaksızın gerçekleşen sanayi üretimi sırasında ortaya çıkan ve büyük miktarda kirlilik yaratan zehirli atıkların doğaya salınması; bu üretimi her geçen gün artıran sanayinin ihtiyacı olan hammaddelerin doğadan edinilmesi neticesinde kaynakların bilinçsizce ve savurganlıkla tüketilmesi; kentleşmenin artmasıyla paralel çoğalan tüketim atıkları; nükleer santraller ve savaş başlıklarıyla gelen radyoaktif kirlenme; tarımsal üretimde kullanılan suni, kimyasal gübreler ve tarım ilaçları; enerji üretmek için kullanılan fosil yakıtlar; ozon tabakasının delinmesine sebep olan ve tüketim malları içinde yer alan kimyasal bileşimler, doğal dengeyi bozan ve çevre sorunu yaratan faktörlerden bazılarıdır. Bunlar sebebiyle hava, su ve toprak, denizler ve tüm diğer çevre öğelerindeki ekolojik dengeler bozulmuş; bu gerçekleşen yıkım, insanlardan, "*anne karnındaki bebeklerden, insan harici canlılara ve bitkilere; denizlerdeki planktonlardan, topraktaki bakterilere kadar bütün varlıkları olumsuz biçimde etkilemiş ve hatta ölümlere*" kimi zaman da bazı canlıların soylarının tükenmesine sebep olmuştur ve olmaktadır (Özkan, 2018: 20). Genel kabul gören haliyle çevre sorunları ekosistemlerde insan tarafından icra edilen yıkıcı değişimlerin sonucu gerçekleşmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki çevre sorunları yalnızca çeşitli kirlilik türlerinden ya da estetik bozulmadan ibaret değildir. Ekosistemlerde meydana gelen ve sebebi doğal olamayan bütün bozulmalar, çevre sorunları olarak değerlendirilmektedir.

Çevre sorunları sebebiyle doğa varlıklarının nitelik ve niceliğinde yaşanan keskin değişim, insanlığın bugünü ve geleceği hakkında duyulan kaygıların giderek artmasına neden olmaktadır. Ancak bu kaygıların temelinde doğayı yaşamın üretildiği ve sürdüğü bir sistem olarak görmek yerine onu ticari üretimin bir girdisi yani bir kaynak deposu olarak algılayan ve haliyle bu kaynaklarda meydana gelecek bir daralmanın ekonomiye yansiyacak olumsuz etkileri nedeniyle çevre sorunlarıyla ilgilenen bir görüş yatmaktadır. Çevre varlıklarını bir meta olarak gören, ihtiyaca yönelik ya da yaşamı sürdürmeye gerekecek ölçüde üretmek yerine tüketim ve kar için fazlasıyla üreten bir ekonomik anlayışın duyduğu çevresel kaygıyla ve sürekli üretip tüketme üzerine kurgulanmış bir ekonomik sistem içinde kalarak çevre sorunlarının gerçek sebeplerini anlamamanın ve onlara kalıcı çözümler üretmenin mümkün olmayacağı iddia edilmektedir (Birdişli, 2014: 27). Çevre sorunlarını teşkil eden ve kirlilik yaratan belli başlı diğer oluşumlar;

geri dönüştürülmeyen katı atıklar (çöpler); kanalizasyon sularının yeterince arıtılmaksızın doğaya salınması ya da tarımsal sulamada kullanılması; ormanların tahrip edilmesi, orman yangınları ve erozyon; kaçak avlanma; tarım arazilerinin yanlış kullanımı; aşırı otlatma ve doğal bitki örtüsünün çeşitli sebeplerden bozulması; sulak alanların ve göllerin kurutulması vb. olarak gösterilebilir. Çevreye verilen bu zarar başka canlıların ve elbette insanların başta yaşama hakkı olmak üzere temel hak ve hürriyetlerini tehdit etmektedir. İnsan doğaya zarar vererek "*çevre suçu işlemenin yanı sıra başka insanların sahip olduğu temel hak ve hürriyetleri tehdit ve gasp edilmesine neden olarak aynı zamanda insanlık suçu işlemektedir*" (Akyüz, 2015: 433). O halde çevre sorunlarını çözmenin aynı zamanda önemli bir insanlar arası sorunu da çözmek olacağı iddia edilebilir.

1.3.2. Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı ve Sebepleri

Çevre sorunları dünyada birden bire baş göstermemiş tam tersi uzun zaman içinde yavaşça üst üste birikerek sonunda varlığını hissettirmiştir. Doğanın kirlenmesi ya da doğal dengenin bozulması, çevreyi oluşturan unsurların niteliğinin negatif yönlü değişmesi, doğanın kendini yenileyebilme kabiliyeti sayesinde ilk başta fark edilmemiştir. Fark edilse de doğanın zaman içinde olumsuz durumları düzeltereği düşünülmüştür. Ancak bu iyimser yaklaşımın tersine, doğaya bırakılan kirliliğin nicelik ve nitelik bakımından sürekli artış göstermesi, çevrenin yenilenebilme kabiliyetini aşan ve çözülemeyen çevresel sorunlar yaratmaya başlamıştır. Başlarda havada, suda ve toprakta yaşanan kirlilikle kendini gösteren bu sorunlar ilerleyerek bir takım bitki ve hayvan topluluklarının tümden yok olması noktasına kadar uzanmıştır. Bu durum başta sorunlarla birebir karşı karşıya kalanlar olmak üzere insanlarda geleceğe yönelik bir kaygı yaratmaya başlamıştır (Keleş ve Hamamcı, 2002: 18-19). Ekolojik bozulmaların temellerinin daha öncelere dayandığı iddia edilebilir olsa da; doğanın uğradığı baskıyı, tahribi ve kaybı bir problem haline getiren sanayileşme ve şehirleşme olmuştur (Keleş

ve Hamamcı, 2002: 49-51). Sanayi devrimiyle birlikte önceden üretimde büyük ölçüde canlı enerji kaynaklarından (öküz, beygir ya da insan gücü...) yararlanılırken, artık bunların yerini çoğunlukla motorlar ve makineler almıştır. Bu motorlar ve makineler için gerekli olan enerji de doğada milyonlarca yıl boyunca saklı kalan kömür, petrol gibi fosil enerji kaynaklarının kullanımına geçilerek sağlanmıştır. Bu durum sonucu insanın ürettiği ve tükettiği enerji miktarı yüzlerce kat arttırmıştır. Böylece enerji üretimi, dünya nüfusunun artışından çok daha hızlı ilerlemiştir. 1860–1960 yılları arasındaki bir asırlık evrede dünya nüfusu yaklaşık 2 kat artmışken, enerji üretiminin ise yaklaşık 30 kat arttığı bilinmektedir (Yazgan, 2010: 236 - 238).

İnsanlığın tarımsal üretime geçişiyle birlikte aslında ilk çevre sorunlarının da ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ancak yaşanan bu sorunlar henüz doğanın tamir edemeyeceği ölçüde karmaşık değildir. Tarım, yiyecek üretmek için bitkilerin ve hayvanların ehlileştirip üretilmesine olanak sağlayan yapay bir ortam yaratmak üzere doğal ekosistemlerin insan eliyle değişime uğratılmasına dayanmaktadır. Bu değişim beraberinde ekosistemin dengesinin ve içsel kararlılığının bozulmasını getirmektedir. Toprak üzerinde, çok sayıda farklı bitkiden oluşan doğal bitki örtüsünün yerine, az sayıda, insan ihtiyacına yönelik bitki yetiştirilmeye başlanmıştır ve toprak kimi zaman tamamen çıplak bırakılmıştır. Böylece toprak doğal duruma göre rüzgâr ve yağmur gibi dış etkenlere giderek daha fazla maruz kaldığından doğal olmayan bir erozyon durumu yaşanmaktadır. Daha fazla verim sağlamak için gübre kullanımı ve çeşitli sulama sistemlerinin oluşturulması çevrenin aldığı zararı artırmıştır. Sulamalı tarımın toprağın mineral dengesini değiştirdiği ve tuzluluk oranını arttırdığı bilinmektedir. Yerleşik hayatın gelişmesi ve yerleşim yerlerinin çoğalmasıyla, bu yerleşimlerin dar alanlarda yoğunlaşmasıyla ve yerleşik hayatın çeşitlendirdiği farklı eşya ihtiyaçlarıyla aslında tarım toplumlarının çevreye yönelik olumsuz etkileri giderek artmıştır (Özey, 2001: 8-11).

Çevre sorunlarının basit anlamda ortaya çıkışı ve gelişimi aslında insanlık tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Örneğin; Milattan önce 6000'lere tarihlenen arkeolojik bulgularda, insan faaliyetleri sonucu ormanlık alanlarda gerçekleşen yok olma sebebiyle

yaşanan göç hareketlerinin izlerine ulaşılmıştır. Ya da Paskalya adasında yaşayan Rapa Nui halkının, dini ayinlere mekân olması amacıyla inşasına giriştiği anıtlar sebebiyle adanın doğal kaynakları ciddi ölçüde tükenmiş ve bu da adadaki insan yaşamının sonunu hazırlamıştır (Özey, 2001: 9). Sümerlerin aşırı nüfus artışının sebep olduğu çevre sorunları yaşadıkları bilinmektedir. Aşırı nüfus beslenme sorunu yaratmıştır. Beslenme sorunun çözümü toprağı aşırı sulama ve gübrelemede bulunmuştur. Toprağın yapısı ve verimliliğı bu sebeple azalmış, yeni araziler tarımsal üretime açılmış yine de tarımsal üretim büyük zarar görmüştür. Roma İmparatorluğu zamanında ise yoğun çölleşme yaşandığı ve tarımsal üretimin bundan zarar gördüğü bilinmektedir. Burada da üretimi artırmak için yeni araziler kullanıma açılmıştır. Bu sebeple ormanların yok edilmesi erozyon problemi yaratmıştır. Aynı zamanda hayvancılık için çayırların aşırı otlatmadan büyük zarar gördüğü de bilinmektedir. Kuraklığın getirisiyle akarsular bataklıklaşmış bu nedenle sivrisinekler artmış ve sinekler ile yayılan salgın hastalıklar meydana gelmiş ve çok sayıda ölüm yaşanmıştır (Foster, 2013: 37-57). Bu ve bunun gibi çok sayıda örneğe karşın yüz binlerce yıllık geçmişinden beri yaşanan insan kaynaklı tüm çevre sorunlarının toplamı son birkaç yüzyıl içinde yaşananlardan çok daha azdır. Doğanın tahribatı hiçbir zaman bugünkü kadar büyük boyutlara ulaşmamış, çevre sorunlarının yeryüzüne yönelik tehdidi ancak bölgesel düzeylerde kalmıştır (Kılavuz, 2015: 283).

İnsan 17. yüzyıldan itibaren artan şekilde doğayı daha çok ve derinden kontrol edebilmenin yollarını aramıştır. Bu dönemde ve devamında insan doğayı istediğı maddeleri barındıran ve üretebilecek bir kaynak olarak görmüştür. Birçok yerde birbiri ardında gerçekleşen sanayileşme atılımlarıyla birlikte toplumlar, doğal kaynak olarak nitelendirdikleri doğal varlıkları sınırsız kabul etmiş, o bilinçle kullanmış, doğanın yenilenebilme becerisinin sınırlı olduğunun farkına çok geç varılmıştır. Bu durumun farkına varıldığında ise oldukça geç kalınmıştır (Yazgan, 2010: 236). Çünkü doğada çoktan onarılması çok güç yaralar açılmış ve karmaşık çevresel sorunlar baş göstermiştir. Aydınlanma çağının ardından bilimsel alanda yaşanan hızlı değişim ve gelişimler hayatın her alanına nüfuz etmiştir. İnsan-çevre ilişkilerindeki tarihsel sürecin incelendiğı önceki bölümde bahsedildiğı üzere bu süreçte organik dünya anlayışı terk

edilmiş yerini mekanik dünya anlayışı almıştır. Bu yeni evren anlayışı da doğanın işletilmesi ve sömürülmesi için insanlara felsefi bir dayanak oluşturmuştur. Descartes'ın canlı organizmaları ve insanları, işleyen birer makine olarak kabul etmesi ve yaşamın bu parçalı açıklaması bir yandan modern bilimin gelişmesine olanak sağlarken diğer yandan üstesinden gelinmez çevre sorunlarının oluşmasına sebebiyet vermiştir (Görmez, 2015: 29-31). Dolayısıyla Aydınlanmanın organik dünyanın büyümesini bozduğu ve insanlığa doğayı sömürmeyi öğrettiği iddia edilmektedir (Dündar, 2014: 76).

Lynn White "Historical Roots of Our Ecologic Crisis (Ekolojik Krizlerimizin Tarihsel Kökenleri)" isimli makalesinde çevre sorunlarının oluşmasında dini değerlerin payı olduğunu savunmaktadır. Ona göre, insanı doğadaki diğer varlıklardan üstün kabul eden Hıristiyanlığın kutsal kitabında insanı doğa üzerinde egemenlik sahibi olmaya yöneltti ve bunu kutsal addeden emirler yer almaktadır. Bunlara göre: doğa insana hizmet etmek için vardır; insan, doğayla uyum içinde yaşamak için yaratılmamıştır. Lynn White, dünyanın en antroposentrik dininin Hıristiyanlık olduğunu ve bu dinin insanın doğaya yönelik benimsediği sömürücü ahlakın yaratıcısı olduğunu iddia etmektedir (White, 1967: 1203-1207). Çevre sorunlarının ortaya çıkışını Batının düşünce dünyasındaki değişime bağlayan Kemal Görmez'e göre ise Aydınlanma sonrasındaki düşünsel dönüşüm süreci yeni bir zihniyet yaratmıştır ve bu zihniyet neticesinde oluşturduğu kurumlarla, yönetim anlayışı ve hayat tarzıyla, bütün olumlu gelişmelerin yanında çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir (Görmez, 2015: 16-18). Aynı zamanda çevre sorunlarının temelinde sistemsal nedenlerin yattığını yani sorunların kaynağının kapitalist sistem olduğunu iddia eden yaklaşımlar da bulunmaktadır (Kılavuz, 2015: 281). Elbette çevre sorunlarını yaratan siyasi ve ekonomik sistem düşünüldüğünde ilk akla gelen kapitalist üretim ve toplum anlayışı olsa da, sosyalist ve komünist düşüncelerin de amacı aslında ekonomik büyüme sağlamak ve üretim yapmaktır, sosyalizm üretimi reddetmez, üretilenin eşit paylaşımını savunur. Bu nedenle sosyalist üretim ekonomileri de çevre üzerinde benzeri yükler ortaya çıkarabilmektedir (Karaca, 2007: 8).

Avcılı-toplayıcılık, ya da basit bahçecilik yaparken insanların kullandığı bilgi türünün ekolojik bilgi olduğu söylenebilir. Bu insanların doğaya yönelik bilgileri, direkt kendi yaşam tecrübelerinden kaynaklanmakta ve nesnel bulgulara dayanmaktadır. Aydınlanma çağı, sanayileşme, teknolojik gelişmeler ve şehirleşme süreçleri insanın bu ekolojik bilgiden uzaklaşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla gerçekleşen bu doğadan uzaklaşma ve doğaya yabancılaşma, kendini doğadan ayrı görme durumu, çevresel yıkım ve ekosistem dengesinin bozulması gibi olumsuz toplumsal sonuçlar doğurmuştur (Öztunalı, 2003: 60-61). Bahsedildiği üzere çevre sorunlarının oluşumu çok öncelere dayansa da kamuoyunun konuyla olan yoğun ilgisi ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından yani 1960'lı yıllardan itibaren başlamıştır. Bazı yazarlar çevre sorunlarının gelişim sürecini 1960 öncesi ve sonrası olarak ikiye bölmüş ve o şekilde incelemişlerdir (bkz. Karabıçak ve Armağan, 2004: 207). Elbette bu dönemin öncesinde de çevre sorunlarına vurgu yapan yayınlar olmuştur ancak bunlar büyük yankı uyandırmamıştır. Örneğin karbondioksit ve karbon monoksit gibi sera etkisi yapan gazların salınımının küresel ısınma problemine yol açabileceği konusunda yapılan ilk uyarının İsveçli kimyacı Svante Arrhenius'dan geldiği bilinmektedir. Ancak ne yazık ki bu bilgi o zamanın dünya şartlarında toplumda ilgi uyandırmamıştır (Karbuz, 2002: 9).

Sanayileşme süreciyle gelişen ve sanayileşme fikrini tanımlayan temel olgu hızlı teknolojik gelişim ve seri üretimdir. İşte bu motivasyon aşırı tüketim olgusuyla birleşince beraberinde çevre sorunları da gelmiş ve gelişmeye paralel şekilde büyümüştür. Başlangıçta ortaya çıkan çevre sorunları sanayileşmenin temel bir çıktısı olarak olmazsa olmaz görülmüş ve hatta doğal kabul edilmiştir (Yazgan, 2010: 237). Sanayileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan çevre sorunlarının, tarihsel boyutta ortaya çıkışını ve temellerini anlayabilmek adına sanayileşme ve kapitalizmin oluşumuna bakmak gerekmektedir. Çevre sorunları yoğunlukla sanayi devriminin ardından görülmeye başlanmıştır. Başta Batılı ülkelerde, sanayileşme ile birlikte ortaya çıkmış ve sanayileşmenin gelişim göstermesiyle yaygınlaşmış olan çevre sorunları, sanayi üretiminin Batılı olmayan ülkelere doğru yayılım göstermesiyle birlikte başka yerlerde de yoğun olarak görülmeye başlanmıştır. Yani gelişme ideolojisi olarak da tanımlanabilecek modernleşme hareketinin, sanayileşme ve batılılaşmayla beraber çevre

sorunlarının ortaya çıkmasında önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir. Modernleşme ve gelişme ideolojisi, alanyazında Egemen Batı Düşüncesi olarak geçmektedir. Kapitalist ya da sosyalist yönelimli olsun, modernleşme ve gelişme ideolojisi temelde Egemen Batı Düşüncesi'nin birer parçasını oluşturmaktadır. Haliyle ideolojik düzeyde, çevre sorunlarının ortaya çıkmasında Egemen Batı Düşüncesi'nin doğrudan etkisi bulunmaktadır (Tuna, 2000: 2). Modernleşmenin ekonomik etkilerinin tartışma konusu olabileceği ancak çevreye yönelik etkilerinin kesin ve olumsuz olduğu iddia edilmektedir. Egemen Batı Düşüncesi'nin az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler üzerinde yarattığı olumsuz çevresel etkileri açıklamak için şu örnek verilebilir: Sanayi ve teknolojik bakımdan gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere, artık kendilerinin yapmak istemediği bir takım tehlikeli ve kirletici aynı zamanda da eskimiş sanayi türlerini pazarladıkları ya da gelişmekte olan ülkelerin bu sanayi türlerinin gelişmede birer basamak teşkil ettiğini düşünerek bunlara özenbildikleri görülmektedir. Bu nedenle, bu tür kirletici sanayileri bünyelerine dahil etmek gelişmekte olan ülkelerin çevreleri üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır (Tuna, 2000: 4).

John B. Foster, ilk kez 1994 yılında yayımlanan "The Vulnerable Planet (Savunmasız Gezegen)" adlı eserinde sanayi üretimine ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak nüfusun giderek çoğaldığını böylece enerji kullanımının ve şehirleşmenin de arttığını belirtmekte ve bu durumu doğrudan çevre sorunları ile ilişkilendirmektedir. Yaşadığımız çevresel sorunları kriz olarak ele almaktadır. Sanayileşmeye paralel birbiri ardına meydana gelen çevre sorunları Foster'a göre şunlardır: nüfusun aşırı artışı, şehirlerin aşırı büyümesi ve betonlaşmanın artması, yeni toprak kazanmak amacıyla denizlerin doldurulması, doğanın sınırlı kaynaklarının giderek tükenmesi, radyoaktif kirlenme, fosil yakıt kullanımına bağlı asit yağmurları, ozon tabakasının incelmeye, küresel iklim değişikliği, canlı türlerinin soylarının tükenmesi, genetik çeşitliliğin azalması, yağmur ormanların yok olması, sulak alanların kurutulması ve yok edilmesi, çölleşme, erozyon, su baskınları, seller, besin kıtlığı, göller, akarsular ve yer altı sularının yağmalanması ve kirlenmesi, mercan resiflerinin tahrip edilmesi, denizlerde yaşanan petrol kirliliği ve balıkçılıkta aşırı avlanma, zehirli kimyasal ve biyolojik atıklar,

tarımda ve evlerde böcekler ve istenmeyen bitkilerin yok edilmesinde kullanılan zehirli ilaçlar vb. (Foster, 2013:10-14).

Ekonomik sistem temelde bir yanda fayda ve hazzı maksimize etme amacıyla olan tüketiciler, diğer yanda da kârını maksimize etmek için üretim yapan üreticilerden oluşmaktadır (Karaca, 2007: 7). Sanayi devriminin ardından yoğunlaşan üretim faaliyetleri, doğal kaynakların elde edilmesi ve hammaddenin işlenerek ürüne dönüştürülmesi aşamalarında çok miktarda atığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan katı ve sıvı atıklar toprağı, suyu; atmosfere salınan gaz atıklar da havayı kirletmektedir. Sanayi devrimi öncesi tarım toplumlarında da çeşitli atıklar mevcuttur. Bu yoğunlukla evsel ve hayvansal nitelik taşıyan atıklar yerel ve küçük çaplı, geçici kirlenmeler meydana getirmektedir. Sanayi üretiminde oluşan atıklar ise yoğunlukla yerel özellikli değildir ve doğa tarafından geri dönüştürülmesi zor atıklardır. Bunların niteliğı tüm gezegenin geleceğini etkileyecek boyutta zararlı ve küresel olabilmektedir. Sanayi üretimi sonucu oluşan atıklara "kirleticiler" denmektedir ve bu kirletici unsurlar az önce bahsedildiğı üzere katı, sıvı ve gaz olmak üç alt gruba ayrılmaktadır. Kirleticiler, sanayi üretimi esnasında veya sonrasında açığa çıkabileceğı gibi hammaddelerin elde edilmesinden yani üretimin başlangıç noktasından itibaren de ortaya çıkabilmektedir (Ahmad Khan ve Ghouri, 2011: 277 - 280).

İnsanların ısınma ihtiyacını karşılamak ve sanayi tesislerinin işleme için kullanılan fosil yakıtların gaz atıkları, içerdikleri kimyasal bileşenler sebebiyle; özellikle fabrikalardaki filtreleme sistemlerinin gereğince kullanılmamasının da etkisiyle hava kirliliğine neden olmaktadır. Kloroflorokarbon, metan gazı, karbon-monoksit, hidrojen-sülfür, klor, nitrojen-oksit ve amonyak gibi yoğunlukla sanayi üretimi çıktısı olan toksik gazlar atmosfer dengesinde ve ekosistemde onarılmaz bozulmalara sebep olmaktadır (Speth, 1988: 262-270). Örneğın, şehir merkezlerindeki yoğun karbon-monoksit salınımindan kaynaklanan hava kirliliğı problemlerinin en dikkat çekenlerinden biri, 1952 yılının kış mevsiminde Londra'da yaşanan hava kirliliğı faciasıdır. Duman yüklü havanın alçak basınç ve sis nedeniyle şehir üzerinde hareketsiz kalması sonucu şehrin havasındaki oksijen oranı giderek düşmüş ve bu durumun sürekliliğı sonucu 4000 insan

hayatını kaybetmiştir (Keleş ve Hamamcı, 2002: 97). Su kirliliği ise yine sanayi faaliyetleri ya da insan eylemleri sebebiyle sulara karışan kimyasal, radyoaktif ve biyolojik toksik atıkların sonucu suların kullanıma ve canlı yaşamını barındırmaya elverişsiz hale gelmesi durumudur. Su kirliliği yaratan bazı faktörler olarak deniz, göl veya akarsuları soğutma drenajında ya da atık boşaltmada kullanan sanayi tesisleri, kıyıların çevresinde yer alan ve efektif atık su arıtma sistemleri bulunmayan yerleşim yerleri, zehirli yük veya atık taşıyan ve kazaya uğrayan ya da bilinçli boşaltım yapan gemiler örnek gösterilebilir. Kirletici sanayi atıklarının doğrudan toprağa bırakılması, kimyasallar içerikli suni gübre kullanımı, insanların doğaya bıraktığı doğada çözünemeyen tüketim atıkları toprak kirliliğine de sebebiyet vermektedir (Speth, 1988: 262-274). Kirlilik biçimleri ayrı ayrı kategorize edilerek sunulsa da bunları birbirinden bağımsız düşünmek hatalı olacaktır. Çünkü bir bağlamda gerçekleşen kirliliğin mutlaka bir başka bağlamda da kirlilik yaratacağı düşünülmektedir. Örneğin kirlenen hava ile birlikte yağın yağmurların bu kirliliğin toprağa ve suya karışmasına yol açacağı unutulmamalıdır.

Çevre sorunlarıyla ilgili değinilmesi gereken önemli bir konu; çevre kirliliğini önlemeyi hedefleyen ve çevreyi temizlemeye yatırım yapan kuruluşlardan bir çoğunun büyük sermaye gruplarına ait olmasıdır. Çevreye zarar vererek yapılan üretimden kâr elde eden sermaye grupları, çevrenin korunması konusunu da kendi ellerine alarak yeniden kâr elde etmek istemektedirler. Örnek olarak; 1970 yılından bu yana her yıl 22 Nisan'da kutlanan Dünya Günü (Earth Day) ilk defa ABD'de UNESCO konferansında önerilmiş ve kabul edilmiştir. Bu günün kutlanmasına destek veren ve katkı sağlayan şirketler arasında "*130 fabrikası olan ve 140 ülkede ürünleri satılan dünyanın en büyük deterjan üreticisi Procter & Gamble, dünyanın en büyük kimya devlerinden Du Pont, General Electric, General Motors, Standart Oil ve Coca Cola*" gibi şirketler bulunmaktadır. Yani çevre kirliliğinde payı olanlar aynı zamanda çevrenin temizlenmesi ve korunması konusunda da müdahil olmaktadır. (Özkan, 2018: 52-53). Ancak çevre sorunlarının yaratıcıları arasında bulunan bu şirketlerin çevre sorunlarının çözümünde gerçek anlamda ne kadar etki yaratabilecekleri tartışma konusudur. Çevre sorunlarıyla

alakalı bir başka tartışma konusu ise; çevreyi korumanın ve çevre sorunlarını çözenin maliyetini kimin üstleneceği mevzudur. Bu konuda ortaya çıkan masrafları toplum mu yoksa kirleten şirketler, fabrikalar mı yoksa çevreye zarar veren kişiler mi ödemelidir? Nerenin ne ölçüde kirletildiği, bunu temizlemenin bedelinin ne olduğu konusunda kesin bir hesap yapılması mümkün olamayabilir. Örneğin, denize hem şehrin kanalizasyon atıklarının hem de sanayi kuruluşlarının atıklarının arıtılmadan boşaltıldığı bir durumda, bu denizin tam olarak hangisi tarafından kirletildiği ve hangi tarafın hangi oranda kirlettiği kesin olarak belirlenemeyebilir. Bu sebepten denizi temizlemenin maliyetinin hangi oranlarda paylaşılacağı tartışma konusu olabilir. Çevre sorunlarında kimin ne kadar payı olduğu tam olarak ortaya konmadıkça çevrenin korumasına kimin ne ölçüde sorumluluğu bulunduğu da belirsiz kalacaktır. Bu durumun da çevrenin korunması konusunda dikkate değer önlemlerin alınmasını engelleyeceği düşünülmektedir (Özkan, 2018: 53).

1.3.3. Çevre Sorunlarının Küresel Boyutu

1900'lü yıllarla birlikte, yeni yüzyılda dünyanın siyasal ve sosyal ilişkiler boyutunda yaşadığı en büyük değişiklik küreselleşme eğilimlerinin ortaya çıkmasıdır. Aslında bu değişikliklerin temelleri Sanayi Devrimi ile birlikte 1700 ve 1800'lü yıllar içerisinde atılmıştır. Batı kaynaklı kapitalizminin yeni doğal kaynaklar bulmak ve pazarlar edinmek amacıyla dünyaya açılması karşılıklı bağımlılıkları ve etkileşimleri de geliştirmiştir. Böylece bölgesel çapta meydana gelen sorun ve çatışmaların uluslararası etkileri de dikkate alınır olmuştur. Küresellik hadisesi, bir kesime göre yalnızca ekonomik açıdan ele alınsa ve küreselleşme dünyanın ekonomik bir bütün oluşturma süreci şeklinde tanımlansa da küreselleşmenin bir de çevresel boyutu vardır (Kaplan, 1999: 23). Çevresel sorunların küresel boyuta genişlemesiyle, ekonomik sistemin küresel boyut kazanması arasında yakın ilişki olduğu kabul edilmektedir. Batı tipi

kapitalizm, 1900'lü yılların ortalarından itibaren yayılım göstermiş ve ekonomik ilişkiler uluslararası bir boyuta geçiş yapmıştır. Kapitalist ekonomik sistemin yerküre üstünde yaygınlaşmasıyla paralel olarak çevresel sorunlar da yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece çevre sorunlarına yönelik kaygı, ekolojik bilinçle eylemde bulunma ya da çevre politikaları gibi konular da uluslararasılaşmış ve küresel düzeyde ilgi çeken konular haline gelmişlerdir (Tuna, 2000: 1). Çevre sorunlarının insan sağlığı üzerindeki yarattığı olumsuzlukların küresel boyutunu anlamakta Dünya Sağlık Örgütü raporları önem taşımaktadır. Örgütün yaptığı araştırmalara dayanarak hazırladığı raporlar, durumun nedenli olumsuz olduğunu gözler önüne sermektedir. Hazırlanan raporlardaki bilgilere göre dünya çapında her sene 12,6 milyon insan çevresel sorunlara bağlı etkenlerden ötürü hayatını kaybetmektedir. Aynı şekilde küresel çapta ortaya çıkan hastalıklarının yaklaşık %23'üne çevre kirliliği ve çevre sorunları sebep olmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2016).

ABD gibi sanayileşmesini üst boyutlara taşımış ülkelerin sebep olduğu çevresel problemler diğer birçok az gelişmiş ülkenin sebep olduğu toplam zarardan daha yüksek olabilmektedir. Dünyanın toplam nüfusunun yalnızca %4,5'ine tekabül eden 300 milyonun üstünde nüfusuyla ABD'nin tüm dünyadaki fosil enerji kaynağı rezervlerini %33 oranda kullanmakta olduğu ve sera gazı salınımına %20 oranda katkıda bulunduğu bilinmektedir. Daha geniş açıdan bakacak olursak dünya nüfusunun en zengin ülkelerde yaşayan kesimine tekabül eden %16'lık bölümü dünyadaki doğal varlıkların tüketiminde %80'lik bir paya sahiptir (Jardins, 2006: 155-156). Aynı zamanda Batılı ülkelerin, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeleri kendi pahalı teknolojik ürünlerinin satacak bir pazar olarak görürken bir yandan da onlara kirlilik ve atıklarını da ihraç ettikleri ve bununla birlikte o ülkelere ucuz iş gücü ve ucuz doğal kaynaklar temin ettikleri iddia edilmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerdeki çevresel sorunlar, riskler ve kirlilikler geri kalanlara göre daha düşük olabilmektedir (Tuna, 2000: 3-4). Örneğin İzmir'in Aliağa ilçesinde bulunan hurda gemi söküm tesislerinde söküm işlemi yapılan ve çoğunlukla başka ülkelere ait zehirli ve çevreye zararlı atık yüklü gemilerden dolayı çevrenin aldığı zararlar bu iddiaya örnek olarak verilebilir. Türkiye bir gelir kapısı olarak gelişmiş ülkelerin yaşları en az 20 yıl olan ve çok yüksek miktarda çeşitli zararlı kimyasal ve

radioaktif atıklar barındırabilen eski gemilerini sökmektedir. Greenpeace Akdeniz Ofisi'nin 2002 yılı tarihli raporunda şu cümle geçmektedir: "*Gemi söküm tesisleri bölgesinden alınan örnekler, gemi sökümü faaliyetlerinin yerel çevreyi asbest, madensel yağlar, ağır metaller, PAH'lar (poliaromatik hidrokarbonlar), PCB'ler (poliklorlu bifeniller) ve organotin bileşikleriyle kirlettiğini ortaya koymaktadır.*" (Greenpeace Akdeniz Ofisi, 2002: 5) Tehlikeli atıklardan başka yerlere ihraç edilerek kurtulmanın mümkün olacağını düşünmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Sonraki kısımlarda inceleneceği üzere derin ekoloji perspektifinin ekosistem yaklaşımına göre tüm gezegen bir bütün ve tek sistem olarak yaşayan bir organizmadır. Yani dünyanın herhangi bir bölgesinde, herhangi bir ülkede ortaya çıkacak bir çevre sorunu mutlaka bir şekilde dünyanın diğer bölgelerini de etkileyecektir. Dolayısıyla tehlikeli kirletici ve zararlı atıkları uzağa göndermekle hiçbir ülke ya da toplum bunların etkilerinden kurtulamaz. Çevre sorunlarının ne boyutta olursa olsun aslında küresel sorunlar olduğu bilinmelidir.

Elbette çevre sorunlarının meydana gelmesinde payı olanlar yalnızca sanayi alanında gelişimini tamamlamış ülkeler değildir. Bu durumdan sanayi alanında ileri aşamada bulunan toplumlar sorumlu tutuluyor olsa da, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler de çevre sorunlarının oluşumunda pay sahibidir. Teknik bakımdan hedefledikleri ve örnek aldıkları gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşmaya çabalarken ne pahasına olursa olsun yalnızca büyümeye ve gelişmeye odaklanmaları sebebiyle gözden çıkardıkları veya yeterince önem vermedikleri çevre faktörü ve ekosistem dengesi, beraberinde çevre sorunlarını da getirmektedir (Grossman ve Kruger, 1995: 357-359). Muammer Tuna, "Çevre Sorunlarının Küreselleşmesi" isimli makalesinde bu ülkelerde ekonomik olarak gelişme ve büyümeye öncelik verdikleri için yoksulluk, açlık, hastalıklar, temel sağlık hizmetleri ve eğitim gibi konuların, çevre konusunda çok daha öncelikli kabul edildiğini belirtmektedir. Aynı zamanda bazı gelişmekte olan ülkelerde çevreciliğin ya da ekolojik yaklaşımın emperyalizmin o ülkelerin geri kalması için kurguladığı yeni bir strateji olarak gören yaklaşımlar da ortaya çıkabilmektedir (Tuna, 2000: 3-4). Bu ülkelerin hedefinin kısa yoldan kalkınma olmasının nedeni yaşanan yoksulluk, açlık ya da yetersiz beslenme; kötü sağlık şartları ve bebek ölümleri gibi sorunlardır. Bu şartlar altında

ekolojik bilinç ya da çevre koruma konusunda hassasiyet gelişmesini beklemek de mümkün değildir. Bu tür geri kalmış ülkelerde doğayı korumak için atılacak her türlü adımın ve alınacak tedbirlerin ülke ekonomisine ilave yükler getireceği düşünüldüğünden, bu tür eğilimler lüks kabul edilmektedir (Özkan, 2018: 49). Dünya nüfusunun küçük bir yüzdesini teşkil etmesine karşın yüksek yaşam standardına, her geçen gün artan geniş tüketim kapasitesi ve satın alma gücüne sahip ülkelerin insanları doğal varlıkların sömürülmesinde büyük pay sahibidir. Ancak bunun yanında dünyanın geriye kalan kısmını oluşturan düşük gelirliler de diğerleri gibi yüksek yaşam standardına erişebilmek amacıyla sarf ettikleri büyük çaba neticesinde doğal kaynakların yok edilmesine ve bu yıkıcı döngünün devam etmesine katkı sağlamaktadır (Karaca, 2007: 8).

Etkisi yalnızca gerçekleştiği yerel alanla sınırlı kalmayıp tüm Karadeniz havzasına ve Avrupa'ya geniş çapta yayılan ve yüzyılın en büyük felaketleri içinde sayılan Çernobil Faciası, kamuoyunda yarattığı infialle birlikte çevre sorunlarının aslında tüm dünyayı ilgilendiren ortak sorunlar olduğunun anlaşılmasında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. O zaman Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği sınırları içerisinde bulunan Ukrayna'nın Çernobil kentinde bulunan Çernobil Nükleer Santrali'nde 26 Nisan 1986 gecesi reaktörlerden birince büyük bir patlama gerçekleşmiştir. Kazanın ardından radyoaktif yüklü bulutlar önce Ukrayna, Belarus ve Rusya gibi çevre bölgeleri vurmuş daha sonra tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Bu nükleer felaketten Türkiye'de fazlasıyla etkilenmiş, Karadeniz bölgesine çok miktarda radyoaktif zararlı madde tesir etmiştir. Resmi verilere göre kaza anında 31 kişi hayatını kaybetmiş, dört binden fazla insan da kazayı takip eden süreçte yaşamını yitirmiştir. Ayrıca binlerce kişinin de radyasyon zehirlenmesinden etkilendiği bilinmektedir. Bazı gayri resmi veriler ışığında, facia nedeniyle süreç içinde 15 bin insanın öldüğü, çoğu çocuklar olan milyonlarca kişinin de radyasyonun olumsuz etkilerine maruz kaldığı söylenmektedir. Yüz binlerce kilometrekarelik alanın radyasyonla kirlendiği de bilinmektedir (Kılıç, 2016: 152-154). Elbette bölgede veya faciadan etkilenen diğer alanlarda yaşayan hayvan, bitki ve diğer canlıların da bu felaketin sonuçlarından etkilenmiş olduğu

unutulmamalıdır. Kısacası Çernobil Faciası'nın çevre sorunlarının sınır tanımazlığının dünya kamuoyunca anlaşılmasında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Sınırları aşan çevre zararı olgusu bir ülke sınırları içinde ortaya çıkan emisyonların başka bir ülkeye doğal yollarla taşınması olarak açıklanmaktadır. Sınır ötesi çevre sorunları, iki ya da daha fazla sayıda ülkede meydana gelen çevre sorunlarının iç içe geçmesi, zararlı ve kirletici emisyonların hava, su ve toprak yoluyla bir ülke sınırından diğerine veya diğerlerine taşınmasıdır. Sınır ötesi çevre sorunlarının bilindik bir örneği olarak Avrupa'da Ren Nehri'ndeki kirlilik verilmektedir. Nehir birçok ülkenin sınırları içinden geçmektedir ve geçtiği bir bölgede nehre herhangi bir sebepten dolayı nehre karışan kirlilik diğer bölgelere kolayca taşınabilmektedir. Bu durum İsviçre, Fransa, Hollanda ve Almanya'yı karşı karşıya getirmektedir. Aynı şekilde Mısır, Sudan, Etiyopya, Uganda, Kenya ve Tanzanya arasında hepsinin ülke sınırları içinden geçen Nil Nehri sorun yaratmaktadır. ABD ile Kanada sınırları arasında bulunan Büyük Göller veya Karadeniz ve Baltık Denizi gibi iç denizlerde de kimi zaman sınır ötesi kirlilik olgusuna örnek teşkil edecek durumlar yaşanabilmektedir (Kaplan, 1999: 37). Küresel çevre sorunlarından aslında tek tek ortaya çıkan bu sınır ötesi çevresel sorunların bir toplamı olarak da bahsedilebilir. Çünkü yerel ya da bölgesel olarak tanımlanan sorunlar küresel zararlara yol açmaktadır. Çevre sorununu yaratan devletin ya da toplumun bu zararı adeta ihraç etmesi ve olumsuz etkilerinden kaçınabilmesi mümkün değildir çünkü yaratılan zararın etkisi mutlaka kaynak olan devlete ya da topluma geri dönecektir (Kaplan, 1999: 42). Görüldüğü gibi ülkelerin çizilmiş sınırlarının yalnızca insanların zihninde bir anlam ifade ettiği; yer şekilleri, toprak, okyanus, deniz, akarsular ve göller için yani ekosistemin öğeleri için bu sınırlarların geçersiz olduğu; bir akarsuyun çizilen ülke sınırın ötesine akmaması gibi bir durumun mümkün olmadığı ve bu yüzden de çevreyle ilgili konuların her koşulda, herkesi ilgilendiren global sorunlar olduğu iddia edilebilir.

1.3.4. Küresel Çevre Sorunları

Çevre ile ilgili uluslararası kuruluşlar ozon tabakasındaki incelme ve sera gazları etkisiyle oluşan küresel ısınma ve iklim değişikliği problemlerinin en önemli küresel çevresel sorunlarından ikisi olduğunu belirtmektedir. Bu küresel boyutta etkileri olan iki önemli çevre sorunu, çevreyle ilgili politikalarının, çevre konusunda duyulan kaygıların ve çevresel örgütlenmelerin küreselleşmesi sürecinin göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Bunlar aynı zamanda küresel çevre sorunlarının, ekonomik sistemin küreselleşmesinin doğrudan sonuçları olduğunun göstergesi olarak da değerlendirilebilir (Tuna, 2000: 5). Yağmur ormanlarının tahrip edilmesi, gerçekleşen kazalar sonucu doğaya yayılan, rüzgar ve suyla bulunduğu yerden çok uzaklara taşınabilen radyoaktif kirlilikler, okyanus ve denizlerdeki yaşayan canlıların hayatını tehdit edecek boyuta gelmiş yabancı madde kirliliği gibi problemler küresel boyutta etkili olan çevre sorunlarına verilebilecek diğer örneklerdir.

1.3.4.1. Ozon Tabakasındaki İncelme

"Ozon tabakasının, güneşten yayılan zararlı morötesi ışınları süzmek ve atmosferdeki sıcaklığı düzenlemek gibi iki temel işlevi vardır" (Kaplan, 1999: 43). Ozon tabakasındaki incelme sorunu dünya çapında en çok adı duyulan küresel çevre sorunlarından biridir. Dünya toplumunun ve kamuoyunun bu soruna yönelik gösterdiği tepki, çevre problemlerine karşı ilk ve en örgütlü tepki olarak değerlendirilmektedir (Tuna, 2000: 5). Kloroflorokarbon gazlarının üretimi ve tüketimi ozon tabakasındaki meydana gelen incelmenin birincil sebebinin oluşturmaktadır. Bu gazlar insanların kullandığı deodorantlarda, iklimlendirme amacıyla kullanılan klimalarda ve bazı temizlik ürünlerinde bulunmaktadır. Önceleri sanayiciler, siyasi ve bürokratik yetkililer, bu gazların ozon tabakası üzerindeki olumsuz etkisini kabul etmemişlerdir. Bu sorun

bilimin ilgi odağına ilk kez 1970'li yıllarda girmiştir ve bu konuda uyarılarda bulunmaya başlayan bilim insanları ve konunun muhatapları arasında uzun bir tartışma ve müzakere süreci yaşanmıştır. Ozon tabakasının incelmesinin doğadaki canlılar ve insan üzerinde güneş yanıkları, cilt kanseri, derinin çabuk yaşlanması, hayvan ve insanlarda bağışıklık sisteminin zayıflaması, tarımdaki ürün verimliliğinin azalması ve okyanuslarda çok önemli ekolojik işleve sahip filo planktonların azalması gibi olumsuz etkileri olacağı açıklanmıştır (Kaplan, 1999: 44; Baykal H. ve Baykal T., 2008: 8). NASA yayınladığı raporlarla sorunun varlığını doğrulaması üzerine kamuoyu ve politikacılar ciddi şekilde kaygılanarak konunun üzerine düşmüştür. Böylece 16 Eylül 1987'de Kanada'nın Montreal kentinde konuyla ilgili bir uluslararası toplantı düzenlenmiştir. 150'den fazla ülke ozon tabakasında incelmeye yol açan maddelerin üretimi ve kullanımı konusunda kısıtlama getiren Montreal Protokolü'nü imzalamıştır. Böylece 1995 yılı itibariyle kloroflorokarbon gazlarının üretimi önceye göre %76 azalmıştır (Tuna, 2000: 6). Ancak ozon tabakasındaki incelmenin, kısmen durdurulmuş olsa da hala ekosistemi tehdit etme potansiyeli barındıran bir önemli bir çevre sorunu olduğu düşünülmektedir.

1.3.4.2. Asit Yağmurları

Asit yağmurları ve beraberinde gelen çevresel zararlar dünya gündeminde 1960'lı yılların sonlarında yer almaya başlamıştır. Atmosferde bulunan karbondioksit gazının yine atmosferde bulunan su buharıyla girdiği tepkime sonucu belli miktarlarda karbonik asit oluşmakta ancak bu asitler normal şartlar altında atmosfer dinamikleri tarafından elimine edilebilmektedir. Fakat bu süreçte fazla miktarda asit oluşturacak gazların atmosfere salınmasıyla birlikte bu asidik koşullar baskın olmakta ve bulutlara karışarak asit yağmurları şeklinde yeryüzüne inebilmektedir. Bu asitler yalnızca yağmurlarla değil kar, sis ve nem tanecikleriyle de etki edebilmektedir. Bu yağmurlar göllerin ve akarsuların pH dengesini bozarak buradaki canlıların yaşamını olumsuz etkilemektedir. En büyük etkisi ormanlar üzerinde olmaktadır. Ağaçların yapraklarına ve dış yüzeylerine

zarar verdiği gibi toprağın yapısını bozarak ölümlerine sebep olmaktadır. Tarım da asit yağmurlarına bağlı olarak toprağın yapısının bozulmasından olumsuz etkilenir. Elbette yalnızca canlı varlıklar değil, binalar, araçlar, tarihi ve doğal miraslar da bu yağmurların yıkıcı etkisine maruz kalabilmektedir. Aynı zamanda asit yüklü nemli hava solunum yoluyla akciğerlere girerek solunum yolu hastalıklarına da neden olmaktadır (Torunoğlu ve diğerleri, 2013: 76-77). Yani karbon emisyonlarına bağlı asit yağmuru sorunu tüm gezegenin canlı ve cansız ekosistem varlıklarını tehdit eden önemli bir küresel çevre sorunudur.

1.3.4.3. Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

Karbon emisyonları bağlı bir diğer küresel çevre sorunu Küresel Isınma ve İklim Değişikliği'dir. Tıpkı ozon tabakasının incilmesi konusunda olduğu gibi, iklim değişikliğine neden olan sera etkisi de özellikle 1960'lı yıllarda bilim adamları tarafından tahmin edilmiş ve çeşitli uyarılar yapılmıştır (Kaplan, 1999: 44). Atmosfer, sanayi üretiminden kaynaklanan gaz salınımlarını soğuracak kadar büyük ve sınırsız algılansa da aslında oldukça ince bir tabakadır. Geçtiğimiz yüzyılda fosil yakıtların yoğun kullanımı ve özellikle yağmur ormanlarının yok edilmesiyle dünyanın etrafını saran bu ince hava tabakasının kimyasal dengeleri büyük oranda değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliğin küresel ısınmaya yol açması, karbon içerikli gazların atmosferde yoğunlaşarak dünya çevresinde yeryüzünün ısıl dengelenmesini engelleyecek koruyucu bir tabakaya dönüşmesi yani sera etkisi yaratması, böylelikle yeryüzünün ve atmosferin ısısının artması şeklinde gerçekleşmektedir. Normal koşullarda güneşten dünyaya ulaşan ışınlar yeryüzünden yansıyarak atmosferden geçip uzay boşluğuna geri dönmektedir. Ancak atmosferde biriken sera gazları bu ışınların süzölüp geçmesini engellemekte böylece ısının içeride hapsolmasına sebep olmaktadır (Torunoğlu ve diğerleri, 2013: 68). Yeryüzü ısısı artışının etkisiyle buzullar erimeye başlar, deniz seviyesi yükselir, seller, su baskınları ve iklimsel felaketler artar ve atmosferin yapısı giderek değişir, kuraklıklar,

kıtlıklar, orman yangınlarında artış görülür, tatlı su kaynaklarının ve topraktaki nemin kuruması bitki örtüsü ve hayvanlar üzerinde öldürücü etkiye sebep olur (Jain, 2015).

Küresel ısınma ve iklim değişikliği günümüzün en önemli çevresel, siyasi ve sosyal sorunu olarak görülmektedir (Tuna, 2000: 6-7). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin değerlendirme raporlarında insan etkinliklerinin küresel ısınmanın en geçerli nedeni olduğunu belirtilmektedir (Baykal H. ve Baykal T., 2008: 8). Bu gazların salınımının uluslararası düzeyde azaltılması konusunda teknik, ekonomik ve politik bakımdan bir takım sorunlar bulunmaktadır. Sanayi alanında gelişmiş ülkeler ve bunların başında gelmek üzere ABD ve Çin karbondioksit üretiminde ilk sıralarda yer almaktadır. Yüksek oranda hayvancılık sebebiyle ortaya metan gazı ise atmosfere yoğun olarak daha az gelişmiş ülkelerden salınmaktadır. Bu salınımı denetim altına alma girişimleri vardır ancak bu denetim genelde adım adım ve ağır bir biçimde olmaktadır (Kaplan, 1999: 45).

1.3.4.4. Bitki Örtüsü ve Yağmur Ormanlarının Tahribatı

Ormanlar yeryüzünün yaklaşık %30'unu kaplamaktadır. Milyonlarca canlıya ev sahipliği yapmak dışında dünyadaki karbondioksit dönüşümünün yarısı ormanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünyadaki orman varlığının yarısını ise tropik yağmur ormanları oluşturmaktadır ancak bu ormanlar son elli senedir hızla yok olmaktadır (Torunoğlu ve diğerleri, 2013: 82). Doğal bitki örtüsü ve ormanların tahribatı çoğunlukla insanların ormanlık alanları yakacak sağlama, üretimde hammadde olarak kullanma ve yeni inşaat-tarım alanları yaratma gibi etkinlikleri sonucu gerçekleşmektedir. Bu tahribat iklim değişiklikleri, kurak mevsimlerin uzaması, seller ve su baskınları, erozyon ve toprak kayması, bitki ve hayvan türlerinin yok olması gibi birçok çevre sorunun ortaya çıkmasındaki önemli etkenlerden biridir (Baykal H. ve Baykal T., 2008: 9). Tropik ormanların çoğunlukla yer aldığı ülkeler az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdir. Bu

ülkelerdeki hızlı nüfus artışı, yoksulluk ve yüksek dış borç gibi sorunların baskısıyla yağmur ormanları yağmalanmakta ya da otoriteler tarafından yağmalanmasına göz yumulmaktadır. Fildişi Sahilleri ve Madagaskar'da bulunan ormanların %80'inden fazlasının yok edildiği bilinmektedir. Brezilya, Kolombiya, Peru, Endonezya, Kamerun ve Zaire'deki ormanlara yönelik tehditler de her geçen gün artmaktadır (Kaplan, 1999: 47).

Dünyadaki bitki örtüsü ve özellikle yağmur ormanları, atmosferdeki karbondioksiti soğurma ve dönüştürme ile iklimsel kararlılığı sağlama gibi önemli işlevlere sahiptir. Bu bitki örtüsünün zarar görmesi sera gazı etkisinin güçlenmesine sebep olmaktadır. Günümüzde yaşanan küresel iklim değişikliği ve ısınma probleminin başlıca sebeplerinden biri yağmur ormanlarının ve genel bitki örtüsünün yok edilmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda yağmur ormanları dünyadaki canlı türlerinin yüz binlercesini bünyesinde barındırmaktadır ve ormanların yok olmasıyla bu canlı türlerinin soyları tükenmektedir. Ormanların yok edilmesi su dengesini olumsuz şekilde etkilemekte ve ormansızlaşan bölgede kuraklıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Böylece kalan ormanların ve diğer bitkilerin de yaşamı tehlikeye girmektedir. Ormansızlaşan yerlere daha fazla güneş ışığı düştüğü için bölgesel sıcaklık artışları da yaşanmaktadır. Ayrıca erozyon ve toprak kaymasına bağlı toprak kayıpları da önemli bir takım sonuçlardır (Torunoğlu ve diğerleri, 2013: 82-83).

1.3.4.5. Radyoaktif Kirlilik

Küresel çapta etkileri bulunan bir diğer çevre sorunu ise radyoaktif kirliliktir. Fosil ve yenilenebilir enerji kaynaklarının yanında enerji üretmede kullanılan bir diğer yöntem nükleer ışıma aracılığıyla elektrik üreten nükleer enerji santralleridir. Nükleer enerji üretimi en küçük bir ihmalde telafisi imkânsız çevre sorunları yaratma ihtimali barındırmaktadır. Nükleer santrallerde meydana gelecek herhangi bir radyoaktif sızıntı uzun süre çözülemeyecek bir çevre kirlenmesi yaratarak insan ve birçok diğer canlının ölümüne ya da sakat kalmasına yol açmakla birlikte canlı türlerinde mutasyonlar,

genetik olarak yüzyıllarca aktartılacak bozukluklar yaratmak gibi başka birçok olumsuzluğun da meydana gelmesine neden olabilmektedir. Bir sızıntı yaşanmasa dahi sürekli biriken radyoaktif atıklar dünya üzerinde bir takım noktalarda depolanmaktadır ve bu atıkların binlerce yıl daha radyasyon yaymaya devam edeceği ve çevreyi tehdit etme riski taşıdığı bilinmektedir (Akın, 2007: 52). Radyasyonun canlılar üzerinde yarattığı en büyük olumsuzluk kanser oluşumuna yönelik direkt etkisidir. Bununla birlikte radyasyona kısa sürede çok yüksek dozda maruz kalınırsa doğrudan ölümcül etkisi de bulunmaktadır. Sürece yayılan diğer etkileri ise kalıtsal hasarlar, sakat doğumlar, bebek düşükleri gibi sorunlardır. Radyasyon yüklü parçacıklar su ve rüzgar ile başka bölgelere taşınabilir, kolayca yayılım gösterebilir. Böylelikle radyoaktif kirliliğin etkisi her zaman küresel olmaktadır (Torunoğlu ve diğerleri, 2013: 81).

Ülkeler ne kendi sınırları içinde yaşanan çevre sorunlarını sınırları içinde tutabilme ne de başka ülkelerden kaynaklı sorunlara sınırlarını kapatabilme yetisine sahiptir. Çevre sorunları sınır tanımazdır ve çoğu zaman etkileri küreseldir. Çünkü dünya çevresi bütünüyle bir ekosistemdir ve bir parçası diğerinden bağımsız değildir. Devletlerin klasik güvenlik politikaları, çevre sorunları karşısında işlevsiz kalmaktadır. Artık gezegenin yaşamsal temellerini tehdit etmekte olan çevre sorunları için devletler ve toplumların küresel düzeyde bir işbirliği yapmasına gereksinimi olduğu kesindir. Dünyadaki her varlığın bağımlılık ilişkisi içinde olması gibi devletler ve toplumlar da birbirine bağlıdır. Bu nedenle küresel dayanışma içine girilmesi, çevre politikalarında baş aktör konumunda olan devletlerin, yerlerini uluslararası işbirliğini sağlayacak, uluslararası çevre politikaları geliştirecek ve uygulayacak örgütlere bırakmaları gerekmektedir. Dünyada buna yönelik yapılmış birçok anlaşma, girişimler, konulmuş yasalar, kurulmuş ve işleyen örgütler bulunmaktadır. Bu politikaların ne olduğu, bu örgütlerin ne şekilde etkili işlediği son bölümde incelenecek ve tartışılacaktır. Ancak tüm bunlardan önce, bu tez çalışmasında çevre sorunlarıyla mücadele konusunda çok daha öncelikli ve önemli olan bir husus bulunduğu savunulmaktadır. Bu husus ekosistem dengesinin sağlanabilmesi ve çevre sorunlarıyla gerçek anlamda mücadele edilebilmesi

için öncelikle insanın çevreye yönelik etik yaklaşımın değişmesi gerektiği iddiasıdır. Bu çerçevede ikinci bölüm insanın çevreye yönelik etik yaklaşımlarını tartışmakta ve etik yaklaşımlar çerçevesinde oluşturulan çevresel koruma görüşlerini incelemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE ETİĞİNİN ÖNEMİ VE ÇEVRE ETİĞİ YAKLAŞIMLARI

"Topluluğu herkesi ve her şeyi içine alacak şekilde sürekli genişletmeliyiz. Dört bacaklı, altı bacaklı, kanatlı, sürünen, kökü olan ya da akan veya esen her şey en az biz insanlar kadar hakka sahiptir. Her şeyin varoluşu için gerekçesi yalnızca kendisidir ve her şey insanlar için olan anlamı dışında kendi özsel değerine sahiptir."

(David Foreman'dan aktaran Nash, 1989: 192)

2.1. Çevre Etiği Kavramı Ve Önemi

Günümüzde yaşanan çevre sorunlarının temel nedeninin insanın değer yargıları, yaşam biçimleri ve etik duruşları olduğu iddia edilmektedir. Bu etik değerlerin neler olduğu, insanın gözünde doğanın ne konumda olduğu ve onu nasıl görmesi gerektiği sorusu geçmişten günümüze cevabı aranan bir sorudur (Karaca, 2007: 4). İnsanlığın yaygın etik değerlerinin eylemlere yön vermesi sonucu küresel boyutta doğal dengenin hızla bozulmaya başladığı, çevrenin tahrip edildiği olumsuz bir süreç yaşanmaktadır. Bu olumsuzluğun yanında bir de insanlar arasında doğal kaynaklara erişim konusunda var olan adaletsizlik, çevreyle ilgili sorunların zaten karmaşık olan yapısını daha da çözümü zor kılmaktadır. Doğal kaynakların kullanımının kapitalizmin işleme için vazgeçilmez olması ve kapitalist elit kesimin kaynaklar üzerindeki hâkimiyeti, diğer

insanların bu kaynaklara erişiminin kısıtlı kalmasına, haliyle de yoksullaşmasına neden olmaktadır. Yani çevre konusu sınıfsal boyuta sahip bir sorun olarak da karşımıza çıkabilmektedir (Çeken, 2017: 348). Tüm bunların ışığında, konuya etik açılarından yaklaşım gittikçe önemli hale gelmiş, gezegenin herhangi bir yerinde meydana gelen bir çevresel sorununun, sadece o bölgeyi ve o bölgede yaşayan insanları değil uluslararası topluluğun bütününe etkilediği, tüm gezegenin aslında aynı ekolojik koşullara bağlı olduğu gerçeği gittikçe kabul görmeye ve bir konsensüs olarak yerleşmeye başlamıştır (Birden, 2016: 4-5).

Ulusal ve uluslararası boyutta ekolojik dengenin korunması ve bu koruma halinin süreğen duruma gelmesinde toplumların yöneticileri, fikir üreticilerinin de katkısıyla çeşitli şekillerde sorumluluklar üstlenmek durumundadır. Aynı şekilde bireylerin de çevre hususunda etik bir sorumluluk dahilinde hareket etmeleri gerekmektedir. ABD'li politikacı ve yazar Stewart Udall 1963'te yayınlanan "The Quiet Crisis" adlı eserinde; *"Her kuşağın dünya üzerinde geçireceği zaman, unvanları, sınıfları ya da mülkiyet iddiaları ne olursa olsun kısıtlıdır. Hepimiz aslında yeryüzünde yalnızca geçici süre bulunan kiracılarız."* diye yazmış ve aynen bir kira sözleşmesinde olduğu gibi, sözleşmenin bir tarafı olarak insanın ev sahibine ve eve karşı yükümlülükleri ve uymaya mecbur olduğu etik kurallar bulunduğunu belirtmiştir (Udall, 2018: vii). İnsan, çevre sorunlarının oluşmasında sorumlu olduğu gibi bu sorunların çözümü konusunda da en önemli aktör kabul edilmektedir. Dolayısıyla insanın çevreye yönelik davranışlarına şekil veren, çevreyle insanın ilişkisini belirleyen etik kuralların bu bağlam içerisinde ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği ve ekolojik bir bilinç oluşturma noktasında çevre etiği olgusunun büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Ekolojik bilinç oluşturma yolunda benimsenmesi gereken çevresel etik, felsefi bir bilinç değişimini ve insan egosunu kontrol altına almayı gerektirmektedir. Yani çevre etiği kavramını ekolojik bilince uygun bir biçimde geliştirmek için, insan önce egolarından sıyrılmalı, evrenin ve doğanın efendisi olduğuna dair duyduğu inançtan vazgeçmeli, hareketlerine yön veren insan-merkezli

güdülenmeye son vermeli, gezegendeki tüm varlıkların haklarını eşit şekilde düşünmeli ve onlara saygı duymalıdır (Kortenkamp & Moore, 2001: 261-27; Gül, 2013: 17-21).

Çevre etiği olgusunun tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle kavramı oluşturan sözcüklerden biri olan etik kelimesinin ne anlama geldiğini incelemek yararlı olacaktır (Fırat, 2003: 106). Etik; alışkanlık, töre, gelenek anlamlarına karşılık gelebildiği gibi bir yandan da insanın, kendisine ve başkalarına yönelen eylemleri, "*toplumda yerleşik olan kuralları ve değer ölçülerini sorgulamaya ve iyi olanın ne olduğunu bulmaya yönelik çabası*" anlamında da kullanılmaktadır (Karaca, 2002: 4). Etik kelimesinin antik dönem Yunancasında, töre, ahlak ve ahlakla ilgili olan anlamlarına gelen "ethos" sözcüğünde türediği bilinmektedir. Bu anlamıyla etik, iyi ve kötünün sınırlarını belirlemeye çalışan bir eleştirel sorgulama biçimidir (Kayaer, 2013: 68). Etik aynı zamanda "*insanın neye ulaşması ve neyden kaçınması gerektiğini öğrenme ve insan yaşamının amacını bulma gayreti*" olarak da tanımlanabilmektedir. Etik, "değer" kavramıyla temellenmektedir ve insanın her eylemi değer çerçevesinde yürütülen bir değerlendirme ile başlamaktadır (Fırat, 2003: 107). Etik, çevre olgusu ile birlikte ele alındığında, insanların çevreleriyle olan ilişkilerinde hangi davranışın iyi veya kötü, doğru veya yanlış olduğunu belirlemeyi amaçlayan, insanları kötü veya yanlış davranışlardan uzak tutarken iyi veya doğru davranışlara yöneltmeye çalışan bir arayış haline gelmektedir (Birden, 2016: 5). Bunların ışığında çevre etiğinin, insan ve çevre ilişkilerinin toplumun ya da bireylerin değerleri ve kuralları çerçevesinde nasıl şekillendiği ya da şekillenmesi gerektiği; insanın neye, nelere, kime ve kimlere karşı sorumlu olduğu konularıyla ilgilendiği söylenebilir. Çevre etiği de insanın kendi haricindeki doğa ve doğanın unsurları ile ilişkisinde ve onları içeren kararlarında etkili olabilecek her türlü düşünce, inanç, tutum ve davranışları inceleyen kuramsal bir disiplin (Karaca, 2002: 4) olarak tanımlanabilir.

Alanyazında ve düşün dünyasında yakın zamana değin çevre sorunların çözümüne yönelik genellikle bilimsel, teknolojik, siyasal ve ekonomik açılardan konuya yaklaşma eğilimi bulunduğu bilinmektedir. Fakat çevre sorunlarının oluşumunda insanın sorumluluğunun giderek farkına varılması, haliyle bu sorunların

oluşumunun etik çerçevesinde açıklanmasını da gerekli kılmıştır (Karaca, 2002: 2). Sosyoloji, siyaset bilimi, felsefe gibi disiplinlerde çalışmalar yapan birçok düşünür ve bilim insanı, çevre etiği konusuna özellikle eğilmişler, insanın çevreye yönelik bakış açısının ve kendini çevre karşısında konumlandırışının farklı sınıflandırmalarını yaparak durumu analiz etmişlerdir (Karaca, 2007: 9). Böylece; insanın çevreyle olan ilişkisini inceleme konusu alan yaklaşımlar, felsefe ve sosyolojide yakın zaman önce çevresel etik veya çevre etiği olarak adlandırılan yeni bir alt disiplin şeklinde ele alınmaya başlanmıştır.

Çevre etiği, insanlar ve insan harici doğal dünya arasındaki etik sorunları, ilişki biçimlerini, oluşan hiyerarşik bakış açısının nedenlerini ve bu yolla insan davranışlarının ne şekilde şekillendiğini ve çeşitlendiğini ele almaktadır. İnsanın doğadaki canlı ve cansız varlıklara karşı bakış açısını ve onlara yönelik davranışlarına yön veren bu etik ilkeler ve etik kabuller, insanın dünyaya ve tüm ekosisteme karşı görev ve sorumluluklarını belirlemekte veya hareketlerini haklılaştırma dayanağı olmaktadır (Des Jardins, 2006). Çevre konusunda insan tarafından benimsenmesi gereken sorumluluk duygusu gerek hukuk alanında gerekse ahlaki bakımdan büyük öneme sahiptir. İnsanın çevreyle olan ilişkisi üzerine odaklanan felsefi irdeleme olan çevre etiğinin, sorunları yaratan ve sürdüren bir faktör olabileceği gibi sorunların kökten çözümünde katkı sağlayabilecek önemli bir enstrüman olduğu da düşünülmektedir. İnsanın çevre konusunda benimseyeceği etik kurallar ve ahlaki duruş, sorumluluk duygusuyla hareket etmesinde önemli bir rol oynayacaktır (Birden, 2016: 12). Ekolojik bunalımın kaynağını ortaya çıkartabilmek için insan veya toplum davranışlarının motivasyon kaynağı olan kurumsal, ahlaki ve manevi temellerin araştırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. İşte çevre etiği olgusunun ve çevre konusunda etik tartışmaların bu nedenle çok önemli olduğu düşünülmektedir.

Etik kavramının gelişim sürecinin, ekolojik bilginin evrimiyle paralel şekilde ilerlediği iddia edilmektedir. İleride ayrıntılı olarak kendisinden ve çevre etiğine katkılarından bahsedilecek olan Aldo Leopold çevre etiğinin tanımını şu şekilde yapmaktadır: "*ekolojik olarak var olma mücadelesine dönük eylem serbestisini*

sınırlamak". Ekoloji biliminin bulgularını etik düşünceye uygulayan ilk düşünürün de Leopold olduğu bilinmektedir. Leopold, etiğin kapsamının tarihsel süreç boyunca değişip genişlemesini üç aşamaya bölmüş ve ilk aşamada etiğin yalnızca bireyler arasındaki ilişkiyi konu aldığını belirtmiştir. İkinci aşamada etik, birey ve toplum arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. İnsan ile yeryüzü arasındaki ilişki ise henüz daha çok ekonominin konusudur. Üçüncü aşamada ise, insan ve çevre ilişkisi ekolojik bir gereksinim sonucu etiğin konusu haline gelmiş ve çevre etiği ortaya çıkmıştır. Çevre etiği ya da Leopold'un kavramsallaştırmasıyla "Toprak Etiği" toplumların ve bireylerin etik gelişiminin en önemli aşamasıdır. Etiğin evrimsel süreçte bu son aşamaya gelebilmesi için, ekolojik yaklaşımın önerdiği "bütünselliğin (holizm)" benimsenerek, toprağın ve üzerinde yaşayan canlıların bir bütün ve bir topluluk olarak görülmesi, toprağa yönelik faydacı bakışın kınanması, antroposentrik dünya görüşünden vazgeçilmesi, ekosistemlerin ve bu sistemlerin üyelerinin haklarının korunması önemle vurgulanmalıdır (Özdağ'dan aktaran Ertan Akkoyunlu, 2015: 4).

Tongjin Yang, 2006 yılında yayımlanan "Towards An Egalitarian Global Environmental Ethics (Eşitlikçi Küresel Bir Çevre Etiğine Doğru)" adlı makalesinde çevre etiğinin bir takım özelliklerinden bahsetmektedir. Bu ayırt edici özelliklerden ilki çevre etiğinin, insanlar arası ilişkiyi konu edinen geleneksel etiğe göre daha esnek olması ve daha geniş bir çerçevede değerlendirme yapmasıdır. Çevre etiği sorumluluk alanına insanın yanında tüm doğal varlıkları da katmaktadır. Çevre etiğinin bir diğer özelliği disiplinler arası olması ve çevre politikası, çevre hukuku, çevresel ekonomi, çevre bilimi, çevre psikolojisi, çevre edebiyatı gibi birçok farklı alan ve disiplini etkileyip desteklemesidir. Aynı zamanda çevre etiği çoğulcu bir olgudur ve farklı fikirleri, yaklaşımlar ve görüşleri bir arada barındırabilir. Antroposentrizm olsun, biyosentrizm ya da ekosentrizm olsun, aslında bunların hepsi çıkış noktaları, yaklaşımları ve vardığı sonuçlar farklı olsa da çevrenin korunması için makul etik gerekçeler sağlamaya çalışan yaklaşımlardır. Çevre etiğinin önemli başka bir özelliği küresel niteliğe sahip olmasıdır. Ekolojik krizler küresel olduğu ve çevre kirliliği sınır tanımadığı için toplumlar ve devletlerin tek başlarına bu sorunların üstesinden

gelmeleri mümkün değildir. Haliyle insanlığın küresel seviyede birlikte hareket edebilmeyi sağlayacak ortak değerler yaratması ve benimsemesi gerekmektedir. Tüm bunlarla birlikte çevre etiği günümüzdeki haliyle devrimci bir özellik de taşımaktadır. Köklü ve baskın olan insan merkezci ana akım etiği, materyalizmi, hazcılığı ve tüketim kültürünü yoğun olarak eleştirmekte ve doğayla uyum içinde yaşamayı öneren yeşil bir hayat önermektedir. Dünya'nın limitliliğine duyarlı bir ekonomik düzen çağrısı yapmaktadır (Yang, 2006: 24-25).

Çevre etiği konusuyla ilgilenen ABD'li ahlak felsefecisi William Klaas Frankena 1979 yılında yayımlanan "Ethics and The Environment (Etik ve Çevre)" isimli eserinde, tarih boyunca ortaya çıkan ve insanın çevreye yönelik davranışlarına yön vermeye çalışan etik yaklaşımları sekiz farklı tür altında incelemiştir. Etiğin ilk türü, "diğere" yönelik davranışları yalnızca bireyin çıkarlarının ya da zararlarının belirlediği egoist ya da egosantrik yaklaşımdır. Etiğin ikinci türüne göre, yalnızca insanlar (ya da bireyler) etiğin konusu olabilirler. İnsanın doğaya yönelik eylemlerinin kısıtlanması ancak bu eylemlerin başka insanlara yansıyacak etkileri neticesinde belirlenmektedir. Başka bir deyişle hayvanlara ya da bitkilere yönelik sorumluluklar yalnızca sonunda insanlara dönecek olan yarar veya zarar çerçevesinde belirlenmektedir. Buna göre doğanın unsuru olan her şey insan hayatını zenginleştirmek için vardır. Etiğin üçüncü türünde bilinç sahibi ve duyguları olan tüm canlılar etiğin ilgi alanına dahil edilmektedir. Bu noktada insanın çevreye yönelik davranışları eğer bir bilinç sahibi canlı varlığın acısını azaltıyor ya da hazzını artırıyorsa doğru kabul edilmektedir. Etiğin dördüncü türünde tüm canlı varlıklar bilinçli olsun ya da olmasın etiğin konusudur. İnsanın etik ilgi alanı tüm hayvanlar ve bitkilere doğru genişlemelidir. Beşinci tür çevre etiğinde var olan her şeye karşı, ayrı ayrı ya da bütün olarak görev ve sorumluluklarımız olduğu kabul edilmektedir. Bu noktada canlı ya da cansız olduğuna bakılmaksızın tüm varlıkların etiğin konusu olduğu iddia edilmektedir. Altıncı tür çevre etiği, insanın eylemleri söz konusu olduğunda Tanrı'nın yegâne etik ölçü kabul edildiği anlayıştır. İnsanın tüm görev ve sorumlulukları Tanrı'ya yöneliktir ve doğaya yönelik davranışları da Tanrı'ya olan bu görev ve sorumlulukları çerçevesinde belirlenmelidir.

Yedinci tür çevre etiği yukarıda sayılanlardan iki veya daha fazlasının birleşimi şeklinde ortaya çıkabilir. Örneğin; insan merkezci etik ile tanrısal etiğin birleşiminden oluşan yeni bir yaklaşım. Sekizinci tür çevre etiği ise Frankena'ya göre doğanın kendisinin bir bütün olarak etiğin konusu kabul edildiği yaklaşımdır. Buna göre insan doğanın kurallarını birebir takip etmeli, doğanın işleyişine hiçbir müdahalede bulunmamalıdır. Bu noktada insan çevreye ancak hiçbir bireye, hayvana, bitkiye, taş, toprağa yani tüm diğer varlıklara zarar gelmeyecek şekilde müdahalede bulunabilir (Frankena, 1979: 4-6).

Frankena ile benzer şekilde ABD'li Tarih ve Çevre Çalışmaları Profesörü Roderick Frazier Nash ise, 1989 yılında yayımlanan "The Rights Of Nature: A History of Environmental Ethics (Doğanın Hakları: Çevre Etiğinin Tarihi)" isimli eserinde, etiğin tarih boyunca geçirdiği evrimde dört aşama bulunduğundan bahsetmektedir. Birinci aşamayı "Pre-Ethical Past (Etik Öncesi Geçmiş)" olarak isimlendirmekte, bu aşamada insanın yalnızca kendisinin ve kendi çıkarlarının etiğin konusu kabul edildiğini belirtmektedir. "Ethical Past (Etik Geçmiş)" olarak isimlendirdiği ikinci aşamada ise etiğin ilgi alanına ailenin, dinin ve bulunduğu kabilenin girdiği göze çarpmaktadır. Üçüncü aşama olarak Nash, günümüzün etik anlayışını "Present" başlığı altında sınıflandırmıştır. Burada Nash 1865 yılında ABD'de köleliğin kaldırılmasının etiğin gelişiminde önemli bir kilometre taşı olduğuna değinmektedir. İnsanın artık kimsenin malı olmaması, ırk ve cinsiyet gibi ayrımların da yıkılması ve eşitlik anlayışının benimsenmesiyle uluslar, ırklar, cinsiyetler ve bir bütün olarak insanlar etiğin ilgi alanına girmiştir. Ancak Nash'in sınıflandırmasına göre bu noktada bazı hayvanlar da sınırlı ölçüde etiğin ilgi alanına dahil edilmeye başlanmıştır. Son aşama olan "Future" yani geleceğin etiğini betimleyen aşamada ise insanın yanında tüm hayvanlar, bitkiler, başka bir deyişle yaşamın bir varlık olarak kendisi, doğanın cansız unsurları, ekosistemin bütünü hatta uzay ve evren etiğin ilgi alanına girmektedir. Bu aşama etiğin genişlemesinin varacağı son noktayı işaret etmektedir (Nash, 1989: 4-6).

Böylelikle etiğin ilerleyen süreç boyunca, sadece insanlar arası ilişkilerle ilgilenmekle kalmayıp, diğer canlı türleri ve doğanın cansız varlıkları arasındaki

ilişkileri de konu alacak şekilde daha geniş ve gerçekçi bir alan olma yoluna girdiği görülmektedir. Bu bağlamda etik, çeşitli alt alanlara ayrılarak genişlemiş ve sonunda çevre etiği ayrı bir çalışma alanı olarak önem kazanmıştır.

2.2. Çevre Etiği Yaklaşımları

Tarih boyunca konuyla ilgilenen felsefeciler, davranışların hangi ölçütlere dayandırılarak iyi veya kötü şeklinde sınıflandırılabileceğini tartışmış ve bu çerçevede çevreye yönelik tutumları etik bir düzleme oturtmaya çabalamışlardır. Kimi düşünürler etik görüşlerini insanı merkeze alarak oluşturmuş; kimileri ise bütün olarak çevrenin birincil önemini kabul ederek çevre merkezli bir etik kurgulamışlardır. Çevreye yönelik sorumluluklarımızın dolaylı olduğunu belirten insan merkezci düşünürler asıl sorumluluğun diğer insanlara karşı olduğunu iddia etmekteyken, insanı merkeze almayan bir etik benimsemiş olanlar, insana yönelik sorumluluklar olduğu ölçüde diğer varlıklara karşı da sorumluluk hissi duyulması gerektiğini belirtmektedir. Bu doğal varlıklar kimilerine göre hayvanlar, bitkiler, böcekler gibi canlı varlıklardır. Bu durumda bu anlayışa canlı merkezli etik adı verilmektedir. Elbette çevre etiği anlayışlarının daha da gelişmesiyle doğal varlıklar olgusunun anlamı da genişlemiş, bu anlam önce yaşayan bireysel canlılardan, türlere ve popülasyonlara, daha sonra ekosistemin canlı ve cansız tüm öğelerine yani bütününe ulaşmıştır. Dolayısıyla dünyayı bütünsel algılayan ve bu bütünü etik merkezine koyan bir anlayış ortaya çıkmıştır (Des Jardins, 2006: 16- 18). Buna da ekosistem merkezci, çevre merkezci ya da ekosentrik anlayış adı verilmektedir.

Hasan Ünder 1996 yılında yayımlanan 'Çevre Felsefesi' adlı eserinde çevre etiği hakkında paylaşılan yaklaşımları sentezleyerek bir yelpaze betimlemiştir. Bu yelpazenin bir tarafında mekanik yaklaşım yer alırken, diğer tarafında ise ekolojik yaklaşıma yer verilmiştir ve ardından iki uç yaklaşım arasında kalan diğer ılımlı

yaklaşımlar sınıflandırılmış ve sıralanmıştır. Bunlardan muhafazakar olarak tabir edilen, aslında en temel, yerleşik görüş olan ve mekanik görüşe direkt temas eden yaklaşımı insan merkezilik, muhafazakarlığa yakın dururken aynı zamanda ılımlı bir reformist görüş benimseyen yaklaşımı zayıf insan merkezilik, radikal bir reformist düşünceyi benimserken aynı zamanda bünyesinde hümanizmi muhafaza eden yaklaşımı ılımlı çevre-merkezilik ve hümanizmin ötesine geçerek ekolojik yaklaşımın en ucunda bulunan devrimci yaklaşımı ise sıkı çevre merkezilik şeklinde sınıflandırarak bir sıralama yaratmıştır (Ünder, 1996). Tüm bu spektrum aslında insan merkezci (antroposentrik) yaklaşım ve tüm ekosistemi bir merkez kabul eden ekosistem merkezli (ekosentrik) yaklaşım şeklinde iki temel boyutta ele alınabilir. İnsan merkezci yani antroposentrik görüş etik evrenin, düşünüş ve eyleme geçiş sisteminin merkezine insanı yerleştirirken, ekosistem merkezli olan yani ekosentrik yaklaşım, bunun tam karşıtı bir duruş sergilemektedir. Bu etiğin merkezinde tüm ekosistem, tüm canlılar, hatta bazen dağlar, denizler, toprak gibi cansız varlıklar da yer almaktadır. Bu çalışmada çevre etiği türleri bu iki farklı temel görüş üzerinden işlenecektir ve bölümün devamında bu görüşler ayrıntılarıyla ele alınıp açıklanacaktır. Bunlar dışında kalan diğere çevre etiği görüşlerinden bir kısmı da bölüm sonunda ayrı bir başlık altında kısaca incelenecektir.

2.2.1. Antroposentrik (İnsanmerkezci) Etik Yaklaşım

"Ben yalnızca tabiatın kendisine inanıyorum. Benim için Tanrı ve doğa eş anlamlıdır. Ben insan hakları yerine varlıkların haklarına inanıyorum."

(David R. Brower'den aktaran Mehan, 2016: 6)

Antroposentrizm, yunanca atropos (insan), Latince centralis (merkez) sözcüklerinin bileşiminden oluşan ve Türkçede karşılığı insan merkezilik olarak kabul edilebilecek bir terimdir. Antroposentrizm en temel ve yalın anlamıyla insanın dışında

kalan tüm canlı ve cansız varlıkların, insanlar tarafından kullanılmak üzere var olduğu ve değer skalasında mutlak surette insandan aşağıda yer aldığı ön kabulüne dayanan bir dünya görüşü ve etik anlayışıdır. Bu anlayışa göre insanın doğaya ve doğada yaşayan diğer tüm insan olmayan canlılara karşı saygı duymak gibi bir sorumluluğu bulunmamaktadır. İnsan harici dünyaya karşı duyulan saygının sınırı genellikle yalnızca bu dünyanın diğer insan kullanıcılarının haklarına duyulan saygı ile çizilmektedir. Bu görüş doğanın bir meta olduğunu benimsenmesini ve insanın onu tüm diğer canlılardan üstün kılan bir takım değer ve yeteneklere sahip olduğunun savunulmasını içerir. Tek tanrılı dinlerdeki yaradılışa yönelik anlatılar ve varlıklar hiyerarşisinde insanın en yukarıda, insan olmayan doğanın ise bu hiyerarşinin en altında tasvir edilmesi dolayısıyla bu görüş insanın doğaya hükmetmesini meşru kabul etmektedir (Merchant, 1992: 70-74).

Antroposentrik etiğin, başka bir ifade ile insanın doğaya hükmetme hakkı olduğu düşüncesinin, Batı kültürü ve Hıristiyan geleneklerinden beslendiği fikri konuyla ilgilenen düşünürler tarafından sıklıkla kabul görmektedir. Hatta birçok çalışma bu görüşün Batı medeniyetinin üretimi ve tüketimi teşvik eden sürekli kalkınma ve gelişme anlayışının da temeli olduğunu savunmaktadır (Kayaer, 2013: 69-70). İnsanın diğer varlıklara istediği şekilde muamele edebileceği inancı Tanrı'nın onu üstün bir varlık olarak yarattığı kabulünden kaynaklanmaktadır. Antroposentrik yaklaşım ilahi bir usavurma kullanarak iddialarını destekleyebildiği gibi seküler bir mantıksal kurguya da sahip olabilmektedir. Seküler bir antroposentrik yaklaşım önermesi olarak, doğada insan eylemlerini denetleyebilecek bir ruh ya da mistik bir varlık bulunmadığından, doğaya karşı insanın eylemlerini yalnızca insan ve onun çıkarlarının sınırlayabileceği düşüncesi verilebilir (Ünder, 1996: 67-68). Örneğin Protogoras'ın deyiimiyle; her şeyin ölçütü insandır.

Aynı zamanda batı toplumlarının düşünsel geleneğinde insanın çevreyle ahlaki bir ilişkisi olduğu kabul edilmemekte ve yalnızca insanın ahlaki değere layık olduğu savunulmaktadır (Des Jardins, 2006: 198). Buna göre insanın dünyaya, doğaya, ekosisteme karşı bir takım sorumlulukları olduğu söylene de aslında bu sorumluluk

doğrudan bir sorumluluk değildir. İnsanın çevreye karşı sorumlulukları dolaylıdır, örneğin ormanları korumaya yönelik sorumluluğun aslında başka insanlara borçlu olunan ahlaki ödevlerle bağıntısı vardır. Doğada bulunan canlı veya cansız varlıklar kendiliğinden gelen bir değere sahip değildir, onların değerleri insanın yararına dokundukları ölçüde belirlenmektedir (Tharakan, 2011: 34-35). Tabii böyle bir görüş benimsendiği takdirde insanların, canlılara ve tüm ekolojik sisteme karşı saygı göstermek gibi bir sorumluluğu olacağından da söz edilemez. Antroposentrik görüşte insan diğer varlıklara sağladığı faydadan bağımsız olarak, kendi başına ve kendiliğinden değerli tek varlık olarak görülmektedir. İnsan merkezci etik anlayışları, kimi zaman insanların hayvanlara zarar vermesini kısıtlayabilir ancak bu kısıtlama hayvandan çok insan değer ve nitelikleri ile ilgilidir (Fırat, 2003: 127).

Antroposentrik etiğin katı tutumlarında doğanın kullanımına yönelik iyimser bir bakış bulunmaktadır. Buna göre doğal kaynakların ve toprakların keyfi kullanımı, tüm canlı ve cansız varlıkların birer meta haline gelmesi, sınırsız üretim ve tüketim faaliyetleri sonucu ekolojik dengenin bozulması gibi olguların bir felakete yol açacağı düşünülmemektedir. Zaten insan kendi iyiliğini isteyen ve bunun için hareket eden bir varlık olduğundan kaçınılmaz şekilde kendine yararı olan doğanın da iyiliğini isteyeceği için bu görüşün savunucularına göre, insanı merkeze alarak hareket etmek aslında çevrenin dışlanması anlamına gelmemektedir (Hayward, 1997: 58). Dolayısıyla insan için iyi olan her şey ve her durum doğa için de iyidir. Yani katı antroposentrik yaklaşımın temel savına göre insan evrenin merkezi ve kâinatın varlığının tek amacıdır; önemli olan yalnızca insanın değerleridir. Kâinatın varlığı ise yalnızca bu değerlerin devamı ve geliştirilmesiyle anlam kazanmaktadır (Özdemir, 1998: 73).

Antroposentrik dünya görüşü, insanın gelecek nesilleri doğaya yönelik ahlaki sorumluluklarının sebebi olarak belirlemesi noktasında da ortaya çıkmaktadır. Bu savunuş doğa korumacı veya çevreci bir görünüm sergilese de aslında son derece insan merkezcidir. Ahlaki bakımdan yalnızca insanları ilgi alanına dahil etmekte, sorumluluk sınırını henüz doğmamış olanları da kapsayacak şekilde genişleterek insan harici doğayı korumanın koşulunu yine insan olarak belirlemektedir (Birden, 2016).

Antroposentrik düşünme biçiminin ister istemez egosantrik düşüncenin de insan zihninde oluşmasına yol açtığı iddia edilmektedir. Hatta antroposentrik yaklaşımın en katı halini kimi yazarlar egosantrizm yani benmerkezcilik olarak farklı bir sınıflandırmaya dahil etmektedirler. Bu görüş, insan egosunun bir sınırı olmadığını iddia ederek insan mutluluğu ve çıkarının her şeyden üstün görülmesini haklılaştırmaktadır (Turgut, 2012: 29). Antroposentrik etiğin Batılı geleneğinde ise, bireylerin kendi çıkarını ve iyiliğini maksimize edecek yönde eylemde bulunmalarını olumlayan egosantrik yaklaşım daha yaygındır. Egosantrik insan merkezci etik, daha sonra klasik liberalizmin etiği haline gelmiştir. Bu yoruma göre birey için faydalı olan toplum için de faydalı olacaktır (Ertan Akkoyunlu, 1998: 130-131). İnsanı varlıkların en değerlisi olarak kabul etme hali, doğal olarak bunu benimseyen insanın kendisini de tüm diğer var olanlardan (diğer insanlar da dahil) üstte görmesi sonucunu doğurabilmektedir. Liberal düşüncenin temelinde yer alan birey kavramı, bireyin çıkarlarının önemine yapılan atıflar, birey özgürlüğüne ve bireyin kendini gerçekleştirebilme hakkına birincil önemin verilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Liberalizm yapısal olarak insan ve birey merkezci bir ideolojidir (Şimşek, 2005: ?). Ancak ona bir eleştiri olarak doğan ve ekosentrik düşüncenin gelişiminde rol oynadığına inanılan Marksizm'in de kökeninde insan merkezçiliği barındırdığı iddia edilebilir. Bu ideolojiyi oluşturan, geliştiren ve benimseyenlerde egosantrizm yoğun olarak gözlemlenmese dahi Marksist düşüncede yine insanın yalnızca insan olduğu için sahip olduğu özgül değerden dem vurulmaktadır. İşte bu değer sebebiyle her bireyin eşit, özgür ve refah içinde yaşaması gerektiği savunulmaktadır

Antroposentrik etiğe dair bu girişin ardından bu düşünce yapısının oluşum ve gelişim sürecinden kısaca bahsetmek, onu daha iyi kavramak konusunda yararlı olacaktır. Bunun için sıradaki kısımda konuyla ilgili klasik ve yeni dönem düşünür, yazar ve bilim insanlarının önermeleri çerçevesinde antroposentrizmin geçirdiği evrimden bahsedilecektir.

2.2.1.1. Antroposentrik Düşüncenin Tarihsel Gelişimi

Bilimsel gelişmelerin tarih boyunca insan düşüncesini şekillendirmede büyük etkisi olmuştur. Kaynağı klasik fizik olan modern bilim, bir bilim anlayışının yanı sıra bir dünya görüşünü, hatta toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal ve hatta ideolojik bir bakış açısını da içerebilmektedir. Bilim, dünya görüşleri ve bakış açıları arasında yaşanan değişimin ve bunların yeniden üretiminin temel araçlarından biri olarak nitelendirilebilir. Dünya görüşü, inanç, felsefe gibi dış unsurlarla bilimin döngüsel bir ilişkisi vardır. Bunlar hem bilimi etkilemekte hem de bilimden etkilenebilmektedir. Bilimle birlikte her yeni dönemde değişim gösteren yeni bir paradigma oluşmaktadır. Fritjof Capra'ya göre insanın yüz yüze olduğu birçok sorunun temelinde, Newton'un, Bacon'ın ve Descartes'ın katkılarıyla gelişen yeni paradigma yatmaktadır (Capra, 1992: 46-49). Antroposentrik düşüncenin gelişiminin ve yaygınlaşmasının Rönesans'ın ardından başlayan aydınlanma ve modernleşme sürecinde üretilen bilimsel bilgilerin düşün dünyasına etki etmesi sonucu gerçekleştiği bilinmektedir. Önceki bölümlerde, yaşanan bilimsel gelişmelere paralel olarak, "bilmek egemen olmaktır" diyen Francis Bacon ve daha önce kısaca açıklanan mekanik dünya görüşünün mucidi Rene Descartes'in büyük katkılarıyla antroposentrik anlayışın Batı dünyasında iyice egemen hale geldiğinden bahsedilmişti. Doğayı, efendisi olarak kabul ettiği insanın yönetimine, denetimine ve bir anlamda da insafına terk eden, ekolojik dengeyi göz önüne almayan insan merkezci bakış açısının, çevre sorunlarının ortaya çıkmasındaki en önemli etken olarak kabul edildiği belirtilmişti. Konuyu daha detaylı olarak ele almadan önce bu paradigmanın köklerinin aslında çok daha eskilere uzandığını, başka birçok yazar, düşünür ve bilim insanının da antroposentrizmin gelişiminde rol oynadığını ifade etmek gerekmektedir.

Bu çerçevede verilebilecek ilk örnek olan, batı toplumlarının felsefe geleneğine büyük katkıları bulunan antik dönem filozofu Aristoteles'in bir çevre bilimci yahut çevre düşünürü olmadığı; antik dönem Yunanistan'ında hakkında düşünmeyi ve çözüm

bulmayı gerektirecek bir "çevre krizi" olgusu bulunmadığı, hatta o dönemde bir "çevre" konseptinin zihinlerdeki varlığından bahsedilemeyeceği bir gerçektir (Cooper, 2001: 13). Ancak yine de antroposentrik yaklaşım yüzlerce yıl önceye tarihlenerek, Aristoteles'in "Politika" adlı ünlü eserinde geçen;

"Bitkiler hayvanların yararına, bazı hayvanlar da başka hayvanların yararına vardır. Evcilleştirilen hayvanlar ve kimi durumlarda yaban hayvanları, insana yiyecek olmada ya da derilerinden ve kürklerinden giyecek üretmede katkı sağlamaktadırlar. Doğanın hiçbir şeyi amaçsız yahut boş yere yapmaması durumunda, tüm hayvanlar, insanlar uğruna doğa tarafından yaratılmıştır (Aristoteles, 1995: 23)."

paragrafi ile temellenebilir. Aristoteles insanı merkezine alan bir felsefi duruş benimsemiş ve üstün bir varlık olarak kabul ettiği insanı, canlıların rasyonellik derecelerine göre oluşturduğu piramit sisteminin tepe noktasına yerleştirmiştir (Ünder, 1996: 80). Aristoteles, içinde hayat taşıyan doğa varlıklarının hepsinin ilk gerçeklik seviyesi olarak bir ruha sahip olduklarını belirtmiştir. Ancak ona göre bu ruhlar eşit değildir ve aralarında hiyerarşik bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda, önem veya değer sıralamasında en altta hareketsiz yani cansız madde yer alır. Cansız maddeden sonra bitkiler, süngerler, denizanası ve yumuşakçalar gibi varlıklar gelir. Liste yukarıya devam ettikçe memeliler gelmekte, onların ardından da ilk sırada insan yer almaktadır (Maltaş, 2015: 2; Fırat, 2003: 126-127).

Aristoteles'in önermesine göre evrensel düzende, insanın fani ve metafizik varlıklar arasında yerini aldığı bir varlık zinciri bulunmaktadır. Bu zincirin herhangi bir yerden kopması evrensel düzenin zarara uğramasına neden olacaktır. Ona göre düzen zinciri, bir kurtçuktan uçan bir kuşa, denizde yüzen bir balığa kadar uyumlu ve barışçıl bir bütünlük içinde birbirine bağlıdır (Ünder, 1996: 80-81). Aristoteles her varlığın olduğu gibi insanın da bir doğası olduğunu, doğasının ona bir işlev yüklediğini, bu işlevin de diğer canlı varlıklardan farklı olarak hareketleri konusunda düşünerek akıl yürütebilmesi olduğunu savunmaktadır. Ona göre insanın aklının güçlerini kullanarak hareket etmesi en doğru ve en iyi olandır (Warburton, 2011: 26) Buradan hareketle

Aristoteles'in insanın aklını kullanarak yaptığı şeylere meşruiyet kazandırdığı ve onu doğanın üstüne çıkararak bir konuma yerleştirdiği çıkarımı yapılabilir. Burada önemli olan nokta, Aristoteles'in dehasına duyulan saygı ve çok geniş kapsamlı araştırmalarına duyulan güven nedeniyle ölümünden yüzyıllar sonra dahi dünyaya ilişkin düşünceleri çoğu alim tarafından sorgulanmadan kabul edilmiş olmasıdır (Cooper, 2001: 12). Hatta birçok ardıl düşünür için görüşlerini Aristoteles'inkine uydurabilmek ya da onun aynı konuda fikir belirttiğini ispatlayabilmek yeterli hale gelmiştir (Warburton, 2011: 29). Bu nedenle insan merkezci düşünceye yaptığı katkı 2000 yıldan fazla süre etkili olmuştur. Ancak Aristoteles'in insan istisnalığından bahsederken aynı zamanda dünyada var olan bir düzene, canlıların birbirleriyle olan bağlantısına, sistemsal bir bütünlüğe de vurgu yapmış olduğunun altı çizilmelidir. Zira daha sonraları Aristocu evren anlayışı terk edilecek yerini modern bilimin katkılarıyla başka bir tasavvur alacaktır.

Aristoteles'in öncüllerinden olduğu düşünülen antroposentrik yaklaşımın farklı bir boyut kazanarak gelişmesi ve geniş çapta yayılım göstermesinde onun dinsel düşünceye eklenmesinin büyük payı olduğu iddia edilmektedir. Yahudi-Hristiyan din öğretisinde Tanrı'nın radikal şekilde doğadan ayrı tuttuğu insanı kendi suretinden yarattığı düşünülmektedir⁴. Daha önce de bahsedildiği gibi Lynn White ideoloji olarak tanımladığı bu tutumun doğanın kısıtlanmamış sömürsünün önünü açtığını savunmaktadır (White 1967: 1207). Hristiyan kaynaklı antroposentrik etik görüşün bir örneği olarak verilebilecek, 13. yüzyılda İtalya'da yaşamış olan ve Aristoteles'ten yoğun olarak etkilendiği bilinen felsefeci ve Hristiyan din adamı Thomas Aquinas'ın savına göre de; akli yetileri daha düşük olan canlılar, Tanrı tarafından daha akıllı olanların hizmetinde bulunmak için yaratılmıştır (Ünder, 1996: 65). Thomas Aquinas'a göre rasyonel bir yaratık olarak insan madde ve ruh arasındaki boşluğu dolduran tek türdür. İnsan materyal dünyada yalnızca yaşamakla kalmaz, onu yorumlar, düzenin

⁴ Hristiyanlığın yapısındaki yoğun antroposentrizmin Hz. İsa'nın diğer semavi din peygamberlerine göre farklı olan konumundan kaynaklandığı da düşünülmektedir (Özdemir, 1998). Hristiyan inancında Hz. İsa direkt Tanrı'nın oğlu ve dolayısıyla Tanrı'nın kendisidir. Tanrı gibi ulu bir varlığın insan suretinde tasavvur edilmesinin antroposentrik etik açısından önemli olduğu savunulabilir.

farkına varır, ondan bir anlam türetir ve onun üzerine karar verir. İnsan zekası maddesel sınırlarını eşsiz bir hayal gücü yeteneği ve zihinsel kapasiteyle aşabilir. Ona göre bunu insan haricinde başka hiçbir tür yapamaz. O nedenle insan doğada bulunan varlıklar arasında en özeli ve en değerlisidir (Brock, 2015: 11-14).

Önceden uzun bir süre dünya merkezli olagelmiş evren tasavvurunun, 15. yüzyılda Prusya İmparatorluğu'nda yaşamış olan Nikolas Kopernik'in bilimsel keşifleri ile birlikte değişmesi ve artık dünyanın evrenin merkezi olmaktan çıkıp yalnızca galaksinin kıyısında, sıradan bir yıldızın yörüngesindeki gezegenlerden biri konumuna düşmesinin önemli bir dönüm noktası olduğu ve antroposentrik etiğin modern kimliğini kazanmasının başlangıcını teşkil ettiği iddia edilmektedir (Özel, 2007: 219). Kopernik'in Güneş'in Dünya etrafında değil, Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü ortaya koyması; evrendeki özel ve yegane konumunu, bir anlamda da kutsallığını yitiren ve sıradan bir gezegene dönüşen Dünya'nın, evrendeki istisnalığı ve özelliği daha çok vurgulanır hale gelen insan tarafından dilediğince kullanılacak bir kaynak olarak görülmeye başlamasına katkı sağladığı düşünülmektedir. "*İnsan Tanrı'nın hilkatinin ana siması iken artık onun görkemli konumunu ele geçirmiştir.*" (Capra, 1992: 54)" Kopernik'in ardından Johannes Kepler ve daha sonra da Galilei Galileo aynı teoriyi savunup çeşitli kanıtlar ortaya koymuştur. Galileo, modern bilimin amacının, hakkında edinilen bilgiyle doğa üzerinde egemenlik kurmak olarak görmektedir (Yaylı, 2006: 69). Aynı zamanda Galileo, deneysel yöntem ile doğa yasalarını matematik diliyle ifade etmeyi birleştiren ilk bilim insanı olduğu için modern bilimin de öncüsü sayılmaktadır (Capra, 1992: 55-56). Dolayısıyla bu bilim insanlarının Aristoteles "organik" dünya görüşünün yani varlık zinciri fikrinin yavaşça terk edilerek yerine modern dönemin mekanik dünya görüşünün gelmesinde önemli bir role sahip oldukları söylenebilir.

Değişime uğrayan antroposentrik etiğin modern dönem versiyonundaki doğaya egemen olma düşüncesinin en önemli temsilcileri arasında Francis Bacon ve Rene Descartes, Isaac Newton'ın yer aldığından bahsetmiştik. Kronolojik sırayla ilerleyerek detaylı anlatıya ilk önce Bacon'dan başlayacak olursak: Bacon, gözlem ve deney

yoluyla doğada var olan düzeni, dengeyi, örüntüleri ve yasaları belirlemenin mümkün olduğunu söylemektedir. Ona göre insan doğayı tanırsa, onun üzerinde hâkimiyet kurabilir, onu yönetebilir ve kendine hizmet etmesi için kullanabilir (Ünder, 1996: 40-42). Capra, Bacon'ın ampirik araştırma yöntemini savunurken kullandığı terimlerin şiddet içerdiğinden söz etmektedir. Çünkü Bacon'a göre doğa "*kendisini gezenler tarafından avlanan, hizmet etmeye mecbur hatta köle yapılması gereken bir şeydir*". Bilim insanlarının amacı "*doğanın sırlarını söküp almak için ona işkence etmek*" ve evren üzerindeki kurulan egemenliğin sınırlarını genişletmektir (Capra, 1992: 56). Merchant'ın aktardığına göre Francis Bacon, 1620 yılında yayımlanan eseri *Novum Organum*'da dinsel bir referans ile cennetten düşmeden önce Adem ve Havva'nın tüm yaratılmışlar üzerinde egemenliği olduğunu belirtmektedir. Bilim ile teknolojiyi de insanların "kutsal bir miras olarak kendilerine kalan doğa üzerindeki orijinal haklarını" geri kazanmasının yolu olarak görmektedir (Merchant, 2003: 69). İnsan merkezinde olsa da "besleyip büyüten yuva" anlamına tekabül eden yeryüzü ve çevre kavramsallaştırması Bacon'ın yazılarında temelden bir değişime uğramış; organik doğa anlayışı yerini "bir makine olan dünya" metaforuna bırakarak bilimsel devrimin ardında ortadan kaybolmuştur. Eski çağlardan o güne bilimin amacı doğayı anlayıp onunla uyum içinde yaşamaya çalışmak iken Bacon ile birlikte insanın doğayı denetim altına alması haline gelmiştir. Bacon'ın öncüsü olduğu bu değişimi Descartes bir ileri aşamaya taşımıştır (Capra, 1992: 56-57).

Rene Descartes çoğunlukla modern felsefenin ve kimi zaman modern bilimin babası kabul edilmektedir. Kendi dönemine gelene kadar hüküm süren bütün bilimsel yöntem ve düşünce sistemlerinden şüphe etmiş, onları sorgulamıştır. Mutlak kesinliğe sahip, matematik gibi net ilkeleri olan bir doğa bilimi kurmak amacıyla olduğu bilinmektedir. Bilimsel bilginin kesinliğine olan inanç Descartesçi ya da diğer adıyla Kartezyen felsefenin temelinde yatmaktadır. Descartes evrenin sırlarının matematiksel yasalarla ortaya konulabileceğini savunmaktadır ve matematiksel olarak ispatlanmayan hiçbir şeyin doğruluğunu kabul etmemektedir. Onun felsefesinin temeli şüphe etmek ve akla güvenmektir. Ünlü önermesi "Düşünüyorum, o halde varım." bunu tek cümlede

özetlemektedir. Düşünebilen tek canlı olarak insan da bu durumda hakikati kavrayabilen tek türdür (Capra, 1992: 57-60). Descartes insanın kendi varoluşunun farkında olmasını gerçekliğin yegane temeli haline getirmiştir. Böylece insani öznellik tek kesinlik kaynağı kabul edilmiştir (Özdemir, 1998). Önceki kısımlarda Descartes'ın çözümleyici yani sorunları parçalara bölerek kendi mantıksal yapıları içerisinde teker teker çözmek yaklaşımı açıklanmıştı. O nedenle bu kısımda mekanik dünya görüşüyle Descartes'in analitik yaklaşımına daha fazla değinilmeden onun insan ve doğa hakkındaki düşüncelerine ve antroposentrik etiğe olan katkılarına geçilecektir.

Descartes, düşünen töz⁵lere "res cogito (düşünen şey)" ve mekanik-maddi bedeni oluşturan tözlere ise "res extensa (yer kaplayan şey)" adını vermektedir. Yani zihni (ruhu) ve bedeni birbirinden ayırmakta, bir zihin-beden düalizmi yaratmaktadır. Bu düalizm de insanın çevreden ayrı, onun üzerinde bir varlık olarak düşünülmesini mümkün kılmaktadır. Maddi dünyanın, insanın varlığından ayrı tutulması, onun insanın hizmetinde olan bir makineden ibaret görülmesi sonucunu doğurmaktadır (Capra, 1992: 60-61). Bu durumda insan ruhu haricinde kalan şeyler ilahi bir nitelik ve özsel bir değerden yoksunsa, diğer canlılar acı ve haz duyma yetisine sahip olmayan makinelerden ibaretse, insanın onları dilediğince kullanmaması ve istediği gibi davranmaması için ortada herhangi bir sebep kalmamaktadır (Ünder, 1996: 42-44). Dolayısıyla doğa Descartes için sahip olunabilecek bir nesnedir ve herhangi bir metadan farkı yoktur. İnsan dışında kalan varlıklar bir ruha sahip olmadıkları için, mekanik doğa yasalarına göre faaliyet göstermektedirler. Bu hareket yasalarını öğrenerek insan kendini doğanın efendisi ve mülk sahibi kılabilir (Merchant, 2003: 73)

Evren görüşü ve bilimsel yaklaşımı Descartes'inkine benzeyen Isaac Newton'un bilime ve felsefeye katkısı ise doğa yasalarının matematiksel formülasyonunu geliştirmesidir. Newton bu şekilde Kopernik, Keppler, Bacon, Galileo ve Descartes'in düşüncelerinin bir büyük sentezini yaratmıştır. Newton'a göre, ampirik deneylere dayanan bilim metodu, matematiksel kesinlikler ifade etmektedir (Capra, 1992: 64). Newton 1687 yılında yayımlanan 1687 "Mathematical Principles of Natural Philosophy

⁵ " Var olan şeylerin özü, her şeyin altında yatan saf varlık (Bayrak, 2015: 188)"

(Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri)" adlı eserinde, yerçekimi teorisinin ilkelerini açıklamış, tüm fiziksel olayların yerçekiminin gücüyle meydana gelen parçacık hareketlerinden ibaret olan yeryüzünü "dünya makinesi" olarak tanımlamıştır. 17. yüzyılın sonlarında tam olarak formüle edilen mekanik dünya görüşüyle Newton'un ardından bilim hızla dinden kopmaya başlamış, dinsel kurumlar ve anlayışların bilimden ayrışmasıyla birlikte Kartezyen düşüncenin uzun zaman sürecek hakimiyeti başlamıştır (Merchant, 2003: 73). Newtoncu fizikte fiziksel olayların, yerçekimi kuvvetiyle harekete geçen madde parçacıklarının deviniminden ibaret olduğu düşünülmektedir. Buna göre maddenin bir amacı veya niyeti bulunmaz, arzuları, istekleri ya da ruhu yoktur. Belirli fizik kurallarına göre hareket eden parçacıkların birbiriyle olan ilişkileri de nedensellik çerçevesindedir. İnsan bu kuralları keşfederek sistemi çözebilir dolayısıyla ona hâkim olabilir (Capra, 1992: 67-69). Newton'un etkisinin fiziğin dışındaki bilim dallarına hatta felsefeye de yansıdığı düşünülmektedir. Örneğin, Newton'un tek tek atomların birleşiminden oluşan evren düşüncesinin, John Locke ve Adam Smith'e liberal kapitalist yaklaşımların geliştirilmesinde ilham kaynağı olduğu iddia edilmektedir (Alatlı, 2000: 10).

18. yüzyıla gelindiğinde düşünürler tarafından Newtoncu mekanik fiziğin öğretileri sosyal bilimlere uygulanmaya başlamıştır. Yeni yeni gelişen, büyük coşku yaratan hatta "toplumsal fizik" olarak adlandırılan sosyal bilimlerin, insani sorunlara da fizikte olduğu gibi rasyonel yaklaşmayı önermesi yeni yüzyılın popüler akımı haline gelmiştir. Öyle ki bu çağın adı "Aydınlanma Çağı" olarak anılır olmuştur. Bu sosyal bilimciler arasında en önemli isimlerden biri olarak John Locke yer almaktadır. Locke, temel yapıtaşı bireyler olan atomistik bir toplum teorisi geliştirmiştir. Maddesel niteliği atomlar ve moleküllerin hareketlerine indirgeyen fizikçiler gibi, Locke da toplumsal davranışları, bireylerin davranışlarına indirgemeye çalışmıştır (Capra, 1992: 70-71). İnsan (erkekler) Locke ile birlikte birey olarak düşünölmeye başlamıştır. Doğduklarından itibaren eşit olan insanların davranışlarını güdüleyen şey çıkarlardır. Ona göre fiziksel evrenin yasalarına benzer şekilde insan toplumunu yöneten yasalar da vardır ve bu doğal yasalar bireylerin özgürlük ve eşitliği yanında mülkiyet hakkını da

içermektedir. Locke'un Newton, Descartes ve Bacon'dan ilham alarak geliştirdiği bireycilik, özel mülkiyet hakkı, serbest pazar, temsili yönetim gibi fikirler Aydınlanma Çağı'nın temel değerleri olarak ekonomik ve politik düşünceyi etkilemiştir (Yaylı, 2006: 72-73). Locke'un antroposentrik etiğin gelişimindeki etkisi ise, dünyanın tüm insanlara ortak kullanımına ait olmasına karşın bireyin kendi vücudunu ve emeğini kullanarak elde ettiklerinin mutlak sahibi olduğunu iddia etmesidir. Ona göre birey emeğini ile sahipsiz olan mal ya da mülkü birleştirir ve ikisinin meyvesi olarak elde ettiği ürünü özel mülkü haline getirir (Kama, 2009: 17). Bireyler (ya da devlet) bir şeyi geçerli bir yoldan elde etmiş ise, sahip olunan mülkiyet hakkı o kişiye (ya da devlete) o şey üzerinde tüketme ve tahrip etme yetkisi vermektedir. Locke, bunun mülkiyet hakkının doğal bir uzantısı olduğunu belirtmiştir (Karaca, 2007: 11).

Locke ile benzer şekilde antroposentrik düşünce ile liberalizmin güçlenmesine ve savlarının kuvvetlenmesine büyük katkı sağlamış İskoç filozof ve ahlak felsefecisi Adam Smith, zenginlik, kazanç ve haz peşinde koşan, bireysel çıkarları için mücadele veren üretici ve tüketici insanların; rekabet olgusu sayesinde kendiliğinden bir düzen yaratan ekonomi ve piyasa içindeki faaliyetlerinin, toplumun tamamına yarayan sonuçlar üreteceğini savunmuştur. Böylece sürekli gelişme ve zenginleşme hedefinde olan kapitalist bir toplum görüşünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kapitalist toplumda doğa varlıklarının ve çevrenin rolü ise insanların ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak ve üretimin bir girdisi olarak sanayiye kaynaklık etmekten ibarettir. Doğa varlıklarının araçsal bir değere indirgenmesinde ve meta haline gelmelerinde bu görüşün büyük rolü olduğu düşünülmektedir (Birdişli, 2014: 35). Smith'e göre doğa insana yaşamsal gereklilikleri temin etmektedir, insanın entelektüel ve fiziksel emeğiyle dönüştürülmediği sürece "değersizlik içinde yatmakla" lanetlenmiştir ve Tanrı'nın onun için kurguladığı planın gerçekleşmesine yardım etmekle görevlidir. Ancak doğa kimi zaman inatçı olabilmektedir. Dolayısıyla insan, Tanrı tarafından uygulamaya konulan kutsal plan uğruna bilim ve teknoloji yardımıyla doğayı kontrol altında tutmalıdır. Özel mülkiyet başlangıçta doğa tarafından kuşatılmış halde muhafaza ediliyorken kapitalizmin hâkim dünya sistemi haline gelmesiyle artık özel

mülkiyet doğayı kuşatan bir konuma gelmiştir (Merchant, 2003: 79-80). Bu kapitalist ekonomik düşüncenin ideal dünyası parasal değerler ve verimlilik üzerine kurulmuştur. Ekolojik dinamikler ise yalnızca insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim unsurlarıdır. Modern ekonomik düşünce ekonomik büyümenin sınırsız olduğu ve doğanın ekonomiye katkısının bedelsiz olduğunu (Birdiqli, 2014: 35) içeren bir iyimserliğe sahiptir.

Antroposentrik dünya görüşüne iyimserliğin eklemelenmesi ve küreselleşmesi sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak Amerika kıtalarının keşfi ve Batı dünyasının el değmemiş doğal kaynakları bulunan Amerika'ya akını ve bunu takip eden bolluk çağı gösterilmektedir. Avrupa'dan Yeni Dünya olarak tabir edilen Amerika'ya doğru gerçekleşen bu genişlemenin batı kültürünün sahip olduğu antroposentrik geleneğin kuvvetlenmesine büyük katkı sağladığı düşünülmektedir. Yeni kıtadaki kaynakların bolluğu ve el değmemişliği, dönemde yaşanan teknolojik ve bilimsel gelişmelerin güçlendirdiği iktidar ve hâkimiyet duygusu, eski insan merkezci anlayışa yeni bir iyimserlik dalgasının eklemelenmesine sebep olmuştur. Bu sebeple doğaya yönelik saldırının boyutu ve şiddeti artmaya başlamıştır. Çünkü yeni dünyada kişi başına düşen toprak ve kaynak miktarının yarattığı bolluk durumu, sürdürülebilirlik düşüncesinin geliştirilmesine gerek olmayan bir durum yaratmıştır. Böylece ilerlemenin, gelişmenin ve büyümenin sürekli olduğuna dair iyimser bir inanç yerleşmiştir. Amerikan iyimserliği ve ilerleme, büyüme, istikrara duyulan güven uluslararası çapta yayılmış ve bütün sanayileşmiş ülkeler sürekli bir gelişme beklentisine girerek, doğaya yönelik savurgan bir tutuma dönüşen bu iyimser insan merkezci dünya görüşünü paylaşmaya başlamıştır (Özerkmen, 2002: 172-173).

18. yüzyıl devam ederken Immanuel Kant, insan dışındaki canlıların ahlaki bir zeminden yoksun olduğunu iddia ederek antroposentrik düşünceye yeni bir katkı sağlamıştır. Yani bir hayvan bir başka hayvana zarar verirken ahlaki bir duruşla hareket etmemektedir. İnsan, ahlaka ve dolayısıyla haklara sahip tek varlıktır; ahlaki faaliyetinin amacı mutluluk değil, özgürlüktür. Korunması gereken öncelikli çıkar ise bu özgürlüktür (Ferry, 2000: 62). Ancak insanın, faaliyetlerinden zarar görebilecek

toplumun diğer üyelerine karşı doğrudan sorumlulukları bulunmaktadır. Örneğin Kant'ın etik anlayışına göre bir köpeğe zarar vermek etik açıdan yanlıştır çünkü o köpeğin sahibi olan insan bu durumdan zarar görecektir. Yahut köpeğe zarar veren kişi daha sonra bir insana zarar verebilir. Yani Kant hayvanlara ve insan harici diğer varlıklara sadece dolaylı ahlaki özellikler atfetmektedir. Kant, her akıl sahibi varlık gibi insanın da yalnızca kendisinin amaç olarak var olduğunu söyleyerek antroposentrik yaklaşımın bir temsilcisi haline gelmiştir (Goralnik ve Nelson, 2012: 150). Dolayısıyla insan çıkarları onun için araçtan öte anlamı olmayan doğayla etkileşimlere bağlıdır. Bu durumda insan dışındaki varlıkların değeri insanın çıkarları çerçevesinde belirlenmektedir ve insan için fayda teşkil etmeyen varlıkların canlı olsalar dahi bir değeri ve önemi bulunmamaktadır. Haliyle bu görüş, insana direkt zararı olmayan durumların da birer çevre sorunu olarak görülmesinin önüne geçmektedir (Gül, 2013: 20; Ertan Akkoyunlu, 2015: 6-7). Kant'a göre aslında insan doğa karşıtıdır, doğuşuyla birlikte sahip olduğu doğal koşullar (özgürlük) tarafından baştan sona kendini belirlemeye yetkin olan tek varlıktır (Ferry, 2000: 159). Kant ile benzer şekilde Jean Jacques Rousseau'da insanın istisnalığını vurgulamıştır. Ona göre insanı hayvanlardan ayıran ve hakkında hiçbir inkârın söz konusu olamayacağı niteliği "kendi kendini yetkinleştirme yetisi"dir. Yani insan ne olacağına, nasıl olacağına kendisi karar verebilir. Oysa bir hayvan doğumunun ardından birkaç ay içinde hayatı boyunca aynı kalacağı son şeklini almakta ve ait olduğu türü, bin yıl geçse ilkinden farklı bir biçime sahip olmamaktadır (Ferry, 2000: 41). Yine Ferry'nin aktardığına göre Rousseau'ya göre hayvanlar doğa tarafından, kendi kendilerini kurmaları ve bir noktaya kadar kendilerini bozacak tehditlerden korunmaları için bazı duyular verilmiş makinelerden ibarettir. Hayvanların eylemlerinde doğa belirleyicidir, onlar iç güdüyle davranır oysa insan kendi eylemlerine özgür iradesiyle karar verir. Bundan dolayı hayvanlar kendisine daha yararlı olacak olsa dahi öngörülmüş olan kurallardan kopamazlar, ancak insan buna muktedirdir (Ferry, 2000: 36-37).

Antroposentrik yaklaşımın gelişimini incelerken faydacılık ve hazcılık kavramlarından da bahsetmek gerekmektedir. 19. yüzyılda faydacılık kavramı üzerinde

çalışmış olan Jeremy Bentham ve John Stuart Mill gibi düşünürler, en fazla sayıda kişi için en çok fayda getiren davranışların iyi olduğu düşüncesini benimsemişlerdir. Böylece iyiliğin sınırını insana olan faydasına göre çizmişlerdir. Faydacılığa göre, bir eylemin yahut olayın doğruluğu ya da yanlışlığına hüküm verirken; çıkarlar ve zararlar üzerinden belirleme yapılır. Acı, rahatsızlık, hoşnutsuzluk veren bir durum zarardır; zevk, mutluluk ve kâr veren bir durum ise iyi ve faydalıdır. Faydacılıkta net yarar hedeflendiğinden bunun yanında bir miktar zarar da hoş görülebilir. Örneğin, bir yerleşim yerinin yakınındaki ucuz araziye seçip orada kirletici bir fabrikayı işleme açan sanayi kuruluşu toplumsal adalet ilkesini ihlal etmektedir ancak bu durum işletme tarafından büyük kar sağlandığı için hoş görülebilmektedir. Bunun yanında bölgenin sakinleri kirletici fabrikanın sağladığı iş imkânından yarar sağladıkları için duruma müsaade gösterebilirler. Böylece çevrenin kirletilmesi katlanılabilir bir zarar haline gelmektedir. Yani faydacılığın geleneksel olarak antroposentrik olduğu söylenebilir ve çevrenin unsurları da, insana yarar sağladıkları ölçüde değerli olmaktadır (Ertan Akkoyunlu, 2015: 6).

19. yüzyıldan itibaren kapitalizm ve antroposentrik etik birbirine eklenerek ayrılmaz bir ikili haline gelmiştir. Kapitalizme göre anlamlı yaşam insanın daha fazla kazandığı, daha fazlaya sahip olduğu, daha fazla başardığı ve daha çok kar ettiği yaşamdır. Buna alanyazında "Benlik Maksimizasyonu" adı verilmektedir ve kapitalist toplumların temel ideolojisini oluşturmaktadır. Toplumsal yaşamdaki benmerkezci tutum, doğa karşısında da insan merkezci haldedir. Doğaya yönelik antroposentrik tutum kapitalizmin yapısına içkindir. Örneğin, çevre kirliliğini azaltmak için kaynak ve enerji tüketimini azaltmak kapitalizmin merkezinde yer alan kar olgusuna zarar verecektir. Kapitalist sistemde insan ile doğa arasında kurulan ilişki inorganik bir ilişkidir ve doğa artık yalnızca bir kaynak olarak kavranmaktadır (Kovel, 1994:261). 20. yüzyılın sonuna gelinirken yaşanan çevresel bunalımların dünyadaki yaşamı giderek daha fazla tehdit ettiğinin bilimsel verilerle kanıtlanmaya başlamasıyla çözüme yönelik insanı merkeze almayan yeni yaklaşımlar birbiri ardına ortaya çıkmışsa da aynı zamanda insanı temel amaç olarak almaktan vazgeçmeden çevre ve insan ilişkilerini

yeniden düzenlemeye çalışan antroposentrik etik yaklaşımlar da üretilmeye devam etmiştir. Bu yaklaşımlar "yeni insan merkezci yaklaşımlar" ya da "neo-antroposentrik yaklaşımlar" şeklinde isimlendirilebilmektedir.

2.2.1.2. Neo-antroposentrik Etik Yaklaşımlar

Neo-antroposentrik yaklaşımlara verilecek ilk örnek olarak Avustralyalı felsefeci John Passmore'un fikirlerinden bahsedilebilir. 1974 yılında yayınlanan "Man's Responsibility for Nature (İnsanın Doğaya Karşı Sorumluluğu)" isimli eserinde Passmore çevreye yönelik davranışlarını acilen değiştirmesi gerektiğini ve insanın biyosferin kısıtsız sömürüsüne devam edemeyeceğini belirtmektedir. Ancak bunu yaparken geleneksel Batılı ahlakın ve bilimsel rasyonalizmin terk edilmesi gerektiği görüşünü de kabul etmemektedir. İnsanın etik çerçevesinde radikal revizyonlar yapmasının önemini vurgulayan ekolojist görüşleri irrasyonel görmekte ve mistisizm olarak nitelendirmektedir (Atfield, 1983, 371 - 376). "*Passmore, iyi yönetim yoluyla doğanın üretkenliğini artırmayı amaçlayan korumacılık düşüncesini benimsemektedir*" (Şahin, 2017: 40). Carolyn Merchant'ın belirttiğine göre Passmore'un antroposentrik etiği dinsel bir formülasyon içermektedir (Merchant, 1992: 73). Passmore insana doğa üzerinde sınırsız egemenlik kurma hakkını verdiği iddia edilen Hıristiyanlığı savunurken, bu görüşün Hıristiyanlık ya da Yahudilik kaynaklı olmadığını, aslında Antik Yunan geleneğinden geldiğini iddia etmektedir. İnsanın doğa üzerindeki tahakkümünü asıl güçlendiren ona göre Aydınlanma felsefesi ve modernitedir. Hıristiyanlıkta doğanın insan kullanımına yönelik bir kaynak şeklinde algılandığını kabul etmekte ancak insanın doğaya umarsızca hükmedecek bir despot olarak görülmediğini savunmaktadır. Onun savunduğuna göre insan Tanrı tarafından kendisine dünyaya bekçilik etme görevi verilen bir "kâhyadır (steward)" (Atfield, 1983: 371). Ona göre insan doğa varlıklarına karşı sorumlu kılınmıştır ve insanın doğa üzerinde hiçbir ahlâki sorumluluğu olmadığı görüşü yanlıştır. Tam tersi insan doğa ile

işbirliği içinde olarak doğanın mükemmelliğini korumakla sorumludur (Şahin, 2017: 40). Passmore'un savunduğu kahya insanın sorumlulukları doğanın içsel önemi ve değerinden kaynaklanmaz, insana Tanrı tarafından yüklenmiş sorumluluklardır (Ertan, 2004: 5). Passmore'un ifadelerinden anlaşıldığına göre doğanın değeri kendiliğinden değil tanrısal kaynaklıdır, doğanın korunmasının gerekliliği de insan onu korumakla yükümlü olduğu içindir. Bu noktada Passmore'un antroposentrik bir etik görüşü savunduğu açıkça görülebilmektedir.

Passmore ile birlikte kâhyalık ya da bekçilik görüşünü savunan ve antroposentrik etik görüş çerçevesinde görüşler ortaya koyan bir diğer bilim insanı, mikrobiyolog ve hümanist felsefeci Fransız Rene Jules Dubos'dur (Merchant, 1992: 73; Hirsch ve Moberg, 1989: 133). Dubos, 1997 yılında sarf ettiği ve bir çevreci özdeyiş haline gelmiş olan "*Think globally, act locally.* (Küresel düşün, yerel hareket et.)" sözüyle tanınmaktadır. Ona göre küresel problemler yerel koşullar ve tercihlerle ilişkilidir. İnsanın geçirdiği sosyal evrim onun aktivitelerini yeniden gözden geçirmesine ve ekolojik dengeyi sağlayabilmek üzere yönlendirmesine imkân tanımaktadır. Dubos, doğanın kendini toparlayabilme özelliğine duyduğu güveni belirtmektedir ve bu nedenle geleceğe iyimser bakmaktadır. İnsanın aldığı dersler sonucu aydınlandığına; böylece güncel çevresel problemlerin çözülebileceğine ve insan için daha sağlıklı bir ortam yaratılabileceğine inanmaktadır. Bir başka çok bilinen özdeyişinde Dubos "*Wherever human beings are involved, trend is not destiny.* (Ne zaman insan dahil olursa, gidişat artık kader değildir.)" demektedir (Hirsch ve Moberg, 1989: 147 -150). Dubos, insanın doğayı çıkar gözetmeden ve sevmeden, onu etkili şekilde yönetemeyeceğine inanmaktadır. O, insanın doğaya yönelik yaratıcı müdahalesini önermektedir. Ona göre insan doğanın eylemlerinin edilgen bir izleyicisi değildir. "*İnsan, doğaya biçim verirken insan olur.*" Dubos, antroposentrik görüşün savunucusu olmasına rağmen, aynı zamanda sıkı antroposentrik görüşleri eleştirmektedir (Ertan, 2004: 5-6). Dubos'nun, her ne kadar canlılar ve çevreleri arasındaki karşılıklı etkileşime önem verse ve yeryüzündeki tüm yaşam biçimlerinin entegre bileşenler olduğunu ifade etse de (Hirsch ve Moberg, 1989: 149), çevresel

etkenlerin insan sağlığı üzerinde yarattığı etkilere yaptığı vurgu ve insanın doğayı kontrol etmesi gerektiğine yönelik düşünceleri sebebiyle insan merkezci etikten kopamamış olduğu söylenebilir.

Passmore ile aynı bakış açısına sahip bir diğer önemli ABD'li düşünür H. J. McCloskey de çevresel sorunların sebebinin antroposentrizm olmadığını, bu krizin bir kültürel kriz olduğunu iddia etmektedir. Ona göre insanların çevre problemlerinden etik bakımdan sorumlu olduğunu düşünenler, insan hayatının günümüzdeki ve gelecekteki devamının, sosyal gelişmeler ve refahın doğaya bağlı olduğunu gözden kaçırmaktadır. İnsan doğayı koruyacaksa kendi iyiliği için koruyacaktır. Çevresel krizlerin öğrettiği şey insanın doğaya ne yaparsa aslında onu kendine yapıyor olduğudur. Ona göre antroposentrizm insan çıkar, arzu ve ihtiyaçlarına odaklanıyor olabilir ancak bütün insan ihtiyaç ve arzuları da makul değildir, bunu da kabul etmek gerekir (Yu ve Lei, 2009: 248). İnsanın sağlık, ekonomik, estetik ve manevi çıkarlar gibi çıkarlarının tümü doğaya bağlıdır ve insanın görevi tüm diğer insanların da çıkarları doğaya bağlı olduğu için, onların çıkarlarını zedelememek amacıyla doğayı korumaktır. Ona göre bunun haricinde çevreye yönelik özel bir etik gerekli değildir. McCloskey, doğadaki her şeyin birbiriyle ilişki içinde olduğu 'apriori' savını, insanın doğaya nüfuz etmesini önleme noktasında yeterli olmayacak ölçüde açık uçlu bulmaktadır. Ona göre uyarı, bilimsel veriler doğaya müdahalenin insanın zararına olacağını kanıtladığı noktada geçerli olacaktır (Whiteside, 2002: 63-64)

Neo-antroposentrik düşüncayı temsil eden düşünürler için verilebilecek bir diğer önemli örnek ABD'li felsefeci yazar Bryan G. Norton'dır. 1984 yılında yayımlanan "Environmental Ethics and Weak Anthropocentrism (Çevre Etiği ve Zayıf Antroposentrizm)" isimli makalesinde Norton, sıklıkla doğru kabul edilen "uygun çevre etiğinin insan merkezci olmaması gerektiği" görüşünü reddettiğini belirtmektedir ve antroposentrik etiğin bir savunmasını yapmaktadır. Ona göre antroposentrizmin iki formu vardır: güçlü ve zayıf. Bir doğa varlığının değerini insan ihtiyaç ve isteklerini tatmin etme ölçüsünde belirlemek güçlü antroposentrizmdir ve Norton güçlü antroposentrizmi kabul etmediğini belirtmektedir. Sınırı olmayan insan isteklerini

tatmin etmeye çalışmak çevreye büyük zararlar vermektedir. Ancak insan istek ve ihtiyaçlarını rasyonel bir planlamayla, teknoloji ile bilimin yardımıyla ve uygun bir felsefi destekle; doğaya daha az zarar vererek, doğal dengeyi bozmadan gidermenin de bir yolu vardır. Bu da zayıf antroposentrizmdir. Zayıf antroposentrizm bireyi ve onun tüketim ihtiyaçlarını eleştirmek ve doğaya özsel bir değer veren, insanı merkeze almayan etik düşüncelerin savunduğu şüpheli ontolojik taahhütlere gerek olmadan tatmin edici bir çevre etiği oluşturmak için gerekli temeli sağlamaktadır (Norton, 1984: 131-135). Norton, antroposentrik görüşün rasyonelize edilmesi bağlamında çevre etiğine ciddi bir katkıda bulunmuştur ve bu yaklaşımıyla, reformist bir antroposentrik etikçi olarak değerlendirilmektedir (Ertan, 2004: 6).

Bryan Norton ile benzer şekilde 1975 yılında yayımlanan "Anthropocentrism: A Modern Version (Antroposentrizm: Modern Versiyon)" isimli eseriyle adından söz ettiren William H. Murdy de antroposentrik etiğin savunusunu yapmaktadır. Ona göre çevre sorunlarının sorumlusu, antroposentrik etik değildir, bu etiğin dar bir bakış açısıyla algılanması asıl sorunu teşkil etmektedir. Murdy'de Norton gibi insan çıkarlarının diğer tüm insan dışı doğal varlıklardan üstün olduğunu iddia ederken, Norton'dan farklı olarak doğal varlıkların kendi özsel değerleri olduğunu belirtmektedir. Ancak bu değerler insana ait değerlerin altındadır (Vincent, 2010: 316). Murdy insanın yıkıcı gücüyle çevreye zarar vermemek üzere dikkatli davranması gerektiğini fakat kendi haricindeki doğal varlıklara da kendisine sağladıkları yarar ölçüsünde değer vermesi gerektiğini belirtmektedir. İnsanın doğadaki diğer varlıklardan daha üstün ve değerli olduğunu anlayıp antroposentrik bir bakış açısı benimsemesinden daha doğal bir şey olmayacağını iddia etmektedir. Aynı şekilde bir örümceğin "arachnocentric (örümcek merkezci)" olması da son derece doğaldır (Tharakan, 2011: 36-37). Ona göre çevreyle ilgili doğru ve yanlışlar, durumlar ve eylemlerin insanlar için doğuracağı sonuçların ne olduğuna bağlıdır. İnsanın doğal dünyaya ilişkin sorumlulukları vardır ancak bunlar doğrudan sorumluluklar değil kendi çıkarlarını koruma üzerinden temellenen sorumluluklardır (Martı, 2013: 39). Çevresel krizin epistemolojik sebebi de doğadaki her şeyin birbiriyle ilişki içinde olduğunun fark

edilmemesidir (Yu ve Lei, 2009: 251). Murdy, çevreyi değiştirebilme yeteneğini insanın geçirdiği evrim süreci ile ilişkilendirerek insanın bu yeteneği sebebiyle diğer türlere göre daha gelişmiş bir canlı haline geldiğini ileri sürmekte ve doğadaki canlıların eşit gelişmediğini bu yüzden de eşit sayılamayacaklarını savunmaktadır. Ancak canlı türlerinin eşit olmadığını savunurken aynı zamanda insanın doğayı acımasızca sömürmesinin de kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir (Ertan, 2004: 6). Murdy'ye göre insanı merkeze koyan düşünce biçimi, insanın yaratıcı potansiyelinin devamı, insan soyunun sürmesi ve insanlığın kültürel mirasının korunması bakımından önemli ve hatta zorunlu bir motivasyon faktörüdür. İnsan haricinde doğadaki başka hiçbir unsur insan çıkarlarını ve değerlerini korumak gibi bir eylemde bulunmaz (Tharakan, 2011: 38). Bu bağlamda Murdy "modern antroposentrizm" görüşüyle neo-antroposentrik düşünce içinde yerini almaktadır.

Neo-antroposentrik etiğin bir başka rneği William Frankena'da görülebilir. nceki kısımlarda bahsedildiği üzere çevreye yönelik etik görüşün sekiz farklı türünü tanımlayan Frankena, nc tür etik görüş olan yani yalnızca bilinç ve duygu sahibi canlıların etiğin ilgi alanına girdiği ve korunmaya değer olduğu yaklaşımı benimsemektedir (Taylor, 1981: 313). Onun benimsediği görüşe göre, hayvanlar, bitkiler, hatta hava, su, toprak, kayalar ya da tüm ekosistem insanı ilgilendirdiği müddetçe etiğin ilgi alanına girmektedir. Aksi takdirde bu varlıklar herhangi bir etik statüye sahip değildir ve etik bakımdan göz önünde tutulamazlar. Frankena, bilinç ve duygu sahibi olmadığı sürece, canlı dahi olsa bir varlığa yarar sağlanılamayacağını ya da ona zarar vermenin mümkün olmayacağını savunmaktadır (Frankena, 1979: 4-13). Frankena, bir yaprağı koparmanın ya da ağacın kendisine zarar vermenin, ağacın acıyı yahut hazzı hissetme yetisi olmadığı halde neden yanlış olduğunu sorgulamaktadır. Aynı şekilde yolda önüne çıkan bir taşın konumunu değiştirmenin hiçbir insana yahut duygusal varlığa zarar vermiyorsa yanlış bir davranış olarak değerlendirilemeyeceğini dolayısıyla bir taş parçasına olumlu yahut olumsuz herhangi bir etkide bulunmanın da imkânsız olduğunu dile getirmektedir (Frankena, 1979: 11-15). Ancak yine de, doğanın düzen ve dengesinin; işleyişine bir müdahalede bulunmadan korunması gerektiğini,

çünkü insanın da bu düzen içerisinde yaşamını devam ettiren bir canlı olduğunu vurgulamaktadır. Frankena, yalnızca insanın çıkarını önemseyen antroposentrik etiği reddettiğini belirtmektedir, çünkü doğru ve yanlış davranışlar yalnızca insana olan etkilerine göre değil, hissetme ve düşünme yetisi olan tüm canlıları da içine alacak şekilde değerlendirilmelidir (Taylor, 1981: 314). Ancak etiğin ilgisinin insanla sınırlı kalmasını reddederken aynı zamanda çevreyi ve doğal varlıkların insana olacak yararlarından ötürü korunmasını önermesi sebebiyle Frankena'nın antroposentrik etikten kopmamış olduğu iddia edilebilir.

2.2.1.3. Antroposentrik Çevre Korumacılık Yaklaşımları ve Eleştirileri

Antroposentrik görüşte ekolojik varlıkların üretim faktörü ve çevrenin de bir kaynak deposu olarak görülmesi; çevre sorunlarının fayda-maliyet analizi çerçevesinde ekonomik algılanmasına, çözümün ekonominin işleyiş kuralları içinde aranmasına ve çözüme yönelik çoğunlukla teknik öneriler sunulmasına neden olmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen, çevreyle ve çevre sorunlarıyla ilgili ekonomistler, çevresel kirliliğin ve sorunların maliyetini ekonomik teknikler yoluyla hesaplamaktadır. Haliyle doğayı korumak gerektiğini savunmak antroposentrik görüşten sıyrılmak anlamına gelmemektedir. Bunun örneğini çevreye yönelik "Utilitarian Conservation" yani Türkçe karşılığıyla "Faydacı Muhafaza" anlayışını geliştiren Amerikalı yazar, düşünür ve siyasetçi Gifford Pinchot'ta görebiliriz. Çevreyi koruma noktasında Pinchot, korunacak olan şeyin "insana faydası" üzerinden belirlenmesi gerektiğini savunmuştur. Pinchot, insanın üzerinde yaşadığı yerküreyi ve doğayı kontrol etmesinin onun bir görevi olduğuna inanmaktadır. Ona göre doğayı korumak en fazla sayıda insana, en uzun süre boyunca en çok faydanın sağlanması anlamına gelmektedir. Örneğin; ormancılık eğitimi almış olan Pinchot, ormanlık arazilerin mutlaka muhafaza edilmesi gerektiği görüşünü savunmaz, ona göre ormanlık araziler insanların yararı adına akıllıca kullanılmak üzere korunmalıdır. Yani Pinchot'a göre çevre, ekonomik çıkar sağlamakta

kullanılacak bir kaynaktır (Pinchot, 1999: 188-189). Bunlar ışığında Pinchot'ın antroposentrik çevre etiğini benimsediği söylenebilir. Çünkü onun önerdiği çevre korumacılık yalnızca ekonomik olarak değer taşıyan bölgeler ve canlıların korunmasını, yani akıllı kullanımını savunmaktadır. Onun yaklaşımında çevrenin yağmalanmasının önüne set çekilmemekte ve ekosistemin bütünlüğü ve dengesi göz ardı edilmektedir.

Fikret Birdişli'nin makalesinde bu konu adına bir örnek sunulmuştur: "*çevre kirliliğinin maliyetini sağlık sorunlarına bağlı olarak ortaya çıkan işgücü kayıpları ve sağlık harcamaları üzerinden hesaplamak ve yine çevre kirliliğini mülk fiyatlarına olan negatif etkileri açısından dikkate almak*" (Birdişli, 2014: 36). Yani liberal kapitalizmin de kökeni olan antroposentrik etiğe göre, çevre değerleri ekonomik kaynak olmak dışında bir anlam taşımaz. Çevresel değerleri korumanın tek gerekçesi de insanın ihtiyaçlarını gidermeye devam edebilmesidir. Korunmaya değer olan yalnızca insan için faydalı olandır. Liberalizm felsefesini benimseyen bazı düşünürler, çevre sorunlarının varlığını reddetmezken, bu sorunların kapitalist piyasa ekonomisinin kuralları içerisinde çözüme kavuşabileceği görüşünü savunmaktadır. Onlara göre bilim-teknolojide yaşanan gelişmelerle piyasa ekonomisinden vazgeçmeksizin, her türlü kaynak sorununu çözülebilecek ve çevre sorunları makul düzeylere indirilebilecektir (Karaca, 2007: 8). Bu görüşün en somutlaşmış ve net örneği Üçüncü Bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak olan "sürdürülebilir kalkınma" anlayışında gözlemlenebilir. Sürdürülebilir kalkınma gelecek nesillerin çıkarlarının korunmasıyla da bağlantılı bir kavramdır. Faydacılık kuramını eleştirirken, gelecek kuşaklar için çevrenin ve ekosistem dengesinin korunması gerektiğini savunmanın da, çevreci bir yaklaşım gibi gözükse de aslında insan merkezilik olduğu iddia edilebilir. Örneğin; faydacılığı sıkı bir şekilde eleştiren Amerikalı düşünür ve siyaset felsefecisi John Rawls "A Theory of Justice (Bir Adalet Teorisi)" adlı eserinde, gelecek kuşakların haklarının önemsenmesi gerektiğini "nesiller arası adalet" kavramını kullanarak belirtmekte ve her neslin kendinden bir önceki nesilden devraldığı kadarını kendinden bir sonraki nesle devretmesi gerektiğini savunmaktadır (Rawls'tan aktaran Avşar, 2006: 48-49). Ancak

çevre korumayı gelecek nesillere yönelik adaleti sağlama amacıyla gerçekleştirmeyi istemek, yine insanı merkeze almak olacaktır.

Çevre konusunda antroposentrik etiğin etkisini taşıyan bir başka önemli görüş, çevre sorunlarını mülkiyet hakkı sahipliğiyle açıklamaya çalışmaktır. Bu yaklaşımın en bilindik temsilcisi olan Amerikalı çevrebilimci Garret Hardin, 1968 yılında "The Tragedy of Commons (Ortak Malların Trajedisi)" isimli bir makale yayımlamıştır. Bu makalede insanlar tarafından ortak şekilde üzerinde hak sahibi olunan malların aşırı kullanımı nedeniyle yaşanan kötü sonuçlar ele alınmaktadır. Hava, su, toprak, bitkiler, hayvanlar, kısaca tüm çevre gibi ortak mallar, insanların yanlış bilinçte olması ve açgözlü yapıları yüzünden fazla kullanılıp tahrip edilmekte bu durum yine insanlık için kötü sonuçlar doğurmaktadır. Hardin bir malı ortak şekilde kullanan bir grup insanın, birbirlerinin bu mallardan daha fazla yararlandıklarını gördüklerinde rekabet içine girerek her birinin daha fazla pay sahibi olmak isteyeceğini ve bu durumun o malın tükenip, zarar görmesine sebep olabileceğini belirtmektedir. Ona göre insanlar rasyonel düşünemedikleri için ortak malın uzun vadede ne kadar süre yeteceğini, onlara ne şekilde daha çok fayda sağlayabileceğini hesaplayamamaktadır. Hardin makalesinde şöyle bir örneğe yer vermektedir: Devlete ait olan ve çok sayıda çobanın koyunlarını otlatığı bir meranın uzun müddet kullanılması tüm çobanların yararına olacağı için koyunların gereğinden fazla otlatılmaması gerekecektir. Bu bağlamda çobanların açgözlü davranmaması beklenmektedir. Ancak çobanların zamanı gelince koyunları satmaları gerekecektir ve koyunların satılabilmesi için besili olmaları önem taşıyacaktır. Bu nedenle her çoban koyunlarını meranın yenilenebilirliğini aşacak şekilde otlatmak isteyecektir. Bu davranış diğer çobanların haklarının yenmesi anlamına gelmektedir. Bu olumsuzluğu çözmek için koyunları diğer çobanların otlatığı kadar otlatma fikri önerilirse bu sefer başka bir sorunla karşılaşılacaktır. Çobanların davranışları kontrol altında tutulamayacağına göre; aralarından birinin koyunlarını diğerlerinden biraz daha fazla otlatığı durumda tüm bu iyi niyet boşa gidecektir. Bu duruma karşılık olarak diğer çobanlar da koyunlarını daha fazla otlatmaya başlayacaktır. Böylece meranın sonu gelecek ve ortak malların trajedisi başlayacaktır

(Hardin, 1968). Hardin'in görüşünün, yaşanan çevresel sorunları insana olan etkileri bağlamında incelemesi nedeniyle antroposentrik etikle bağıntılı olduğu iddia edilebilir.

Çevre unsurları üzerindeki mülkiyet sahipliğinin çevrenin korunmasını sağlayacağını iddia eden bir başka örneğe ABD'li düşünür ve yazarlar James Gwartney, Richard Stroup, Dwight Lee ve Tawni Ferrarini'nin birlikte kaleme aldıkları, 1996 yılında yayımlanan, Türkçeye "Temel Ekonomi" olarak çevrilmiş "Common Sense Economics" eserinde de rastlamak mümkündür. Yazarlara göre özel mülkiyet sahipliği, mülk yönetiminde rasyonel davranmayı gerektirmektedir. Şayet mülkün sahibi malına gerektiği gibi sahip çıkamaz, onu koruyamaz ve başkaları tarafından suiistimal edilmesine göz yumarsa, mülkün değerinde gerçekleşecek kayba katlanmak zorundadır. Bu zarara uğramamak için sahip olduğu şeyin niteliğini bozmamaya ve hatta onu geliştirmeye çabalayacaktır. Bu sebepten dolayı, devlete ait olan yahut kamunun ortak kullanımına tahsis edilmiş bir mülk ya da malın akıllıca kullanılmasını gerektirecek güdülenme oldukça zayıftır. Yazarlar tarafından özel mülkiyetin koruyuculuk işlevine örnek hayvanlar üzerinden verilmektedir. At, eşek, inek, koyun gibi hayvanların özel mülkiyetin konusu oldukları için insanlar tarafından korunduklarını ancak özel mülkiyete dahil olmayan fok balığı, geyik, ceylan, keklik gibi yaban hayvanlarının ise katliama maruz kaldığını belirtmektedirler (Gwartney ve diğerleri, 2016: 63-68). Hardin'in vurguladığı ve bahsedilen yazarların da onayladığı şekilde, ortak malların trajedisine bir çözüm önerisi olarak özelleştirmenin sunulması, özel mülkiyet altına girecek bir bölgenin, ekonomik çıkarını gözeten mal sahibi tarafından korunacağı, yıpranmasına izin verilmeyeceği düşüncesi de antroposentrik etiğe dayanan bir çevre korumacılık fikri olarak değerlendirilebilir.

Çevreyi kirletenlerin ceza ödemesini ve bunun çevre sorunlarının önüne geçeceğini savunmak da antroposentrik etik görüşüne temas eden bir çevre yaklaşımı olabilir. İngiliz iktisatçı ve yazar Arthur Cecil Pigou üretimin çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkileri inceleyen ilk iktisatçı olarak bilinmektedir. Onun gözlemleri ve çalışmaları neticesinde negatif dışsallık terimi ekonomi alanyazımına girmiştir. Pigou, üretim faaliyetleri sonucu çevreye yansıyan olumsuzlukları yani negatif dışsallıkları

incelerken bunları toplumsal refah çerçevesinde ele almaktadır. Örneğin bir sanayi tesisinden yayılan duman etrafta yaşayan insanlara, üretilen tarım ürünlerine zarar vermekte, çevrenin kirlenmesine neden olmaktadır. Bu da karşılanması gereken bir takım maliyetler yaratır. Bu maliyetlerin karşılığı topluma ödenmelidir. Buna "Pigovian Tax Rule (Pigovian Vergi Kuralı)" adı verilmektedir (Nye, 2008: 34-35). Bu görüşe göre üretim sürecinde bir sanayi tesisince yakınındaki akarsuya kirletici maddeler bırakılıyorsa yaratılan negatif dışsallığın bedeli ödenmelidir. Böylelikle kirliliğe sebep olan sanayi kuruluşunun maliyetleri artacak ve dolayısıyla bu kuruluş daha az kirletme yolunu tercih edecektir. Böylece kirlilikten zarar gören insan sayısı azalacaktır (Kama, 2009: 19). Ancak hem çevreye verilen zarara insan odaklı yaklaşılması hem de çözüme yönelik motivasyonun insanın iyiliği olarak belirlenmesi ve en önemlisi çevre sorunlarının ekonomik boyuta indirgenmesi nedeniyle bu yaklaşımın antroposentrik etiği barındırdığı iddia edilebilir.

İnsanın istisnalığı paradigmasına eleştirel bir duruş sergilediklerini iddia eden ABD'li sosyolog William Catton, Riley Dunlap'ın katkılarıyla (Catton, 1982: ix) ortaya koyduğu görüşlerini "New Environmental "Ecological" Paradigm (Yeni Çevreci Paradigma⁶)" adı altında ortaya koymuştur. Onların yaklaşımına göre çevre sorunları, sanayi toplumunun benimsediği paradigma ile ilgilidir (Catton, 1982: 7). Yazarlar insan refahı, çıkarı ve mutluluğu için çevrenin limitsiz sömürsüne karşı çıkmaktadır. YÇP'nin genel çerçevesini özetlemek gerekirse: bu görüşe göre insanların ayrıcalıklı olduğu kabul edilmekte ancak karşılıklı bağımlılık içinde yaşayan birçok canlı türünden birisi olarak görülmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İnsan ağırlıklı olarak toplumsal ve kültürel güçler tarafından etkilense de biyolojik ve fiziksel çevrenin de insan hayatında önemli etkileri vardır. Dünyanın kaynakları kısıtlıdır, bu nedenle ekonomik büyümenin ve sosyal ilerlemenin biyolojik ve fiziksel sınırları vardır. İnsan her ne kadar bilim ve teknolojiye ilerlemiş olursa olsun, bu ilerlemeler ekolojik ilkeleri aşamaz; son sözü her zaman doğa söyler (Catton, 1982: 238). Çevre konusuna ekonomik refah açısından yaklaşan William Catton, insanın refahı pahasına gerçekleşen ekonomik aktivitelerin,

⁶ Bundan sonra YÇP olarak kısaltılacaktır.

aslında insana birçok yeni sorun şeklinde geri döndüğünü bu nedenle refah kavramının tartışmalı olacağını iddia etmektedir. Sürekli artan üretim faaliyetleri nedeniyle çevrenin kirlenmesi, doğal kaynakların tükenmesi ve çok sayıda canlı türünün yok olması refah kavramının iyimser anlamı geçersiz kılmaktadır. Catton 1982 yılında yayımlanan "Overshoot (Yanlış Hedef)" isimli eserinde refah amacı güden sanayileşmenin tam tersi insanın refahı için en önemli koşul olan doğal çevreyi vurduğunu belirtmektedir. YÇP, sosyal yapılar, ekonomik ilişkiler ve teknolojinin ekosistemin sağlıklı bir ilişki içinde olması gerektiğini savunmaktadır. Catton'a göre insan ve toplumlar ekosisteme bağımlıdır. İnsan faaliyetlerinin ekolojik dengeye ciddi zararlar verdiği gerçeğine karşı insanları duyarlı hale getirmeyi amaçlamaktadır (Catton, 1982: 263-265). İnsanın istisnalığı paradigmasını ekolojik sorunlara gereken önemin verilmesini engellediği için eleştirmektedirler. YÇP, Batı toplumlarının egemen dünya görüşüne karşı eleştirel çevreci bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır (Özerkmen, 2002: 169). Ancak çevrecilik iddiasını insan refahı üzerinden desteklemesi nedeniyle bu görüşün antroposentrik bir etik görüş içerdiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. YÇP'nin, insanı doğanın merkezinden aldığı düşünülse de, insanın kendini doğanın sahibiyymiş gibi görmeden doğayı kullanması gerektiğini, doğaya "insan için" saygı duyulmasını vurgulaması nedeniyle yine antroposentrik olmaktadır. Bu nedenle bu görüşün ılımlı bir antroposentrik etik görüş olarak tanımlanabileceği savunulmaktadır (Bilgili, 2017: 515).

Bu çerçevede modern çevrecilik yaklaşımlarının birçoğunun antroposentrik bir etik barındırdığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Çünkü bu yaklaşımlar genellikle çevre problemlerini kirlilik boyutuna indirgeyerek; problemlerin temelinde yatan, insanın doğaya egemen olması gerektiği anlayışını sorgulamaktansa kirlilik seviyesini düşürecek ve egemenlik kurma çabasının neden olduğu tehditleri aza indirgeyecek teknik gelişmeleri gözetmektedirler (Görmez, 2015: 10-14). Sorunlar, indirgemeci bir yaklaşımla ele alınarak küçük parçalara ayrılmakta ve bu şekilde çözülmeye çalışılmaktadır. Yani antroposentrik çevrecilik ekolojik sorunlara kısa vadeli çözümler önermektedir. Bu sorunların toplumun hâlihazırdaki yapısı içerisinde, kurumlar ve

yasalarda gerçekleştirilecek kısmi değişikliklerle çözülebileceğini savunmaktadır. Çevreciliğin yetersiz çalan çözüm reçeteleri arasında çevre bakanlıklarının daha etkin çalışmasının sağlanması veya çevreyle ilgili araştırmalara daha fazla bütçe ayrılması, devletleri yeni uluslararası anlaşmalar imzalamaya teşvik etme, toplumları nüfus ve tüketim artışını kısımaya ve çevre dostu teknolojileri benimsemeye davet etme gibi öneriler yer almaktadır. Çevreciliğin bu açıdan, sanılanın aksine "çevreci" değil, "insancı" bir tutum benimsediği söylenebilir. Çünkü dünyanın yüz yüze olduğu krizin doğa krizi değil, toplumsal kaynaklı bir kriz olduğu gözden kaçırılmaktadır (Önder, 1998: 22-23; Foster, 2013: 11-13).

İleride ayrıntılarıyla işlenecek olan "Derin Ekoloji" yaklaşımının başat temsilcisi olan Arne Naess bahsettiğimiz bu modern çevreciliği, kirlilik sorununa ve doğal kaynakların tükenmesine karşı mücadele verirken çoğunlukla gelişmiş ülke toplumlarının sağlık ve refahını gözeten bir çevre koruma hareketi olarak açıklamaktadır. Naess, antroposentrik bir etiğe sahip modern çevrecilikte doğa ve insanın birbirinden ayrı şekilde değerlendirilmesi sebebiyle insanın doğa üzerinde egemen olan konumunun devamına katkı sağladığını belirtmektedir (Sessions, 1987: 112). Amerikalı siyaset felsefecisi, Marksist düşünür Murray Bookchin de böylesi bir çevreciliğin, sorunlarla başa çıkma sürecinde yanıtıcı bir işlevi olduğunu söylemektedir. Ona göre çevre hareketi sadece kirlilik ve çevre koruma konularında yapılacak reformlarla ilgilendiği, yani çevrecilikte takılıp kaldığı sürece insanın doğayı (ve başka insanları) sömürüsüne dayalı bu sistemin "emniyet supabı" olmaktan ileri gidemeyecektir (Bookchin, 1998: 48). Çünkü antroposentrik çevrecilik doğaya yönelik çoğunlukla araççı bir duyarlılığı benimsemektedir. Bu çevrecilik türünce doğa hala edilgen bir yerleşim alanı ve insan kullanımı için daha elverişli hale getirilmesi gereken nesnelere ve güçlerden meydana gelen bir yığın olarak görülmektedir. Bookchin çevrecilik kavramını ekolojik bilince karşıt bir anlamda kullandığını özellikle belirtmektedir. Ona göre çevrecilik aslında doğa mühendisliğinden ibarettir. Toplumun düşünce yapısını sorgulamaz. Onun yerine çevrecilik, toplum sağlığını mümkün olan en az zararı vermeyi ve hammaddelerin gelecek kuşaklar adına korunmasına yönelik

verimli ve dikkatlice kullanılmasını hedeflemektedir (Bookchin, 1998: 62-79). Antroposentrik bir etiğe sahip olduğu için "*doğa ile insan arasında bir çeşit uyumu, biyosfere saygıyı, toplum ve doğa arasındaki bütünlüğü öngörmemektedir*" (Bookchin, 1998: 105).

Antroposentrik etiğe yönelen bir başka önemli eleştiri Avustralyalı çevreci düşünürler Richard Routley ve Val Routley⁷'den gelmiştir. Ortaya koydukları "insan şovenizmi" kavramı ile antroposentrik etiğin değerlendirilmesi açısından düşün dünyasına farklı bir yaklaşım getirerek katkıda bulunmuşlardır. Buna göre "insan şovenizmi" kavramı, insan ırkları arasında ayırım güden ırkçılık düşüncesi gibi, insanın canlı türleri arasında ayırım güttüğü yani "türcülük" yapıldığına işaret etmektedir (Griffin, 2001: 283). Şovenist terimi, kökeni Fransızca'daki "chauvin (bağnaz milliyetçi)" sözcüğünden türemiştir ve farklı ırk yahut milliyetler arasında hiyerarşik ayırım olduğuna inanan, düşmanlık yaratma amacı güden, aşırı ulusçuluğu savunan kimse anlamına gelmektedir. Routley'ler günümüzde kavramsal düzeyde şovenizmin savunusunu yapan büyük sesler kalmadığı halde, Batı kökenli insan merkezci etiğin "insan şovenizmi" olarak adlandırılan ve yönü insanlardan doğanın diğer canlılarına doğru değişmiş farklı bir şovenizm türünü halen barındırdığını savunmaktadır. Onlara göre günümüzün hâkim Batı düşüncesinde, değer ve etiğin en nihayetinde insanın iyiliği veya çıkarı noktasına indirgenebileceği düşünülmektedir. İnsan değer ve etiğin tek öznesi konumundadır. İnsan şovenizmi, dünyada hesap verecek hâlihazırda yaşayan ya da gelecekte yaşayacak hiçbir insan kalmadığında son insanın yaptığı hiçbir hareketin etik değerinin kalmayacağı görüşünü içermektedir. Yani antroposentrik çevre etiği, doğayı korumayı ve doğaya yönelik müdahaleleri kısıtlamayı bunlardan etkilenecek insan faktörünü gözeterik önermektedir. Routley'lere göre ise yeryüzünde hesap verilecek bir insan veya yeni nesil kalmasa dahi doğa tahrip edilemez çünkü doğanın kendiliğinden bir değeri vardır (Griffin, 2001: 284-285).

Bu ve önceki kısımda görüldüğü üzere antroposentrik etiğe karşı yükselen bir takım eleştirilerle birlikte çevre-insan ilişkisine bakış açısı, insan merkezlikten

⁷ Evlilik sonrası değişen soyadlarıyla günümüzde Richard Sylvan ve Val Plumwood olarak bilinmektedirler.

vazgeçmeden revize edilmiş ve bu bağlamda yeni, daha yumuşak antroposentrik kökenli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Örneğin doğayı sınırsızca kullanma, kirletme ve hatta tahrip etme hakkına sahip insandan onu koruyan, sürdüren ve gerektiğinde onaran (ancak yine ekonomik değer biçerek kullanmaya devam eden) insan fikrine geçişi savunan çevrecilik türleri ya da çevre koruma yaklaşımları (sürdürülebilir kalkınma gibi) geliştirilmiştir. Ancak bu yaklaşımlarda insanın çıkarının ve iyiliğinin gözetilmeye devam edilmesi antroposentrik etikten vazgeçilmediğini göstermektedir (Ertan & Keleş, 2002: 188-190). Yine de dünya üzerinde modern dönemin katı antroposentrik etiğini savunan çok sayıda düşünür ve yazarın kalmadığı söylenebilir (Kayaer, 2013: 70). İnsanın doğaya karşı hiçbir sorumluluğunun bulunmadığı fikrini terk eden çağdaş düşünürler doğaya yönelik bazı sorumluluklarımız olduğunu kabul etmektedir. Fakat bu sorumluluklar metafizik bir temelden değil, insanın uzun vadeli çıkarlarından kaynaklanmaktadır. 20. yüzyıl antroposentrizm karşıtı yahut ona eleştirel düşüncelerin birbiri ardına geldiği bir dönem olmuştur. İleride görüleceği üzere öncelikle hayvanları etiğin konusu haline getiren düşünürler ardından tüm ekosistemi kapsayacak bütünsel yaklaşımlar geliştirilmeye başlanmıştır.

2.2.2. İnsanı Merkezine Almayan Etik Yaklaşımlar

"Bize dünyanın insan için yaratıldığı öğretildi, hiçbir gerçek tarafından desteklenmeyen bir varsayım... İnsan neden kendini yaratılışın büyük yapısı içinde küçük bir parça olmaktan öte değerli görsün ki?..."

(Muir, 1992: 160)

Antroposentrik etiği benimseyen düşünürlerin, doğaya karşı kendi öz değeri nedeniyle bir sorumluluk geliştirmek bakımından yetersiz kalmaları ve sorunların bu şekilde çözülmeyeceğinin anlaşılması yeni çevre etiği kuramlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu yeni çevre etiği türlerinde artık insanı doğa karşısında üstün gören endüstri çağının düşüncelerinin aksine tüten bacaların medeniyet olarak algılanmasından vazgeçilmekte ve doğanın katledilmesi temelden reddedilmektedir (Karaca, 2007: 11-12). Bu yeni etik türlerine örnek olarak sırasıyla biyosentrik ve ekosentrik etikler incelenecektir.

2.2.2.1. Biyosentrik (Canlımerkezci) Etik Yaklaşım

Canlımerkezli yani biyosentrik etik, insanmerkezli yaklaşıma yönelik bir tepki ve eleştiri olarak doğan ve doğadaki tüm yaşamların özsel değere sahip olduğunu kabul eden çevre etiği görüşüdür. Buna göre insan varoluşsal olarak diğer canlılardan üstün değildir ve aslında onlara saygı duymakla yükümlüdür. Diğer canlı varlıklar da, insan gibi özsel değer taşımaktadır ve canlı olmalarından dolayı ahlaki ehliyete sahiptirler (Birden, 2016: 11) Biyosentrik etik, ahlaki ilgi alanımızı hayvanları ve kimi düşünürlere göre bitkileri de içerecek biçimde genişletmiş ve bu açıdan çevre etiği alanında önemli bir ilerleme olmuştur. İlk kez, bu yeni etik düşünce sayesinde, insan haricindeki canlı varlıkların da önemli ve değerli olduğu düşüncesi savunulmaya başlanmıştır. Öte yandan bu yaklaşım, insanın diğer canlılar ile benzerliklerini ve farklılıklarını sorgulayarak bilimsel gelişmelere ve özellikle biyolojik keşiflere ilgi duyulmasını sağlamıştır (Ertan Akkoyunlu, 2015: 7).

Bu düşüncenin en eski ve radikal temsilcileri arasında antik dönem Yunan filozofu Pythagoras gösterilebilir. Hatta Pythagoras kimi zaman hayvanların da hakları olduğunu savunan ilk düşünür olarak kabul edilmektedir. Pythagoras'a göre hayvanlar ve insanlar akraba, hatta da soydaştır. İnsanlar, hayvanlardan üstün ya da daha değerli

değildir. Bir insan öldürmek nasıl cinayetse, onu yemek nasıl yamyamlıksa aynı şey hayvanlar için de geçerlidir. Düşünen ve hissetme yetisine sahip varlıklar olan hayvanların öldürülmesi ona göre korkunç bir suçtur. Hatta bir insanın ağzına bu hayvanın ölü bedeninden bir parça atmasını katledilen varlığın mutsuz ruhunu da yutmak anlamına geleceğini belirtmektedir. İnsanlar yedikleri şeylerin arkadaşları, akrabaları ve komşuları olduğunu bilmelidir. İnsan ve hayvan bedenleri içinde "ruh" denen aynı özü paylaşmaktadır ve bu nedenle ikisinin de etiğin konusu olmaya eşit derecede hakkı bulunmaktadır. Pythagoras, vegan ve vejetaryen felsefeye ilham kaynağı olan düşünceleri antik Yunan ve Batı dünyasına tanıtan ilk düşünür olarak biyosentrik çevre etiği içerisinde büyük öneme sahiptir (Violin, 1990: 123-126).

Hayvan hakları düşüncesinin 18. ve 19. yüzyıllar arasında gelişim göstermeye başladığı kabul edilmektedir. Örneğin 1776 tarihli eserinde Anglikan rahip Humphrey Primatt hiçbir hayvanın işe yaramaz ve çirkin olmadığını düşüncesini savunmuştur. Ona göre doğa bütünleşik bir sistemdir ve yaratıcının hayvanlara yeryüzünde yer vermesinin sebepleri vardır. Bu sebeplerin ille de insanları ilgilendirmesi ve insanlar tarafından bilinmesi gerekmemektedir. Onlar hakkında Tanrı tarafından oluşturulan bir ilahi şema mevcuttur ve her hayvanın bir değeri ve amacı vardır. Primatt'a göre tüm yaratıkları ulu doğa makinesinin birer dişlisi olarak kabul etmek gerekmektedir. Bu makine bir bütün olarak kusursuz ve güzel iken onu oluşturan tüm bu parçalar da ne küçük ne de değersiz ne de çirkin olarak nitelendirilebilir. Hatta çirkin olarak değerlendirilen bu yaratıkların dahi doğa resmi içerisinde, onlardan daha güzel yaratıkların güzelliklerini ortaya çıkaran kıyaslayıcı bir önemi bulunmaktadır. Herhangi bir hayvan nerede bulunuyor ya da ne zaman dünyaya gelmiş olursa olsun evrenin yaratıcı olan Tanrı tarafından yaratıldığı için tıpkı insan gibi bir öneme sahiptir ve saygıya değerdir (Primatt, 1776: 5-6). Primatt'ın yazılarının önemi insan ile hayvanı değer ve canlılık niteliği olarak ayıran geleneksel bakış açısına eleştirel bir yaklaşımın erken örneklerinden birini teşkil ediyor olmasıdır. İnsan ile hayvanın acı çekmek ve zevk almak gibi ortak duygulara, hislere sahip olduklarını belirtmesi; bu nedenle

hayvanlara acı çektirilmemesi gerektiğini savunması, kendi dönemi içinde Primatt'ı bu konuda öncü bir konuma yerleştirmektedir.

Bu gelişmeler sonucu 20. yüzyılda hayvanların da insanlarınkine benzer şekilde bir takım varoluşsal ve ahlaksal haklara sahip oldukları düşüncesi ortaya çıkmış hatta hayvanlara işkence ve eziyet edilmesini önlemek amacı güden örgütlenmeler oluşturulmuştur. Günümüzde geldiğimiz noktada özellikle bilimsel deneylerde ve laboratuvar araştırmalarında hayvan deneklerin kullanılmasına karşı çıkan etkin örgütler bulunmaktadır. Hayvanların da ahlaki ve özsel değere sahip olduğu düşüncesinin savunucuları arasında 1975 yılında yayımlanan *Animal Liberation* (Hayvan Özgürleşmesi) isimli eseriyle önemli katkı sağlamış Avustralyalı düşünür ve akademisyen Peter Singer bulunmaktadır (Karakoç, 2004: 65-66). Etiğin konusunu hayvanları da içine alacak şekilde genişletmek konusunda en tanınmış düşünürlerden olan Peter Singer'e göre, insan dışındaki canlıları ahlakın ilgi alanından dışlamak, siyahiler ile kadınlara karşı uygulanan ırkçı ve cinsiyetçi davranışlara benzemektedir. Hayvanlara yönelik güdülen bu ayrımcı tutumu "türçülük" terimiyle isimlendirmektedir. Irkların veya cinsiyetin bir insana yönelik tutunulan ahlaki duruşa dayanak oluşturmasının kabul edilemeyeceği gibi, insan harici bir canlı türü olmanın da ahlaki ilgiden dışlanmak için gerekçe kabul edilemeyeceğini iddia etmektedir. Canlı varlıkları, türlerinden ötürü ayrımcılığa maruz bırakmanın savunulmasının mümkün olmayan bir yaklaşım olduğunu; insanın, diğer canlıların çıkarlarına ve refahına mutlaka önem vermesi gerektiğini belirtmektedir. Eğer kişi diğer hayvanların çıkar ve haklarını, bu hayvanların insana yararlı olması çerçevesinde savunuyorsa, Singer'e göre bu kişi hayvanların çıkarlarını gerçek anlamda önemsememektedir (Singer, 2005: 37-50). Peter Singer'ın genişlettiği etik akımının temelinde Bentham'ın, bir davranışın bir canlıyı mutlu ediyorsa iyi (doğru), ona acı çektiriyorsa kötü (yanlış) kabul edildiği faydacılık teorisi yatmaktadır. Singer'e göre de bir canlının bir eylemden zarar görebilmesi, acı çekmeyi algılayacak bir bilince sahip olmasını gerektirmektedir. Bunlar da çoğunlukla hayvanlardır. Ancak Singer, dağlar, kayalar, denizler ve nehirler gibi çevrenin ögesi olan diğer varlıklarında etiğin kapsamında ele alınmasına karşı

çıkılmaktadır (Ertan Akkoyunlu, 1998: 136-137). Singer'e göre eşitliğin temel prensibi, tamamen özdeş muameleyi gerektirmez, gerektirdiği şey eşit değerlendirmedir. Farklı varlıklar için eşit değerlendirme bu varlıklara yönelik farklı hak ve muameleleri içerebilir. Singer hayvan ve insan hakları arasındaki farkı kabul etmektedir ancak bu farklılık eşit hakların reddi anlamına gelmemektedir (Yu ve Lei, 2009: 257). Örneğin biri engelli iki insan arasında hakların eşitliği bakımından hiçbir fark bulunmazken, engelli olan insanın durumu sebebiyle farklı haklara sahip olması ya da farklı muamele görmesi gerekebilmektedir. İşte insan ve hayvanlar arasındaki ilişki de Singer'e göre bu şekildedir.

Alman felsefeci Albert Schweitzer ise 1915 yılında geliştirdiği "(Reverence For Life) Yaşama Saygı Felsefesi" ile antroposentrik yaklaşıma karşı çıkararak ve canlı olan her şeyin yaşama hakkına saygı gösterilmesi gerektiğini belirterek biyosentrik görüşe büyük katkı sağlamıştır Schweitzer'a göre yaşam formlarının birbirlerine karşı üstünlükleri bulunmaz, yaşam bir bütün olarak kutsaldır. Yaşamak ve yaşamı sürdürme isteği insanın yanında diğer tüm canlıların da paylaştığı ortak olgulardır. Yani insan bu olgulardan ötürü kendisinin hak ettiği saygıyı diğer canlılara da göstermelidir. Geleneksel etik yalnızca insanlarla ilgilenmekte, insanlar arası ilişkilerin etiği olmaktadır. Ancak etiğin sınırı insanla çizilmemeli, ilgi alanı tüm evrene yayılmalıdır. İnsan ancak tüm canlıların yaşam hakkına saygılı olduğunda ve tüm canlıların duygulara sahip olduğunu kabul ettiğinde etik davranmış olur (Yu ve Lei, 2009: 254). Başka bir deyişle insan, tüm hayatların bir değeri olduğunu kabul etmeli ve bu değerlere saygı göstermelidir. Bu hayatlar, bencil ve düşüncesiz davranışlarla yok edilemez ve başka bir değer ya da amaç için feda edilemez (Martin, 1993: 205-210). Bu görüşler ışığında şekillenen biyosentrik etik, insanın doğaya yönelik müdahalelerinin de bu sorumluluk ve bilinç çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Albert Schweitzer'in Yaşama Saygı Felsefesi insanı, umursamadan ve vicdanen rahatsız olmadan canlı bir varlığın hayatını sonlandırmaktan alıkoymakta ve insanın ahlaki bir yaşam sürmesine yardımcı olduğu düşünülmektedir (Des Jardins, 2006: 35). Aynı zamanda doğaya ve yaşama karşı hassas olmak insanın dünyayı evi gibi görmesi

ve o şekilde davranmasını sağlayacaktır, antroposentrik (negatif) bakış açısı insanın kendisini doğada bir yabancı olarak görmesine neden olmaktadır (Yu ve Lei, 2009: 254).

Biyosentrik etik savunucuları arasında yer alan bir diğer önemli isim olan ABD'li felsefeci Paul W. Taylor ise 1981 yılında yayımlanan "The Ethics of Respect For Nature (Yaşama Saygı Etiği)" isimli makalesinde, insan ve dünyadaki diğer canlılar arasındaki ahlaki ilişkiye, yaşamın genel olarak taşıdığı özsel değerlerin dayanak oluşturması gerektiğini iddia etmektedir. Taylor, bitkiler de dahil olmak üzere tüm canlıların birer "yaşam merkezi" ve ereksel iyilik sahibi olduğunu savunmaktadır. Bu yaşam merkezi olan canlılar dünyaya kendi perspektiflerinden bakabilme yetisine sahiptir. Yani her birinin bilinci ve benliği vardır. Yaşamı ve canlıları özsel değere sahip kabul etmek beraberinde doğaya ve doğal sisteme saygı duymayı, diğer canlıların varlığını korumak ve geliştirmek için çabalamayı getirmektedir. Taylor'a göre biyosferin insan ve insan olmayan canlı unsurlarının iyiliği, biyosferin bütünlüğünün korunması açısından vazgeçilmez bir durumdur. İnsan, diğer tüm canlılarla birlikte yaşam topluluğunun bir üyesidir. Bu üyeler birlikte bir bütünü meydana getirmekte, bir karşılıklı bağlılık sistemi oluşturmaktadır. İnsan hiçbir canlıdan varoluşsal olarak üstün değildir (Taylor, 1981). Bu çerçevede Taylor, Yaşama Saygı Felsefesi'ne benzer biçimde kendi Doğaya Saygı Etiği'ni ortaya koymuştur. Albert Schweitzer'den farklı şekilde yalnızca faunanın değil floranın da önemine değinmiştir. Dolayısıyla bitki ve hayvanların haklarına yönelik gösterilecek saygının insan haklarına saygı gösterilmesi ile eşit değerde olduğunu savunmaktadır. Taylor'ın önemi, ahlaki ilgi alanını hayvanlar haricinde bitkileri de içine alacak şekilde genişletme konusundaki katkısıdır (Karakoç, 2004: 65-66).

Taylor'ın bitkiler ve hayvanlar gibi yaşayan varlıkları içine alan etik görüşünü daraltarak kendi önermelerini oluşturan ABD'li ahlak felsefeci Tom Regan biyosentrik yaklaşımın bir başka örneğini teşkil etmektedir. Ona göre geçmiş ve gelecek tasavvuru olan, soyut düşünme yetisine ve bilince sahip hayvanların, insanların onlara verdiğinden bağımsız, doğuştan gelen bir özsel değeri bulunmaktadır. Bu

hayvanlara zarar vermenin önlenmesi, onlara bir takım hakların verilmesi ve onların etiğin ilgi alanına dâhil edilmesi gerekmektedir. İnsanların bu hayvanları doğal bir kaynak olarak görmesi büyük bir yanıştır bu yanlışlığın düzeltilmesi için bir inanç ve ön kabul değişimi gerçekleşmesi gerektiğine inanmaktadır. Taylor'ın saygı temelli yaklaşımının aksine Regan'ın yaklaşımı doğrudan görev mantığı üzerinedir. Bu nedenle bazı yazarlar Regan'ı biyosentrik değil "zoogenic (hayvan odaklı)" olduğunu savunmaktadır (Vilkka, 1997: 69-70).

İnsanlığın çevre konusunda yeni bir etik oluşturma çabasını olumlu görmeyen bilim insanı ve düşünürler de bulunmaktadır. Bunlara bir örnek vermek gerekirse özellikle biyosentrizme yönelik eleştirisiyle ön plana çıkan ABD'li bilim insanı Dale R. Guthrie'den bahsetmek bu kısım için uygun düşecektir. Guthrie'ye göre, etiğin hayvanları da kapsayacak şekilde genişletilmesi mantığa aykırıdır ve bunu uygulamak imkânsızdır. Guthrie "The Ethical Relations Between Humans and Other Organisms (İnsan ve Diğer Organizmalar Arasındaki Etik İlişkisi)" başlıklı yazısında; insanlar bitkilere, hayvanlara ve yeryüzüne insana davrandıkları gibi davranırlarsa, eğer onları insanlarla birlikte katı anlamda bir etik topluluk olarak düşünürlerse, bunun medeniyet kurmayı hatta hareket etmeyi ve yaşama devam etmeyi dahi imkânsız kılacağından bahsetmektedir (Guthrie ve Turner, 1967: 52-62). Etiğin amacı kişilerin ve toplumun sağlıklı, düzgün, uyumlu ve doğru koşullarda yaşamasını sağlamaktır. Yani etik kurallar yalnızca toplumun ve insanların yararı içindir. Eğer insanın herhangi bir canlıya acı çektirmesi, ona zarar vermesi ya da öldürmesi etik olarak kötü algılanırsa, o zaman doğadaki bir yırtıcının avını öldürmesini yahut bir arının insanı sokmasını da etik olarak yanlış kabul etmek gerekir. Elbette Guthrie, insanın hayvanlara istediği her şeyi yapabileceğini savunmakta da değildir. Ona göre tüm canlılar biyotik bütünlüğün birer parçasıdır. İnsan yaşamı ve geleceği bütünlüğün korunmasına ve sürmesine bağlıdır. Guthrie'ye göre hayvanlar ancak insanlara yararlı oldukları ölçüde haklara sahip olabilirler. Hayvanlar insanın hayat kalitesinin artmasında ve insanlığın gelişmesinde yardımcı olan araçlar olarak görülmektedir (Guthrie, 1994: 469-475).

Özetle biyosentrik etik yaklaşım, insan harici canlılara da özsel bir değer atfederken yalnızca doğanın canlı varlıklarının korunmaya değer olduğunu kabul etmektedir. İnsanın ahlaki ilginin tek muhatabı olması noktasında karşıt bir sav geliştirdiği için çevresel etiğin genişlemesi sürecinin çok önemli bir parçası sayılmakla birlikte, bu etik yaklaşımın bütünsellikten uzak olması sebebiyle sadece hayvan ve bitki hakları savunuculuğunun gelişiminde önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. Biyosentrik yaklaşımda cansız varlıkların ve bütün bir sistem olarak çevrenin, etik ilginin dışında bırakıldığı söylenebilir. Bu bağlamda çevre sorunlarının belirlenmesi, algılanması, gerçek sebeplerinin ortaya konulması ve çözülmesi konusunda daha kapsayıcı bir yaklaşım olan ekosentrik çevre etiğinin önemi ve gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

2.2.2.2. Ekosentrik (Çevremerkezci) Etik Yaklaşım

"İnsanlıkta eksik olan şey, taş, toprak, bitki ve elbette insanın parçası olduğu kapsayıcı topluluğa anlamak, tanımak ve ona sevgi duymaktır."

Joseph Wood Krutch

Antroposentrizme karşı önemli eleştirel bir duruş sergileyen ekosentrik yani çevre merkezli yaklaşım değer ve önem verdiği unsurlar açısından biyosentrik etikten bir takım farklılıklar göstermektedir. Bu yaklaşımı savunanlara göre biyosentrik etikte çevrenin cansız varlıklarının değeri ve önemi göz ardı edildiğinden bazı boşluklar bulunmaktadır. Bu boşluklar ekosentrik yaklaşımın, ekolojik bütünlüğe ulaşmak amacıyla çevrenin canlı-cansız tüm unsurlarını etiğin kapsamına dahil eden genişleme çabasıyla ile doldurulmaya çalışılmaktadır. Abiyotik, başka bir deyişle canlı olmayan çevresel unsurların etiğin ilgi alanı dışında tutulması bütünsellik anlayışı açısından bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Antroposentrik etik "insanı",

biyosentrik etik "canlıları", ekosentrik etik ise "doğanın bütünü" etiğin ilgi alanına almıştır. Dolayısıyla ekosentrik etiğin en kapsamlı çevre etiği yaklaşımı olduğu iddia edilmektedir (Kayaer, 2013: 72). Zaten ekosentrik etik yaklaşımın bütünsel (holistik) bir çevre etiği olması sebebiyle biyosentrizmi de kapsıyor olduğu iddia edilebilir (Ertan Akkoyunlu, 2015: 9). Ekosentrizmi savunanlara göre kifayyetli bir çevre etiğinden bahsedebilmek için canlı olmayan; nehirler, denizler, kayalar, toprak gibi doğaya ait diğer varlıkların ve ekosistemlerin de ahlaki değerlendirmeye dâhil olması gerekmektedir. İnsan, akıl, soyut düşünce yetisi, vicdan gibi bazı kendine özgü nitelikleriyle çevrenin diğer unsurlarından ayrılıyor olsa da yine de ekosistemin bir parçasıdır. Yani kendi dışındaki çevresel unsurlar onun hâkimiyeti altında değildir. Canlı ve cansız çevre unsurlarının değer ve önemi, birbirlerine sağladıkları fayda ölçüsünde değerlendirilemez (Karakoç, 2004: 64). Ekosentrik etik, insanlar arası ilişkilerden insan ve toplum ilişkilerine, daha sonra biyosentrik yaklaşım ile insan ve diğer canlılar arası ilişkilere ve en son insan ve çevrenin bütünü ilişkilerine doğru genişleyen etik yayılcılığın en son aşamasını teşkil etmektedir (Ertan, 2004: 9)

Bir paradigma olarak dünyaya hakim olan antroposentrizm ile taban tabana zıt bir duruş sergileyen ekosentrizm doğal çevrenin yok olmasını, canlı türlerinin soylarının tükenmesini, suların ve toprağın kirlenmesini; insanın bu kaynaklardan mahrum kalması veya artık ekonomik gelir elde edemeyeceği için etik dışı kabul etmez. Örneğin ekosentrik etik görüş, bir dağın maden aramak için delik deşik edilmesini yalnızca manzara bozulduğu için yanlış bulmaz. O dağda yaşayan hayvanlar yuvasız kalacağı için, ağaçlar kesileceği için, toprakta yaşayan mikroorganizmalar yok olacağı için karşı çıkar. Yani olayları insana dokunan tarafları üzerinden değil tüm ekosisteme olan etkileri bakımından ele alır. Ekosentrizm, ekosferi tüm yaşamı var eden bir rahim ve hayatın tek kaynağı olarak görmektedir. Buna göre dünya ekosistemi, barındırdığı tüm biyolojik ve fiziksel öğeler, mekansal ve zamansal olarak bunları birbirine bağlayan ekolojik süreçlerle birlikte özsel ve içkin bir değer ihtiva etmektedir (Gray, Whyte, Curry, 2018: 130-131). Ekosentrizm temelinde bütüncülük yahut bütünsellik fikri bulunan bir dünya görüşü ve çevresel etik anlayışıdır. Bu bütüncül

anlayış, her varlığın birbiriyle bağlantılı olduğu hipotezine dayanmaktadır. Bütün, onu oluşturan parçalardan meydana gelmektedir ve onların toplamından daha büyüktür. O parçalardan herhangi birinin noksanlığı bütünü de noksan olması anlamına gelmektedir. Bu anlayışı savunanlar insan ve insanın dışındaki doğal dünyanın birliğini ve bütünlüğünü kabul etmektedir (Merchant, 1992: 74-80).

Ekosentrizm, tüm ekolojik unsurları bünyesine dahil ederek çevreyle ilgili problemlerin ve yanlışların çözüme kavuşmasına yönelik geliştirilmiş daha kapsamlı bir etik yaklaşımdır. İnsan ile birlikte diğer canlı ve cansız varlıkları, birlikte bütünsel bir sistem oluşturdukları şeklinde değerlendirmesi, diğer varlıklara insana olan faydalarına göre değil de kendi varoluşları sebebiyle ahlaki değer biçilmesi bu yaklaşımın değişmez temel varsayımıdır (Birden, 2016: 11-12). Bu yaklaşımda ekosistemin bileşenleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin ekosistemin doğal işleyişine uygun bir şekilde gerçekleşmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Çevre sorunlarının ve aslında insanların günümüzde yüz yüze kaldığı problemlerin çoğunun kaynağı olarak başlıca insan nüfusunun hızla ve kontrolsüzce artışının yanında üretim, tüketim ve özel mülkiyetin işleyişi konularındaki yerleşik ve hâkim alışkanlıklar gösterilmektedir. Elbette tüm bunların sebebi eylemlere ve düşüncelere yön veren etik sistemin merkezinde yalnızca insanın yer alması, yani antroposentrizmdir.

2.2.2.2.1. Ekosentrik Düşüncenin Tarihsel Gelişimi

Ekolojik dengeyi gözeten ve bütünsellik görüşünü içeren düşünceler daha çok modern sonrası dönemde mekanik evren anlayışı ve bilimsel kesinlik düşüncelerinin değişimiyle; postmodernizmin yeni paradigma olarak yükselmesiyle birlikte kavramsallaştırılmaya ve düşün dünyasında yer etmeye başlamışsa da aslında kökenleri antroposentrik etikte olduğu gibi insanlık tarihi kadar eskiye dayanabilmektedir. Doğanın yapısı ve insanın bu yapı içerisindeki yeri çok eski dönemlerden beri insanları meşgul etmektedir (Ünder, 1996: 16). Ekosentrik etiğin bir takım ilkelerinin izlerinin

eski pagan, Hinduizm, Budizm ve Taoizm felsefelerine kadar götürülebileceği iddia edilmektedir (Heywood, 2007: 259). Zaten post-modern fiziğin ve Doğu mistisizminin fikirleri ile önemli paralellikler içerdiği düşünülmektedir. Bahsedilen dinlerin özellikle de Zen Budizmi'nin her şeyin tekliğini, bütünlüğünü veya birliğini eskiden beri savunduğu, Batı biliminin ise bunu 20. Yüzyıla kadar keşfedemediği iddia edilmektedir (Heywood, 2007: 265).

2.2.2.2.1.1. Ekosentrik Düşüncenin İlk Örnekleri ve Bütünsellik (Holizm) Fikrinin Ortaya Çıkışı

Holizm yani bütünsellik kavramı, Yunanca "bütün" anlamına gelen "holo" kelimesinden türemiştir ve "*gerçekliğin, nitelikleri daha küçük birimlere indirgenemeyen bütünleşmiş haline dayanarak kavranılması*" fikrini karşılayan bir kavramdır (Capra, 1992: 36). Holizm kavramının 1926 yılında Hollanda asıllı Güney Afrikalı Jan Smuts tarafından bulunduğu bilinmektedir. Bu kelimeyi Smuts, doğal dünyanın parçalarıyla değil ancak bir bütün olarak anlaşılabilceği fikrini anlatmak için kullanmıştır. Smuts, bilimin indirgemecilik yaparak günah işlediğine inandığını ifade etmektedir. O ise bütünün bireysel parçalardan daha önemli olduğuna ve her parçanın yalnızca diğer parçalarla birlikte anlam kazandığına inanmaktadır (Heywood, 2007: 264). Ekoloji bilimindeki bütünsellik anlayışı, çevrenin çeşitli unsurları arasındaki ilişkileri incelerken, çevrenin bir bütün olarak ele alınmasını öngörmektedir. Bütünsellik, olayları incelerken, ilişkilerin tümünü hesaba katmak demektir ve ekolojide bütünsellik, ekolojinin zorunlu bir ilkesi olarak kabul edilmektedir. Bütünsel bir kavrayışın olmadığı takdirde ulaşılan yargıların yanlış olacağı düşünülmektedir. Çünkü çevresel bir süreç, o sistemi bir bütün haline getiren tüm parçaların işlev ve ilişkilerinin müşterek sonucu ya da ürünüdür (Özerkmen, 2002: 180-181). Capra bilimin buluşları önderliğinde organik ve entegre olan bir bütünün, onu oluşturan unsurlardan bağımsız ve o parçaların toplamını aşan bir gerçekliği olduğunun

düşünülmeye başladığını savunmaktadır. Ancak ona göre doğunun (Asya'nın) manevi ve felsefi geleneklerinde bu düşüncenin izleri çok eskilere dayanmaktadır (Capra, 1992: 42).

Kronolojik olarak ilerleyecek olursak, MÖ 563-483 yılları arasında Hindistan'da yaşadığı düşünülen ruhani önder ve felsefeci Buddha'nın insanlığa yönelik öğretilerinde tüm hissedebilen (sezgi sahibi) canlılara özen, sevgi ve merhamet göstermeyi öğütlediği bilinmektedir. Meditasyonun çok önemli yer tuttuğu felsefesinde Buddha'nın insanın yüce huzura ve Nirvana bilincine erişebilmesi için yapacağı meditasyon için en uygun yerin bir orman olduğunu söylediği bilinmektedir. Bunun yanında Buddha ruhani anlatıda ve sanatta her zaman hayvanlar ve doğa içerisinde tasvir edilmektedir. Buddha, doğanın korkutucu ve insanla savaşı bir güç olarak gören düşüncelerin aksine doğanın iyi huylu tutumunu gözler önüne sermeye çabalamıştır (Billimoria, 2001: 1). İnsanın diğer varlıklarla özdeş olduğu düşüncesi Budizm'den ilham alınmıştır. Budizm'in anahtar öğretilerinden biri benliğin var olmadığı, bireysel egonun bir aldatmaca olduğu ve her insanın diğer canlılar ve evrenin bütününe bağlı bulunduğu fikridir (Heywood, 2007: 272). Orjinali "pratitya-samutpada" olan İngilizceye ise "dependent arising" yani "bağımlı yükselme (oluşma ya da kaynaklanma)" şeklinde çevrilmiş kavrama göre tüm olgular, varlıklar ve durumlar, bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde; neden ve etkiler açısından kaynaklanmaktadır. Bu görüş özel bireyler ve genel türler olarak ekosferin tüm üyelerini karşılıklı bağımlılık ilkesi çerçevesinde birleştirmektedir. Budizm, tüm varlıkların içsel değere sahip ve etiğin konusu olduğunun altını çizmektedir (Billimoria, 2001: 2-3). Budist öğretisi insanın doğanın bir parçası olması konsepti üzerine kuruludur. İnsanın manevi dengesi tüm çevresel faktörlerin dengede olmasıyla beslenir. Buddha'ya göre insanın davranışları etik dışı olduğunda çevresel sistem dengesizleşmektedir. Buddha doğayı, insanın aziz bir arkadaşı olarak tasvir etmiş ve onun öğretilerini takip edenlere doğayı korumalarını öğütlemiştir (Rajapaksha ve Nandasiri, 2016: 227).

Buddha'dan yaklaşık iki yüzyıl sonra dünyaya gelmiş olan Çin'li felsefeci Chuang Tzu, Taoizm felsefesinin kurucusu olarak bilinmektedir. Capra'ya göre Taoizm

büyük manevi gelenekler arasında ekolojik bilgeliğin ve derinliğin en güzel ifadelerinden birini sunmaktadır (Capra, 1992: 470). Bu felsefede Tao, en yüce öz olan gerçeklik, sürekli bir akış ve değişim süreci anlamına gelmektedir. Tao'nun temel karakteristiği evrendeki döngüsel yapı tasviridir. Doğadaki tüm gelişmeler, gerek psikolojik ve toplumsal gerek fiziksel olsun döngüsel (devri) bir devinim sergilemektedir (Capra, 1992: 32). Chuang Tzu için Tao; bütünlüğü, evrenselliği, her şeyin içine dâhil olduğu, insanların ve doğanın ahenk içinde yaşamasının bir yüce yolunu teşkil etmektedir. Tao bir bütün olarak doğadır ve insanın Tao içinde kaybolması onun doğal olanı yaşaması anlamına gelmektedir (Cooper, 2001: 8-9). Taoizme göre, bir ilahi enerji ya da ruh olarak Tao tüm canlı ve cansız varlıklara nüfuz etmiştir. Doğadaki her şey bir amaca, bir potansiyele ve evren için bir öneme sahiptir (Nash, 1989: 113). Tao'nun tüm tezahürü doğal ya da toplumsal hayattaki zıt imgelere tekabül eden "Ying ve Yang" isimli iki karşıt arketipik kutbun döngüsel ilişkisiyle vücut bulmaktadır. Bu zıt kutuplar yalnız başlarına bir anlam ifade etmemektedir. Bunlardan birinin kötü birinin iyi olduğu düşünülmez; tam tersi bu ikisi arasındaki dinamik denge iyidir, dengesizlik ise kötüdür çünkü doğada da düzensizliğe ve dengesizliğe sebep olmaktadır (Capra, 1992: 32-33). Chuang Tzu'nun öğretileri arasında kozmik süreçle (doğayla) uyumlu olmayan davranışlardan kaçınmak gerektiği yer almaktadır. Ona göre her şeyin doğasının gereği olanı yapmasına izin verilmelidir (Cooper, 2001: 9-10). Bir başka deyişle Taoist felsefede de Budizm'de olduğu gibi evrendeki denge halinin ve bütünselliğin korunması gerektiği inancı bulunmaktadır.

Antik dönem doğu felsefesinde durum böyleyken Batı'da antik dönemde Heraklitos, Sappho, Aziz Augustinus ve Empedokles modern çağlarda ise Saint-Simon, Herbert Spencer gibi düşünürler bir noktada ekosentrik etiğe temas eden düşünceler üretmişlerse de (Capra, 1992: 23-24) asıl değişimin Charles Darwin sonrasında gerçekleşmeye başladığı düşünülmektedir. Ancak ona geçmeden önce, 17. Yüzyılda yaşamış ünlü düşünür Benedito (Baruch) Spinoza'ya değinmek yerinde olacaktır. Bütünselliği benimseyen birçok düşünürün ilham kaynakları arasında Spinoza'nın bulunduğu bilinmektedir. Bunun sebebi, Spinoza'nın tüm canlı ya da cansız varlıkların

Tanrı tarafından yaratılan bütünlüğün geçici bir tezahüründen ibaret olduğunu düşünmesidir. Örneğin bir insan öldüğünde ona göre vücudu toprağa karışıp, bir bitki için gübre olmakta, o bitki kendisini yiyen bir geyiği beslemekte, belki daha sonra geyik bir kurt tarafından avlanmakta ve bu sefer de kurdun bedeninde besin olmaktadır. Bu anlayışı nedeniyle Spinoza bireysel parçalar yerine, sistemin tümüne dair nihai bir etik değer biçmekte ve saygı duymaktadır. Onun felsefesinde aşağıda ve yukarı olanlar yoktur. Bir ağaç ya da kaya en az insan kadar var olma hakkına sahiptir (Nash, 1989: 20). Bu çerçevede 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaptığı gözlemleri ve eserleriyle kimilerince bir dönüm noktası olarak kabul edilen Alman Alexander von Humboldt'den bahsetmek de gerekmektedir. Humboldt, dünyanın çeşitli yerlerinde çok sayıda bilimsel gözlem yapmıştır ve çevrecilik görüşünün kurucularından biri sayılmaktadır. Onun ekosentrik düşünceye katkısı, ortaya attığı "kozmos" kavramıyla yeryüzünü *"iklimin küresel bir kuvvet olduğu, yaşamın, iklimin ve yer kabuğunun birlikte evrimleştiği koskoca bir bütün olarak"* tanımlamasıdır. Bu düşüncenin daha sonra Ernst Haeckel'in organizmaların çevreleriyle olan ilişkilerini konu edinen bir bilim olarak tanımladığı ekolojideki "bütünsellik" anlayışının ilk örneklerinden sayılmaktadır (Şahin, 2017: 19).

İngiliz biyolog ve doğa tarihçisi Charles Darwin'in 1859 yılında yayımlanan "Türlerin Kökeni Üzerine" adlı eserinde ortaya koyduğu evrim teorisi doğanın tüm canlı unsurlarının birbirleriyle ve çevreleriyle uyum ve denge ilişkisi içinde olduğunu iddia etmektedir. Darwin evrim teorisinde türleri birbirlerinden evrilen alt ve yan türlere indirgeyip, çeşitli akrabalık ilişkileri içinde sınıflandırarak, antroposentrizmin temelinde yer alan insanın ve diğer tüm canlıların ayrı ayrı yaratıldığı (yahut var olduğu) ve insanın diğerlerinden bağımsız bir konumda yer aldığı fikrini reddeden bir duruş sergilemiştir. Darwin'e göre insan doğal varlıkların tümüne etki eden evrim sürecinden bağımsız değildir. İnsan da yeryüzündeki tüm canlılar gibi birbiriyle akraba olan türlerden biridir ve genetik açıdan diğer canlılarla bağlantılıdır (Yaylı, Yaslıkaya, 2015: 456-457; Görmez, 2015: 73). Darwin, insanın kökeninin diğer canlı varlıklarla aynı kökenlere indirgenmesinde öncü olmuştur. Böylece insanın köken ve yaradılış

olarak üstünlüğü ve farklılığı inancının reddedilmesi fikrine katkı sağlamıştır. Darwin insanın kendini kusursuz bir yaratık olarak Tanrı'nın suretinden yaratılmış olarak görmesini küstahlık olarak nitelendirmiş, alçakgönüllü olarak hayvan soyundan türediğini kabul etmek gerektiğini savunmuştur (Nash, 1989: 42).

Birinci bölümde bahsedildiği üzere ekolojinin Ernst Haeckel öncülüğünde ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı da ekosentrik etiğin gelişiminde önemli bir basamak olarak kabul edilmektedir. Kısaca canlı varlıkların diğer canlı ve cansız varlıklarla olan müşterek ilişkilerini inceleme konusu edinen bir bilim dalı olarak ekoloji, insanı doğal yaşamın ve ekolojik sistemin bir parçası olarak görmektedir. İnsanı bu şekilde konumlandırarak ekolojistler, onun diğer varlıklardan üstün konumda bulunduğu görüşünü reddetmiştir (Birden, 2016: 12). Darwin ve Haeckel gibi natüralist bilim insanlarının doğadaki canlı türleri arasında var olduğunu gösterdiği sistemsel ilişki daha sonra gerek fizikte gerek sosyal bilimlerde birçok düşünürü etkilemiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru ileride bahsedilecek olan George Perkins Marsh, Henry David Thoreau, John Muir, Aldo Leopold ve Arne Naess gibi ekosentrik etikte önemli bir yere sahip düşünür, bilim insanı ve yazarların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Şahin'e göre ekosentrik (yeşil) düşüncenin kökenindeki bilimsel damarın ilerleyişi bu şekildedir (Şahin, 2017: 19-20).

Başka bir deyişle Aydınlanma Çağı ile birlikte ortaya çıkıp gelişen mekanik dünya anlayışına darbe indirerek yeni bir bilimsel devrim yaratanların modern dönem sonrası fizikçiler olduğu düşünülmektedir. Örneğin Newton'cu fiziğin boyut değiştirip ve farklı bir biçimde ele alınması Alman teorisyen Albert Einstein tarafından gerçekleştirilmiştir. 20. yüzyıl ile birlikte art arda ortaya atılan Genel Görelilik Kuramı, Kuantum Teorisi, Termodinamik Kanunları gibi gelişmeler Kartezyen felsefenin ve Newton-Bacon-Descartes mekanik görüşünün temel savlarını geçersiz kılmıştır. Einstein haricinde Max Planck, Niels Bohr, De Broglie, Schrödinger, Pauli, Heisenberg ve Paul Dirac gibi bilim insanları da bu gelişmenin mimarları arasında yer almaktadır (Capra, 1992: 79-81). Özellikle Kuantum Fiziği ve Görelilik üzerine şekillenen yeni fizik anlayışının, insanın doğaya bakışında önemli değişikliklere sebep olduğu

düşünülmektedir. Bu yeni fizik anlayışında önceki gibi kesinlikler ve doğrunun tekliği kabul edilmemektedir. Örneğin Einstein'ın savına göre "*matematik kesin olduğunda gerçeği yansıtmaz, gerçeği yansıttığında ise kesin değildir*" (Özel, 2007: 222). Bu kesinliğe olan güvenin sarsılmasının sebebi atomik seviyedeki parçacıkları incelerken onlara etki eden fizik kurallarının Newton'un kuramsallaştırdıklarından bambaşka olduğunun fark edilmesidir. Bu yeni gerçek, yani bilimsel tüm bilgilerin ve tüm bakış açılarının iş atomik parçacıklara gelince işlevsiz kalması bilimde yeni ufuklar açtığı gibi, yeni dünya görüşlerinin oluşmasında da etkili olmuştur. Böylece evrenin çok sayıda bağımsız ve farklı parçanın bir araya gelerek oluşturduğu bir makine şeklinde tasarlanması bir kenara bırakılmış, onun yerine artık evren, parçaları birbirlerine özden bağlı olan, bölünmez ve sürekli devinim içinde olan bir bütünsellik olarak tasvir edilmeye başlanmıştır (Capra, 1992: 98-99). Artık fiziğin hedefi Stephen Hawking'in de üzerinde çalıştığı "Her Şeyin Teorisi"ni bulmak olmuştur. Çünkü bütün doğa, evren ve sistem birbirine bağlı kabul edilmektedir.

2.2.2.2.1.2. Çağdaş Ekonsentrik Düşüncenin Öncüleri

Çevresel kaynakların sınırlılığına dair savlar ileri sürerek çevreyle ilgili sorunların önemine değinen ilk kişi, 18. ve 19. yüzyıllar arasında yaşamış; ilk bölümde de kendisinden kısaca bahsedilmiş olan İngiliz bilim insanı Thomas Robert Malthus olmuştur. Malthus insan nüfusunun geometrik oranla artış gösterdiğini buna karşın insanın yaşamını devam ettirmesi için gerekli çevresel kaynakların (subsistence) aritmetiksel oranda arttığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla, belli bir süre sonunda bu kaynakların tükenmesi kaçınılmazdır ve bu şekilde giderse insanlık açlığa mahkûm olacaktır (Kama, 2009: 18). Malthus doğal kaynakların sınırlı oluşuna rağmen bilimsel ve toplumsal çaba ile bu kaynakların artırılabilir olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda bu kaynakların insanların ihtiyaçlarını karşılamaya devam edebilmesi için nüfus artışının da sınırlandırılması gerektiğini söylemektedir (Capra, 1992: 122). Malthus'un

geliştirdiği nüfus teorisinin ekolojik dengeye uygun yaşamakla ilintili dünya görüşünün benimsenmesinde önemli bir katkısı olduğu düşünülmektedir (Birden, 2016: 12). Malthus'un bu görüşü, temelinde insan merkezci bir ekolojik kaygı içeriyor olsa da yine de ekolojik düşüncenin gelişimine katkı sağladığı kabul edilmektedir. İnsan merkezci olmasının sebebi ise, ekolojik dengenin tahrip edilmesine değinirken, dengenin bozulmasından ona sebep olan insanın zarar göreceğ olmasına yaptığı vurgudur.

Darwin'in tezlerinden etkilenerek yazdığı yazılarıyla ekosentrik düşünceye büyük katkı sağlamış olan İngiliz natüralist yazar John Muir, dünyadaki tüm yaratıkların var olma hakkının eşit olduğunu iddia etmiştir (Nash, 1989: 39). Doğanın yalnızca insan kullanımına yönelik var olmadığı düşüncesine örnek olarak, Muir 1911 yılında yayımlanan "My First Summer in the Sierra (Sierra'daki İlk Yazım)" adlı eserinde, dağlarda rastladığı zehirli bir sarmaşığın çevresindeki canlı topluluğuyla olan ilişkilerini vermektedir. Bahsedilen bitki, temas eden insanların deri ve gözlerinde kızarıklığa sebep olabilirken etrafındaki diğer bitkiler için koruyucu bir işlevi bulunmaktadır. Bu örnekle Muir doğadaki varlıkların birbiriyle işlevsel bir uyum, dayanışma ve işbirliği içinde olduğunu vurgulamaktadır (Ertan Akkoyunlu, 2015: 14). Muir, "Man's Place In the Universe (İnsanın Evrendeki Yeri)" başlıklı yazısında insanların kendilerine yararı dokunmayacak varlıkları değersiz gördüklerinden bahsetmektedir. Bunu yanlış bulduğunu ifade eden Muir, her şeyin var olmasındaki sebebin kendi mutluluğu ve iyiliği (özel değeri) olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Tanrı evrenin bütünlüğü için gerekli olmayan hiçbir şeyi yaratmamıştır. İnsanın noksanlığı evreni eksik kılar ancak bir mikroskobik canlının noksanlığı da aynı şekilde eksiklik yaratır (Özdağ, 2017: 67-68). John Muir ile aynı dönemlerde yaşamış olan ve ekosentrik etiğin gelişimine katkı sağlamış bir başka doğa yazıncısı ABD'li felsefeci Henry David Thoreau'dur. Thoreau yazılarında insan faaliyetlerinin çevresel yapıyı bozmasının gelecekte yaratacağı tehlikelere dikkat çekmektedir. Medeniyetlerin ve insanlığın ayakta kalabilmesinin yolunun yabani doğanın bozulmadan kalması olduğunu belirtmektedir. Ona göre bir şehri orada yaşayan entelektüel insanlar değil, şehrin etrafını çevreleyen bitki örtüsü kurtarabilir. Thoreau insanın ekonomik çıkar

peşinde koşmasının toprağa ve yaban hayatına zarar verdiğini söylemektedir ve insanın yaşamını basitleştirmesi gerektiğini savunmaktadır. Çevreye karşı ahlaki sorumluluk duymanın yani bir çevre etiği düşüncesinin gerekliliğini belirtmesi dolayısıyla Thoreau ekosentrik etik düşüncenin öncüleri arasında sayılmaktadır (Özdağ, 2017: 55-56).

John Muir ve Henry David Thoreau'dan etkilenerak, 20. Yüzyılın başlarından yıllardan itibaren ekosentrizm düşüncelerinin gelişmesinde ve popülerleşmesinde çok önemli katkıları bulunan Amerikalı yazar ve düşünür Aldo Leopold'un doğa yazını, çevre etiğine ekolojik bulguları uygulayarak gerçekleştiren ilk düşünür olduğu bilinmekte ve onun öğretilerinin, insanı doğanın efendisi değil yalnızca bir üyesi olarak gören ekosentrik etiğinin temellerini attığı düşünülmektedir. Düşünceleri aslen biyosentrik ağırlıklı olan Leopold, çevre etiği yaklaşımlarına bütünselliği eklemiş ve 21.yy da hala geçerliliği olan bir bakış açısı ortaya koymuştur (Ertan Akkoyunlu, 2015). Kapitalizme meydan okuyarak kendi "toprak etiği (çevre etiği)"ni kurgulamıştır. Yeryüzü ve ekosistemin tümünü tek bir kelime olarak kavramsallaştırıp, salt toprak şeklinde ifade etmeyi seçmiştir. 1949 yılında yayınladığı ve günümüzde çevre hareketi çevrelerinde bir klasik olarak kabul edilen "A Sand County Almanac (Bir Kum Yöresi Almanağı)" isimli eserinin son bölümünü oluşturan "The Land Ethic (Toprak Etiği)" yazısında Leopold, felsefesinin temelini şu cümlelerle açıklamıştır: "*Bir eylem, biyotik (çevrenin canlı öğeleri) topluluğun bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini koruduğunda doğru, aksi takdirde yanlış bir eylemdir.* (Leopold, 2014: 34)" Ona göre insan doğaya hükmetmek onu sömürmeye çalışmak yerine, kendini toprağın bir parçası olarak görmeli ve ona saygı duymalıdır. Toprağın saygı görmemesini çevre problemlerinin temel nedeni olarak görmüş ve biyotik çevrenin özsel bir değeri olduğunu iddia etmiştir. Leopold, toprağın kötüye kullanılmasının sebebinin insanın gözünde toprağın yalnızca bir mal olarak görülmesinde yattığını ve toprağa sevgi ve saygı duymanın, ona olan aidiyetimizi fark ettiğimizde gerçekleşeceğini belirtmiştir (Leopold, 2014: xviii).

Leopold'un bu etiği oluşturmasındaki en büyük etken insan faaliyetleri sonucu çevrenin uğradığı zararlardan duyduğu büyük rahatsızlıktır. Ona göre, insan

faaliyetleriyle doğanın uğradığı zararın şiddeti ne kadar düşük olursa, doğanın kendini tamir etmesi ve dengeyi yeniden sağlaması olasılığı o kadar yüksek olacaktır. Ekosistemin sağlıklı şekilde işlemesi, sistemi oluşturan tüm unsurların karşılıklı uyum ve işbirliği içinde olmasına bağlıdır. Bu ekolojik sistemin insan dokunuşlarıyla geçirdiği değişimlerin çevresel dengenin bozulmasına yol açacağını bilmek, ekolojik bir bilince sahip olmak demektir. Bunun da ancak ekoloji bilimi yardımıyla sistemin karmaşık yapısının anlaşılması yoluyla mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte, yalnızca (veya çoğunlukla) ekonomik çıkar güden doğa koruma anlayışlarını taraflı ve işlevsiz bulmuştur. Bu bakış açısı ona göre toprak topluluğunda yer alan fakat ticari açıdan değerli bulunmayan; ancak aslında o topluluğun işleyebilmesi için kesinlikle gerekli bazı unsurları göz ardı etmeye yol açmaktadır. Ona göre ekosistemin ekonomik açıdan değerli parçalarının ekonomik değeri bulunmayan parçalar olmadan düzgün işleyebileceğini varsaymak bir gaflettir (Leopold, 2014: 250 - 252). Leopold'un yeryüzüyle etik bir ilişkiyi, doğadaki tüm canlıların yaşam hakkının eşit olduğunu söyleyen John Muir'den etkilenerek dile getirdiği düşünülmektedir (Ertan Akkoyunlu, 2015: 9-10).

Leopold'a göre yeryüzü sadece bir toprak katmanından ibaret değildir. Aksine toprak, bitkiler ve hayvanların döngüsel ilişkisine ve enerji akışına kaynaklık eden büyük bir organizmadır. Bu organizmadaki herhangi bir varlığın yok olması ona göre insana vicdan azabı vermelidir. Yeryüzünün insan dışındaki üyeleri, insandan evvel de var olmuştur ve insanlık dünyadan silinse dahi varlığını koruyacaktır. Leopold, tehlikede olan iki canlı arasında seçim yapmak gerekirse, seçilecek tarafın biyotik topluluğun bütünlüğüne daha yararlı olan hangisiyse o olması gerektiğini düşünmektedir. Örneğin topraktaki bir çiçek yahut bir insan bu iki seçeneği oluşturuyorsa eğer çiçek topluluğa daha yararlıysa o çiçek kurtarılmalıdır (Callicott, 2001: 174-181). Leopold'un toprak etiği yaklaşımında topluluğun sınırlarının, ekosentrik etik yaklaşıma uygun düşecek şekilde toprağı, suları, bitkileri ve hayvanları yani tüm yeryüzünü kapsayacak biçimde genişletilmiş olması onu önemli kılmaktadır.

Leopold'un görüşleri geniş çevrelerin çevreye yönelik etik ufkunu açtığı düşünülmektedir (Ertan Akkoyunlu, 2015: 13).

20. yüzyıl ortalarında bütünsellik yaklaşımına büyük katkısı olan ve ekosentrik düşüncenin gelişiminde önemli yere sahip bir diğer isim olan Avusturyalı bilim insanı Ludwig von Bertalanffy, geliştirmiş olduğu "Genel Sistem Teorisi" ile doğada var olan her şeyin birbirini etkilediği ve birbiriyle bağlantılı olduğu düşüncesini savunmuştur (Yaylı ve Çelik, 2011: 371). Bertalanffy'nin geliştirdiği teori bilimsel çevrelerde sistemler teorisi ya da sistemler görüşü olarak da adlandırılmaktadır. Buna göre sistem bir amaca sahiptir ve o amacı gerçekleştirmek üzere ortaklaşa işleyen parçalardan oluşan bir bütündür. Bu teorinin insan-doğa ilişkilerini de bir sistem örgüsü içinde, bütüncül bakış açısına dâhil etmesi ve doğadaki her şeyin birbirini etkilediği düşüncesini tartışması onu ekosentrik düşüncenin tarihi açısından önemli kılmaktadır (Capra, 1992: 304-306).

Ekosentrik düşünceye önemli katkı sağlayan bir diğer isim olan Alman anarşist düşünür Gustav Landauer'e göre yeryüzü kimsenin mülkü değildir. İnsan ancak kendini yeryüzünün efendi görmediği zaman özgür olabilir. Landauer paranın egemenliğini reddetmekte ve eski dönem köy topluluklarını model olarak göstermektedir. Dolayısıyla kendi kendine yeten ve yalnızca ihtiyaçları için üreten küçük ölçekli toplulukların etik doğruluğunu vurgulamakta ve gerçekçi bir ekonomik model olarak savunmaktadır. Sanayileşmeye karşı çıkan Landauer onun toprağı doğanın bir parçası olmaktan çıkardığını, kendisi de doğanın bir parçası olan insanı topraktan kopardığını iddia etmektedir. Şahin'e göre Gustav Landauer'i yeşil düşünce içinde önemli kılan aynı zamanda Alman yeşil siyasi hareketindeki öncü konumudur (Şahin, 2017: 22-23).

Landauer ile benzer savlar üreten Karl Marx'ın da kimi çevrelerde ekosentrik düşüncenin gelişimine katkıları olduğu düşünülmektedir. Marx, Kapital adlı eserinde toplumu bir bütün, emek ve üretim sürecini ise insanın doğa ile arasında geçen bir süreç olarak tanımlamıştır. İnsanın eylemleri aracılığıyla doğa ile kurduğu ilişki ona göre metabolik bir ilişkidir. Doğanın insanın inorganik bedeni olduğunu, insanın

doğanın bir parçası olduğunu savunan Marx, kapitalizmin doğa ve insan ilişkisinde bölünmeye sebep olduğunu ve metabolizmada derin bir yara açtığını belirtmektedir (Capra, 1992: 230-234). Marx'ın insanın doğaya yabancılaşmasına yönelik eleştirisi onun ekosentrik düşünceye yaptığı önemli katkılardan biri olarak görülmektedir. Hatta kimilerince Marx ekolojinin babası olarak anılmaktadır (Görmez, 2015: 72). Marx'a göre kapitalist üretim şekli insanları büyük merkezi kentlerde toplamakta ve bu merkezlerdeki nüfusun durmadan artmasına yol açmaktadır. Bu, insanın toprakla arasındaki ilişkiyi bozmakta, toprağın tüketilen elementlerinin toprağa geri dönmesini engellemektedir. Bu şekilde toprağın verimliliği için gerekli olan doğal döngü işlemez hale gelmektedir. Başka bir deyişle kapitalist üretim biçimi, üretimi ve kârı toprağı sömürerek artırmaktadır (Yaylı, 2006: 78). Tüm bunlara karşın Foster, Marx'ın temelde doğanın boyunduruk altına alınmasını normal gördüğünü, bazı noktalarda ekolojik duyarlılık taşıyor olsa da onun teknolojik ve sosyal gelişmişlikle insanların refahını temel alan bir düşünceye sahip olduğunu, dolayısıyla ekosentrizm ve Marksizm'in bir arada düşünülemeyeceğini savunmaktadır. Marx'ın tarihsel materyalizmi, Bacon'cu doğaya hükmetme anlayışının modern örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Foster, 2013: 147-148). Yaylı'ya göre ise ekoloji ve çevresel denge konusu Marksizm tarafından göz ardı edilmiş ve sosyalist devrim sonrasında ele alınacak bir konu olarak ertelenmiştir (Yaylı, 2006: 78).

Yakın dönemde en çok tartışılmış ve geliştirilen en geniş kapsamlı çevre etiği yaklaşımlarından Derin Ekoloji, devrimci bir ekolojist yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Kavramın mucidi ve ilk kullanan kişinin ABD'li yazar Bill Devall olduğu bilinmektedir ancak akımın ideal tipini sunan kişi Norveçli felsefeci Arne Naess'tir (Ferry, 2000: 100-101). Naess'e göre sorunların temel nedeni doğa varlıklarının gerçek değerlerinin anlaşılabilmesidir. Dolayısıyla ataerkil düzen, hiyerarşik toplum yapılanması ya da ekonomik ve üretim ilişkileri üzerine odaklanmak yerine tüm bu sorunların da kaynağı olan etik konusuna yoğunlaşılmalı ve yeni bir felsefe geliştirilmelidir. Tüm canlı varlıkların eşit yaşam hakkına sahip olduğu inancı onun derin ekoloji yaklaşımının temel felsefesidir. Doğadaki bütün canlı varlıklar

başkalarına getirdikleri faydalardan bağımsız olarak bir öneme, değere ve haklara sahiptir. Naess'in yeni paradigması aynı zamanda "ekolojik eşitlikçilik" kavramını da içermektedir (Nash, 1989: 146-147). Naess'in kurguladığı derin ekoloji yaklaşımının bir takım ilkeleri bulunmaktadır. Bunlara göre dünyadaki tüm yaşamın kendiliğinden bir değeri vardır. Bu değer, insan dışı dünyanın insanın çıkar ve amaçlarına yönelik yararından bağımsızdır. Yaşamsal gereksinimlerini karşılamanın ötesinde, insanın doğadaki yaşamsal zenginliğe zarar verme ve müdahale etme hakkı yoktur. İnsan dışı yaşamın yanı sıra insan hayatının, insanlığın kültürel gelişiminin devamı için insan nüfusunun önemli ölçüde azalması gerekmektedir. İnsanın insan olmayan doğaya müdahalesi doğanın yenilenebilirliğinin kaldıramayacağı düzeye erişmiştir ve bu durum gittikçe kötüye gitmektedir. Bunu çözmek için siyaseti, temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapıları tamamen değiştirmek gerekmektedir. Kurulacak yeni düzen günümüzdeki halinden tamamen farklı olacaktır. Gerçekleşecek ideolojik değişimle birlikte insanlığın hedefi yaşam standardını sürekli yükseltmek değil yaşamın niteliksel değerini yükseltmek yönünde olacaktır (Naess, 1995: 68).

Derin ekoloji yaklaşımı çevre sorunlarının çözümüne sonuçlar üzerinden gidilerek ulaşılamayacağını, yapılması gerekenin sebepleri bulup değiştirmek olduğunu savunmaktadır. Derin ekoloji, insan ve doğa arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair bir felsefeyi ve doğal dengenin korunmasına yönelik eylem politikasını içermektedir. Ayrıca insan faaliyetlerinin aşırı boyutlara ulaştığını, ekosferin yaşamsal sürekliliğini sağlamak için antroposentrizmin reddedilmesi ve bu yıkımın durdurulması gerektiğini söylemektedir. İnsanın doğayla bir özdeşleşmeye gitmesini, bunun için de insanların onunla bütünleşme hedefi güden yaşam tarzlarına dönüşünü önermektedir (Maltaş, 2015: 3). Bill Devall'a göre derin ekoloji, reformcu (ve antroposentrik) çevrecilikten farklı olarak, nükleer enerji karşıtlığı ya da kirlenen su kaynaklarını arındırmak gibi kısa vadeli hedeflere yönelmiş faydacı bir toplumsal hareket değildir. Derin ekolojinin birincil amacı, modern dönemin düşünce modellerini sorgulamak ve onlara karşı bir seçenek önermektir (Ferry, 2000, s. 109). Temelinde biyosentrik bir anlayış yatıyor olsa da derin ekoloji yaklaşımının ekosentrik etiğin gelişim sürecinde

önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir. Bunun en önemli sebebi var olan etik anlayışların yetersiz olduğunu savunması ve bir etik değişime olan gereksinimi vurgulamasıdır.

2.2.2.2.1.3. Ekosentrik Etikte Çağdaş Düşünceler

Ekosentrik etiğin çağdaş savunucularına bir örnek olarak doğanın da hukuki hakları olduğu düşüncesini benimseyen, duruşmalarda ağaçların haklarını savunan raporlarıyla bu çerçevede önemli bir başvuru kaynağı olduğu düşünülen hukukçu Christopher Stone gösterilebilir. Stone'a göre çocuklar, kadınlar, siyahiler, Kızılderililer, mahkûmlar, akıl hastaları ve canilere sırayla çeşitli hukuki haklar tanınmasının ardından, sıra artık ağaçlara ve hatta bir bütün olarak doğaya gelmiştir. Ona göre etiğin kapsama alanı insanlara ya da hayvanlara kadar genişleyip orada bitmemelidir (Nash, 1989: 128). Bu durum insanlığın ilerleyişi ve gelişiminin kaçınılmaz bir sonucudur. Antroposentrik bakış açısı biyosentrik bakışa doğru değişim gösterdikçe bu süreç cansız doğal varlıkların da haklarının tanınması noktasına doğru gelişimini sürdürecektir. Antroposentrik bakış değişmediği sürece de, canlı ya da cansız doğanın unsularına yönelik saldırı ve tahribatlar devam edecektir ve dünyadaki tüm yaşamın yok olduğu kaçınılmaz kötü sona ulaşılacaktır. Stone'a göre kendi başına hukuki eylemde bulunamayan kişiler için kamu davası açılabilen ya da vekiller aracılığıyla bu kişiler temsil edilebilmektedir. Stone aynı durumun ağaçlar hatta tüm doğa için de uygulanabilir olduğunu düşünmektedir. Örneğin çevreci örgütler duruşmalarda ağaçların vekilliğini üstlenebilirler. Hatta Stone, doğa varlıkları için parlamento düzeyinde temsil sistemi bile öngörmektedir (Ferry, 2000: 19).

1970 yılında Amerikan Orman İdaresi, Nevada Dağları'ndaki bakir arazilerden bir bölümünün imara açılması ve bir şirkete orayı işleme için izin verilmesi kararına varmıştır. Şirket aldığı izinle birlikte o bölgede inşa edilmek üzere çeşitli projeler geliştirmiştir. Ancak inşaat arazideki birçok ağacın kesilmesi ve insan eli değmemiş

doğanın yok edilmesini gerektirmektedir. Çevreci bir örgüt olan Sierra Kulübü, bu girişime karşı mahkemeye başvurmuş ve iznin iptali için dava açmıştır. Mahkeme ise konuyla ilgili Sierra Kulübü'nü davada bir taraf olarak görmemiş ve iptal istemini reddetmiştir. Bunun üzerine Hukuk Profesörü Christopher Stone mahkemeye sunulmak üzere bir rapor hazırlamıştır (Ferry, 2000: 17). Bu rapor doğa varlıklarının haklarının tanınması konusunda öncü ve en geniş kapsamlı çalışma olarak bilinmektedir ve Stone doğal varlıkları hukuki hakları düşüncesini savunan ilk kişi kabul edilmektedir. Ancak bu rapor da işe yaramamış ve dava kaybedilmiştir. Lakin davayla ilgilenen dokuz yargıçtan dördü Stone'un raporuna yönelik aleyhte oy kullanırken ikisi çekimser kalmış ve üçü lehte oy vermiştir. Dolayısıyla ağaçların, bu davayı yalnızca bir oy farkla kaybettikleri söylenebilir (Ferry, 2000: 18). Mahkemenin kararına göre, iptali istenen proje, Sierra Kulübü'nün ya da üyeleri olan kişilerin şahsi menfaatini doğrudan zedeleyen bir durum yaratmamaktadır. Çünkü Amerikan hukuk sisteminde temel gaye soyut değerleri değil kişilere ait menfaatleri korumaktır (Nash, 1989: 129). Yine de ekosentrik etik açısından bu olay önemli bir kilometre taşı haline gelmiş ve birçok düşünür, yazar, hukukçunun desteğini almıştır. Ağaçların da hakları olabileceği, kişilerin ağaçlar adına bir davaya taraf olabileceği ilk kez kamuoyunda tartışılmıştır.

Çevre etiği konusuna ekosentrik bir bakış açısıyla yaklaşan bir başka çağdaş yaklaşım olarak, İngiliz bilim insanı James Lovelock tarafından 1970'li yıllardan itibaren ortaya atılan ve Lynn Margulis'ın katkılarıyla geliştirilen Gaia teorisinden bahsedilebilir. "Gaia" kelimesinin Antik Yunan mitolojisinde Yer Tanrıçası'nın adı olduğu bilinmektedir. Lovelock'un kullanımında Gaia Türkçede "Doğa Ana" anlamına gelen İngilizce "Mother Earth" deyişine karşılık gelmektedir. Lovelock 1979 yılında yayımlanan "Gaia: A New Look at Life on Earth (Gaia: Dünyada Hayata Yeni Bir Bakış)" isimli eserinde gezegenin kendisinin canlı olduğu fikrini ileri sürmüştür ve biyosferin, atmosferin, okyanusların ve toprağın tümünün oluşturduğu bütünü Gaia olarak tanımlamıştır (Heywood, 2007: 265). Dünyanın yapısı bir organizma gibidir. Dünyada yer alan bütün yaşam formları aynı insan vücudundaki organlar gibi fonksiyonel bir işleve sahip şekilde organize olarak çalışmaktadır. Biyosfer rastgele bir

araya gelmiş yaşam biçimleri topluluğu değildir (Lovelock, 2009: 255). Dünyadaki yaşamsal varlığın devam etmesi için canlı organizmaların işbirliği yapması gerekmektedir. Dünyayı, üzerinde canlı yaşamı bulunmayan Mars'tan farklı kılan, Dünyadaki canlıların yarattığı biyosfer ve onun etkileridir. Üreten ve tüketen canlıların etkileşimi çevresel dengenin ve yaşamın sürmesini sağlayan koşulları oluşturmaktadır. Lovelock'a göre atmosferin çok büyük miktarlarda bulunan oksijen ve metan gazlarının birbirlerine etki eden gazlar olmalarına rağmen, sürekli bir denge durumunda bulunması biyosferin etkileri sebebiyledir. Buna benzer şekilde okyanus ve denizlerdeki tuzluluk seviyesinin giderek yükselip asidik hale gelmesini önleyen şey mikroorganizmalar, deniz bitkileri ve farklı şekillerdeki organik yaşam formlarının aktiviteleridir. Dünya yüzeyindeki ısının denge durumunda kalması ormanlar ve oksijenin canlı yaşamının devamı için yeniden üretilmesi hep yeşil alanlar sayesinde gerçekleşmektedir (Lovelock, 2009: 163; Fırat, 2003: 131; Vilka, 1997: 58-5). Lovelock'a göre, balinalardan planktonlara yeryüzünde yaşayan tüm canlı organizmalar çevrelerine, birbirlerine bağlıdır ve katkı sağlayarak birbirlerini desteklemektedir. Biyolojik devrimin temelini en iyi uyum sağlayanın hayatta kalması görüşüne dayandıran Charles Darwin'den farklı olarak Lovelock, biyolojik gelişmeyi işleten gücün karşılıklı yararlanma ilkesi olduğunu savunmaktadır (Ertan, 1997: 58). Heywood'a göre Gaia teorisi canlı ve cansız dünya arasındaki ilişkiye devrimci bir bakış açısını da içermektedir. Lovelock, canlı ve cansız Dünya'yı bir gördüğünü ileri sürmüştür (Heywood, 2007: 265-266). Gaia teorisi, diğer canlı unsurların da insan ile eşit haklara sahip olduğunu savunmaktadır. Tüm canlı türlerinin ekonomik değerinin ötesinde, kendinden menkul değerleri vardır. Gezegenin bütününe sağlığı, üzerinde yaşayan ve insan dahil türlerin tek tek hayatından önemlidir. Gaia'nın dengesine yönelik tehdit yaratan türler yok olmaya mahkûmdur. Bu yüzden insanlar Gaia'nın sağlığına saygı duymalı, biyolojik çeşitlilik insan çıkarı gözetilmeksizin korunmalı ve geliştirmelidir (Kılıç ve Tok, 2013: 244). Bunun için de eğitim, hukuk, felsefe, siyaset gibi düşünsel ve uygulamaya yönelik tüm alanlarda çalışmalar sürdürülmelidir.

ABD'li çevre etiği düşünürü J. Baird Callicott çağdaş ekosentrik düşünce başlığı altında ele alınabilecek bir diğer isimdir. Onun "etik bütünlük (ethical holism)" kavramına göre bütün, onu oluşturan tek tek parçalardan daha fazla etik yük taşımaktadır. Okyanuslara, göllere, dağlara, ormanlara, bataklıklara bireysel yaşam formlarından daha fazla önem atfetmektedir. Onun düşüncesine göre insanlarla birlikte hayvanlar ikincil kategoride önemlidir. Sistemin bütünlüğünün ya da tehlikede olan bir canlı türünün etiksel saygıya bir insandan veya genel olarak insanlıktan çok daha hakkı olabilir. Toprağın yaşamsal imkânları yaratmasında çok önemli yeri olan bir toprak bakterisi ya da oksijenli solunum yaparak gezegenin oksijen dengesinde önemli yer edinen denizdeki bir plankton besin zincirinin en tepesindeki canlılardan daha etik bir ağırlık taşımaktadır (Nash, 1989: 153). Callicott'da küresel çevre sorunlarının temel nedenini felsefe ve etikte görmektedir. O da üstte bahsedilen diğer tüm düşünürler gibi yeryüzündeki her şeyin araçsal, ekonomik ya da estetik faydalarının dışında kendiliğinden değere sahip olduğunu savunmaktadır. Callicott ile benzer şekilde bir başka çağdaş ekosentrik etik örneği olarak ABD'li düşünür Thomas Birch listeye eklenebilir. Evrenselcilik görüşünü savunan Birch "evrensel bakış (universal consideration)" kavramını ortaya atarak evrende var olan, yaşayan ya da yaşamayan her şeyin etik topluluğa dâhil olduğunu belirtmektedir. Bu bakış açısına göre, biyolojik çeşitlilik kaybına ya da ona sebep olan politika önerilerine karşı tepkinin motivasyon kaynağı yalnızca bu türden kayıpların canlılar üzerinde yarattığı olumsuz etki olmamalı, dağlar ve kayalar gibi yaşamayan varlıklar üzerindeki etkileri de içermelidir (Birch, 1993, 313-315).

Ekosentrik çevre etiği yaklaşımının kökenlerinin, gelişim sürecinin ve çağdaş temsilcilerinin incelendiği bu kısmın ardından, bu yaklaşıma yönelen eleştirilerden de kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

2.2.2.2.2. Ekosentrik Düşünceye Yönelik Eleştiriler

Robyn Eckersley, 1992 yılında yayımlanan "Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach (Çevrecilik ve Politik Teori: Ekosentrik Yaklaşım Ekseninde" isimli kitabında ekosentrik etiğe yönelik bir takım ortak eleştirilerden bahsetmektedir. Buna göre en çok dile getirilen eleştiri, insanın, insan olduğu için dünyayı insan merkezli olmayan bir bakış açısıyla kavramasının mümkün olmadığıdır. İnsan, insan olduğu için, tüm deneyim ve algıları en nihayetinde insan merkezli olmaya mecburdur. Bu eleştiriye karşı ekosentrik etiği savunanların yanıtı şu şekilde olmaktadır: İnsanın antroposentrik düşünmesinin kaçınılmaz bir durum olduğunu savunmak, bir erkeğin sırf erkek olduğu için seksist ya da beyaz tenli bir insanın sırf beyaz tenli olduğu için siyahî karşıtı olmasının da kaçınılmaz bir durum olduğunu düşünmeye benzemektedir (Eckersley, 1992: 55). Bir başka eleştiri olarak Eckersley, ekosentrik yaklaşımda, çevresel sorunların sebebi görülmesi nedeniyle insanın aşırı şekilde eleştirilmesinin, yoksulluk, açlık gibi bir takım insani problemlerin görmezden gelinmesine yol açtığı düşüncesini örnek vermektedir. Buna göre ekosentrik düşünce insanı, etnik kimlik, cinsiyet, ekonomik sınıf ya da farklı gruplar şeklinde ayırım görmeksizin çevre krizinin sorumlusu ilan etmektedir. Bu durum insan karşıtlığına yol açmaktadır. Eckersley bu eleştiriye karşı ekosentrik düşüncesini savunusunu yaparak, ekosentrizmin insan karşıtı olmadığını, insan şovenizmine karşı olduğunu dile getirmektedir (Eckersley, 1992: 56). Ekosentrizme yönelik bir diğer eleştiri, bu düşüncenin doğanın tüm unsurlarını eşit değerde görmesinin bir sınırı olmadığını, bu durumda bir karınca ile zararlı bir virüsü aynı değerde görebilmenin mümkün olabileceğini iddia etmektedir (Eckersley, 1992: 57). Eckersley'nin verdiği bir başka eleştiri örneği ise, ekosentrizmin doğayı ve doğal olanı büsbütün dengeli, uyumlu ve her daim pozitif şekilde nitelendirmesidir. Doğada olumsuzluklar, sürekli değişimler, tahmin edilemezlik ve kimi zaman da acı vardır ancak ekosentrik görüş bunları göz ardı etmektedir (Eckersley, 1992: 58).

Doğrudan ekosentrik düşünceye değil de Aldo Leopold'un düşüncelerine yönelmiş bir eleştiri olarak Kıvılcım Ertan Akkoyunlu, makalesinde Tom Regan'ın görüşlerini örnek göstermektedir. Regan, Leopold'un düşüncelerini çevre faşizmi olarak değerlendirmekte, bunun sebebinin de insan ve birey haklarını biyotik topluluğunun bütününe bağlaması olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda Leopold tavuk çiftliklerindeki tavuklar, ya da büyük ve küçükbaş hayvanları ilgi alanı dışında bırakmakta daha çok yabani hayata odaklanmaktadır (Ertan Akkoyunlu, 2016: 14-15). Leopold'ün ekosentrik yaklaşımının söylemesi kolay ancak gerçekleştirilmesi zor olduğu iddiası bir başka eleştiri konusudur. Günümüz devletlerinin yöneticileri, güç sahibi kişiler ve genel insan toplumu çevre sorunlarına yalnızca kendi çıkarlarına tehdit oluşturmaları halinde ilgi göstermektedirler. Bu durumu değiştirmek ve ekosentrik bir çevre etiğini hayata geçirebilmek kısa zamanda mümkün değildir. Toplumların ve insanların etik görüşlerini, yaşam biçimleri ile davranışlarını biçimlendiren tarihsel, kültürel ve düşünsel arka plan, Leopold'cu çevre etiğinin yaşama geçirilmesinde karşılaşılabilecek önemli bir engel noktasıdır. Leopold'un etiği, kapitalizm ve liberal ekonomi anlayışına karşıt bir duruş içermektedir, mevcut anlayış ve sistem değiştirilemediği müddetçe, Leopold'cu anlayışın yaşama geçirilmesi de imkânsızdır (Ertan Akkoyunlu, 2015: 15-16).

Derin ekoloji yaklaşımına yönelen çok sayıda eleştirel görüş bulunmaktadır. Örneğin Des Jardins derin ekolojinin, Hinduizm, Budizm ve Taoizm gibi mistik görüşleri örnek verdiği ve bunların ekolojik bakış açısıyla uyumluluklarına vurgu yaptığından bahsetmektedir. Ancak ona göre bu bir hatadır. Çünkü Doğu toplumları ve kültürleri de aynı Batı'da olduğu gibi doğal dengeyi bozacak icraatlarda bulunmuş, geniş çaplı çevre yıkımlarına sebebiyet vermiştir. Derin ekolojinin savları ve dayandığı temel ilkeler geniş çerçeveli, ucu açık ve genel niteliklidir. Doğu ve Batı kaynaklı bir görüşten esinlenerek oluşturulmuş bu yaklaşım ona göre bir derleme niteliğindedir (Des Jardins, 2006: 427-431). Birdişi makalesinde derin ekolojiye yönelik bir başka eleştiriye yer vermektedir. Buna göre Naess doğa ve insan arasındaki ilişkiyi yeniden kurgulama amacıyla insanın etik sınırlarını kendi vücudunun ötesine doğru genişletmekte, insan egosunu doğa ile kısıtlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda insanın

kendine olan saygısının yolunun doğaya saygı duymasından geçtiğini ve insanın diğer canlılarla işbirliği içinde olmasının kendi yaşam kalitesine katkı sağlayacağını savunmaktadır. Bu söylem ile derin ekoloji yaklaşımı, tüm canlıların yaşam hakkına saygı gösterilmesini sağlamak amacıyla ve doğa varlıklarının sömürülmesini önlemeyi hedeflemektedir. Ancak bu esnada yalnızca canlılar konuya dahil edilmekte doğanın önemli bir diğer parçası olan cansızları bütünlüğünün dışında bırakılmaktadır (Birdişli, 2014: 40-41).

Murray Bookchin önceki kısımlarda da bahsedildiği üzere antroposentrik görüşe eleştirel bir tutum sergilediği gibi aynı zaman ekosentrik düşünce ve derin ekoloji yaklaşımına yönelik de eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre antroposentrizmi hedef gösteren ekosentrik görüşte ağılıkla mücadele eden Afrikalı çocuklar ile milyarder şirket sahipleri, insan oldukları için ekolojik sorunların oluşmasında aynı ölçüde sorumlu ve suçlu sayılmaktadır. Bu şekilde düşünüldüğünde ekolojik sorunlar toplumsal özelliklerinden uzaklaşmakta ve sosyal, siyasal ya da ekonomik içeriklerinden arınmış biçimde yalnızca etik sorunlar olarak algılanmaktadır. Bu yaklaşım ekolojik sorunların toplumsal köklerini gizlemekte, insanların toplumsal bir değişime yönelmesini engellemektedir. Bu türden yaklaşımların insanları ve insanlığı hedef göstermesi, toplumsal ve ekolojik sorunlar için kendileri dışındakileri suçlamaya istekli ayrıcalıklı bir tabaka için çok kullanışlı olmaktadır (Fırat, 2003: 140).

Ekosentrik görüşün, insanı ve antroposentrik düşünceyi ekolojik sorunların tek sorumlusu olarak görmesini eleştiren ve bir nevi antroposentrizm savunusu yapan Tim Hayward, "Anthropocentrism: A Misunderstood Problem (Antroposentrizm: Yanlış Anlaşılmış Bir Sorun)" başlıklı makalesinde antroposentrik görüşün sakıncalı olmayan bir takım yönleri bulunduğundan, insan şovenizmi ve türcülük gibi kusurlu fikirleri antroposentrik görüş içine dahil etmenin yanlışlığından bahsetmekte ve antroposentrizm karşıtı retoriğin uygulamada zarar verici olduğunu iddia etmektedir (Hayward, 1997: 49). Hayward'a göre insanların insan merkezci olmaması mümkün değildir. Bir insanın dünya görüşü kaçınılmaz olarak onun fiziksel bedeni ve varlığı tarafından şekillenip kısıtlanmaktadır. İnsanın kendisi ve kendi türüyle daha yakın ilişki

kurması çok doğaldır. Ona göre insan merkezilik kimi zaman olumlu bir durumdur. Örneğin; insanın kendini sevmesi, başkalarını da sevmesinin ön koşuludur. Aynı zamanda insan kendi türdeşlerine nasıl hoşgörülü davranması gerektiğini öğrendiğinde diğer türlere yönelik davranışları da aynı şekilde gelişecektir (Hayward, 1997: 51-52). Hayward, antroposentrik görüşü benimseyen herkesin türücü ya da insan şovenisti olmayacağını belirtmektedir. Bu nedenle bu terimleri antroposentrizm ile birleşik algılamak gerekmektedir (Hayward, 1997: 54). Hayward'a göre ekosentrik görüşte insan dışındaki canlı ve cansız varlıklara da özsel değer biçilmesi, aslında insan merkezci düşünceyi içermektedir. Çünkü değeri veren de değeri tanımlayan da insandır. Doğanın kendisine göre neyin değerli neyin değersiz olduğunu bilmek mümkün değildir. "*Değerler her zaman değeri verenin değerleridir.*" İnsan, antroposentrik olsa da doğaya değer verebilir. Yani antroposentrizm her durumda olumsuzluk içermez (Hayward, 1992: 56-57). Ormanların yok olması insanlara zararlı olmaktadır. O halde Hayward, insanı merkeze alarak düşünen biri neden ormanların yok olmasına müsaade etsin diye sormaktadır (Hayward, 1997: 58). Kimilerinin insanları, kimilerinin akıl sahibi canlıları, kimilerinin bütün canlıları, kimilerinin de canlı ve cansız her şeyi dahil ettiği etik düzlemin sınırını yine insan çizmektedir. Doğanın, doğal dengenin korunması gerektiğini öneren insandır. Ancak hangi doğal denge korunacaktır, doğal dengenin sınırı nedir buna da insan karar vermektedir (Hayward, 1997: 60). Kısaca Hayward ekosentrik görüşün de aslında insan merkezci bir düşünce şekli olduğunu iddia ederek bir eleştiri yapmaktadır.

Ekosentrik etik anlayışa yönelik bir başka eleştiri bu anlayışın ekoloji bilimine yüklediği önemi hedef almaktadır. Buna göre post-modern dönemin kesinlik karşıtı argümanlarına rağmen; modern dönem anlayışını, aydınlanma çağıının bilim ve dünya görüşünü eleştiren ekosentrizm, ekoloji biliminin bulgularını kesinmiş gibi kabul etmektedir. Ekosentrizmi benimseyen düşünürler, ekolojiyi diğer bilimlerin bulgularını ve iddialarını yanlışlamada nihai bir başvuru kaynağı olarak görmektedir. Ekoloji biliminin kimi zaman kuramsal olabilen varsayımları, yöntemleri ve bilimsel bulguları, modern bilim ve teknoloji de dâhil olmak üzere modernitenin yıkıcı potansiyelini

hedefleyen bir bilimsel ve dūşünsel yapı üretmek için tutarsız bir şekilde ekosentrik düşünce içinde sunulmaktadır. Postmodernizm ürünü olarak modern dönem bilim anlayışını bünyesinde barındırması ekosentrik düşüncenin çelişkisidir ve teorik altyapısının tutarlılığı hakkında ciddi sorular doğurmaktadır (Hovardas, 2012: 1470-1471). Aynı zamanda ekosentrik etik anlayışta, temel olanın ekosistemin sağlıklı bir biçimde işlemesi ve sistemi oluşturan tüm unsurların kendiliğinden gelen değer ve öneminin tanınması olduğu; tüm canlıların hayatta kalmasının koşulunun başka canlıları, kimi zaman da cansız unsurları tüketmesi gerektiği gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde, bir başka eleştiri noktası ortaya çıkabilmektedir. Her birimin eşit değerde olduğu bir sistemde canlıların yaşamak için birbirlerinin hayatlarına son vermesi olgusunun etik sisteme ne şekilde dâhil edileceğinin belirsizlik yarattığı iddia edilebilir.

2.2.2.3. İnsanı Merkeze Almayan Diğer Yaklaşımlar

Alanyazın içinde antroposentrik, biyosentrik ya da ekosentrik olarak isimlendirilmeyen bazı çevre etiği yaklaşımları da yer almaktadır. Bunlar ekososyalizm, eko-feminizm ve toplumsal ekoloji yaklaşımlarıdır. Bu kısımda sırayla bu yaklaşımlar kısaca açıklanacaktır.

2.2.2.3.1. Eko-sosyalizm

Eko-sosyalizm çevre sorunlarının sebebini kapitalist sistem olarak gören, sistem ve sistemin ürettiği toplum yapısı, düşünüş ve algı biçimi değişmeden bu sorunların çözülemeyeceğini iddia eden bir yaklaşımdır. Bu görüşün temsilcilerinden biri olan Marksist düşünür Daniel Tanuro, 2011 yılında yayımlanan "Green Capitalism: Why It

Can't Work (Yeşil Kapitalizm İmkansızdır)" isimli eserinde net bir çözüm önermeyen ya da sistem içinde çözümler üreten ekolojik yaklaşımları eleştirmektedir ve çevre sorunlarının sorumluluğunu birey olarak insanlara yüklemenin ve örneğin küresel ısınma sorununu insan etkinliğine bağlı olarak tanımlamanın aslında sistemin yarattığı krizi görünmez kılmaya yol açtığını belirtmektedir. Küresel ısınma insan eliyle yaratılmış bir sorundan öte tarihsel, toplumsal ve sistemsel kaynaklı bir sorundur. Bu durum gözden kaçtığında çözüme yönelik sorumluluk çağrıları da çoğunlukla kişisel olmaktadır. Örneğin üretici bireyler sorumlulukları gereği yeşil teknoloji kullanacaklar ya da tüketiciler çevre dostu ürünleri tercih edeceklerdir Vicdan rahatlatmadan öteye geçemeyen bu durum hem sınıflar ve toplumlar arası eşitsizliklerin hem de çevre sorunlarının gerçek nedenlerinin üzerini, kapitalizmin yarattığı "sorumlu birey" illüzyonu ile örtmektedir. Bu nedenle alınan önlemler kısa vadeli olmaktadır. Sorunlar aşılmış gibi gözükse de kapitalist sistem kaçınılmaz olarak yeni krizler yaşanmasına neden olacaktır. Sistemin getirisi doğa üzerinde tahakküm yaratılması olmuştur. Kapitalist sistemin yarattığı, insanın insana ve dolayısıyla insanın doğaya yönelik tahakküm ilişkisi yok edilirse doğanın sömürsü de son bulacaktır. Doğanın bir üretim aracı olarak kullanılmasının son bulması gerekmektedir. Bunun için kapitalizmin radikal şekilde kısıtlanması, tamamen yenilenebilir enerjiye dayalı bir üretim ve tüketim biçiminin yerleşmesi gerekmektedir. Sol bir ekolojik görüşün yani "ekolojik sosyalizmin" benimsenmesi ona göre sorunların çözümü olacaktır (Tanuro, 2011: 17-23).

2.2.2.3.2. Eko-Feminizm

Eko-feminizm yaklaşımı, ekolojik bir devrim gerçekleştirmede kadınların önemi ve potansiyeline vurgu yapmak amacıyla 1974 yılında ortaya çıkmıştır. Eko-feminizmin teriminin yaratıcı olan Françoise D'Eaubonne bu görüşü, ekoloji ile feminizmin bir potada eritilmesi olarak tanımlamaktadır. D'Eaubonne'a göre eko-

feminizm erkeklerin, doğa ile kadını özdeş tuttuğu ve doğaya tıpkı kadına davrandıkları iddiasındadır (Ferry, 2000: 162). Eko-feminist yaklaşıma göre, çevre sorunlarının nedeni erkek merkezliktir. Erkek merkezlik ile paralel olarak antroposentrizm de eleştirilmektedir. Eko-feminizm, derin ekolojiye yakın olmasına rağmen, bu görüşü erkek merkezci kimliği aşamadığını iddia ederek eleştirmektedir. Çevre krizi insanın doğayla kurduğu yanlış ilişkinin sonucudur. Bu ilişkide insan doğal düzene müdahale ederek onu egemenliği altına almaktadır. Bu egemenliğin kökenleri ataerki aile yapısına görülmektedir. Eko-feminizmin temel tezi, ataerki sistemdeki kadın sömürsünün doğrudan şekilde insanın doğayı sömürsüne benzediğidir. İnsan ve doğa arasında özne ve nesne ayrımı, ataerki yapıda erkeğin aktif bir özne, kadının edilgen bir nesne olarak görülmesiyle aynıdır (Maltaş, 2015: 5).

Eko-feminizme göre doğa kendi içinde barındırdığı unsurlar ile büyük bir değere ve öneme sahiptir. Kimi eko-feminist düşünürlere göre aziz ve kutsal kabul edilen doğayla bugün oynanmakta, doğal yapı değiştirilmekte ve insan arzuları doğrultusunda doğal dengeye meydan okunmaktadır. Doğaya yapılan müdahaleler onun kutsallığını tahrip etmektedir. Ancak çevre sorunlarının temel kaynağı olan erkek merkezliğe karşı durarak ve mevcut düzeni değiştirerek bu sorunlardan kurtulmak mümkündür (Ferry, 2000: 161). Çevre sorunlarının yalnızca bu şekilde üstesinden gelinebileceğini savunan bazı eko-feministlere göre erkeklerden farklı olarak kadınlar çevre ile olan doğal bağlarını korumaktadırlar. Fakat kimi eleştirilere göre eko-feministlerin bu iddiası doğanın bir fetiş nesnesi halinde algılanmasına varabilmektedir. Doğa ile kadınlar özdeşleştirilirken, erkeklerin nesne konumuna itilme tehlikesi bulunmaktadır (Ferry, 2000: 169-171). Kadının doğallığına yönelik vurgu, her türlü merkezliği eleştirirken kadın merkezci bir tutumun içine düşülme riskini de taşımaktadır.

2.2.2.3.3. Toplumsal Ekoloji

Toplumsal ekoloji anlayışının kurucusu Murray Bookchin'e göre çevresel bunalımların kökeninin ayrı ayrı bilimde, teknolojide, nüfus artışında, büyüme ve ilerleme ideolojisinde aranması hatalıdır. Bu sorunların asıl nedeni uygarlık olgusunun kendisidir. Sorunları çözmek için doğa-insan ya da insan-insan hiyerarşisini yaratan; insanın insana ya da insanın doğaya tahakkümünü doğuran ve toplumsal yapı ve kültürün temellerinde yatan kurumsal, etik ve manevi kökler değişmelidir (Bookchin, 1998: 44). Bookchin'e göre ekoloji her daim sosyal bir olgudur. İnsanın doğa üzerindeki baskısının, erkeğin kadın üzerinde, yaşlıların gençler üzerinde, bir ırkın diğeri üzerinde, devletin ve bürokrasinin toplum ve birey üzerinde, üst sınıfın alt sınıf üzerinde, emperyalist güçlerin sömürülen halklar üzerinde kurduğu egemenlik ve baskı ile ilişkisi bulunmaktadır. Bookchin insanın doğa üzerindeki tahakkümünü çözmek yeterli olmadığını, bu çözümün diğer alanlara da sirayet etmesi gerektiğini söylemektedir. Toplum içinde var olan hiyerarşik yapı ve anlayışlar değişmediği sürece, sosyalizm da gelse ya da ekolojik bir yönetim anlayışı da kurulsa bu tahakküm sürmeye devam edecek ve dünya yok oluşa doğru ilerleyecektir (Bookchin, 1996: 76-77).

Bölüm içinde görüldüğü üzere çevre etiği konusu geniş bir alanyazın çeşitliliğine sahiptir ve her geçen gün üretilen farklı yaklaşımları kapsayacak şekilde gelişmesini sürdürmektedir. Gerek antroposentrik temelli gerek ekosentrik temelli olsun konuyla ilgili fikirler üreten çağdaş düşünür ve yazarların üzerinde anlaştığı nokta insanın çevreye yönelik davranışlarının bir takım sorunlara yol açtığı ve bunun sebebi olan etik yaklaşımın ya reforma ya da kökten bir değişime ihtiyacı olduğudur. Konuyla ilgili oluşmaya başlayan yeni konsensüs canlı ve cansız varlıkların sorumsuzca tüketilmesi ve yok edilmesinin, ekosistemin yıkıma uğramasına bu bağlamda da onun bir parçası olan insan türünün geleceğinin tehlikeye girmesine yol açacağıdır. Çağımızın önemli düşünürleri arasında gösterilen Slavoj Zizek'in de belirttiği gibi yalnızca basit çevre koruma hareketleriyle, organik ürün tüketimiyle, geri

dönüşüm yaparak ya da toplu taşıma yerine bisiklet kullanmayı tercih ederek küresel düzeyde etkileri görülmeye başlayan çevre problemlerinden kurtulmanın mümkün olmayacağı açıktır (Gazete Karınca, 2017). Ekolojik krizin hızla ve çok boyutlu artışıyla birlikte siyasal ve sosyal hareketler de artış gösterip çeşitlenmektedir. Ancak bu çeşitlenme etik yaklaşımların farklılıkları ve ahlaki, dini ve kültürel boyutları sebebiyle ortak zeminde buluşulamaması sorununu taşımaktadır. Yine de insanın yaşam tarzının değişmesi, refah ve yaşam kalitesi kavramlarının sorgulanması ve yeni bir paradigmanın kurulması gerektiğine yönelik inanç güçlenmektedir (Fırat, 2003: 136-137).

Temel tartışma konularından birisi etik görüşlerin nasıl değişeceği ya da değişebilmesinin mümkün olup olmayacağıdır. Ancak görüldüğü üzere etik yaklaşımlar genel geçer ve değişmez değildir. Bölüm boyunca dünya görüşlerinin, paradigmaların ve çevreye yönelik etik yaklaşımların tarihsel süreçte nasıl değişim gösterdiği incelenmiştir. İki yüz yıl önceki anlayışlarla bugünün anlayışları bir değildir. Konuyla ilgili Aldo Leopold'un kitabında verdiği örnek bu noktada uygun düşecektir. Leopold, kitabın "Toprak Etiği" başlıklı bölümünde etik sistemlerin tarih boyunca evrim geçirdiğinden ve etik sınırların daha da genişleyebileceğine yönelik inancından bahsetmektedir. Etiğin evrimsel doğasını savunmak üzere Antik Yunan mitolojisinden Odisseas'ın köle kızlarıyla olan hikayesini örnek vermektedir. Onun aktardığına göre İthaka kralı Odisseas, Truva savaşlarının ardından yurduna dönünce, yokluğu boyunca uygun olmayan davranışlarda buldukları duyumunu aldığı köle kızlarının bir düzinesini asarak idam etmiştir. Ancak o dönemde köle kızların asılması, kızlar onun şahsi mülkü sayıldığı için ahlaki olarak herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Bir mülkün sahibi tarafından elden çıkarılması ya da dilediğince kullanılması doğru veya yanlış olarak değerlendirilebilecek bir konu değil, bir şahsi çıkar meselesidir. Antik dönem Yunanistan'ında doğru ve yanlış hareketleri belirleyen bir etik kavrayış bulunmaktadır ancak sahip ve köle ilişkileri etiğin ilgili alanı dışındadır (Leopold, 2014: 237). Bu bilginin ardından Leopold günümüzde insanın diğer insanlara karşı sorumluluk ve ödevleri bulunurken, henüz toprağa karşı sorumluluk duyulmasını

gerektiren hiçbir etik bulunmadığını, toprak tıpkı Odiseas'ın köleleri gibi bir mülk olarak görüldüğünü belirtmektedir (Leopold, 2014: 239). Ancak az önceki örnekte olduğu gibi gelecekte bunun değişmeyeceğinin bir garantisini yoktur.

Etik değiştiği gibi hukuk kuralları da sürekli değişmektedir. Hukuk, toplum iradesinin bir ifadesidir ve toplumu etkileyen her şey, hukuka de yansımaktadır. Yani insanların zihinlerinde, etik anlayışlarında yaşanan değişimler hukukun yerel ve küresel boyutta değişimine sebep olmaktadır. Birol Ertan'a göre günümüzde ekosentrik görüş tarafından ortaya konulan cansız varlıkların hakları ve değerleri olduğu düşüncesi, geleceğin hukuk kuralları haline gelebilir. Hukukun düzenlediği alanlarda yaşanan genişlemelerin ve yeni hakların ortaya çıkmasının toplumun etik yapısı ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. "*Bir hakkın ortaya çıkışı, toplumca kabullenilmesi ve toplum vicdanında yer etmesi ile başlar ve ancak bu şekilde oluşabilir.*" (Ertan, 1997: 54-60). İnsan hakları olgusu ve felsefesi insanı devlete karşı koruma çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde doğayı insana karşı korumak için cansız varlık hakları olgusu da ortaya çıkabilir ve hatta "Evrensel İnsan Hakları Bildirgesine Olduğu" gibi pratiğe de dökülebilir. Tam da bu nedenle yeni hukuk kuralları, küresel antlaşmalar, siyasi hareket ve eylemler için aynı zamanda etik bir boyuta gereksinim vardır. Bu bağlamda bir sonraki bölümde geçmişten günümüze ulusal ve küresel çevre politikaları, antlaşmalar ve uluslararası örgütlerin ortaya çıkışları ile gelişimleri çevre etiği bağlamında incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL ÇEVRE POLİTİKALARI, ULUSLARARASI ÖRGÜTLER VE DOĞA KORUMA YAKLAŞIMLARININ ÇEVRE ETİĞİ ANALİZİ

"Londra Köprüsü'ne baktığımızda insan dehası ve azmini takdir edip, ona hayran kalmamak elde değildir. Ancak taşların ve molozların taşınması için sürülen zavallı atlara yapılan işkenceler ve üzerine yüklenen ağır iş yükü göz önüne alındığında, bu güzel köprü bir suç sembolü haline gelmektedir. "

(Lewis Gompertz'den aktaran Renier, 2012: 1)

3.1. Çevre Politikası Kavramının Önemi, Ulusal ve Küresel Çevre Politikalarının Özellikleri

Bu kısımda 3 başlık altında sırasıyla çevre politikası kavramının tanımı yapılacak, ulusal ve küresel çevre politikalarının gelişimi ve özellikleri kısaca incelenecek ve bahsedilen tanım ve özellikler çevre etiği görüşleri kapsamında değerlendirilecektir.

3.1.1. Çevre Politikası Kavramı ve Önemi

Türk Dili Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğü'nde politika, "*Devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının*

bütünü, siyaset, siyasa." olarak tanımlandığı gibi aynı zamanda "davranış biçimi" ve "düşünce yapısı" anlamlarına gelmektedir (www.tdk.gov.tr). Politika, Yunanca kökenli bir kelimedir. Eski Yunancada "şehir devleti" anlamına gelen "police" sözcüğünden türetildiği bilinmektedir. Buna göre politika şehir devletlerine ait etkinlikler anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, bir sorunun çözümüne yönelik alınması gereken önlemler ve benimsenen ilkeler bütünü; toplum hayatının sağlıklı şekilde sürmesini sağlamayı hedefleyen stratejiler oluşturulması ve bunların akıllıca uygulanması anlamlarını da içermektedir. (Kaypak, 2013: 21). Başka bir anlamıyla politika, amaçlara ulaşmak için kararların alınmasında ve etkinliklerin yönlendirilmesine yol gösteren ve rehber niteliğinde kabul görmüş kurallardır (Kaypak, 2013: 22). Çevre politikası ise "*çevreyi bir bütün olarak güvenceye almak, çevresel değerlerin sürdürülebilirliğini sağlamak, insanların gerçekleştirmiş oldukları üretme ve tüketme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan zararları ortadan kaldırmak için gerekli hedefleri belirlemek ve belirlenen hedeflere ulaşabilmek için alınması gereken tedbirler ve bu tedbirlerin getirdiği maliyetlerin paylaşımı*" anlamında kullanılabilir (Aydın ve Çamur, 2017: 24). Çevre politikalarının ülkelerin çevre konusunda ulaşmayı öngördükleri hedeflerini ve tercihlerini belirlediği, çevre sorunlarına yönelik önlemler ve benimsenmesi gereken prensipleri kapsadığı iddia edilebilir. Çevre politikalarının yalnızca çevreyi korumayla ilgilenmediği; şehircilik, sanayi, hukuk ve ekonomi konularıyla da ilgili olduğu, aynı zamanda insan sağlığı, doğal kaynakların korunması ve akıllı yönetimini kapsayan çevre kalitesi konusunu da içerdiği belirtilmektedir. Bu bağlamda çevre politikası olgusu, insanların sağlıklı bir çevrede yaşam sürmelerinin sağlanması, bu uğurda toplumların sahip olduğu çevresel değerlerin muhafaza edilip geliştirilmesi ve geleceğe taşınımına yönelik kurallar ve prensipler olarak tanımlanmaktadır (Aydın ve Çamur, 2017: 25). Dolayısıyla çevre politikalarının temel amacının, insanlara sağlıklı bir yaşam alanının ve insanlık onuruna yaraşır bir çevrenin oluşturulması; hava, su, toprak, bitki ve hayvan varlığının devamının sağlanması; bu yolda meydana gelen olumsuzlukların ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamaların gerekli kıldığı yükün toplumsal dağıtımında adaletin sağlanması (Yalçın, 2009: 301) olduğu dile getirilmektedir.

Kısaca çevre politikasının temel amacının "*çevre kalitesini belli bir düzeyde tutarak, toplumsal refahı maksimize etmektir*" (Kaypak, 2013: 22) olduğu ifade edilmektedir.

Giderek karmaşıklaşan çevre sorunlarının çözüm gerektirmeye başlaması çevre konusuna duyulan ilgiyi artırmış böylece henüz ortaya çıkmadan sorunların önlenmesi ya da ortaya çıkan sorunların yönlendirilip yönetilmesi amacıyla konuyla ilgili politika ve hukuk kurallarının oluşturulması gerekliliği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Çevre konusuna herhangi eylem gerçekleştirebilmek için önce bu eylemi mümkün kılacak düzenlemelerin yapılması gerekmiştir (Kaypak, 2013: 22). Çevre politikaları başlangıçta yerel, ulusal ve bölgesel düzeylerde oluşturulmuş ardından uluslararası ve küresel düzeye doğru bir evrim geçirmiştir. Uluslararası çevre anlaşmaları ise 20. yüzyıl başlarında çift taraflı ya da bölgesel çok taraflı anlaşmalar olarak ortaya çıkmış, 2. Dünya Savaşı'nın ardından sonra küresel çok taraflı anlaşmalara dönüşmüştür. Bu süreç içerisinde çevre anlaşmalarının içerikleri de değişmiştir. Başlangıçta çoğunlukla doğal kaynakların korunması odak noktasıyken, daha sonra atmosferik sera etkisi, küresel iklim değişikliği gibi bütünsel konuları kapsayan anlaşmalar haline gelmişlerdir (Tuna, 2000: 10-11). Ancak çevre politikalarının geliştirilmesi ne kadar önemliyse, bunları uygulamaya koyacak siyasi idare ile politikacıların tavrı ve tutumunun da aynı derece önemli olduğu düşünülmektedir. Çevreyle ilgili çok kapsamlı ve iyi tasarlanmış bir politika, uygulanmadığı takdirde bir anlam ifade etmeyecektir. Aynı zamanda toplumların çevre sorunların çözümünde ve çevrenin korunup iyileştirilmesinde söz sahibi olmasının, politikaların oluşum ve uygulama süreçlerine bilinçli katılımlarının çok önemli olduğu belirtilmektedir (Kaypak, 2013: 22).

Bunların yanında bir diğer önemli unsur benimsenen etik değerlerdir. Çevre politikasının yukarıda verilen tanımları incelendiği takdirde yüksek oranda antroposentrik etiğin izlerine rastlamak mümkündür. Çevre politikaları insan refahını, ekonomik gelişmeyi, kapitalizmi, metalaştırılan doğal unsurları korumak üzerine değil gerçekten çevreyi korumak üzerine geliştirilmediği takdirde çevre sorunlarının çözüme kavuşturulabileceğinin, ekosentrik çevre etiği görüşü bakış açısıyla mümkün olmayacağı iddia edilebilir. Politikacıların tavrı, yasa koyucuların tutumu, halkın

katılımı ve söz sahibi olması elbette çok önemlidir ancak tüm bunları belirleyen temel faktör etik paradigmalardır. Bir politikacı antroposentrizmi benimsiyorsa, uygulayacağı çevre politikaları da bu çerçevede olacaktır. Toplum eğer ekosistem odaklı düşünmüyorsa, çevre sorunlarını yaratan temel sebep sayılan insan merkezilik olgusuna çözüm bulunmamış demektir.

3.1.2.Ulusal Çevre Politikaları

Küresel sorunların hem çevresel hem de ekonomik boyutları ile karşılaşan birim ulusal devlet olduğundan çevre politikaları konusunda bir numaralı yetkili ve sorumlu unsurun ulusal devletlerin ulusal çevre politikaları olduğu düşünülmektedir. Böylece ulusal devlet küresel çevre koruma çabalarının büyük bir faktörü olarak görülmektedir (Kaypak, 2013: 23). Ulusal devletlerin, egemenlik hakkına, düzenleme ve koruma işlevlerine sahip oldukları ve egemenlik alanlarının tek denetçisi durumunda bulduklarından, uluslararası politikaların işleyişinde 19. yüzyıldan itibaren en önemli aktör konumunda oldukları düşünülmektedir (Kaplan, 1999: 129). Ulusal çevre politikalarının hedef ve amaçları, *"insanlara sağlıklı ve insan onuruna yaraşır bir çevrede yaşama güvencesi vermek, hava, su, toprak ile bitki ve hayvan varlıklarını insanların zarar verici eylemlerinden korumak ve yine insan eylemleri sonucu ortaya çıkan zararları gidermek"* şeklinde sıralanmaktadır (Kaplan, 1999: 130). Ulusal devletin çevre politikalarının gelişiminde bir takım evreler bulunduğu belirtilmektedir. Buna göre ilk evrede, çevre sorunları tek tek, birbirinden ayrı konular halinde ele alınmaktadır. İkinci evrede, çevre ve çevre koruma, siyasallaşmakta ve siyasetin kavramları haline gelmektedir Üçüncü evrede, çevre artık bağımsız bir politika alanı olmaktadır. Ancak herhangi bir sorun üzerinde düzenlemeler yapılmaya başlandığında, çıkar çatışmaları da ortaya çıkmaktadır. Böylece sonraki evrede çevre politikaları, toplumsal çatışmaların konusu olmaktadır. Son evrede ise çevre politikalarına ilgili toplumsal grupların ve diğer aktörlerin katılımı çerçevesinde yeniden biçim

verilmektedir (Kaplan, 1999: 131). Ulusal çevre politikaları, uluslararası çevre hukuku aracılığıyla küresel çevre politikalarını yansıtılabildiği gibi aynı zamanda onlara yön de verebilen bir faktör olarak kabul edilmektedir. Başarılı olan ulusal çevre politikaları, uluslararası çevre politikalarının belirlenmesinde kimi zaman örnek ve başvuru kaynağı olabilmektedir (Kaplan, 1999: 132).

Ulusal çevre politikalarının, içerik ve yöntem bakımından iki ayrı ekseninde incelendiği belirtilmektedir. İçerik ekseninde çevre politikaları düzeltim yanlısı ve düzeltim karşıtı olarak iki kümeye ayrılmaktadır. Düzeltim yanlısı politikalarda çevre sorunlarına etkin bir politikayla çözüm aranması söz konusudur. Bu politikalar, belli bir siyasi ideolojiye bağlı olarak değil pragmatik bir bakış açısıyla konuya yaklaşmaktadır. Düzeltim karşıtı politikaları savunanlar ise çevre biliminin bulgularına önem verilmesi gerektiğini savunmaktadır (Torunoğlu ve diğerleri, 2013: 112). Yöntem ekseninde çevre politikalarının ise temel olarak iki kümede toplandığı ifade edilmektedir. Bunlardan biri olan onarımcı politikalar çevre sorununun olumsuz yönleri ortaya çıktıktan, alınabilecek zararlar alındıktan ve geri dönülemeyecek noktaya varılmasından sonra bu olumsuzlukların giderilmesini amaç edinen politikalardır. Diğer olan önleyici politikalar ise çevre henüz tahrip olmamışken, gelecekteki ihtimal dahili olumsuzluklar hesaplanarak, gerekli önlemlerin alınması ve çevrenin korunup geliştirilmesi ilkelerini taşımaktadır (Torunoğlu ve diğerleri, 2013: 113).

Tüm bunlara karşın çevre politikalarının ne kadar etkin olduğu tartışmalı bir konudur. Çevre sorunları çeşitlenip derinleşmekte, hükümetlerin de bu konuya yönelik ilgisi artmaktadır. Ancak günümüzde geline nokta politikalar çerçevesinde gerçekleşen çok fazla başarı örneğine rastlanmadığı düşünülmektedir (Torunoğlu ve diğerleri, 2013: 119). Hatta ulusal devletlerin çevre koruma konusundaki konumunun aslında zayıf olduğu çünkü devletlerin birbirleriyle dünya piyasasında ekonomik rekabet içinde olmalarının çevre koruma konusunda büyük bir engel teşkil ettiği de iddia edilmektedir (Kaypak, 2013: 23). Çevre-insan ilişkilerinin düzenlenmesinde ve bu yöndeki yasal düzenlemelerin uygulanmasında dünya çapında ulusal bazda birçok sorun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumda yeniden "çevre etiği"

kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Etik bilinç geliştikçe çevre politikalarının ve bu politikaların uygulanma ciddiyetinin de gelişeceği iddia edilebilir.

3.1.3. Küresel Çevre Politikaları

Küresel çevre politikası, dünyadaki devletlerin ortak olarak benimsedikleri çevreye yönelik tercih ve hedefleri belirtmektedir. Küresel çevre politikaları, çevreyi uluslararası alanda korumaya almak, çevresel değerlerin sürdürülebilmesi, insan etkinlikleri sonucu ortaya çıkan zararları giderecek yöntemlerin belirlenmesi ve hedeflerin uygulanması için gereken aksiyonların gerektirdiği maliyetlerin paylaşımının tespiti ile ilgilenmektedir (Aydın ve Çamur, 2017: 26). Çevre sorunlarının, ulusal politikaların sınır aşan kirlilik ve buna bağlı olan zararların maliyetini taşıyamadığında, zararların kaynağı başka devletlerin sınırları içinde yer aldığı durumlarda küresel politikanın konusu haline gelebileceği belirtilmektedir. Küresel çevre politikaları uluslararası konferanslar, antlaşmalar, diplomatik girişimler, devletler arasında uluslararası örgütlerin aracılık ettiği çok taraflı görüşmeler sonucu oluşturulmaktadır. Ancak küresel çevre politikalarının, ulusal politikalarından farklı olarak bu politikaları net bir şekilde belirleyecek, yaptırım uygulayacak ve işbirliği sağlayacak bir iktidarı bulunmamaktadır. Küresel çevre politikalarının yaptırım gücü, hazırlanan sözleşmelerin yalnızca imzalamış devletleri bağlaması ölçeğinde bulunmaktadır. Küresel çevre koruma düzenlemelerinin uygulamaya konması ulusal politikalarda olduğu şekliyle kolay ve etkin gerçekleşmemektedir. Küresel çevre politikalarının karşı karşıya olduğu güçlüklerin en büyüğü ise, siyasal ve ekonomik boyutta ortaya çıkan ülke çıkarlarının uzlaştırılması sorunudur. Farklı ekonomik, siyasal ve sosyal yapılara sahip ülkeler arasında, çıkar ve hedef çatışmaları yaşanmaktadır. Küresel çevre politikaları ile bir diğer büyük sorun devletlerin, diğer devletlerce çevre koruma amacıyla içişlerine karışılacağı kaygısı barındırmasıdır. Örneğin Brezilya, Bolivya, Peru, Ekvator, Kolombiya ve Venezuela gibi ülkeler ulusal

egemenlik haklarını öne sürerek içişlerine yönelik her türlü müdahaleyi reddettikleri, ekolojik amaçlı bu müdahaleleri ülkelerinin kontrolünü ele geçirmekte kullanılacak Truva atına benzettikleri bilinmektedir (Kaplan, 1999: 109-110).

Küresel çevre politikalarının düzenleyici ve yasaklayıcı olmak üzere ikiye ayrıldığı ifade edilmektedir. Düzenleyici yasalara örnek olarak ileride incelenecek olan 1989 tarihli Tehlikeli Atıkların Sınırötesi Taşınması ve Yok Edilmesinin Denetimi Üzerine Basel Sözleşmesi veya 1985 tarihli Ozon Tabakasının Korunması İçin Viyana Sözleşmesi verilebilir. Ancak yasaklayıcı ya da düzenleyici olsun, bu kurallara uyulmaması halinde söz konusu yaptırımların günümüzde yok denecek kadar az olduğu savunulmaktadır (Sönmezoğlu ve Bayır, 2012: 248-249). Günümüze değin çevre ile ilgili yüzlerce uluslararası anlaşma imzalanmıştır. Bazı istisnalar olsa da büyük çoğunluğunun ulusal politikalarda gereken değişimleri başlatamamış olduğu dile getirilmektedir. Bu çevre sözleşmelerinin muğlak anlatımları nedeniyle tarafları gerçek yükümlülükler altına sokamadığı, ihlal durumları belirlendiği takdirde yaptırımların ender olarak uygulandığı belirtilmektedir (Sezer, 2007: 769). Çevreye ilişkin uluslararası düzenlemelerde bir tek başlılık olmadığından çevre yönetiminde sıklıkla parçalanmışlık, çelişkiler ve çatışmaların yaşanmaktadır. Çevrenin korunması ilişkin faaliyetler çoğunlukla BM çatısı altında gerçekleşmekte ancak farklı kurumlar eliyle yürütülmektedir (Kayhan, 2013: 79). Dolayısıyla çevre sorunlarının çözümü için, nesnel kriterlere bağlı olarak tüm dünya ülkeleri üzerinde etkinlik gösterebilecek küresel otoriteye ihtiyaç bulunmaktadır. Doğrudan ve yalnızca çevre sorunları ile ilgilenecek hükümetlerarası bir örgüt hâlihazırda mevcut değildir. Bu olguya en yakın kuruluş BM bünyesinde ve doğrultusunda oluşturulmuş olan ve işleyen, ileride ayrıntılarıyla işlenecek Birleşmiş Milletler Çevre Programı yani UNEP (United Nations Environment Programme)'dir (Sönmezoğlu ve Bayır, 2012: 250). Çevreyi küresel boyutta ele alarak, etkinliklerini çevrenin korunması ve devamlılığının sağlanması amaçları çerçevesinde sürdüreceği bir uluslararası çevre örgütünün bugünün dünyasındaki temel eksikliklerden biri olduğu düşünülmektedir. Günümüze kadar, uluslararası otorite niteliğinde kurulan bir örgüt olmadığı, bu nedenle çevre

sorunlarının küresel mücadelesinin sağlanmasında zafiyet meydana geldiği iddia edilmektedir (Kaypak, 2013: 29). Ancak kurulacak bir küresel çevre otoritesinin küresel çevre sorunlarının çözümünde uluslar arasındaki farklılıkları, işbirliği ve eşgüdümüne dönüştürebilmesi için; karşılıklı güven ortamını, sıkı bilgi alışverişini mümkün kılması, gelişmemiş ülkelere gerekli araştırma ve geliştirme çalışmalarını yapabilmeleri için ekonomik destek sağlaması gerektiği düşünülmektedir (Kaypak, 2013: 30). Ancak tüm bunların yanında en önemli olan bu otoritenin çevre politikalarını belirlerken, ekonomik değil, etik nitelik taşıması gerekliliğidir. Öyle ki en yukarıdaki otoriter kurumda benimsenecek ekosentrik bir çevre etiği anlayışı, devletlerin ve halkların da bu yönde değişiminde öncü olabilecektir.

Uluslararası çevre politikalarının genel olarak dört evreden geçerek günümüzdeki haline geldiği düşünülmektedir. İlk evre, başlangıçtan 19. yüzyıl ortalarına kadar yıla kadar olan dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde çevre koruma çabaları sadece hayvan ve bitki varlıklarının, ormanların, doğal kaynakların korunması gibi sınırlı bir alanda etkili olmaktadır. İkinci evre 1960-1970 yılları arasında kapsamaktadır. Bu evrede çevre konusu daha çok düşünsel alanda tartışılmaya başlanmış, yeni düşünceler ortaya çıkmış ve araştırmalar yoğunlaşmıştır. 1970-1980 yılları arasında kapsayan üçüncü evre ise çevre koruma çabalarının örgütlenmeye başladığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Dördüncü evre olan, 1980'li yılların başından günümüze kadar olan dönemde, çevre koruma konusunda uluslararası işbirliğinin her alanında yoğunlaşmaya başladığı iddia edilmektedir (Kaplan, 1999: 108).

3.2. Çevreyle İlgili Öncü Ulusal Politikalar ve Hukuki Düzenlemelerin Tarihsel Gelişimi

Bu kısımda küresel düzeyde çevre ile ilgili ilk düzenlemelerin başlangıcına değin başta İngiltere ve ABD olmak üzere çeşitli ülkelerde gerçekleşen öncü ulusal çevre politikaları, politik girişimler, oluşturulan kurumlar incelenecek ve çevre etiği bakımından değerlendirmeleri yapılacaktır.

3.2.1. 19. Yüzyıl Öncesi Yasal Düzenlemeler

Çevre sorunlarının ve çevreyle ilgili düşüncelerin başlangıcı çok eskilere tarihlenebildiği gibi çevrenin insan tarafından kullanımını ve insanın doğaya yönelik müdahalelerini kısıtlayan yasal kurallar da aslen çok eski dönemlere kadar tarihlenebilmektedir. İlk olarak çoğunlukla mülkiyet unsurların korunmasıyla ilgili yasa ve uygulamalar şeklinde var olmuştur. Örneğin MÖ. 20. yüzyılda Sümer ve Babil hanedanlarından Lipit-Isthar'a ait olan ve aynı isimle anılan ilk yazılı yasaların bir kimsenin başka birinin arazindeki ağaca zarar vermesi durumunda cezai ödeme yapmasını hükmeden bir madde barındırdığı bilinmektedir (Kurdoğlu, 2007: 60). Onun dışında erken dönem çevre korumacı yasal kuralların kapsamı büyük ölçüde hayvanlarla sınırlı kalmıştır. Örneğin MÖ 273-232 yılları arasında hüküm sürmüş Hint İmparatoru Büyük Asoka'nın Budizm inancını benimsemesinin ardından hayvanlara yönelik koruma ve refahı çeşitli yasalarla kurumsallaştırdığı bilinmektedir. Bu konuda Asoka'nın çıkardığı fermanlar hayvan haklarıyla ilgili dünyadaki ilk örneklerden kabul edilmektedir (Billimoria, 2001: 2). Kraliyet av partilerini sonlandırmak, sarayın mutfağında hayvan eti pişirmenin ve kurban edilmek üzere hayvanların öldürülmesinin hatta papağan, ördek, kaz, yarası, kaplumbağa, sincap, maymun ve gergedan gibi birçok hayvanın avlanmasının yasaklanması gibi icraatları bulunmaktadır. Asoka'nın,

genç hayvanların ve yavrularını emziren annelerin korunmasını, ormanların yakılmaması ve zarar görmesinin engellenmesini, belirli günlerde et yemenin ve balık tutmanın yasaklanmasını, insanlar için olduğu kadar hayvanlar için de su kuyuları ve yalıklar yapılmasını fermanları yoluyla karara bağladığı bilinmektedir (Dhammika, 1993: 38-40).

İmparator Asoka ile benzer şekilde bu kez bir Japon İmparatoru olan ve MS 673-686 yılları arasında hüküm sürmüş Temmu'nun, tüm Japonya çevresinde hayvanların öldürülmesini ve yenilmesini yasaklayan bir takım kurallar getirdiği bilinmektedir. 675 yılında yürürlüğe giren kanuna göre dana, at, köpek gibi hayvanların öldürülmesi ve yenmesi yasaklanmıştır. Bu yasak, insanlarla birlikte yaşayan çiftlik hayvanları ve onlara yakın varlıklar olarak düşünülmüş maymunları da kapsamaktadır. Ancak yaban kuşları ve balıklar bu yasağın dışında kalmıştır. Tenmu'nun getirdiği yasal düzen 19. yüzyıl'ın ikinci yarısında Meiji Restorasyonu ile birlikte Japonya'nın Batı dünyasına açılımına kadar bir tabu olarak varlığını korumuştur (Watanabe, 2004: 3).

1306 yılında dönemin İngiltere Kralı Edward'ın Londra şehrinde yaşanan, kömür kullanımına dayalı yoğun hava kirliliğinin çok sayıda insanın ölümüne ve hastalanmasına yol açmasından ötürü kömür tüketimine kısıtlama ve kısmen yasaklama getiren bir yasal düzenleme getirdiği bilinmektedir (Jacobson, 2002: 82-83). Çevresel koşullarla ilgili bu düzenlemenin temel motivasyonunun insan sağlığı olduğu açıktır ve tartışmasız şekilde antroposentrik bir etik arka plan barındırdığı iddia edilebilir. Çünkü aynı yasa çevresel koşulların düzelmesi ve kirliliğin azalması neticesinde 1329 yılı itibariyle kısmen kaldırılmış ya da etkisi zayıflamıştır. Yine benzer şekilde Britanya Parlamentosu tarafından 1388 yılında alınan bir karar ile evsel pislik ve insanı atıkların su yollarına, hendeklere, akarsulara ve çeşitli su havzalarına boşaltılması yasaklanmıştır. Bunun nedeni su kaynaklarının kirlenmesini önlemenin yanında veba ve kolera gibi mikrobik hastalıkların yayılmasını önlemektir (Jakubiak, 2015: 8990-8991). Başka bir deyişle temel amaç çevreyi korumak değil insan ve toplum sağlığını korumaktır.

Ortaçağ'da Sardunya Adası'nda yönetici/hakim (judge)⁸ olan Eleonora of Arborea'nın 1392 yılında çıkarttığı yasanın, doğal varlıkların korunmasına yönelik insani çıkar gözetmeyen erken dönem girişimlere bir başka örnek teşkil ettiği düşünülmektedir. Bu yasayla birlikte adada bulunan, daha sonra Eleonora'nın ismiyle anılacak olan meşhur "falcon" türü yırtıcı kuşlarının yerleşke ve üreme alanları koruma altına alınmıştır. Tarihte ilk kez gerçekleşen bu yasal korumayla kuş yuvaları, yumurtalar, civcivler ve genç kuşlar yasadışı avcılık sonucu yok olmaktan kurtulmuştur. Adada falcon kuşları ile avlanmak yaygın bir etkinliktir. Eleanora'nın yasası aynı zamanda genç kuşların ve civcivlerin avlanmak üzere eğitilmek amacıyla yuvalarından alınmasını önlemeye yöneliktir. Tüm bu faaliyetler yasa çerçevesinde cezası çok ağır olacak şekilde yasaklanmıştır (Lalli, 2014: 16-17). Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki erken dönem çevre koruma girişimlerinden biri olarak Fatih Sultan Mehmet'in 1400'lü yılların ortalarında, Haliç'in çamurla dolmasını önlemek adına akarsuyun havzalarında hayvan otlatmayı, tarımsal faaliyetler ve inşaat yapılmasını yasaklaması; dik yamaçlara ayırık otu ektirerek toprağın sıkı bir şekilde tutulması için çalışmalar yapmış olması örnek verilmektedir (Kurdoğlu, 2007: 61).

Çevre korumaya yönelik erken dönem siyasi çabalara farklı bir örnek olarak 15 ve 16. Yüzyıllar arasında varlığını sürdürmüş olan Güney Amerika'daki İnka İmparatorluğu verilebilir. Erozyon ile mücadele için teraslama, hendekler açma ve duvarlar örme gibi etkinliklerde bulunan imparatorluğun çeşitli yasalarla doğayı kısmi olarak koruma altına alındığı bilinmektedir. Bunlardan biri Chinha Adası'nda yaşayan ve İnkaların tükettiği bitkilerin tohumlanmasında önemli işlevi bulunan bir tür deniz kuşunun korunmasıyla ilgili yasaklamalardır. Buna göre belirli dönemlerde bu kuşların yaşadığı adaya girmek, kuşları herhangi bir şekilde rahatsız etmek veya öldürmek eylemleri, sonu idama kadar gidebilen bir cezalandırmaya tabi tutulabilmektedir. Bu imparatorluğun tarımsal amaçlı ya da hammadde olarak kullanılmak üzere ağaçlandırmaya büyük önem verdiği de bilinmektedir. Özellikle inşa ettikleri

⁸ Ortaçağda Sardunya adasının "Judicates" olarak isimlendirilen dört bağımsız prensliğe bölünmüş durumda olduğu ve bu prenslikleri yöneten kişilere de "Judges" adı verildiği bilinmektedir (Lalli, 2014: 11).

tapınakların ve şehirlerin etrafını ve boş arazileri sıkça ağaçlandırmışlardır. Onların kanunlarına ve inanışlarına göre ormanlara zarar verilmemelidir. Hatta izinsiz ve plantasyon dışı bir ağacın kesimi durumunda yine idama kadar varabilen cezalar uygulanabilmektedir. Bu ve bunun gibi çevre korumacı uygulamalara rağmen konuyu aktaran Donald Hughes'a göre İnkalardaki bu uygulamalar insan topluluğunun doğadan yararlanımının sürdürülebilmesini sağlamak amacı taşımaktadır (Hughes, 2009: 107-109). Başka bir deyişle Batı'dan ve dünyanın geri kalanın son derece izole bir yaşam sürmelerine karşın İnka uygarlığının da Batının hakim paradigması olduğu iddia edilen antroposentrik bir çevre görüşünü benimsemiş olduğu iddia edilebilir.

1635 yılında İrlanda parlamentosu tarafından yürürlüğe konulan bir yasal düzenlemenin yalnızca insanın etik değere sahip olduğunu iddia eden hakim düşünceye tezat bir iradeyi teşkil ettiği düşünülmektedir. İngiliz politikacı Thomas Wentworth'ün öncülüğünde parlamentoya sunulan ve onaylanan; Wentworth Yasası olarak da bilinen "Act Against Plowing by the Tayle and Pulling the Wooll Off Living Sheep (Kuyruktan Çekerek Toprak Sürme ve Canlı Koyundan Yün Çekmeye Karşı Kanun)", hayvan istismarına karşı getirilen ilk yasal düzenleme olarak kabul edilmektedir. Bu yasa, tarım topraklarının sürülmesinde sabanın çalıştırılan atların kuyruklarına takılarak kullanılmasına ve canlı koyunların yünlerinin kırpmak yerine yüzme yöntemiyle alınmasına karşı çıkarılmıştır. Yasada bu yöntemlerin gaddarlık ve zulüm olarak tanımlanması, hayvanların etik düzleme dahlinin hukuki kurallara yansımaları konusunda önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilebilmekle birlikte yasayı ayrıntılı olarak incelediği kitabında Piers Bierne onu daha çok İngiltere'nin İrlanda üzerinde kurduğu baskının bir örneği olarak da görebilmektedir. Bu yazara göre temel amaç hayvanların korunması değildir. Onun yerine İrlanda halkının ilkel ve barbar gösterilmesi, bu yöntemi kullanan çiftçilere cezai vergi uygulanarak gelir elde edilmesi ve İngiliz çiftçilik yöntemlerinin kullanımının İrlandalı çiftçilere mecbur kılınmasıdır (Gannett, 2011: 145-147).

Buna benzer şekilde hayvan refahını gözetilen bir başka yasal düzenleme 1641 yılında Amerika'daki İngiliz kolonilerinden olan Massachusetts Kıyı Kolonisi'nde

yürürlüğe konulan ve "Body of Liberties" isimli hukuk kuralları içinde yer almaktadır. Bu yasa, kimsenin insanın kullanımı için Tanrı tarafından yaratılan hayvanlara karşı zorbalık ve zulüm yapamayacağını; yorgun, aç yahut hasta olan hiçbir hayvanın iyileşmeden ya da dinlendirilmeden sürülemeyeceğini hükmetmektedir. Body Of Liberties'in içerdiği ve Amerika'daki ilk hayvanlara yönelik zulüm karşıtı mevzuat olarak kabul edilen kurallar; inanç pratikleri gereği hayvanlara belli bir ölçüde şefkatle yaklaşılmasını işaret eden yükümlülükler getirmiştir. Ancak Piers Bierne bu yasal düzenlemenin de hayvanları merkeze alan etik bir yaklaşımdan çok antroposentrik sebepler içeren bir arka plana sahip olduğunu savunmaktadır. Örneğin ona göre yorgun hayvanların çalıştırılmasının yasaklanmasının sebebi insana ekonomik bir olumsuz geri dönüşü olacak hayvan kayıpları ve verim düşüklüğünü önlemektir (Gannett, 2011: 147-149).

3.2.2. 19. Yüzyıldaki Yasal Düzenlemeler

Tüm bu erken dönem hukuki örneklere karşın, bir önceki bölümde incelendiği üzere küresel çapta (ancak özellikle Batı dünyasında) gerçekleşen bilinç ve paradigma değişiminin 19. Yüzyılın ortalarına denk gelmesi gibi çevrenin ve doğanın unsurlarının korunmasına yönelik yasal düzenlemeler de bu tarihlerde çeşitlenmeye ve çoğalmaya başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan hayvan ve çevre koruma düzenlemelerinin çoğunlukla faydacı ve dolayısıyla antroposentrik bir tutum içerdiği iddia edilebilir. Hayvan zulmüne karşı olan bu düzenlemelerin birçoğunun hayvan sömürüsüne tamamen son verme gibi bir amaç taşımadığı ortadadır. Ancak çevre politikalarının ve çevre koruma hareketinin gelişiminde faydacılığın önemli bir yeri olduğu da düşünülmektedir. Hayvanlara yönelik faydacı koruma politikalarını hayata geçiren ilk ülkelerin günümüzde gelişmiş hayvan refahı yasalarına sahip oldukları görülebilmektedir.

İngiltere'de hukuki korumayı hayvanlar üzerine genişletmeyi amaçlayan 19. yüzyılın ilk yasal teşebbüsü 2 Nisan 1800 yılında çıkarılan boğa güreşi yasaklama önerisidir. Bu teşebbüste önerinin ilk gerekçesi olarak boğa güreşinin hayvanlara zulüm olması ve insanlık dışı kabul edilmesi verilmektedir (Blosch, 2012: 25). Avam Kamarası tarafından kabul edilmeyen bu teşebbüs 24 Mayıs 1802'de yeniden parlamento önüne getirilmiş bu kez gerekçeler çoğaltılmıştır. Bu türden bir etkinliğin aylak ve ahlaksız insanları bir araya topladığı, etkinliği düzenleyen ve ona katılan insanlar kendileri ve aileleri için üretici yollarla geçim sağlamak yerine bu etkinlikten gelir sağladığı belirtilmiştir. Öneriye göre hovardalık yapan ve ahlaksız davranışlar sergileyen bu insanlar aynı zamanda birçok başka zarar verici olaya da karışmaktadır. Yine en temel sebebin hayvanlara işkence edilmesi olduğu da vurgulanmıştır (Blosch, 2012: 26-27). Ancak bunlara rağmen yasa tasarısı parlamentoda ikinci kez reddedilmiştir. Avam Kamarası'ndaki karşıtı duruşun savına göre hayvanların yasal koruma kapsamına alınması anlamsız ve gereksizdir. Aristokratların, zenginlerin ve kraliyet mensuplarının geleneksel tilki avlama etkinliği düzenleme hakları gibi sıradan halkın da bir eğlence türü olarak boğa güreştirme hakkı vardır. Teşebbüsün reddedilmiş olmasına rağmen; boğalara yönelik zulmün, onları güreştiren ya da izleyen insanlara etkisinin önünde bir faktör olarak tartışmaya konu olması nedeniyle çevresel hakların gelişiminde önemli olduğu yeri kabul edilmektedir (Blosch, 2012: 28). Hayvanların korunmasının anlamsız ve gereksiz bulunması, hayvanların insanlar tarafından istismar edilmesinin genel yargı bağlamında sorun olarak görülmemesi ve bu nedenle teşebbüsün oy çokluğuyla geri çevrilmiş olması göz önünde bulundurularak o dönem hâkim olan çevre etiğinin antroposentrik karakterde olduğu savunulabilir. Ancak aynı zamanda yasa tasarısını meclise sunan idarenin de gelişmeye başlayan biyosentrik etik anlayıştan etkilendiği görülebilmektedir.

Yukarıdaki teşebbüsle benzer şekilde 1809 yılında, İngiliz parlamentosu tüm evcil hayvanlara yönelik şiddet, zorbalık ve kötü niyetli davranışları engellemeye yönelik bir başka yasa tasarısı ile karşı karşıya kalmıştır (Blosch, 2012: 28). Tasarımı öneren Lord Thomas Erskine, Lordlar Kamarasında hayvanların çektiği acılara yönelik

birçok somut örnek sunmuş ve hayvanlar ile insanları karşılaştırarak, iki türün acıyı ve zevki hissetme yeteneği gibi birçok ortak özellik paylaştığını iddia etmiştir. Temel sorunun aynı insan gibi duygulara sahip olan hayvanların mal gibi görülmesi ve yasal haklara sahip olmaması olduğunu savunmuştur. Erskine yasa tasarısını savunurken, hayvanların insanlara tanrının emaneti olduğunu ve insanın onlara kâhyalık yapmakla, onları korumakla ve zulmetmemekle görevli olduğunu, hayvanlara yapılan zulmün yalnızca onlara zarar vermediğini, insanın ruhunu ve insanlığını da yaraladığını belirtmiştir (Blosch, 2012: 30). Avam Kamarası, yasa tasarısını, böyle bir yasanın kabul edilmesinin hayvanların herhangi bir amaç için insan tarafından kullanımına kısıtlama getirme riski olduğu, insanlarla hayvanlar arasında yapılan ve onları eşit gösteren karşılaştırmanın yanlış bulunduğu gerekçesiyle reddetmiştir (Blosch, 2012: 32). Yine bu teşebbüs de ilerleyen süreç boyunca etik çerçevede yaşanan değişimlerin hukuki ve siyasal düzleme yansımalarını göstermesi açısından önemli kabul edilmektedir. Tasarıyı öneren politikacı Erksine'in ikinci bölümde incelenen Primatt, Kant ve Locke gibi düşünürlerden etkilendiği ve bu yasal teşebbüsün yumuşak olarak nitelendirilebilecek antroposentrik bir etik görüş barındırdığı iddia edilebilir.

Bütün bu denemelerin ardından 1822 yılına gelindiğinde Richard Martin isimli politikacı önderliğinde hayvan istismarını önlemeye yönelik sunulan yeni bir yasa tasarısı teklifi parlamentodan geçmiş ve "Martin's Act (Martin Yasası)" adıyla da anılacak "Sığırlara (Cattle) Yönelik Zalim ve Uygunsuz Davranışların Önlenmesi Kanunu" yürürlüğe girmiştir. Kölelik ve ırkçılık karşıtı tartışmalar ile paralel şekilde hayvan istismarlarının kamusal alanda giderek daha görünür hale gelmesinin ve kamuoyunun hayvanlara yönelik şiddete karşı da sesini yükseltmeye başlamasının yasanın kabul edilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak Martin Yasası, önceki denemelerin aksine yasanın kapsamına hangi hayvanların girdiğini özellikle belirtmektedir. Buna göre at, öküz, inek, koyun ve keçi gibi çiftlik hayvanları yasanın kapsamı içindedir. Bunun sebebinin ise yasanın daha öncekiler gibi reddedilmesini önlemek adına açık uçluluğuna sınır getirmek olduğu düşünülmektedir. (Blosch, 2012: 33-34). Bu yasanın çıkmasına yönelik çalışmalarının yanında Richard Martin, 1824

yılında "The Society For The Prevention Of Cruelty To Animals (Hayvanlara Yönelik Zulmü Önleme Derneği)" isimli dünyanın ilk hayvan hakları koruma organizasyonunun kurulmasında öncü isimlerden olmuştur. Bu dernek günümüzde hala işlevini sürdürmekte ve dünyanın önde gelen hayvan refahı organizasyonları arasında yer almaktadır. Onun adıyla anılan Martin Yasası, yıllar içinde hakim etik görüşler değişim gösterdikçe bunun hukuki düzleme yansıması olarak 1849 senesinde bir düzenlemeye tabi tutulmuş ve kapsamı genişletilerek köpek ve kedi dahil tüm evcil hayvanları kapsayacak hale getirilmiştir. Genişleyen kapsamın yanında cezalar da artırılmış hatta suç olarak nitelendirilecek durumlar da çoğaltılmıştır (Blosch, 2012: 36). Çevre etiğinin insan merkezci yapısının tarih içinde öncelikle hayvanları kapsamına alarak genişlediğini bir önceki bölümde incelemiştik. Burada görüldüğü üzere etik fikirlerde yaşanan değişimler aynı dönemlerde hukuki düzlemde de karşılığını bulmaya başlamış; öncelikle hayvanları kapsayan yasal düzenlemeler ve toplumsal hareketler gelişmeye başlamıştır.

19. yüzyılda İngiltere'de yaşanan bu öncü değişimlerin diğer ülkelere ve küresel boyuta yayılması ilk olarak Kanada ve ABD üzerinden gerçekleşmiştir. 1867 yılında Kanada federal hükümeti İngiltere'deki birçok yasayı birebir kopyalayarak kendi hukuksal sistemine dâhil etmiştir. Bu yasalardan biri de 1949'da revize edilen Hayvanlara Yönelik Zulmü Önleme Yasası'dır. Yasa dâhil edilirken yalnızca ufak bir değişiklik yaparak hayvan istismarına yönelik verilecek bazı cezalar hafifletilmiştir (Blosch, 2012: 36-37). 1866 yılında ise Kuzey Amerika'nın ilk hayvanları koruma örgütü olarak anılan "The American Society for the Prevention of Cruelty to Animals (Amerikan Hayvanlara Yönelik Zulmü Önlemek Topluluğu)", Henry Bergh tarafından İngiltere'deki öncülerinin ışığında ABD'nin New York şehrinde kurulmuştur ve günümüzde hala faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu örgütün misyonuna göre hayvanların hakları mutlaka yasal bir düzlemde koruma altına alınmalıdır (ASPCA-<https://www.aspc.org/about-us>). 1864 yılında, ABD'deki Kaliforniya Eyaletinin yönetimi tarafından ekonomik faaliyetler sonucu zarar görmüş iki bölge olan Yosemite Vadisi ve Mariposa Dev Sekoya Ormanı, "Ulusal Rezerv" olarak tanımlanmış ve bu

bölgelerde gerçekleşen ekonomik faaliyetler durdurulmuştur. Vadi ve orman 1890 yılında ise milli park olarak kabul edilmiştir (Kurdoğlu, 2007: 62). Bir diğer önemli gelişme olarak 1872 yılında ABD'de dünyanın ilk milli parkı kurulmuş ve Yellowstone Milli Parkı adını almıştır. Buradaki temel fikir ve amaç bölgenin ekosisteminin insan eli değmeden olduğu gibi muhafaza edilmesidir (Hughes, 2009: 169). ABD, doğanın (kısmi) bütünsellik çerçevesinde korunması konusunda ilk ciddi adımları atan devlet olarak kabul edilmektedir. ABD hükümetinin çeşitli bölgelerin kendine özgülükleri korumadaki amacının buraları gelecek kuşakların kullanımı için güvence altına almak olduğu bilinmektedir (Kurdoğlu, 2007: 62). İnsan müdahalesinin doğaya zarar verdiğine yönelik düşünceler geliştikçe dünyanın çeşitli bölgelerinde buna benzer birçok koruma alanı oluşturulmaya başlanmış ve milli parklar giderek çoğalmıştır. Örneğin 19. yüzyıl devam ederken çevre etiği konusunda yaşanan değişimlerin etkisi Avustralya ve Yeni Zelanda'ya da sirayet etmiş, Avustralya'da 1879 yılında Royal Milli Parkı, Yeni Zelanda'da ise 1887 yılında Tongariro Milli Parkı, Meksika'da ise 1898 yılında El Chico Milli Parkı isimli ilk milli parklar oluşturmuştur (Babuş ve Yücel, 2005: 157).

Dünyanın ilk hayvanlar üzerinde bilimsel deney karşıtı örgütü olan "National Anti-Vivisection Society (Ulusal Hayvan Deneyleri Karşıtı Topluluk)" 1875 yılında Frances Power Cobbe tarafından Britanya'da kurulmuştur. Cobbe aynı zamanda 1898 yılında "The British Union for the Abolition of Vivisection (Hayvanlar Üzerinde Deneylerin Sonlandırılması İçin Britanya Birliđi)" adlı örgütün de kurucuları arasındadır (Atalić, 2012: 409-410). Bu iki örgüt de günümüzde hala faal durumda bulunmaktadır. National Anti-Vivisection Society'nin yoğun lobi faaliyetleri neticesinde Britanya'da 1876 tarihinde, 1849 yılında revize edilen Hayvan Hakları Yasası yeniden ele alınıp daha kapsamlı hale getirilmiş ve dünyanın hayvan deneylerini düzenleme altına alan ilk yasası oluşturulmuştur (NAVS Web Sitesi - About Us Sekmesi). Yine Britanya'da 1876 yılında, "British River Pollution Control Act (Britanya Nehir Kirliliđi Kontrol Yasası)" yürürlüğe girmiş ve kanalizasyon sularının akarsulara boşaltılması yasadışı hale getirilmiştir.

Doğanın hayvanlar harici varlıklarının da korunması girişimlerinin 19. yüzyıl içinde başlayıp 20. yüzyıl içinde gelişmesinde doğa ve ormancılık bilimlerinin gelişmesinin önemli payı olduğu düşünülmektedir. Örneğin 1829 yılında Almanya’da Drachenfels Ormanı’nın, 1838 yılında günümüzde Çek Cumhuriyetine bağlı Bohemia bölgesindeki Kubany Ormanı'nın, 1855 yılında ise Kanada’nın Alberta bölgesindeki Banff ormanlık bölgesinin koruma altına alındığı bilinmektedir. Bu koruma girişimlerinin sebebi olarak ormanlarda gerçekleşen tahribin bilimsel yönden ortaya konması gösterilmektedir (Kurdoğlu, 2007: 62). Bilimsel gelişmelerin ve bulguların çevre etiği üzerindeki dönüştürücü etkisi bir önceki bölümde incelenmişti. Çevreye yönelik bakış açıları değişim gösterdikçe, bilimsel bulgular genel inanış ve varsayımları yanlışladıkça ve elbette insan etkinlikleri sonucu çevrenin aldığı tahribat giderek arttıkça ilerleyen yıllarda birbiri ardına çevresel koruma yasalarının, uluslararası antlaşmaların, örgütlerin ve politikaların oluşmaya başladığı görülmektedir.

3.2.3. 20. Yüzyıldaki Yasal Düzenlemeler

Çevreyi bir bütün olarak koruma düşüncelerinin, uğraşların ve hukuksal girişimlerin daha çok 20. yüzyılın ürünü olduğu kabul edilmektedir. Yalnızca hayvanların koruma altına alınmasından öte ekosistemlerin bütün olarak korunması gerektiği fikirleri bu yıllarda benimsenmeye başlanmıştır. Ancak yine de bir bölgenin barındırdığı peyzaj güzelliğinin, florası ve faunasının, halkın (ve gelecek nesillerin) yararlanması amacıyla koruma altına alınması düşüncesinin Hollanda’da doğduğu, 1576 yılında Orange Prensi ve Lahey Valisi’nin, Lahey Ormanı’nın doğal yapısı değiştirilmeden korunması konusunda anlaşmaya vardıkları bilinmektedir (Yücel ve Babuş, 2005: 6).

1900’lü yıllar ile birlikte dünyada su, toprak ve hava kirliliğine yönelik devletlere arası ya da ulusal bazda bir takım yasal düzenlemelere gidilmiştir. Buna bir

örnek olarak 11 Ocak 1909 yılı tarihli Birleşik Krallık ve ABD arasında imzalanan ve Kanada ile ABD sınırı arasında kalan suları konu edinen "Boundary Waters Treaty (Sınır Suları Antlaşması)" gösterilebilir. Bu antlaşma içinde yer alan 4. maddeye göre "*Su, her iki tarafta da sağlığın ya da mülkün zarar görmesi için kirletilmemelidir.*" Bu antlaşma iki devlet arasında yapılan bir antlaşmada kirliliğin konu edinilmesinin en erken örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Weiss, 2011: 2). Bir diğer örnek olan Amerikan Kongresi ve Britanya Hükümeti arasında imzalanan anlaşma gereği 1918 yılında "Migratory Bird Treaty Act (Göçer Kuşlar Antlaşması Yasası)" yürürlüğe girmiştir. Buna göre ABD ve Kanada arasında göç yolları ve konaklama bölgeleri bulunan kuşlar için gerekli koruma ve uluslararası sorumluluğun altı çizilmiştir (Weiss, 2011: 3). 1918 yılında aynı zamanda, ABD'nin Kaliforniya eyaletinde bugün hala faaliyetlerini sürdürmekte olan "Save The Redwoods League (Sekoya Ağaçlarını Koruma Birliği)" adlı sivil toplum kuruluşu faaliyete geçmiştir. Temel amacı 1700'li yıllardan itibaren Avrupalıların yerleşmeye başladığı Kaliforniya ve civar bölgelerde insan etkinliği sonucu zarar gören ormanlık bölgelerden geriye kalan alanların muhafaza edilmesi olan birlik Yalnızca Kaliforniya'daki sekoya ağaçlarının %60'ından fazlasının korunması ve sekoya parklarının oluşturulması konularında büyük başarılar elde etmiştir (Save The Redwoods League Web Sitesi). Daha önceleri amacı açıkça belirtilmemiş olan Milli Park olgusu 1916 yılına gelindiğinde ABD Meclisince deklare edilmiştir. Buna göre amaç milli park belirlenen bölgelerdeki doğal ve tarihi yapıyı, estetik manzarayı, vahşi yaşamı, korumak; şimdiki neslin ve gelecek nesillerin bu doğal güzelliklerden faydalanabilmelerine imkan tanımaktır (Hughes, 2009: 168).

20. yüzyıl başları Avrupa'daki ilk milli parkların da birbiri ardına gözükmeye başladığı yıllardır. ABD'den 37 yıl sonra 1909 yılında İsveç'te 9 bölge milli park olarak belirlenmiştir. 1914 yılında ise Batı Raetian Alpları'nda İsviçre'nin ilk Avrupa'nın ikinci milli parkı ilan edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar 11 tanesi Avrupa kıtasında olmak üzere, dünya genelinde yaklaşık 40 milli parkın çeşitli ülkelerde ilan edildiği bilinmektedir. Milli Park sayıları 1945'e kadar Avrupa'da 31'e, Dünya

genelinde ise 300'e kadar ulaşmıştır⁹. Gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle Asya kıtasında milli parklar 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ilan edilmeye başlanmıştır (Kurdoğlu, 2007: 63). ABD'de benimsenen milli park anlayışı doğal yaşam bölgelerindeki ekosistem dengesinin korunmasının yanında insanların bu bölgelerden çeşitli şekillerde yararlanmaya devam edebilmesinin sürdürülmesi fikrini içermektedir. Bu noktada bu yasal düzenlemenin, insanların çıkarına yapılan vurgudan ötürü antroposentrik bir çevre etiği çerçevesinde ortaya konulduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Avrupa'daki milli park anlayışının ise insan ve doğa ilişkisini ön plana çıkardığı, bu bölgelerde bilimsel amaçlı araştırmaların yapılmasının yanında, ziyaret edenlerin de doğal dengeye zarar vermeden bu bölgeleri turistik amaçlı kullanmalarına izin verilmesini içerdiği bilinmektedir (Babuş ve Yücel, 2005: 157). Her iki durumda da çevrenin sistemsel beka adına bütünselci bir yaklaşımla korunması fikrinden öte insanı da denklemin içine katan kısmen hafifletilmiş bir antroposentrik çevre etiği barındırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Aynı şekilde bir önceki paragrafta örnek verilen Sınır Suları Antlaşması'nın insan mülkiyeti ve sağlığını korumayı konu edinmesi onun da antroposentrik temelli bir çevre koruma görüşünün içine yerleştirilmesini mümkün kılmaktadır.

1935 yılında ABD'de önceki bölümlerde kendisinden bahsedilmiş olan Aldo Leopold'un kurucu öncüleri arasında yer aldığı "The Wilderness Society (Vahşi Yaşam Derneği)" faaliyete geçmiştir. Bu derneğin amacı doğal alanları, vahşi tabiatı ve kamu arazilerini korumaktır. Dernek halen faaldir ve federal vahşi doğa bölgelerinin tanınması konularında önemli çalışmalarda bulunmuştur. Aynı zamanda eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları da yürütmektedir. Derneğin internet sitesinde belirtilene göre kurulduğu günden bugüne elliye yakın eyalette 110 milyon hektarın üzerinde alanın korunmasında etkili olmuştur. Amerika'daki neredeyse tüm büyük federal vahşi alan kazanımlarında bu derneğin katkısı olduğu bilinmektedir (The Wilderness Society Web Sitesi). Derneğin çalışmaları ve kamuoyu oluşturması sayesinde "The Wilderness Act (Vahşi Alanlar Yasası)" 1964 yılında çıkarılmıştır ve günümüzde hala ABD'deki

⁹ Türkiye'deki ilk Milli Park olan Yozgat Çamlığı ise 5 Şubat 1958 açılmıştır.

en sarsılmaz çevre koruma yasaları arasında yer aldığı iddia edilmektedir. Bu yasayı kaleme alanlardan birinin The Wilderness Society'den Howard Zahniser olduğu bilinmektedir. Bu yasa sayesinde Ulusal Vahşi Alan Koruma Sistemi (National Wilderness Preservation System) devreye girmiş ve yukarıda belirtilen kazanımlar elde edilebilmiştir. Bu sisteme göre federal hükümet tarafından belirlenen bazı yerler "vahşi bölgeler (wilderness areas)" olarak ilan edilmiş; bu yerlerde yollar ve yapılar inşa etmek, odunculuk ve madencilik faaliyetlerinde bulunmak, motorlu taşıt kullanmak, avlanmak gibi doğal sisteme müdahale içeren eylemler yasaklanmıştır (Gonzalez, 2009: 31). Bunun haricinde The Wilderness Society, 1968'da çıkartılan nehir korumayla ilgili yasa, 1976'da çıkartılan ormanlık arazilerin yönetimi ile ilgili yasa, 1994 yılında çıkarılan Kaliforniya'daki doğal çöl alanlarını korumayla ilgili yasa gibi birçok çevre koruma kanununun oluşumunda etkili olmuştur. Ancak tüm bu yasalarda çevre korumanın temel amacı çoğunlukla gelecek nesiller olarak belirtilmektedir. Örneğin 1968 yılındaki nehir koruma yasasında bu amaç açıkça belirtilmektedir (Wild & Scenic Rivers Act, 1968: 1). Bu noktada Aldo Leopold'dun Toprak Etiği fikirlerinin bu yasalar ve projelerin oluşturulmasında etkili olduğu iddia edilebilir ve oluşturulan bu yasal çerçevenin terk edilmeye başlanan antroposentrik çevre etiği düşünceleri neticesinde gerçek anlamda çevre korumacı bir niyet barındırdığı düşünülebilir. Ancak George Gonzalez makalesinde buna karşıt bir fikir belirtmekte ve 1964 tarihli Vahşi Alanlar Yasası'nın ortaya çıkışını ekonomik elit teorisi çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır. Bu görüşe göre politika üzerinde oldukça etkili ekonomik olarak güçlü elit bir topluluk bulunmaktadır ve kamusal yasalar bu elit grubun çıkarları doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Hem Sekoya Ağaçlarını Koruma Birliği hem de Vahşi Yaşam Derneği'nin ABD'nin ekonomik olarak en güçlü ailelerinden birine mensup Laurence Rockefeller ile çok yakın ilişkide olduğunu iddia etmektedir. Hatta bu ismin 1964 tarihli yasanın çıkması için yoğun lobi faaliyetleri yapmış olduğunu da belirtmekte ve ekonomik olarak böylesine güçlü bir ismin bu konudaki niyetlerini sorgulamaktadır. Gonzalez, Aldo Leopold'un kurucusu olduğu derneğin ve etkinlikleri sonucu çıkarılan yasaların, onun ekolojik odaklı görüşlerinden ve biyolojik çeşitliliğin korunması fikirlerinden uzaklaşmış olduğunu savunmaktadır. Ona göre bu yasa ve

koruma sistemi iddia edildiği gibi gerçek anlamda bir koruma sağlayamamıştır. Gonzalez makalesinde verdiği örneklerle savlarını desteklemektedir (Gonzalez, 2009: 50-52).

1933 yılının 21 Nisan'ında, Nazi Almanyası'nda hayvan hakları yasası yürürlüğe girmiştir. Yıllar içinde üstünde değişiklikler uygulanan ve eklemeler yapılan yasa paketi dönemine göre oldukça geniş çerçevede bir hayvan koruma konsepti içermektedir. Bununla birlikte hayvanlar üzerinde yapılan bilimsel deneyler, hayvanların çektiği acıya ve onlara yapılan zulümlere vurgu yapılarak büyük ölçüde yasaklanmıştır. Hasta, yaşlı, yaralı ve acı çekmekte olan hayvanlara yönelik merhamet duyulması gerektiğini belirten hükümler de barındıran yasa besi hayvanlarının koşer ya da helal kesimini yasaklamış, acı çekmeden öldürülmelerini şart kılmıştır. Atlara nallama işlemi yapılırken anestezi verilmesi, kaynar suyun içine atılarak canlı canlı pişirilen yengeç ve istakoz gibi hayvanlar için daha insani tüketme şekillerinin önerilmesi gibi içeriklerin yanında vahşi hayatın korunması bağlamında avcılarının yükümlülüklerini de içeren yasa, bu yükümlülüklerin yalnızca yaban hayvanlarını avlamak değil, onları beslemek ve korumak, daha çeşitli, güçlü ve sağlıklı bir doğal yaşam oluşturmak adına sorumluluk ile hareket etmek olduğunu belirtmektedir. Nesli tükenmekte olan vahşi hayvanlarla ilgili olan bu yasanın günümüzde hala faal olduğu bilinmektedir. Yasanın amacı giriş kısmında "Alman halkının en yüksek ahlaki değerlerinden biri olarak merhameti uyandırmak ve güçlendirmek" olarak belirtilmektedir. Hayvanların insanlarla olan ilişkilerinden ötürü değil kendilerinden olan değerleri nedeniyle korunması yeni bir yasal konsept olarak yasada karşılığını bulmuştur (Arluke ve Sax, 1992: 7-9). Bu bağlamda yasa oluşturulurken arka planda yatan biyosentrik etik açıkça görülebilmektedir. Önceki bölümden işlenen, Alman felsefeci Schweitzer'ın 1915 yılında ortaya attığı Yaşama Saygı Felsefesi'nin etkilerini 1933 tarihli bu hayvan koruma yasasında görmek mümkündür. Ancak bu dönemde Nazi hükümeti tarafından katledilen milyonlarca insan olduğu düşünüldüğünde canlı merkezli bir etik benimsendiğinden ne kadar bahsedilebileceği şüpheli hale gelmektedir.

Gazeteci ve yazar Rachel Louise Carson'ın 1962 yılında yayımlanan kitabı "Silent Spring (Sessiz Bahar)" çevrenin kimyasal maddelerle ve özellikle tarımda kullanılan DDT isimli pestisit yani böcek öldürücü ilaçlar ile nasıl kirletildiğini gözler önüne sermiş ve kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Kitapta vardığını ifade ettiği sonuçlara, yazarın meslektaşlarının dahi sonuçların abartılmış olduğunu düşünerek inanmadıkları belirtilmektedir. Ancak sonrasında güney kutbunda yaşayan penguenlerde dahi pestisitlerin izlerine rastlanınca, penguenlerle bu kimyasalların kullanıldığı tarım alanları arasındaki uzun mesafe de dikkate alınarak, Carson'un haklı olduğu nihayet kabul edilmiştir. Böylece doğada hiçbir maddenin yok olmadığı, başka bir mekan veya zaman içerisinde mutlaka ortaya çıktığı anlaşılmıştır (Turgut, 2006: 21). Kitabın yarattığı etki sonucu ilk olarak kimyasal üretim tesisi temsilcileri, kitabın kamuoyunda yaptığı etkiyi bastırmaya çalışmış, kitabın tüm baskılarını satın alarak ulaşılabilirliğini azaltmaya çalışmışlardır. Tüm çabalara karşın kitabın yarattığı etkinin önüne geçilememiş, Silent Spring en çok satanlar listesine girmiştir. Amerikan kamuoyunun harekete geçmesi ile birlikte DDT ve diğer pestisit kimyasallar yasaklanmış, deterjan gibi temiz maddeleri için biyolojik olarak doğada çözünebilir olma koşulu getirilmiştir (Hughes, 2009: 193-194). Aynı sene daha önceki bölümlerde kendisinden bahsedilmiş olan Murray Bookchin "Our Synthetic Environment (Yapay Çevremiz)" isimli kitabını yayınlamıştır. Bu kitap da tıpkı Silent Spring gibi kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Çevresel kaygılar çerçevesinde oluşmaya başlayan kamuoyu sonucu Beyaz Saray'da ilk Çevre Koruma Konferansı düzenlenmiştir. Bunun yanında 1963 yılında "Clean Air Act (Temiz Hava Yasası)" ve 1972 yılında "Clean Water Act (Temiz Su Yasası)" ile birlikte konuyla ilgili çok sayıda yasa, yönetmelik, tüzük ve mahkeme kararı çıkarılmıştır. 1970 yılında Richard Nixon tarafından ulusal düzeyde en üst resmî çevre örgütü olan "Environmental Protection Agency (EPA) (Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı)" kurulmuştur (Kaplan, 1999: 103). Ancak gerek Temiz Hava Yasası gerek Temiz Sus Yasası incelendiği takdirde temel amacın kamu sağlığı ve refahı olduğu görülmektedir. Temiz Hava Yasası havanın kirletilmesine son vermek ve ekolojik dengeyi korumak değil kirlenmeyi denetlemek ve kontrol altında tutmak üzere tasarlanmıştır (EPA Web Sitesi,

Laws & Regulations). Başka bir deyişle ekonomik faaliyetlerin ve üretimin devamı söz konusudur. Bu noktada bu çevre korumacı yasaların ark planda antroposentrik bir çevre etiği görüşü barındırdığı iddia edilebilir. Çünkü insanların ekonomik faaliyetlerinin devamı ve insan sağlığının korunması yasaların oluşturulmasının temel motivasyonunu teşkil etmektedir.

3.3. Küresel Çevre Koruma Politikaları, Uluslararası Örgütler ve Çevre Sözleşmeleri

20. yüzyıl ile birlikte etik anlayışta yaşanan değişimler aynı zamanda çevre korumayla ilgili boyutların ve çevresel bağlamların genişleyip uluslararasılaşmasını ve küreselleşmesini sağlamıştır. Bu noktada etkili olan çevresel sorunların giderek görünür hale gelmesinin yanında; ekosistemlerin birbiriyle bağlantılı olduğu, doğanın birbirinden farklı ve ayrı parçalardan oluşan bir makine değil aslında bütünsel ve organize bir sistem olduğu gibi ekolojik düşüncelerinin de giderek artmasıdır. Ancak elbette antroposentrik etik anlayış tamamıyla terk edilmiş de değildir. Hatta bu dönemdeki politikaların ve girişimlerin çoğunlukla bu etik anlayışın çevre koruma fikirleri çerçevesinde şekillendiği bir gerçektir.

Küresel bir çevre koruma politikası oluşturma konusundaki ilk girişimin 1910 yılında Avusturya'nın Graz şehrinde düzenlenen Uluslararası Zooloji Kongresi'nde İsviçreli doğa bilimcisi Paul Sarasin tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir (Meyer, 2013: 1). Sarasin bu kongrede bir "Uluslararası Doğa Koruma Komisyonu" kurulması fikrini dile getirmiş ancak komisyon o yıllarda kurulamamıştır. Kasım 1913'te İsviçre'nin Bern şehrinde Paul Sarasin birçok ülkeden bilim insanının katıldığı uluslararası bir grubu, "Uluslararası Doğa Koruma Konferansı" adı altında toplantıyı başaramamıştır (Yücel ve Babuş, 2005: 158). Eğer birinci dünya savaşı patlak verip

önüne geçmese bu komisyonun dünyanın ilk uluslararası çevre kuruluşu olabilecek bir yapılanma dönüşebileceği düşünülmektedir (Meyer, 2013: 1). Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde çevreyle ilgili uluslararası çalışmalarda bir duraksama yaşanmıştır. Savaşın ardından uluslararası seviyedeki ikinci "Uluslararası Doğa Koruma Kongresi" 1923 yılında Paris'te gerçekleşmiştir (Yücel ve Babuş, 2005: 158). "Uluslararası Kuşları Koruma Komitesi" 1922 yılında Londra'da kurulmuştur. 1933 yılında Londra'da "Uluslararası Flora ve Faunanın Korunması Konferansı" düzenlenmiştir. Konferansta; koruma altına alınacak bölgeler için çeşitli kategoriler belirlenmiş ve böylelikle biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik çalışmaların erken örneklerinden biri gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, "milli park, sıkı doğa rezervi, flora ve fauna rezervi, avcılık ve toplama yasağına sahip rezerv" olmak üzere dört adet kategori yaratılmıştır. Konferansta aynı zamanda doğanın korunmasında, estetik değeri ön plana çıkaran, nesli tehlike altında veya nadir bulunan türleri kıta ölçeğinde koruma altına alan ilk sözleşme olan "Afrika'nın Bitki ve Hayvan Varlığının Yerinde Korunması Uluslararası Sözleşmesi" de katılımcı ülkeler tarafından imzalanmıştır (Yeşil, 2016: 869). 1940 yılında Amerika, Arjantin ve Brezilya gibi ülkelerin de içinde bulunduğu 17 ülke tarafından "Batı Yarım Küresinde Tabiatın ve Yabani Hayvanların Korunması" anlaşması imzalanmıştır (Kurdoğlu, 2007: 63).

1960'lı yılların sonlarına doğru özellikle batıda öğrenci ve işçi hareketleri, barış yanlısı gösterileri, nükleer enerji ve silah karşıtı hareketler, feminist hareketler gibi toplumsal hareketler ilk olarak sol yelpazede başlayıp daha sonra toplumsal bütünlüğe yayılım göstermiştir. Gelişmeye başlayan çevreci hareket de bu toplumsal hareketlerin içinde yer almaktadır. Çevreci hareketin doğaya yönelik duyarlılık oluşturma konusundaki katkısı, çevrenin kirletilmesinin durdurulması, daha temiz, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama isteğiyle birleşmiş ve dünya çapında bir ekolojik muhalefet ortaya çıkarmıştır (Görmez, 2015: 71). Bu yıllara kadar uluslararası siyasetin gündemini ekonomi ve askeri güvenlik konuları meşgul ederken, artık çevre sorunları da giderek artan oranda uluslararası düzeyde siyaset konusu olmaya başlamıştır. Özellikle sınır aşan çevre kirlilikleri, küresel iklim değişikliği, ozon tabakasında incilmesi gibi daha önce belirtilmiş olan problemlerle birlikte çevre politikalarının uluslararası sistemdeki yeri

giderek büyümüştür (Kaplan, 1999: 104). Böylece dünya çapında çevre korumaya farklı perspektiflerden yaklaşan kimi zaman çok daha etkin çevre örgütleri, organizasyonlar, uluslararası kurumlar ve politikalar üretilmeye başlanmıştır.

3.3.1. 1948 Uluslararası Doğa Koruma Birliği

1948 yılında, Paris'in Fontainebleau komününde, BM'nin bir organı olan UNESCO¹⁰'nun çabalarıyla milli parkların ve çevre koruma girişimlerinin uluslararası düzeyde tartışılıp ve geliştirilmesi amacıyla "International Union for the Protection of Nature (Uluslararası Doğa Koruma Birliği)" kurulmuştur. Birliğin adı, 1958 yılında Atina'da gerçekleştirilen genel kurul toplantısında "International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği) olarak değiştirilmiştir ve kısaltması IUCN haline gelmiştir (Yeşil, 2016: 869). 1990 yılında ise Birliğin adı yeniden düzenlenerek "The World Conservation Union (Dünya Çevre Koruma Birliği)" haline getirilmiştir ancak IUCN kısaltması aynen bırakılmıştır (Yücel ve Babuş, 2005: 158-159). IUCN'nin komisyonlarında dünyanın çeşitli ülkelerinden konularında uzman kişiler çalışmakta ve bu çerçevede IUCN'nin politikaları oluşturulmaktadır. (Yücel ve Babuş, 2005: 158-159). Organizasyon günümüzde hala faal haldedir ve küresel ölçekte etkili önemli kurumlar arasında yer almaktadır. Ülkelerin milli parklarının ve ulusal rezervlerin koruma kriterlerinin oluşturulmasında dünya çapında referans alınan bir kurumdur.

Dünyanın ilk uluslararası çevre koruma organizasyonu olan IUPN'nin 1948 yılı tarihli kuruluş tüzüğündeki giriş bölümünde "Doğayı Koruma (Protection Of Nature)" terimi açıkça tanımlanmaktadır. Buna göre doğayı koruma terimine karşılık gelen anlam, *"tüm dünyanın biyotik (canlı) topluluğunun ve yenilenebilir kaynakları barındıran ve insan uygarlığının temelini oluşturan insanın doğal çevresinin*

¹⁰ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)

korunması"dır (IUPN, 1948: 16). Burada eylemin ismi olarak "preservation" kelimesi kullanıldığını vurgulamak gerekmektedir. Kelimenin farklı sözlüklerden İngilizce tanımına bakıldığında, ortak olarak "bir şeyi bir kişiye ya da gruba yönelik olarak muhafaza etmek" anlamını karşıladığı görülmektedir. Bu tanımlama Birliğin benimsediği çevre etiği yaklaşımının anlaşılabilmesi bakımından önem taşımaktadır. Doğayı kendi taşıdığı özsel değer nedeniyle korumak fikrine dayalı ekosentrik bir etik anlayıştan çok, antroposentrizmin etkilerinden kurtulamamış neo-antroposentrik bir çevre korumacılık fikrinin benimsendiğini söylemek mümkündür. Çünkü doğanın insan için olan önemine yapılan bir vurgu ile metine giriş yapılmaktadır. Üstelik metin ilerledikçe insan medeniyetinin, doğanın kaynakları sömürmek için daha etkili araçlar bularak mevcut yüksek gelişmişliğine ulaştığını dile getirirken toprakların, suların, ormanlar, vahşi yaşam ve vahşi alanların; ekonomik, sosyal, eğitimsel ve kültürel nedenlerden dolayı insanlar hayati öneme sahip olduğuna vurgu yapılmaktadır. İnsan yaşam standardının sıkıntıya girmeye başladığı çünkü onu sağlayacak doğal kaynakların yetersiz hale geldiğinden söz edilmekte, bu gidişatın eğer insanlar varlık temellerinin tükenebilir doğa kaynaklarına bağlı olduğunu fark eder ve onları korumak, restore etmek için gereken uzman yardımının bilincine varırlarsa geriye döndürülebileceği, ancak bu sayede barış, ilerleme ve refah içeren bir geleceğe kavuşulabileceği belirtilmektedir (IUPN, 1948: 16-17). Bu bağlamda Birliğin oluşturanlarca benimsenen çevre etiği oldukça net şekilde anlaşılabilir haldedir.

Doğal habitat alanlarının temsili örnekleri olan belirlenmiş bölgelerin sıkı bir çeper içerisinde korunulması konsepti yerine, doğayı zapturapt altına almanın mümkün olmadığı, bir alan içine hapsedilerek korunmaya çalışılan doğal sistemlerin, koruyucuları tarafından arzu edilen yönde ilerlemeyip gelişmeye devam ettiğinin fark edilmesiyle doğal hayat yönetim konsepti "wildlife management concept" geliştirilmiştir. Böylece 1956 yılında, IUPN isim değiştirerek IUCN haline gelmiştir (UNESCO, 1993: 8). IUPN'deki "Protection" kelimesinin "Conservation" ile değiştirilmiş olması da kuruluşunun ardından geçen 10 senenin ardından benimsenen çevre etiğinde gerçekleşen bir takım değişimlere işaret ediyor olabilir. Birliğin ilk

adında geçen "protection" kavramı daha çok olduğu haliyle koruma, saklama ve müdahale etmeme gibi bir anlama karşılık gelmektedir, "conservation" kavramı ise korumanın yanında var olan hasarı da tamir etmek, aşırı kullanım ve yıkımı önlemek için doğal kaynağın akıllıca yönetimi anlamlarında kullanılmaktadır. (Schelhas ve Lassoie, 2001: 112). Benzer şekilde yazar Chris Sandbrook'un makalesinde aktardığına göre "conservation" kavramı, doğa ile iyi ilişkiler kurmayı, geliştirmeyi ve sürdürmeyi amaçlayan eylemler anlamına gelmektedir. Bu tanımlamayla "conservation" tipi koruma pasif bir duruşansa aktif bir eylemlilik haline gelmektedir. Sandbrook, bu tarz bir korumanın ekonomik büyüme temelli insan merkezci bir koruma yaklaşımı olduğunun düşünüldüğünü de aktarmaktadır. Bu düşünceye göre koruma doğanın kendi iyiliği için gerçekleşmesi gereken bir eylemken "conservation" tipi koruma hareketi insanlara fayda sağlamaya odaklandığı için gerçek anlamda bir doğa korumacılık olarak tanımlanmaktadır (Sandbrook, 2015: 565). Böylece ilk kuruluşunda ark plandaki antroposentrik etik etkinin daha düşük seviyede olduğu ancak zaman ilerledikçe insanı daha çok merkeze koyan bir çevre korumacılığın Birliğin paradigması haline geldiği iddia edilebilir. 1958 yılında yanında Birliğin adının doğal kaynakları korumayı da içerecek şekilde genişletilmesi ve bunun 1990 yılına değin bu şekilde devam etmesi de önemli bir işarettir.

3.3.2. 1968 UNESCO Biyosferin Akıllıca Kullanımı ve Korunması Yönelik Hükümetlerarası Konferans

1968 yılının Ekim ayında UNESCO'nun ev sahipliğinde, Paris'te biyosfer kaynaklarının akıllıca kullanımı ve korunması üzerine, "The Intergovernmental Conference for Rational Use and Conservation of the Biosphere (Biyosferin Akıllıca Kullanımı ve Korunmasına Yönelik Hükümetlerarası Konferans)" adında hükümetlerarası ve bilimsel temelli bir uzmanlar toplantısı gerçekleşmiştir. Toplantıya BM, Dünya Sağlık Örgütü, Gıda ve Tarım Örgütü, IUCN gibi örgütlerin yanında 60

ülkeden 300'den fazla delege katılmıştır. Konferans, çevre sorunlarının artan önemini ve küreselleşen doğalarını vurgulayarak bir takım çözüm önerileri ve analizler sunan hükümetlerarası seviyede ilk küresel toplantı olarak kabul edilmektedir. Çevre siyaseti ve hareketi açısından önemli kabul edilen bir yönü günümüzde günlük hayatta dahi sıklıkla kullanılan "biyosfer" teriminin uluslararası siyasete girişini sağlamış olmasıdır. Bir diğer önemli kabul edilen tarafı da kara ve su kaynaklarının kullanımı ile korunmasının birbirine aksi yönlerde değil de ele ele gitmesi gerektiğinin vurgulanmasıdır. Bu yönüyle Biyosfer Konferansı günümüzde sürdürülebilir kalkınma olarak bilinen olgunun henüz adı konmamış haliyle tartışıldığı ve önerildiği ilk hükümetlerarası toplantı olma özelliğine sahiptir (UNESCO, 1993: 4). Ancak yalnızca isminden de anlaşılabilceği üzere, konferansın içeriği incelendiği vakit benimsenen antroposentrik çevre etiği kolayca anlaşılabilir. Konferansın teması insan refahının, gelişmenin ve ekonomik etkinliklerin devam edebilmesi için çevrenin korunması gerektiği fikri çerçevesinde şekillenmiştir.

3.3.3. 1971 UNESCO İnsan ve Biyosfer Programı

UNESCO tarafından 1971 yılında "The Man And The Biosphere (İnsan ve Biyosfer)" isimli bir koruma programı başlatılmıştır. Programın amacı doğal ekosistemleri ve biyolojik çeşitliliği korumak, insanların yönetimindeki bu doğal sistemlerin sürdürülebilir kullanımı sağlamak, ekosistemler ve sosyo-ekonomik süreçler arasındaki ilişkileri incelemek olarak belirlenmiştir (Hughes, 2009: 250). Niyet ise, yerel insan ihtiyaçlarının kaynak koruma ile uyumlu şekilde karşılanmasıdır. Böylece yerel halkın, turizm gelirinden ve yaban hayatının hasat edilmesinden yararlanması durumunda, vahşi yaşamı korumaya yönelik programlara daha fazla destek vereceği düşünülmektedir. Bunun için de bir takım rezerv alanlar oluşturulması tasarlanmıştır. Ancak bu rezerv alanlar geleneksel rezervlere göre farklılıklar

içermektedir. Geleneksel koruma alanlarının çizdiği insanı dışarıda doğayı içeride tutan bir tek sınırın aksine MAB rezervlerinde bir çekirdek, bir tampon bölge, bir de geçiş bölgesinden oluşan eşmerkezli halka sistemi geliştirilmiştir. Çekirdek bölge yalnızca doğal hayat için ayrılmıştır ve ekosistem gözlemi gibi bilimsel aktiviteler haricinde insan etkinliği yasaktır. Tampon bölgede ise eğitim, araştırma ve turizm gibi zararsız insan faaliyetlerine, bir takım yerleşkeler kurulmasına ve seçici odunculuk yapılmasına izin verilmektedir. Geçiş bölgesindeyse insan yerleşimine, yerli halkların geleneksel toprak kullanımına, ekosistem manipülasyonlarını içeren deneysel araştırmalara, büyük restorasyon çalışmaları ve turizme izin verilmektedir. MAB rezerv alanları dünyadaki başlıca önemli ekosistemleri temsil eden alanlardan seçilmektedir. Genetik çeşitliliğin korunması amacıyla program çerçevesinde evcil hayvan ve bitkiler ile bilim, teknoloji, tıp ve ilaç endüstrisinde kullanılan, kolayca erişilebilir, genel yayılım göstermiş ve dünya çapında kataloglanmış mikroorganizma ve diğer canlı türleri koruma kapsamının dışında bırakılmıştır. 1983 yılında yine UNESCO çatısı altında gerçekleştirilen birinci Uluslararası Biyosfer Rezerv Konferansı'nda koruma alanları vizyonu açıkça şu şekilde sunulmaktadır; gelişmenin sürdürülebilirliğine destek sağlamak; insan çıkarlarına, yeteneklerine ve bilimsel bilgiye katkıda bulunmak üzere değerli oldukları uluslararası kabul görmüş bölgelerin korunması (Ishwaran ve diğerleri, 2008: 119-122). Biyosfer rezerv sisteminin, Passmore'un kâhyalık düşüncesi çerçevesinde, ekosistemlerin el değmemiş özelliklerinin insan kahyaları tarafından korunması konusunda uluslararası bir kabul olduğu belirtilmektedir (Hughes, 2009: 250). Antroposentrik etik arka planı oldukça belli olan ve kalkınmanın sürdürülebilmesi için uluslararası eğitim laboratuvarları şeklinde hizmet vermesi planlanan biyosfer rezerv programını ekosentrik bakış açısıyla değerlendirecek olursak bütünselliğe çok aykırı bir tutum takınılmış olduğu ortaya konulabilir. Dünya ekosistemi parçalara ayrılarak korunabilecek bir yapı değildir, tüm sistemler birbiriyle bağlantılıdır. Bir yeri koruyup öteki yeri kirlitmeye devam etmek nihayetinde kirliliğin diğer bölgeyi de etkilemesine sebep olacaktır. Korunacak yerlerin insana olan faydasına göre ve insan tarafından seçiliyor olması da ekosentrik yaklaşım tarafından onaylanabilecek bir tutum değildir. İnsan doğanın kâhyası değil, bir parçasıdır ve doğanın değeri insana faydasından değil kendinden

kaynaklanmaktadır. Bu durumda İnsan ve Biyosfer Programı'nın aslında çevreyi merkeze alan bir ekolojik yaklaşımdan öte insan odaklı bir korumacılık olduğu iddia edilebilir.

3.3.4. 1972 Roma Kulübü ve Büyümenin Sınırları Raporu

Bu dönemde bazı önemli belgeler uluslararası ölçekte çevre bilincinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. 1972 yılında Roma Kulübü tarafından yayınlanan "Limits Of Growth (Büyümenin Sınırları)" isimli rapor bunlardan biridir (Babuş ve Yücel, 2005: 161) ve konuyla ilgili tüm alanyazında sıklıkla referans gösterilmektedir. Bağımsız bir grup ekonomist, düşünür, iş adamı ve sanayiciden oluşan Roma Kulübü ilk kez 1968 yılında toplanmıştır. Dünya ekonomisinin mevcut şekliyle yenilenemeyen kaynaklara yönelik kıtlık yaşayacağı iddiasını savunan ve çeşitli bilimsel analizlere dayalı Büyümenin Sınırları adlı rapor, ciddi önlemler alınmazsa 21. yüzyıl içinde aşırı kirlilik ve aşırı nüfus artışı içeren kompleks bir felaket yaşanacağı uyarısında bulunmaktadır. Buna göre insan dünyası sınırlarına ulaşmıştır, mevcut üretim ilişkileri ve yaşam tarzları sürdürülebilir değildir. Geleceğin yaşanabilir olması için yavaşlamaya ihtiyaç vardır. Yoksulluk sınırsız ve belirsiz bir maddi büyüme ile sonlandırılmaz (Hughes, 2009: 229). Aynı dönemde yayınlanan bu ve bunun gibi raporlar kimilerince felâket tellallığı olarak nitelendirilmiştir çünkü dünya çapında oldukça karamsar bir hava yaratılmasına sebep olmuştur. Ancak bunun ötesinde çevre sorunlarının önemine küresel boyutta dikkat çekmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Çevre sorunları ile ekonomi arasındaki ilişkiyi ilk kez ayrıntılı olarak analiz edip gündeme getirerek, günümüzde dünyada trend çevreci yaklaşım kabul edilen "sürdürülebilir kalkınma" kavramının temellerini atmış olduğu düşünülmektedir (Kaplan, 1999: 104-105). Sürdürülebilir Kalkınma ilerleyen kısımlarda ele alınacaktır fakat kurucuları arasında Aurelio Peccei, David Rockefeller gibi kapitalist işadamlarının bulunduğu Roma Kulübü'nün raporlarını oluştururken antroposentrik bir etik yaklaşımla hareket edildiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bunun sebebi ise çevre

problemlerinin ekonomiye ve insan refahına etkisi üzerinden ele alınması, çözümlerin ise bu konulardaki olumsuzları gidermek üzere tasarlanmasıdır.

3.3.5. 1972 Stockholm İnsan Çevresi Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı

1972 yılının 5 Haziranında¹¹, İsveç'in başkenti Stockholm'de "The United Nations Conference on the Human Environment (İnsan Çevresi Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı)" isimli, kimilerince tarihi önem sahip ve bir dönüm noktası olarak kabul edilen; çevresel sorunları belirleyip tanımlamak üzere dünya çapında ülkelerin bir araya geldiği bir buluşma gerçekleşmiştir. Uluslararası çevre hukukunun oluşması bağlamında önemli etkileri bulunan bir konferans olarak nitelendirilmektedir. Weiss'in aktardığına göre gelişmekte olan ülkelerin, çevreyi korumaya yönelik uluslararası çabaların kendi gelişimlerinin pahasına olabileceği kaygısı konferansın öne çıkan özelliklerinden birisidir (Weiss, 2011: 4). Konferans sonunda yayınlanan ve uluslararası çevre hukukunun temel prensiplerini belirlediği düşünülen Stockholm Deklarasyonu BM üye ülkeleri tarafından kabul edilmiştir. Bu deklarasyonun 21. maddesine göre devletlerin kendi çevre politikalarını oluşturma, bunlara göre kendi kaynaklarını kullanma ve yönetme hakkı tanınmış; ancak devletlere kendi yetki alanlarındaki veya kontrolündeki faaliyetlerin diğer devletlerin çevrelerine ve ulusal yargı sınırlarının ötesinde olan alanlara zarar vermesini önlemeyi içeren, Uluslararası Adalet Divanının daha sonra uluslararası hukukun bir parçası olarak kabul ettiği ve ardılı olan tüm çevre anlaşmalarında yer alan temel bir sorumluluk yüklemiştir (Weiss, 2011: 5). Devletlerin çevreye verdikleri zararların maddi karşılıklarını ödemesi ile ilgili hükümlerin de uluslararası hukuka eklenmesi konusunda işbirliği yapılması vurgusu deklarasyonun içeriklerinden biridir (Kaplan, 1999: 111). Ayrıca her insanın sağlıklı bir çevrede yaşama ve çevre korumaya ilişkin kararlara katılma hakkı olduğuna; insanların, insanlık

¹¹ Günümüzde "Dünya Çevre Günü" olarak kutlanmaktadır.

onuruna yaraşır şekilde yaşamalarını sağlamak için mücadele etmek gerektiğine değinilmiştir (Kaplan, 1999: 123).

"Eco-development (Ekolojik kalkınma)" kavramı da ilk kez Stockholm Konferansı'nda ortaya atılmıştır. Ekolojik kalkınma, rasyonel bir evre yönetimini ve ekolojik gerçekleri hesaba katan bir gelişme anlayışı çerçevesinde formüle edilen yeni bir kalkınma modelidir (Kaplan, 1999: 121-122). Eco-development kavramı, ekolojiye uyumlu ya da ekolojik yönden sağlıklı olan bir kalkınma stratejisi olarak tanımlanmaktadır. Yerel, bölgesel ya da küresel kalkınmanın, çevresel koşullarla, doğanın sunduğu potansiyele ve kanunlara uygun olması; doğal kaynakların akıllıca ve planlı şekilde kullanımının benimsenmesi; endüstride, ticarete, teknolojik ve bilimsel buluşların geliştirilmesinde, ekosistemlerin, doğal dengenin ve sosyokültürel yapıların zarar görmeyeceği şekilde organize olunmasını öneren bir yaklaşımdır (Lantitsou, 2017: 1292-1293). Stockholm Konferansı aynı zamanda evre sorunlarının üstesinden gelebilmek için uluslararası işbirliğinin gerekliliğini vurgulayarak, zm için kurumsallığın önemine dikkat çekmiştir. Konferansın ardından tüm dünyada ulusal bazda evre koruma kurumlarının hatta bakanlıkların giderek artan şekilde oluşturulmaya başladığı bilinmektedir. Kurumsallaşmanın öneminin belirtilmesiyle evre konusundaki yasal düzenlemelerde bu dönemin ardından büyük bir artış meydana gelmiştir (Kaplan, 1999: 114). Stockholm Konferansı'nın evre sorunlarına yönelik küresel bilinenmenin ve evre duyarlılığının sembolü sayılmasının yanında, bu konferansta az gelişmiş ülkelerin, büyümenin sınırlandırılması ya da yavaşlatılması gibi görüşlere karşı çıktığı, evre sorunlarının var olmasındaki en büyük sorumlunun gelişmiş ülkeler olduğunu ilan ettiği ve kendilerinin evre sorunlarını önlemek için gerekli kaynak ve teknolojiye sahip olmadıklarını savunduğu da bilinmektedir. Başka bir deyişle bu girişimin gelişmiş ve az gelişmiş ülkeleri evre sorunlarının zm için uzlaştırma konusunda başarılı olmadığı düşünülmektedir (Ertan, 2004: 4).

Stockholm Deklarasyonu'nun giriş kısmında, insanın çevresini gelişen bilim ve teknoloji yardımıyla, sayısız biçimlerde ve tarihte rastlanmamış bir seviyede değiştirme yetisine eriştiği ifade edilmektedir. Ardından çevrenin insanların fiziksel gereksinmelerini karşılayıp; entelektüel, ahlaki, sosyal ve manevi gelişmeleri için olanak

sağladığı, yaşam hakkı başta olmak üzere temel insan haklarından yararlanmak için uygun bir çevrenin gerektiği belirtilmektedir. Çevrenin korunmasının ve geliştirilmesinin insan refahını ve kalkınmasını etkileyen en önemli konu ve tüm insanlar ile tüm hükümetlerin ortak görevi olduğu; insanın çevreyi değiştirme potansiyelinin rasyonel kullanıldığı takdirde insanların yaşam kalitesinin artmasına yardımcı olacağı bildirilmektedir (TBB, 2014: 65). Küresel çevre sorunlarının, hava, su ve topraktaki kirliliklerin, ekolojik dengesizliğin ve yenilemeyen kaynakların azalmasının neticesinde insanların fiziki, ruhsal ve sosyal sağlığına büyük zararlar geldiğinin aktarıldığı metnin 5. maddesinde açıkça dünyanın en değerli varlığının insan olduğu vurgulanmaktadır (TBB, 2014: 66). Giriş kısmının 6. ve 7. maddelerinde temel hedefin şimdiki ve gelecekteki insan nesilleri için çevreyi savunmanın, iyileştirmenin ve dünya genelinde ekonomik kalkınma ve barışın tesisi olduğu, bu hedefe erişmek için bireyler, topluluklar ve kuruluşların sorumluluk alması ve gayret göstermesi gerektiği belirtilmektedir (TBB, 2014: 67). Deklarasyonun ilkelerinin açıklandığı kısımda birinci ilke aynen şu şekilde verilmektedir: "*Özgürlük, eşitlik ve kaliteli bir çevrede onurlu ve yeterli yaşam şartları sağlanmış olarak yaşamak insanların temel bir haklarıdır. İnsan, aynı zamanda, bugünkü ve gelecek kuşaklar için çevreyi koruma ve iyileştirmenin ciddi sorumluluğunu da taşır.*" İkinci ilkede ise, doğanın canlı ve cansız özgün unsurlarının bugünkü ve gelecek nesiller için değerine atıf yapılmaktadır (TBB, 2014: 67). Tüm insanların akıllıca kullanmak koşuluyla dünya kaynaklarından yararlanma hakkı bulunduğu, yaşam kalitesini yükseltmek ve insana yaraşır bir çevre oluşturmak için ekonomik ve sosyal kalkınmanın şart olduğu da benimsenen ilkeler arasında yer almaktadır (TBB, 2014: 68).

Görüldüğü üzere konferansın amacı, sunulan çözüm önerileri ve seslendirilen çekinceler dâhil tüm yaklaşımlar aslında değişen çevresel koşulların insan ve onun ekonomik faaliyetleri üzerinde yaratacağı olumsuz etkilere yönelik kaygıların etrafında şekillenmektedir. Konferans ve sonuç deklarasyonu insanlığın çevreyle olan ilişkilerinin yeniden ele alınması fikrinin küresel çapta yaygınlaşması bakımından önemli bir katkı sağlamış olsa da çözüm olarak bu ilişkilerin insan yararını ve çıkarlarını gözetmeye devam edecek şekilde, radikal olmayan, yumuşak bir çevre korumacılık yaklaşımıyla düzenlenmeye çalışıldığı iddia edilebilir. Böylece Stockholm Konferansı ve

Deklarasyonu önceki bölümde bahsedilen neo-antroposentrik etik yaklaşımların küresel ölçekte eyleme dökülmüş önemli bir örneği sayılabilir. Konferansın bir içeriği olarak ortaya konulan ekolojik gelişme kavramı ise ekosentrik görüşlerin az da olsa etkilerini artırmaya başladıklarının bir işareti olarak kabul edilebilir. Ekolojik gelişme fikrinin etik arka planında doğanın kanunları, sınırlılıkları ve ekosistem dengesine göre tüm insan yaşamının ve düşünce pratiklerinin şekillendirilmesi gayesinin yattığı söylenemez ancak üretim faaliyetleri ve ekonomik ilişkilere ekolojik bilgiler ışığında yön verilmesi gerektiğini önermesi başlangıç seviyesinde bir ekosentrik etiğin izlerini taşımaktadır. Bunun yanında ekoloji kavramını ve bilimini uluslararası düzeyde, tüm dünya ülkelerinin dikkate sunması da konferansın önemli taraflarından biri olarak kabul edilebilir.

3.3.6. 1972 Paris Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi

1972 yılının 17 Ekim - 21 Kasım tarihleri arasında Paris'te düzenlenen UNESCO konferansında "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (Kısaca 'Dünya Mirası Sözleşmesi')" kabul edilmiş ve imzaya açılmıştır. Sözleşmenin oluşmasını sağlayan birbirine bağlı iki unsur olduğu düşünülmektedir. İlki, "insanlığın ortak mirası" kavramının uluslararası kamuoyunda giderek artan ölçülerde kabul görmeye başlamasıdır. Buna göre doğal yollardan ya da insan eliyle oluşmuş bazı ender yapıtlar, toprakları içinde buldukları devlete ait olmanın ötesinde, uluslararası düzeyde, tüm insanlık için bir önem taşımaktadır. Böylece bu mirasların korunmasına yönelik çabalarda herkesin hak ve sorumluluk sahibi olduğu fikri gelişmiştir ve bir Dünya Mirası kavramına ulaşılmıştır. İkinci unsur ise uluslararası kamuoyunun bu tür varlıkların korunması lehinde harekete geçme eğilimi göstermesidir. Örneğin kamuoyunun Mısır'da inşa edilen Aswan Barajı nedeniyle su altında kalma tehlikesinde olan anıtların kurtarılmasına yönelik hassasiyet sergilemesi, UNESCO gibi birçok uluslararası örgütün konuyla ilgili harekete geçmesini sağlamıştır

(Akipek, 2001: 14). Dünya Mirası Sözleşmesi'nin amacı, evrensel değere sahip nadide doğal ve kültürel varlıkların korunmasıdır. Sözleşme kapsamında devletlerin bünyelerinde bulunan dünya miraslarını saptayarak koruma altına almalarını destekleyen "Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Fonu"nu da içeren uluslararası işbirliği ve yardım sistemi kurulmuştur. Sözleşme kapsamında kurulan Dünya Mirası Komitesi, kültürel ve doğal öneme sahip alanlarını seçerek, Dünya Mirası Listesi'ne eklemektedir. Bu alanlar ciddi bir tehdit altında ise Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmektedirler. Belirlenen alanların korunması amacıyla Dünya Mirası Fonu'ndaki birikimleri kullanmaktadır. Ancak Dünya Mirası Sözleşmesi'nin doğal hayatın korunması alanındaki işlevinin sınırlı kaldığı düşünülmektedir. Çünkü kendine özgü ve ender hayvanlar ile bitkileri içermeyen doğal ortamlar sözleşmenin sağladığı korumadan doğrudan faydalanamamaktadır (Akipek, 2001: 15).

Bu çerçevede sözleşme metnini incelemek, çevre etiğini değerlendirmek açısından faydalı olacaktır. Sözleşmenin hemen giriş kısmında "*kültürel ve doğal mirasın herhangi bir parçasının bozulmasının veya yok olmasının, bütün dünya milletlerinin mirası için zararlı bir yoksullaşma teşkil ettiği*" vurgulanmaktadır. Ayrıca belirlenen kültürel ve doğal miras parçalarının istisnâ bir öneme sahip olması nedeniyle tüm insanlığa ait dünya mirasları olarak korunmasının gerektiği belirtilmektedir (TBB, 2014: 47). Doğal mirasın göreceği zararı insanın bir kaybı olarak nitelendiren ve doğanın bütünsel yapısının aksine insan tarafından belirlenmiş "istisnai" bölgelerin korunması gerektiği yönünde ifadelerin antroposentrik yaklaşım içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sözleşmenin ikinci maddesinde "doğal miras" sınıflandırmasına girecek bölgelerin özellikleri verilmektedir. Buna göre bilimsel açıdan istisnâ evrensel değeri olan, fiziksel, biyolojik, jeolojik, fizyografik oluşumlar veya bu tür oluşum topluluklarından müteşekkil doğal anıtlar; nesli tükenme tehdidi altındaki hayvan ve bitki türlerinin yetiştiği belirlenmiş alanlar; estetik doğal güzellik açısından istisnâ evrensel değeri olan sit alanları doğal miraslar olarak nitelendirilmektedir (TBB, 2014: 49). Görüldüğü üzere sözleşme metninde doğal varlıklar kendilerinden gelen değere göre değil insana, bilime katkılarına ve estetik güzelliklerine göre değerlendirilmekte ve

korumaya değer olup olmadıkları bu bağlamda belirlenmektedir. Ekosentrik çevre etiği yaklaşımı açısından böylesi bir korumanın gerçek anlamda bir çevre koruması yaratmayacağı iddia edilebilir. Çünkü ekosistemin her parçası, doğanın her varlığı eşit değerde ve birbirine bağlıdır. Korumanın sağlanabilmesi için kapsamın her yeri ve her şeyi kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

3.3.7. 1972 Birleşmiş Milletler Çevre Programı

Stockholm Konferansı'nda herhangi bir anlaşma yasası üretilmemesine karşın "The United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)" onun ışığında ve hemen peşi sıra Kenya'nın Nairobi şehrinde kurulmuştur. BM'nin tüm diğer ajansları gelişmiş ülkelerde konumlandırılmışken UNEP için Kenya'nın seçilmesinin özel bir önemi olduğu düşünülmektedir. Buna göre UNEP'in yeri, çevre sorunlarının tüm ülkeler için endemik olduğuna dair bir işaret niteliği taşımaktadır (Weiss, 2011: 5). Aynı zamanda UNEP'in asıl amacının gelişmekte olan ülkelerin çevre konusundaki gereksinimlerini karşılamak olduğu ve kurumun merkezinin gelişmekte olan bir ülkede konumlandırılmasının da bu amaca yönelik belirlendiği belirtilmektedir (Kayhan, 2013: 65). UNEP, uluslararası çevre örgütleri ile devletlerin ulusal çevre politikaları arasında eşgüdüm oluşturma ve çevre konusunda uluslararası işbirliğini gerçekleştirme amacı güden bir yapılanmadır (Kaplan, 1999: 116). UNEP, çevrenin koruma konusunda küresel işbirliği sağlamak üzere BM'ye bağlı bir program olarak geliştirilmiş, klasik bir uluslararası örgüt olarak tasarlanmamıştır. Dolayısıyla uluslararası hukuk kişiliğine sahip değildir. Başka bir ifadeyle UNEP, çevre konusunda belirlenen amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesinde yalnızca katalizör işlevi görecek bir yapılanma olarak biçimlendirilmiştir (Kayhan, 2013: 64). Yine de kuruluşundan itibaren UNEP, uluslararası çevre politikalarının gelişiminde önemli rol oynamıştır. 1990'lı yılların sonunda kadar otuza yakın sayıda çok taraflı ve bağlayıcı uluslararası enstrümanın müzakere edilip onaylanmasını sağlamıştır. UNEP, bir dizi çevre

kongresine sekreteryaya olarak hizmet vermekte, çevre mevzuatlarının oluşturulması sırasında gelişmekte olan ülkelere teknik destek sağlamakta ve uluslararası çevre hukuku uzmanları ve uygulayıcıları için referans metinleri yayınlamaktadır (Petsonk, 1990: 353). Aynı zamanda küresel, bölgesel, ulusal bağlamlarda çevresel durumları analiz etmektedir ve küresel çapta doğal kaynakların sürdürülebilir ve rasyonel kullanımı için destekleyici bir rol üstlenmektedir (Kurdoğlu, 2007: 69).

Günümüzde UNEP genellikle gelişmekte olan ülkeler için kalkınma ile çevre arasında bir denge kurmaya çalışmakta ve sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde ülkelere alternatif kalkınma modelleri sunmaktadır (Kayhan, 2013: 71). UNEP'in programları genel olarak doğal kaynak veritabanlarının oluşturulması, tropik orman örtüsündeki değişikliklerin ve küresel alanda çölleşmenin izlenmesi, toprak erozyonu ve göl çökeliminin değerlendirilmesi, havzaların analizinin yapılması ve yüksek çözünürlüklü uydu verilerinin kentsel yönetim ve planlamaya uygulanabilirliğinin test edilmesi ile ilgilidir (Hughes, 2009: 226). UNEP'in resmi misyonu ise "insanların yaşam kalitesini iyileştirmek için, gelecek nesillerin haklarından ödün vermeksizin, çevrenin korunmasında uluslar arasında işbirliğini teşvik etmek ve liderlik sağlamak" olarak belirlenmiştir (Hughes, 2009: 247). Ancak UNEP çoğunlukla çevre alanında en yetkili otorite olarak görülmekle birlikte, çevre konusunda özellikle yerel faaliyetler Dünya Bankası ve BM Kalkınma Programı gibi çevreye ilişkin yapılar tarafından değil ekonomi odaklı kurumlar tarafından gerçekleştirilmektedir (Kayhan, 2013: 79-80). Üstelik UNEP bir uluslararası örgüt olmadığı için yetki alanı ve gücü kısıtlı kalmaktadır. Uluslararası örgütler kendi içlerinde idari-hiyerarşik yapıya ve kendi kaynaklarına ve bu kaynakları yönetme hakkına sahip oluşumlardır. UNEP gibi BM Programları ise düşük oranda bağımsızlığa ve otorite gücüne sahip, BM Genel Kurulu altında işleyen yardımcı organlar olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla UNEP, güçlü bir kurum olacak şekilde tasarlanmamıştır. UNEP'in bu yapısının geçmişte yeterli görülse de çevre konusunun hem sorunlar hem çözümler hem de aktörler bağlamında dallanıp budaklanması nedeniyle günümüzde etkili olmasına engel teşkil ettiği düşünülmektedir (Kayhan, 2013: 77 - 78). Bu bilgiler ışığında UNEP'in geçmişten günümüze antroposentrik bir etiğin etkisi altında oluşturulup şekillendiği iddia edilebilir. Temel amaç dünya

ekonomik sisteminin işlerliğinin korunmasına, insan refahının ve ülke kalkınmalarının tahsis edilmesine yardımcı olmak üzere çevre sorunlarına çözüm stratejileri geliştirmektedir. Programın amacını, vizyonunu, uluslararası çevre hukukunun gelişimindeki katkılarını ve benimsediği çevre etiği yaklaşımlarını ayrıntılı olarak inceleyebilmek için UNEP'in çatısı altında gerçekleşen küresel kongreleri ve imzalanan uluslararası sözleşmeleri sırayla incelemek gerekmektedir.

3.3.7.1. 1973 - Nesli Tehlikede Olan Yabani Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme

1973 yılında ABD'nin Washington kentinde UNEP'in ilk önemli icraatlarından olan "The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (Nesli Tehlikede Olan Yabani Bitki Ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme)" imzalanmıştır. Amacı, vahşi hayvan ve bitki türlerinin uluslararası ticaretinin varlıklarını tehdit etmemesini sağlamak ve nesillerinin tükenmesini önlemektir. Bu sözleşmenin 35.000'den fazla türü koruduğu bilinmektedir. CITES'in en büyük başarıları arasında Afrika fil popülasyonunun kaçak avlanma nedeniyle yok olma tehlikesiyle mücadele etmek için fildişi ticaretini kısıtlamak gösterilmektedir (Hughes, 2009: 249). Görüldüğü üzere CITES bir çevre programı olarak geçiyor olsa da çevre varlıklarını koruduğundan bahsetmek mümkün değildir, daha çok bir ekonomi ve ticaret düzenlemesidir. Çünkü en büyük başarılarından biri olarak gösterilen fildişi ticaretine yönelik yaptırım bu ticareti tamamen ortadan kaldırmamakta yalnızca kısıtlamaktadır ve filler bir meta olarak görülmeye devam etmektedir. Sözleşme metni incelendiği takdirde arka planda yer alan çevre etiği görüşü daha net anlaşılabilir. Metnin giriş kısmında yabani fauna ve floranın yeryüzünün doğal sistemleri içinde yeri doldurulamaz ve gelecek nesiller için korunması gereken çeşitli güzellikte parçalarının olduğunu belirtilmekte ve sahip oldukları estetik, bilimsel, kültürel, eğlencesel ve ekonomik değerler vurgulanmaktadır (TBB, 2014: 73). Burada ekosistemin bütününe değil belirli

parçalarının "yeri doldurulamaz" olduğunu, bu parçaların da varlıklarını gelecek nesiller için devam ettirmeleri gerektiğini savunan ve insana faydalı olan yönlerine dair değer biçen bir antroposentrik anlayış gözlemlenebilmektedir. Sözleşmenin maddeleri incelendiğinde ise birçok canlı türünün ticaretine türlerinin devamlılığına zarar gelmeyecek ölçüde izin verildiği, nesli tükenmekte olan canlıların ticaretinin bir takım kurallara bağlandığı ancak yasaklanmadığı görülmektedir. Özetle bir çevre koruma sözleşmesi olarak kabul edilen CITES antroposentrik çevre etiğinin küresel politikaya sirayet etmiş bir örneğini teşkil etmektedir.

3.3.7.2. 1976 Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması İçin Barcelona Sözleşmesi

UNEP'in bir başka başarısı olarak bölgesel denizlere kıyıları olan ülkeleri kirliliği durdurmak ve deniz yaşamını korumak için önlemler alması konusunda bir araya getirmesi gösterilmektedir. UNEP'in çabaların sonucu olarak "Barcelona Convention for the Protection of the Mediterranean Sea (Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması için Barcelona Sözleşmesi)" 1976 yılında oluşturulmuştur. Bu sözleşmenin iç denizler etrafındaki ulusların birbirlerine karşı çoğunlukla düşmanca olan eğilimlerini göz önünde bulundurulduğunda büyük bir başarı olduğu düşünülmektedir (Hughes, 2009: 249). UNEP, 1975 yılında Akdeniz'e kıyıdaş devletlerin hükümet temsilcilerini, kendi oluşturduğu Akdeniz Eylem Planı'nı müzakere etmek ve onaylamak üzere Barcelona'ya davet etmiştir. Bu eylem planı, bir sonraki yıl Barcelona Sözleşmesinin kabul edilmesine yol açan müzakerelerin bilimsel ve politik temelini sağlamıştır. Sözleşmenin amacı "*Akdeniz bölgesinin kirliliğini önlemek ve azaltmak; bununla mücadele etmek, deniz çevresini korumak ve geliştirmek için gerekli tüm tedbirleri almak olarak*" belirlenmiştir. Bu çerçevede kirlilik kaynakları sıralanmış ve kontrol ölçütlerinin belirlenmesini taraflar arasındaki ek protokollere bağlanmıştır. Bugüne kadar taraflar arasında çöpler, petrol sızıntıları, kara kaynaklı kirlilik ve özel olarak korunan alanlara ilişkin çeşitli protokoller kabul edilmiştir. Devletlerin belirli çevresel koruma yükümlülüklerini yerine

getirmelerini gerektiren bir çerçeve oluşturulmuş, ancak üstlenilecek yükümlülükleri seçmede esneklik sağlanmıştır (Petsonk, 1990: 363). Başka bir deyişle devletlere, çıkarlarının ve ekonomilerinin zarar görmeyeceği ya da en az zarar göreceği şekilde eylem sergilemeleri hakkı tanınmıştır. Bu durum, sözleşme ve ek protokollerdeki hiçbir hususun devletlerin, deniz ticaretinin kurallarını belirleyen 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne ilişkin haklarına ve pozisyonlarına zarar getirmeyeceğini belirten maddeden de açıkça anlaşılabilir (TBB, 2014: 101). Akdeniz çevresini korurken asıl önceliğin ekonomi ve çıkarlar olduğu, sözleşmenin ark planında antroposentrik bir çevre etiği yaklaşımının yattığı iddia edilebilir. Bunun haricinde antroposentrizmin analiz edilebilmesini sağlayan başka örnekler de bulunmaktadır. Örneğin, sözleşme metninin girişinde Akdeniz'in iktisadi, sosyal, sıhhi ve kültürel değerlerine, bugünkü ve gelecek kuşakların menfaati için bu ortak mirası koruma ve sürdürülebilir şekilde geliştirme sorumluluğuna, kirliliğin denizin kaynaklarına ve meşru kullanımına yönelttiği tehdide yapılan vurgu göze çarpmaktadır (TBB, 2014: 99). Aynı zamanda sözleşme maddelerinde denizi kirletmek; "*dolaylı veya dolaysız olarak, insan eliyle canlı kaynaklara ve deniz yaşamına zarar vermek, insan sağlığına zarar vermek, balıkçılık ve denizin diğer meşru kullanımları gibi deniz etkinliklerine engel olmak, deniz suyunun kullanım kalitesini bozmak ve kullanım imkânlarını azaltmak olarak tanımlanmıştır*" (TBB, 2014: 101). Kirlilik için sayılan bu beş boyutun dört tanesinin insan ile ilgili olduğu yalnızca birinin insan dışındaki doğaya atıf yaptığı görülebilmektedir.

3.3.7.3. 1985 Ozon Tabakasının Korunması İçin Viyana Sözleşmesi ve 1987 Montreal Protokolü

Ozon tabakasındaki incelme mevzusu UNEP tarafından ilk kez 1976 yılında gerçekleşen Yönetim Konseyi Toplantısı'nda tartışılmıştır. UNEP tarafından oluşturulan Ozon Tabakası Koordinasyon Komitesi (CCOL) sonrası, ozon tabakası konusunda

çalışan uzmanlar 1977 yılında bir toplantıda bir araya gelmiş, bu konudaki ilk hükümetler arası temaslar ise 1981 yılında başlamıştır. 1985 yılının Mart ayında ise "Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer (Ozon Tabakasının Korunması için Viyana Sözleşmesi) kabulü edilmiştir. Viyana Sözleşmesi ozon tabakasının sistematik gözlenmesi, tabakaya zarar veren gazların araştırılması ve üretimlerinin izlenmesi ve bilgi paylaşımı konularında hükümetler arası işbirliğinin sağlanmasını amaç edinmektedir. Sözleşmeyi imzalayan taraflar, ozon tabakasının yapısını bozan faaliyetlere karşı, çevre ve insan sağlığını korumaya yönelik olarak bir takım önlemler almakla görevlendirmektedir (TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Web Sitesi - Montreal Protokolü). Viyana Sözleşmesi, UNEP'in diğer alanlardaki müteakip müzakereleri için bir model haline gelmiştir. Viyana sürecinin, UNEP'in faaliyetleri için siyasi, bilimsel ve hukuki destek oluşturma becerisine katkıda bulunduğu düşünülmektedir (Petsonk, 1990, 365). Sözleşmenin ardından, Eylül 1987'de zararlı radyasyon ışınımını engelleyen ozon tabakasını incelten kloroflorokarbon gazı gibi kimyasal maddelerin kullanımını ve üretimini kontrol altına alıp azaltmayı hedefleyen Montreal Protokolü oluşturulmuştur. Bu protokolün dünya çapında bir uyumluluk içeren en başarılı uluslararası çevre antlaşmaları arasında yer aldığı düşünülmektedir (Hughes, 2009: 249). Montreal Protokolü'nün uygulanması için 1990 yılında Londra'da Çok Taraflı Fon (MLF) oluşturulmuştur. Ayrıca Montreal Protokolü'nün, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (UNFCCC) oluşturulmasında da önemli katkıları olduğu belirtilmektedir (TC Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi - Viyana Sözleşmesi ve Montreal Protokolü)

Viyana Sözleşmesi ve Montreal Protokolünün ozon tabakasının geri kazanımında bir takım başarılarla imza attığı düşünülse de iki hukuki metin de ayrıntılı olarak incelendiği vakit temel kaygının çevresel olmasının yanında büyük oranda ekonomik olduğu göze çarpmaktadır. Viyana Sözleşmesi'nin birinci maddesinde ozon tabakasındaki değişikliğin yarattığı "olumsuz etkiler"den ne anlaşıldığı açıklanmaktadır. Buna göre iklim değişiklikleri de dâhil olmak üzere, insan sağlığına; doğal ya da kontrollü ekosistemlere ve insana yararlı maddeler ile kaynaklara zarar gelmesi ozon tabakasının tahribatının olumsuz etkileri olarak belirtilmektedir (Viyana Sözleşmesi,

1985). Metinde insan sağlığı hep öncelikli olarak vurgulanmaktadır. Ekosistem dengesi ve çevrenin diğer parçalarının aldığı zararlar her zaman insana dayalı nedenlerin ardından belirtilmektedir. Montreal Protokolü'nde de durum farklı değildir. Protokolün giriş kısmında ozon tabakasını tükenmeye karşı korumak için alınacak önlemlerin, ekonomik ve teknik imkânlarla bağlı ilerleyeceği ve zararlı maddelerin gelişme yolundaki ülkelerin gelişmeye olan ihtiyaçlarını akılda tutarak ortadan kaldırılmasının nihai hedef olarak benimsediği yazmaktadır. Bu maddelerin dolaşımının azaltılmasına yönelik teknolojilerin araştırılması ve geliştirilmesinde gelişme yolundaki ülkelerin ihtiyaçlarını göz önünde bulunduracak şekilde uluslararası işbirliğini artırmanın önemine vurgu yapılmaktadır. Görüldüğü üzere temel kaygı ekonomik gelişme ve çıkarların zarar görmemesidir. Metin bir çevre koruma antlaşmasından öte bir ticaret antlaşması özelliği göstermektedir. Taraf olan ülkelerin ticaret ve üretimlerine zarar gelmeyecek şekilde antlaşmanın maddeleri düzenlenmiştir. Bu noktada gelişmekte olan ülkelerin baskıları sonucu metnin onların çıkarlarını da gözetecek şekilde düzenlendiği anlaşılabilir. Örneğin 2. maddede tarafların zararların maddelerin üretimi ve tüketimini belli bir süre içinde belli bir seviye altına indirmesi ve orada tutması gerektiğinden bahsedilirken, bu seviyenin yüzde on oranına kadar aşılmasına "*tarafların temel iç taleplerini karşılamak veya taraflar arasında sınaî rasyonelleşmeyi tesis etmek için*" izin verilebileceği ve tarafların belirlenen seviyenin altında kalan haklarını başka devletlere devredebileceği belirtilmektedir. Madde 4'te kontrol altına alınacak maddelerin ülkeler arası ticaretine yönelik kısıtlamalar ve kurallar; 5. maddede ise gelişmekte olan taraf ülkelerden çeşitli koşulları sağlayanların bazı maddelerde uygulanacak kontrol önlemlerine uyma yükümlülüklerini belirtilen tarihlerden on yıl sonraya erteleyebileceği hükmü yer almaktadır (Montreal Protokolü, 1987).

Viyana Sözleşmesi ozon tabakası konusundaki ulusal ve uluslararası politikaların düzenlenmesinde merkezi öneme sahip bir uluslararası mekanizma, Montreal Protokolü ise bu konuda temel uluslararası kontrol aracı olarak kabul edilmektedir (Petsonk, 1990: 370). Ancak dünyanın en önemli savunma kalkanı ve küresel değerde bir çevre unsuru olan ozon tabakasına zarar veren kimyasal maddelerin tamamen yasaklanması bir yana ticaretine dahi belli kurallar altında izin verilmesi antlaşma taraflarınca benimsenen

antroposentrik çevre etiğinin açıkça okunabilmesini sağlamaktadır. Bu maddeleri üreten ve pazarlayan devletlerdeki sektörler ile bu işle uğraşan insanlara ekonomik yönden zarar gelmemesi amaçlanmış, zararlı maddelerin kullanılmaması için yeni teknolojiler geliştirilirken de ozon tabakasına zarar verdiği açıkça belli olan kimyasalların dolaşımına müsaade edilmiştir. Böylece bu kimyasallar bir anda tümünden yasaklanırsa oluşabilecek maddi zararın, ekosistem dengesi ve çevrenin bütününe sağlığından üstün tutulduğu iddia edilebilir. Nitekim bu şartlar altında ozon tabakasının almış olduğu zararın tamir olma eğilimine girmesi uzun yıllar almıştır ve bu süre zarfı içinde incelenmeden kaynaklı birçok çevre sorununun yaşandığı, dünya ekosisteminin zararlar aldığı bilinmektedir.

3.3.7.4. 1987 Dünya Kalkınma ve Çevre Komisyonu Ortak Geleceğimiz Raporu ve Sürdürülebilir Kalkınma

Aralık 1983 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından Norveç'in Oslo kentinde "The World Commission on Environment and Development (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu)" kurulmuştur. Komisyon aynı zamanda eski Norveç başbakanı ve komisyonun da ilk başkanı olan Gro Harlem Brundtland'ın adıyla da anılmakta ve Brundtland Komisyonu olarak da bilinmektedir. Çevre ve kalkınma konularını birlikte ele almak; bütünleşmelerini sağlayacak formüller üretmek üzere görevlendirilmiştir (Weiss, 2011: 10). Komisyon tarafından 1987 yılının Mart ayında "Our Common Future (Ortak Geleceğimiz)" isimli bir rapor yayınlanmıştır. Bu rapor çevre politikaları ve çevre etiği konularını inceleyen yayınların büyük kısmında kendisinden bahsedilen önemli bir referans kaynağı olmuş ve uluslararası örgütlerin ve çok sayıda konferansın onayını alan sürdürülebilir kalkınma kavramını öne çıkarmıştır. Bu fikir temel olarak, ekonomik iyileşmenin ve çevre korumanın eşgüdümlü gerçekleştirilebileceği inancını temsil etmektedir (Hughes, 2009: 229-230). Ortak Geleceğimiz raporunda sürdürülebilir kalkınma kavramı, bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama

imkanını yok etmeden gidermek, olarak tanımlanmış ve sonrasında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlayıp dünya çapında yayılmıştır (Sezer, 2007: 762). Brundtland Komisyonu, yayınladığı rapor ile sürdürülebilir kalkınma kavramını uluslararası çevre politikasının ana teması haline getirmiştir. Kavram neredeyse evrensel olarak kabul edilen bir konuma gelmişken, resmi olarak kabul edilmiş bir sürdürülebilir kalkınma tanımı ise bulunmamaktadır. Kavramın genel olarak kabul edilen özellikleri tanımlanabilmekle birlikte aslında son derece akışkan bir konsepttir ve uygulanma noktasında kayda değer bir serbestlik içermektedir (Weiss, 2011: 10).

Ortak Geleceğimiz raporunun, geçmişin kalkınma merkezli anlayışıyla yeni dönemin çevreci görüşlerini birleştirdiği; kalkınmayı yalnızca ekonomi odaklı olarak algılamayıp, nesiller arası eşitlik kavramını vurguladığı iddia edilmekte ve bunun için oldukça önemli kabul edilmektedir. Rapor ile kalkınma olgusunun ekolojik ve toplumsal sürdürülebilirlik ile harmanlandığı, ekonomi ile ekolojinin eksik olan bağlantısının kurulduğu düşünülmektedir. Raporda vurgu yapılan bir diğer konu yanlış kalkınma politikalarının gelecek kuşakların refah düzeylerinde olumsuz etkiye sebep olacağıdır. Raporun çevre sorunlarını konu edinen diğer raporların aksine artan tahribatı kasvet ve olumsuzluk içermeden ele alarak; müşterek bir gelecek anlayışı çerçevesinde çevreye zarar vermeyen politikalar geliştirildiği takdirde ekonomik büyümenin sürdürülebileceğini savunduğu belirtilmektedir (Özçağ ve Hotunoğlu, 2015: 307-308). Çevrenin kendi değeri nedeniyle ve ekosistem dengesinin muhafazası amacıyla, bütüncül bakış açısı çerçevesinde korunması fikrini savunan ekosentrik etik anlayışın bu raporun benimsediği çevre etiği anlayışı olmadığı açıktır. Raporun "An Overview (Genel Bakış)" isimli giriş bölümünde, içinde bulunduğumuz yeni dönemde "Dünya'nın, sağlığı onu oluşturan tüm parçaların sağlığına bağlı olan bir organizma olduğu" görüşünün genel geçerlilik kazanmaya başladığı belirtilmektedir. Fakat hemen ardından bilimin gelişmesi sayesinde doğa yasaları ve sistemlerinin daha iyi anlaşılır hale geldiği, bu sayede daha ucuza daha çok ve verimli üretim yapılabildiği eklenmektedir. İnsan ilişkilerini doğal yasalarla uzlaştırmak ve bu süreçte gelişmek için insanın elinde büyük bir güç olduğu, bunun da insanların kültürel ve manevi mirasını, ekonomik çıkarlarını ve hayatta kalma koşullarını güçlendirebileceği bildirilmektedir (Our Common Future,

1987: An Overview...). "A Threatened Future (Tehdit Altındaki Gelecek)" isimli birinci bölümünde ise dünyanın tek ve insan hayatının sürdürülebilmesinin biyosfere bağlı olduğu, tüm toplumların aksiyonlarının başkalarına etkisi konusunda çok az saygı göstererek hayatta kalmak ve refah sağlamak için çaba gösterdiği belirtilmektedir. Yine bu cümlelerin hemen peşi sıra gelen ifadelerden, başkaları olarak bahsedilenlerin dünyadaki diğer canlı ya da cansız varlıklar değil, diğer insanlar ve gelecek nesiller olduğu anlaşılmaktadır. Dünya kaynaklarının insanlar arasında adaletsiz dağılımı nedeniyle bir grubun aşırı tüketim yaptığından, bir grubun ise açlık, sefalet, hastalık ve erken ölüm tehdidi ile yaşadığından bahsedilmektedir. Dünyanın kaynaklarının çevreye zarar vermeden sürdürülebilir kullanılması ve geliştirilmesi ile birlikte sorunların aşılabileceği ve dünya çapında bir ekonomik gelişme yaşanabileceği savunulmaktadır (Our Common Future, 1987, Chapter 1). Her ne kadar raporda 20. yüzyıl ile birlikte dünyanın evrenin merkezi olduğu fikrinin geçerliliğini yitirdiği; yeryüzünün sınırsız ve sonsuz değil aslında küçük ve kısıtlı olduğu yönünde yeni bir anlayış şeklinin geliştiği belirtiliyor olsa da raporun insanların dünya üzerindeki tüketim, yönetim ve sahiplik haklarını onadığı ve insan refahının, doğal denge tahsisleriyle eşdeğer hatta onun üstünde bir konumda tutulduğu görülebilmektedir. Bu da raporu hazırlayanların benimsediği çevre etiği görüşünün antroposentrik karakterini gözler önüne sermektedir.

Sürdürülebilir Kalkınma olgusunu ele alacak olursak; doğanın sürdürülebilir kullanımına yönelik endişelerinin 18 ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan yoğun ormansızlaşma süreci sonunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu dönemde gittikçe azalan ve yenilemeyen ormanlık alanlar sebebiyle zaman içinde istenilen miktarda ağaç elde edilememesi durumuna karşı, sonrasında tüm Avrupa'ya yayılacak şekilde başta Almanya'daki ormancılar "bilimsel ormancılık" ya da "sürdürülebilir ormancılık" gibi kavram ve yaklaşımlar üretmişlerdir. Yok, edilen ormanların ağaç dikilerek yeniden üretilmesi ve kesilen ağaç sayısının dikilenden daha az olmasına yönelik çeşitli politikalar benimsenmiştir. Böylelikle, ormanların sınırsız kaynaklar olmadığı ve ancak yenilenebildiği müddetçe onlardan sürekli yararlanılabileceği anlaşılmıştır (Kaplan, 1999: 160). 20. yüzyılın ortalarında balıkçılık sektöründe de sürdürülebilirlik fikirlerinin ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Bu dönemde konuyla ilgili fikir üretkenlerce "azami

sürdürülebilir ürün" kavramını geliştirerek balıkçılık sektörünün işlerliğini gelecekte de koruyacak biçimde planlı ve düzenli hareket edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür (Bozdoğan, 2005: 1014).

Günümüzde sürdürülebilirlik, çoğu zaman birbirine zıt olarak görülen çevre koruma ve ekonomik kalkınma arasında köprü görevi gören bir kavram olarak düşünülmektedir (Schelhas ve Lassoie, 2001: 112). Sürdürülebilir kalkınma anlayışına yol açan düşüncelerin ise ikinci bölümde kendisinde bahsedilmiş olan Thomas Robert Malthus'un artan nüfus ve kaynak kıtlığına bağlı olumsuz gelecek tasavvurlarıyla olgunlaşmaya başladığı düşünülmektedir. 1972 yılındaki Stockholm Konferansı'nda ekonomi ve sosyal gelişme olgularının çevre ile bağlantısının kurulması ve kalkınma ile çevrenin birlikteliğinin vurgulanmasının, sürdürülebilir kalkınma anlayışına temel oluşturduğu belirtilmektedir (Bozdoğan, 2005: 1015-1016). Aynı sene Roma Kulübü tarafından yayınlanan "Büyümenin Sınırları" adlı, dünyada halihazırda var olan dengesiz gelişmenin devamı halinde insanlığın bir felaket yaşayacağını aktaran rapor ve benzer minvalde birçok yayının ardından nihayet Brundtland Konseyi'nin Ortak Geleceğimiz raporunda sürdürülebilir kalkınma ekoloji ve ekonomiyi birleştiren bir prensip olarak deklare edilmiştir. Böylece gelecek dönemin yeni paradigması, ekonomik kalkınmanın çevrenin korunmasıyla birlikte sağlanması gerekliliği çerçevesinde şekillenmiştir (Karaca, 2007: 13). Eğer gelişme gelecekte kişi başı tüketim potansiyeli olarak ölçülen refah seviyesinde bir azalma yaratmaktaysa bu gelişme sürdürülebilir değildir. Sürdürülebilir kalkınma, sahip olunan doğal kaynak ve hammadde rezervinde geri döndürülemez olumsuz değişikliklerin meydana gelmemesinin sağlanmasıdır. Gelecek nesillerin refahı seviyesinde azalma yaşanmaması için, insanlar tarafından üretilen sermaye stoku ile çevre tarafından üretilen doğal kaynaklar stokunun toplamını ifade eden toplam sermaye stokunda azalma meydana gelmemesi gerekmektedir. Doğanın kendini yenileme yetisi insanın müdahalesi sonucu zarar gördüğü için, doğal kaynaklar stokunda azalma yaşanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma anlayışının temel düşüncesi de bu azalmayı durdurmak ve doğanın kendini yenilemesine yardımcı olmaktır (Ergün ve Çobanoğlu, 2012: 99-100).

Tüm bunlara karşın sürdürülebilirlik belirsiz ve anlamsız bir konsept olduğu yönünde eleştiriler almaktadır. Kimileri bu kavram için "hem pastam dursun hem karnım doysun" yorumunu yapmakta ve onu herkese hitap edebilen, ancak temel çelişkileri maskeleyecek kadar geniş ve bulanık bir kavram olarak nitelendirmektedir (Schelhas ve Lassoie, 2001: 112). Sürdürülebilirlik kavramının anlamlarını içeren spektrum fazlasıyla geniştir. Sürdürülebilirlik terimi bir yandan ekolojik hassasiyetler çerçevesinde kullanılabilirken bir yandan da John Cairns'in plasebo etkisi olarak tanımladığı şekilde, uzun süreler devam etmesi düşünülen ya da mevcut koşullar altında devam edemeyecek olan faaliyetlerin üzerinde olumsuz bir etki yaratmak için aldatma amacıyla kullanılabilir (Cairns, 2002: 227). Yazarın burada bahsetmeye çalıştığı; üretimin ve ekonomik ilişkilerin sürmesi adına, çevresel kaynakların kullanılmaya devam edebilmesi amacıyla, bu durumu olumsuz bir etki yaratmakta kullanılan sürdürülebilir kalkınma anlayışıdır. Buna karşın terim ve onunla ilgili yaklaşımlar hızla bir şekilde uluslararası yayılım göstermiştir. Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin üst düzey uluslararası kurumlar ve komiteler kurulmuş; sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen köklü sivil toplum kuruluşları dünya çapında ortaya çıkmıştır.

Alanyazında genel olarak sürdürülebilirlik düşüncesinin altı boyutu tanımlanmaktadır. Bunlar: toprak bozulmasını önlemek; türler ve ekosistemler dahil olmak üzere biyolojik çeşitliliğin korunması; su dolaşımı, atmosfer hareketleri gibi ekolojik faaliyetlerin sürdürülmesi; sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik veya insan yaşamını sürdürme ve iyileştirme; insan sağlığı üzerindeki etkileri, ekosistemler üzerindeki etkileri ve sınırlı kaynaklara aşırı bağımlılığı önlemek için zirai kimyasalların ve fosil yakıt girdilerinin akıllıca kullanımı; gelişmiş ve daha az gelişmiş ülkeler, kentsel ve kırsal nüfus, ırk ve etnik gruplar ve cinsiyet arasındaki eşitlik ve adalet olarak sayılabilir (Schelhas ve Lassoie, 2001: 112). Ancak böyle tanımlandığı takdirde sürdürülebilirlik değerinin ya da öncelik sırasının neye göre belirleneceği konusu muğlâk kalmaktadır. Sürdürülebilirliğin bahsedilen boyutları birbiriyle kıyaslanamaz farklı değer kümelerini temsil etmektedir. Örneğin biyolojik çeşitlilik

açısından çok değerli olan bir bölge, bir insan ya da insan grubu için sosyo-ekonomik gelişme bağlamında farklı bir değer içeriyor olabilir. Aynı zamanda insanlar arası çıkar söz konusu olduğunda da benzer bir sorun ortaya çıkabilmektedir. Farklı insanlar farklı sorunlar tanımlayabilir, tanımlanmış sorunlara farklı çözümler önerebilir. İnsanlar arasında kaynak kullanımının, maliyetin ve faydalarının dağılımı sıklıkla bir çatışmanın kaynağı haline gelmektedir. Örneğin, balık çiftlikleri ve kıyılardaki turizm tesisleri, büyük şirketler ile yerel tüccarlar, ulusal parklar ve diğer korunan alanlar etrafındaki uluslararası koruma çıkarları arasında sık sık gerginlikler yaşanmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilirlik konusundaki temel sorunun, onu tanımlamak değil; koruma amaç ve eylemleri hakkında geniş bir toplumsal tartışmayı ve karar vermeyi destekleyebilecek süreçler, forumlar ve araştırma ve öğrenme biçimleri geliştirmek olduğu ileri sürülmektedir (Schelhas ve Lassoie, 2001: 112-113). John Cairns, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına yönelik değerlendirmelerini dile getirirken, meşhur Titanic hikâyesine atıfta bulunmaktadır. Buharlı Gemi Titanic'in başına gelenleri günümüzde Uzay Gemisi Dünya'nın başına gelenlerle benzeştirmektedir. Bu benzerlikleri ise şu şekilde açıklamaktadır: insanlığı doğanın güçlerinden korumak için teknolojik güçlere sarsılmaz bir inanç; bilimsel bilginin gelecekteki olayları öngörmek için yeterli olduğuna ve insanlara bu olaylara hazırlanmaları için gerekli zamanı tahsis ettiğine yönelik güven; sağlam kanıtlar artık uygun olmadığını işaret etse dahi insan davranışlarını değiştirmek konusunda isteksizlik; önleyici faaliyet gerektiği halde beklenmeyen sorunlara yavaş ve etkisiz cevap vermek (Cairns, 2002: 228-229). Günümüz dünyasını felakete sürükleyen etkenler ve ölçekler Titanic bağlamındakileri kat be kat aşıyor olsa da Cairns'e göre, ileri teknolojik gelişmeler ve bilgi çağının ortaya çıkmasına karşın sonucu etkileyen paradigmlar değişmemiştir.

Sürdürülebilir kalkınma anlayışının temel prensiplerine göre, yenilebilir ya da kısıtlı kaynaklardan oluşan doğal kaynak stokunda tükenme yaratmayacak miktarda tüketim gerçekleştirmek ve doğal ortama soğurmanın sağlanabileceği miktarlarda kirletici unsur bırakmak gerekmektedir. Aksi takdirde ekolojik sürdürülebilirlik koşulları sağlanamadığı için sürdürülebilir bir kalkınmadan bahsetmek de mümkün

değildir (Ergün ve Çobanoğlu, 2012: 103). Doğaya taşıyabileceği miktarda atık bırakmanın sınırını belirleyen, daha önemlisi doğaya kirletici atıkların bırakılabileceğine karar veren yine insandır. Bu sınır hâlihazırda yaşayan insanların ve gelecek nesillerin faydası esas alınarak belirlenmektedir. Doğanın, insan dışında kalan unsurları ise hesaba katılmamaktadır. Üstelik ekolojik sürdürülebilirliği sağlamanın gerekçesi olarak da ekonomik devamlılık verilmektedir. Bu durumda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının antroposentrik bir çevre etiği dâhilinde oluşturulmuş ve geliştirilmiş olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Herhangi bir fiilin sürdürülmesi, süresiz olarak devam edecek uygulamayı ifade etmektedir. Bununla birlikte, kalkınma terimi, maddi malların ya da insan eserlerinin devamlı çoğalmasını (ekonomik gelişme) işaret etmektedir. Bu bağlamda, sınırlı bir gezegende sürdürülebilir kalkınma fikrinin bir oksimoron olduğu düşünülmektedir (Cairns, 2002: 227). Kapitalist sistemin içinde sürekli bir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinin, üretimin devamlı büyümesi ve pazar koşullarının sürmesinin, dünyanın bütünsel bir ekolojik sistem olarak değerlendirilmesini imkânsız kılacağı belirtilmektedir (Sezer, 2007: 769). Sürdürülebilir kalkınmanın ekolojik dengeyi korumayı, ekonomik büyümeyi ve sosyal adaleti sağlamayı aynı anda sağlaması beklenmektedir. Ancak bu üç olgunun aynı anda ortak bir paydada buluşmasının mümkün olmadığı düşünülmektedir. Bu durum sağlanamadığı sürece, sürdürülebilirliği sağlamak da mümkün değildir. Ekolojik dengenin gerçekten korunması, ormanların yok edilmemesi; su, toprak ve havanın toksik atıklarla kirletilmemesi; bitki ve hayvan çeşitliliğinin muhafaza edilmesi gibi konuları içeren bir eylem listesini gerektirmektedir. Lakin tüm bunlar gerçekleştiğinde bu sefer ekonomik büyüme geri planda kalmış olacaktır (Çeken, 2017: 351-352). Özetle, ekolojik ve ekonomik ölçütlerin sıklıkla birbiriyle uzlaşamama sorunu olduğu bir gerçektir.

Sosyal adalet ilkesi ile ekonomik büyüme olgusunun da birbiriyle zıt olduğu, ekonomik ölçek büyüdükçe yoksul kesimin daha çok baskıya maruz kaldığı düşünülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kalkınma için gerekli olduğu düşünülen sanayi üretimi -kar edilmesini engelleyen filtre sistemi ya da atık geri

dönüşümü gibi uygulamaların yeterince etkin kullanılmaması- sonucu yaşanan çevre kirliliği, üretim tesislerinin çevresinde yaşayan insanların fakirleşip marjinalleşmesine sebep olmaktadır. Ekonomik bakımdan güçlü olan kesimler hava, su ve toprak kirliliği yüksek seviyelerde seyreden bu bölgelerde yaşamayı tercih etmemektedir, yoksul kesim ise mecburiyet gereği bulunduğu yerde kalmaktadır (Çeken, 2017: 351-352). Sömüren ve sömürülen ilişkisine dayanan küresel ekonomik sistemde, gelişmiş, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler arasında dayanışma sağlamanın da mümkün olmadığı savunulmaktadır. Kimi gelişmekte olan ülkelerin, sürdürülebilir kalkınmanın sanayileşmesini tamamlamış ülkeler tarafından diğerlerinin gelişmesine set vurmaya üzere tasarlanan bir sistem olduğuna inandıkları bilinmektedir. Bunun sebebinin ise, dünyada çapında işlerliği olan adil bir paylaşım sistemi kurulamaması; geri kalmış ülke nüfuslarının hala büyük bölümünün beslenme, sağlık, eğitim gibi temel gereksinimlere ulaşma imkânının bulunmaması; dünyayı en çok kirletenlerin gelişmiş ülkeler olmasına karşın, sorumluluklarını kirlilikte daha az etkiye sahip geri kalmış ülkelerle paylaşmak istemeleri olduğu belirtilmektedir. Birçok uluslararası antlaşma ve bildiride yer alıyor olmasına karşın, pratikte elle tutulur bir başarı elde edilememiş olduğu, bu nedenle kavramın boşlukta kaldığı iddia edilmektedir (Ergün ve Çobanoğlu, 2012: 117-118)

Özetle, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının antroposentrik bir çevre etiğinin ürünü olduğu iddia edilebilir. Kavramın ismi dahi antroposentrik bir temele sahiptir, çevresel olmaktan ziyade ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğe vurgu yapmaktadır. En başından beri, bu fikir doğal kaynakların insan tarafından ihtiyaç dışı kullanımını ve metalaştırılmış değerlerini onaylayıcı bir tutumdadır. Sürdürülebilir kalkınma, doğanın kendi değeri nedeniyle değil, yalnızca insanların, ekonomik çıkarların, üretimin, gelişmenin uğruna korunması fikrini içermektedir.

3.3.7.5. 1989 Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının Ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi

2 Mart 1989 tarihinde İsviçre'nin Basel kentinde Tehlikeli atıkların sınır ötesi veya yerel boşaltımını ve taşınmasını kontrol altına almak için tasarlanan bir küresel araç olarak "The Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal (Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının Ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi)" oluşturulmuştur. Sözleşme 1989 yılında oluşturulmuşsa da tehlikeli atıkların kontrolünün UNEP Yönetim Konseyi'nin ilgi alanına girmesinin ve tehlikeli atık yönetimi konusunda teknik yönergeler geliştirmek için bir çalışma grubu oluşturmasının bu tarihten on sene önceye dayandığı bilinmektedir. Konuyla ilgili, ülke temsilcileri; uluslararası organizasyonlar; çevreci gruplar; üretim, denetim, nakliye, arıtma ve geri dönüşüm endüstrilerini içeren ticaret birliklerinin dahil edildiği 18 ay süren müzakereler sonucunda Basel Sözleşmesi oluşturulmuştur (Petsonk, 1990: 373).

Başlangıçta bazı ülkeler ve çevreci gruplar tehlikeli atıkların uluslararası dolaşımının tamamen yasaklanmasını ve oluştukları kaynaklarda azaltılmalarını önermiş ancak geri kalan ülke ve kuruluşlar, sözleşmenin atık taşıma, geri dönüşüm ve bertaraf hakkında mevcut ya da askıda olan ikili ve çok taraflı anlaşmaları iptal etmemesi gerektiğini belirtmiştir. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki atık ticaretini düzenleyen mevcut yasal anlaşmaların, uluslararası tehlikeli atık sevkiyatını büyük oranda onaylamakta olduğunu öne sürerek ve bu durumun ekonomik önemine vurgu yaparak yasağa karşı çıkmışlardır (Petsonk, 1990: 375). Bu ve bunun gibi birçok itirazın, çekincenin ve ikilemin akabinde varılan mutabakat sonucu yalnızca atıkların taşınmasını değil, ortadan kaldırılmasını da düzenleyen Basel Sözleşmesi kabul edilmiştir. Sözleşmeyle birlikte atıkların uluslararası dolaşımını kontrol eden bir bildirim ve izin sistemi kurulmuştur. Buna göre bir devletin başka bir devlete zararlı atık ihracı, ithal eden devletin bilgisi, onayı ve atıkların çevreye zarar vermeyecek şekilde yönetileceğine dair teyidi alındığı takdirde gerçekleşebilecektir. Sözleşmeye

taraf olan devletlerin taraf olmayan devletlerle atık alışverişi yapması ise (belli koşullar hariç) ve atıkların Antarktika'ya taşınması yasaklanmıştır (Petsonk, 1990: 378-379). Çevreci grupların en çok eleştirdiği madde zararlı atıkların bir devletten diğerine taşınmasına tarafların rızası koşuluyla izin verilmesidir. Bu eleştirinin sebebi gelişmiş ülkelerin belirli vaatler karşılığında fakir ve az gelişmiş ülkeleri söz konusu atıkları alma konusunda razı edebilecek olmalarıdır (Kama, 2009: 22).

Basel sözleşmesi atıkların zararlarını engellemeyi ve ortadan kaldırmaya yönelik bir çevre koruma antlaşmasından çok atık ihracatçısı ve ithalatçısı olan ülkelerin ekonomik çıkarlarını bir takım çevresel duyarlılıklar çerçevesinde düzenleyen bir ticaret antlaşması olduğu iddia edilebilir. Diğer sözleşme metinlerinde olduğu gibi Basel Sözleşmesi'nde de "insan sağlığı" her zaman çevre sözcüğünün öncesinde kullanılmaktadır. İnsan sağlığını (ve çevreyi) bu atıkların tehlikelerinden korumanın yolunun atıkların oluşumunu (ve zararını) asgari düzeye indirmek olduğu belirtilmektedir (TBB, 2014: 151). Bu tür atıkların tamamen yok edilmesi, hiç üretilmemesi ya da dünyaya yayılmaması fikri yerine metinde, sınırlar ötesi taşınmalarının "mümkün olabildiği ölçüde en aza indirilmesi" hedefi yer almaktadır. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin konuyla ilgili sınırlı olanaklarının da sözleşme düzenlenirken göze alınmıyor olduğu bilgisi verilmektedir (TBB, 2004: 153). Sözleşmenin dördüncü maddesinde tehlikeli ve diğer atıkların oluşumunun asgariye indirilmesinde toplumsal, teknolojik ve ekonomik hususların göz önüne alınması gerektiği belirtilmektedir (TBB, 2014: 158). Yine aynı maddenin devamında bu sözleşmede yer alan hiçbir hükmün devletlerin egemenlik hakları ve yargı yetkilerini engellemeyecek olduğunun altı çizilmektedir (TBB, 2014: 161). Başka bir deyişle çevre ve ekolojik denge olguları açıkça devlet egemenliğinin altında konumlandırılmıştır. Tehlikeli atıkların üretimi ve dolaşımını ekonomik koşullar elverdiği ölçüde asgari düzeye indirmek antroposentrik bir çevre etiği benimsemeyi; insan ekonomisini ve refahını atıkların oluşturacağı doğanın tahribatından öncelikli konumda tutmayı gerektirmektedir. Zaten sözleşme, müzakerelere taraf olanlarca çeşitli ekonomik çıkarların zedelenebileceği kaygısıyla bu konuya son derece dikkat edilecek şekilde

hazırlanmıştır. Arka planda çevresel kaygılar barındırıyor olsa da taraflar arasında yalnızca veya çoğunlukla insan çıkarını gözetenlerin varlığının (gelişmekte olan ülkeler, atık ticareti yapan lojistik şirketleri, geri dönüşüm tesisleri, atık depolama ve yok etme sanayisinin bulunduğu ülkeler) yarattığı antroposentrik etkiden dolayı son kertede ekonomik ilişkilerin temel belirleyici unsur olduğu bir uluslararası sözleşme haline gelmiştir.

3.3.7.6. 1992 Rio Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı

1987 yılında UNEP'e bağlı bir kuruluş olan Brundtland Komisyonu'nun ekonomik ve ekolojik problemleri tartışmak üzere ikinci bir dünya buluşması düzenlenmesini önermesinin ardından 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Brezilya'nın Rio de Janeiro kentine "The United Nations Rio Conference on Environment and Development (Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı) düzenlenmiştir. Yapılan çağrılarının ardından dünya çapında çok sayıda katılımcının konferansa dahil olmaya istekli olduğu görüldükten sonra Stockholm'de 1972'de gerçekleşen toplantıdan çok daha geniş bir katılım gerçekleşeceği anlaşılmış ve konferans "Earth Summit (Yeryüzü Zirvesi)" terimi ile de anılır olmuştur. 178 ülkeden gelen heyetlerin, 105 devletin hükümet temsilcilerinin ve 1000'den fazla sivil toplum örgütünün konferansa katılmış olduğu bilinmektedir (Hughes, 2009: 251; Kaplan, 1999: 124). Bu haliyle Rio Konferansı o güne kadar gerçekleştirilmiş en büyük hükümetlerarası toplantı olmuştur (Doyle ve McEachern, 2001: 171). Brezilya'nın konferansın gerçekleşeceği konum olarak belirlenmesinin, ekonomik kalkınma aşaması ne olursa olsun, çevre ve kalkınma konularının tüm ülkelerin ortak ilgisi olduğuna dair önemli bir mesaj içerdiği düşünülmektedir. (Weiss, 2011: 10).

Zirvenin öncesinde iki buçuk yıl süren; uluslararası organizasyonları, sivil toplum örgütlerini, hazırlık komitelerini, devletlerarası müzakereleri, 77 gelişmekte olan ülkenin temsilcilerini içeren bir hazırlık süreci yaşandığı bilinmektedir. Neticede, bu

müzakereler iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik koruması üzerine iki bağlayıcı antlaşmanın, bir deklarasyonun ve yasal bağlayıcılığı olmayan çeşitli program ve stratejilerin ortaya konulmasıyla sonuçlanmıştır (Doyle ve McEachern, 2001: 171). Bunlar: uluslararası çevre hukuku bakımından büyük değere sahip olduğu düşünölen "Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Deklarasyonu", çevre hukukunun ilerleyişinde önemli basamaklar olarak kabul edilen "BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi" ve "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi", devletlerin alması gereken aksiyonları gösteren kapsamlı bir liste olan "Agenda 21 (Gündem 21)", ormanların yönetimini ve sürdürülebilir kullanımlarını bir takım prensiplere bağlayan "BM Ormanlık Prensipleri Bildirisi" ve Gündem 21'in ilerlemesini gözlemlemek üzerine kurulan Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'dur (Weiss, 2011: 11). Aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) oluşturulmuş ve UNEP'in çalışmalarının BM bölgesel ekonomik konseylerinin yardımlarıyla güçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Kaplan, 1999: 126).

Bunun haricinde aynı günlerde dünya çapında 8000'den fazla STK'nın katılımıyla Rio'nun Flamingo Parkı'nda Küresel Forum adında bir başka toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu bağımsız grup ve kişiler hükümetlerarası düzeyde gerçekleşen Rio Konferansı'nın yüzeysel bir ekolojik görüş benimsediğini eleştirerek, daha geniş düzeyde çevresel endişeleri ifade eden alternatif antlaşmalar hazırlamışlardır. Hatta 85 ülkenin yerel halk temsilcileri bu toplantıdaki resmi temsil haklarını reddederek Rio'nun dışında yer alan küçük bir köyde kendi Yeryüzü Meclis'lerini toplamışlardır (Hughes, 2009: 251). Eleştirilen konulardan biri Rio Konferansı'nda çevre problemlerinden bahsederken en önemli konulardan biri olarak kabul gören aşırı nüfus ve küçölme olgularının üzerinde çok durulmamasıdır. Rio Deklarasyonu'nun 8. Maddesinde yer alan "...devletler, sürdürülebilir gelişmeyi ve tüm insanlar için yüksek yaşam niteliğini sağlamak üzere uygun nüfus politikalarını özendirmelidirler." cümlesiyle bu konunun geçiştirilmiş olduğu düşünülmektedir. Nüfus konusu Gündem 21'de de yeterince yer bulmamış, yalnızca çevre koruma ve ekonomik gelişme arasında ilişki bağlamında ele alınmıştır (Kaplan, 1999: 125).

Eleştiriler konferansın dışında olduğu gibi içinde de vuku bulmuştur. Tarafları Rio'da buluşmak için birleştiren temel gaye çevre problemlerinin giderek daha sık ve küresel boyutlarda görülmeye başlaması olsa da konferans başlar başlamaz, AB ile ABD, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeler, hükümetler ile sivil toplum örgütleri, ekolojik görüşü savunanlar ve ekonomik çıkar gözetenler arasındaki görüş farklılıkları vakit geçmeden ortaya çıkmıştır (Kaplan, 1999: 125). Gelişmekte olan ülkeleri gelişmiş olanlardan ayıran ekonomik meseleler, Rio Konferansı'nda öncesine göre daha çok dile getirilir olmuştur. Örneğin Brezilya'nın o dönemde devlet başkanı olan aynı zamanda konferansın da yöneticiliği görevinde bulunan Fernando Collor de Mello açılış konuşmasında, çevre ve sürdürülebilir kalkınmanın baş düşmanlarının yoksulluk ve fırsat eşitsizliği olduğunu belirterek söze başlamıştır. Ayrıca tüm insanların ortak geleceğini güvence altına almak için yeni bir küresel ortaklık çağrısında bulunmuş ve zengin ülkelerin belirlenen hedeflere ulaşmak için yoksullara yardım etmesi gerektiğini vurgulamıştır (Hughes, 2009: 251). Bir kez daha uluslararası alanda çevre konusunun devletlerin ve insanların çıkarlarının gerisinde kaldığı buradan anlaşılabilir.

Aslında insan merkezci bir bakış açısı içeriyor olsa da, konferansta hakim olan liberal-kapitalist yaklaşıma yönelttiği eleştirisiyle dikkate değer olan Kenyalı delege Wagaki Mwangi, süreci takip edenlerin Yeryüzü Zirvesi'nin başarısızlığa uğradığını düşündüğünü belirtmiştir. Çünkü çok uluslu şirketler, ABD, Japonya, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) vb. ne istedilerse almışlardır. Zirve zaten ekonomik güç sahibi olanların bu gücünü pekiştirmiştir. Ancak Mwangi, aslında bu güçlerin sahip oldukları (ekolojik koşullar karşısında) küçük kudretin de ellerinden gitmesine sebep olacak kararlar aldıklarını düşünmektedir. Ona göre bu güçler, gezegenimizin doğasını tehdit eden piyasa ekonomisinin kurbanlarını haline gelmişlerdir. Üstelik alınan kararlarının gelecek nesiller için ne denli kritik olduğunu çok az kişi fark etmektedir. Militarizme çözüm bulunmamış, ulus ötesi şirketlerle ilgili düzenleme yapılmamış, eşit olmayan ticaret koşullarına müdahale edilmemiştir. Bu ve buna benzer başka yorumlar incelendiğinde çevreyle ilgili bir toplantı olan Rio Konferansı'nın başarısı ya da

başarısızlığı çoğunlukla Dünya kaynaklarının zengin ve fakir ülkeler arasındaki dağılımına etkisi ile ölçüldüğü görülmektedir. Bu durumu aktaran Hughes, konferansın ardından zengin ya da fakir olsun ülkelerin, gelişmeye devam etme ya da yalnızca hayatta kalma adına habitatların ve ekosistemlerin tahribine devam edip etmeyecekleri sorusunu ise neredeyse kimsenin sormadığını belirtmektedir (Hughes, 2009: 253).

Küresel hale gelmiş çevre sorunlarını gerçekten çözüme kavuşturmaya yönelik etkili uluslararası çevre politikaları oluşturmanın yolunun devletlerin bu konudaki ulusal egemenlik ağırlıklarının zayıflatılmasından, dünyanın ekolojik geleceğine özen göstermek üzere devletlerin iç politik önceliklerden vazgeçmeye başlanmasından geçtiği düşünülmektedir. Ancak Rio Konferansı devletlerin ulusal egemenliklerinin süreç içinde daha ağır bastığı bir toplantı olmuştur (Kaplan, 1999: 126). Uluslararası antlaşmalarda ulusal çıkarlar her zaman gözetilir ancak küresel düzeyde herkesi eşit derecede etkileme ihtimali olan çevre problemlerini konu alan Rio gibi oluşumlarda dahi devletler ulusal çıkarlarının peşinde koşmaktadır (Hughes, 2009: 253). Rio Konferansı sonrasında uluslararası çevre hukuku ile ticaret, insan hakları ve ulusal güvenlik konularının arasında çok daha yakın bağlar kurulduğu belirtilmektedir (Weiss, 2011: 12). Bu bilgiler ışığında bu toplantı çevre korumanın ekonomi ve ticaretle ilgili boyutlarını çok daha fazla öne çıkartan, antroposentrik çevre etiği yaklaşımlarının zamanın ruhuyla birlikte düşüşe geçmesi beklenirken tam tersi politika ve hukuki sürece daha fazla dahil edildiği, insan odaklı bir perspektife sahip olduğu iddia edilebilir. Başka bir deyişle Rio Konferansı'nın karara bağlanmasındaki motivasyonun büyük oranda devletlerin, örgütlerin, şirketlerin ve insanların çevrenin bozulan koşullarının yarattığı olumsuz durumlardan nasıl daha az etkileneceğini ve neleri, ne kadar düzelterek faydalarını maksimize edebileceklerini belirlemek olduğu savunulabilir. Rio Konferansı'nın hemen ardından geçen 10 yıl değerlendirildiğinde çevre korumada başarısız olduğu görülmektedir. Bu geçen sürede, küresel alanda enerji tüketimi artmış, biyolojik çeşitliliğin azalması hız kaybetmediği gibi tam tersi hızlanmış; küresel toplumda daha çok tüketmeye dayalı davranış pratikleri gelişmiş; gelir, mülkiyet ve sermaye dağılımındaki eşitsizlik daha da derinleşmiştir (Sezer, 2007:

770). Zaten antroposentrik perspektifle düzenlenen çevre politikalarının sorunların gerçek anlamda çözümünü olmayacağı daha önce de dile getirilmiştir. Zirve'de imzalanan antlaşmaları, ortaya konulan programları ve bildirimleri ayrıntılı şekilde incelemek bu durumun daha iyi anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

3.3.7.6.1. Rio Deklarasyonu

Rio Deklarasyonu, çevre ve kalkınma konularında devletlerin birbirleriyle ve yurttaşlarıyla ilişkilerini düzenleyen bir metin olarak küresel çevre bilinci ve sorumluluğunun kilometre taşlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Deklarasyonda gelişme hakkına, yoksullukla savaşmaya ve gelişmiş ülkelerin bunları sağlamak için yapmaları gereken yardımlara vurgu yapılmaktadır. Deklarasyon metninde, eğer bir ülke küresel çevre koruma gereklerine uymaz, uluslararası fayda ve maliyet paylaşımında başkalarının haklarını çiğner, gelişme amacıyla da olsa, küresel çevre değerlerini yok sayarsa, bu ülkeye yaptırımlar uygulanacağı ve ülkenin uluslararası düzeyde yalnızlığa itilerek devletler topluluğundan izole edileceği bildirilmiştir (Kaplan, 1999: 127-128). Bu bildiri bir antlaşma değildir, yalnızca konferansın etik çerçevesini bildirilmektedir (Hughes, 2009: 252).

Metnin henüz giriş bölümünde yer alan ve alt alta sıralanmış şu cümlelerde öncelikli olanın çevre mi yoksa insanların çıkarları mı olduğu açıkça okunabilmektedir:

"Devletler, toplumların ve insanların anahtar sektörleri arasında yeni işbirliği düzeyleri oluşturmak yoluyla yeni ve eşitlikçi küresel bir ortaklık oluşturma amacıyla,

Herkesin çıkarlarına saygı duyan ve küresel çevresel ve kalkınmacı sistemin bütünlüğünü koruyan uluslararası anlaşmalara yönelik olarak çalışarak,

Evimiz olan dünyanın bütüncül ve birbirine bağımlı doğasını kabul ederek, aşağıdakileri beyan etmektedir... (Çevre ve Gelişim Hakkında Rio Deklarasyonu -RDED, 1992)"

Görüldüğü üzere doğanın bütüncül ve bağdaşık yapısı kabul edilmekte ancak insanların çıkarları ve kalkınmacı sistemin bütünlüğü olgularının ardından kendisine ancak sıra gelmektedir. Öncelik yine insandır. Hemen bu cümlelerin ardından sıralanan ilkelerin ilki ise insanların sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının merkezinde yer aldığını ve doğayla uyumlu, sağlıklı ve üretken yaşamaya hakları olduğunu belirtmektedir (RDED, 1992: İlke 1). İkinci ilkede devletlerin, Birleşmiş Milletler Tüzüğü ile ve uluslararası hukukun ilkeleriyle uyumlu olacak şekilde kendi çevresel ve kalkınmacı politikaları dahilinde kendi kaynaklarını kullanma hakkı olduğuna vurgu yapılmaktadır (RDED, 1992: İlke 2). İlke 3 ise şöyle demektedir: "*Kalkınma hakkı, şimdiki ve gelecek nesillerin kalkınmacı ve çevresel ihtiyaçlarını eşitlikçi bir şekilde karşılamaya yönelik olarak kullanılmalıdır.*" (RDED, 1992: İlke3). Görüldüğü üzere deklarasyonun ilk üç ilkesinde çevrenin kendi değerine yönelik herhangi bir vurgu yahut ekosistem dengesinin korunmasına yönelik bir çağrı göze çarpmamaktadır. Dördüncü ilke çevre korumayı kalkınmanın desteklenmesi ve sürdürülebilir hale gelmesinin ayrılmaz bir parçası olarak ilan ederek (Hughes, 2009: 252) deklarasyonu hazırlayan ve kabul edenlerin benimsediği çevre etiğinin antroposentrik boyutunu gözler önüne sermektedir. Buna göre çevreyi koruma ve ekosistem dengesini yeniden tahsis etme yönündeki çabanın amacı insanların daha iyi koşullarda yaşamasını sağlamaktır. Ekosentrik yaklaşıma göre böyle perspektif doğanın insan için yararlı olmayan parçalarının dışarıda bırakılmasına yol açmakta bu da ekosistem aldığı zararların gerçek anlamda giderilmesinin önüne geçmektedir. Rio Deklarasyonu'nun içerdiği "ihtiyatlılık ilkesi" de antroposentrik perspektifin okunabilmesi için başka bir örnek teşkil etmektedir. Buna göre Rio Deklarasyonu'nda geçen "*İnsan sağlığına yönelik ciddi veya geri dönüşüme bir zarar tehdidi olduğunda, bu durumun varlığı veya boyutu hakkında bilimsel şüphe olsa dahi, zararın tam olarak gerçekleşmesini ya da ciddileşmesini beklemeden gereken önlemleri alınması gerekmektedir*" cümlesi ihtiyatlılık ilkesini temsil etmektedir (Martuzzi ve Tickner,

2004: 17). İnsan sağlığı söz konusu olduğunda çevresel sorunlara hiç zaman kaybetmeden müdahale edilmesi öngörülürken insan dışı çevreyi tehdit sorunlara yönelik böylesi bir sorumluluk ve bilincin varlığına bildiride rastlanmamaktadır.

3.3.7.6.2. Gündem 21

Yeryüzü Zirvesi ardından yayınlanan en geniş kapsamlı ve uzun doküman olan Gündem 21, 21. yüzyılda küresel geleceği güvence altına almak için neler yapılması gerektiğini bildirmektedir. Aynı zamanda çevresel ve ekolojik zararların bir hesabını yaparak, bunları sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanabilmesi için gereken öncelikler ve politikalarla birleştirmektedir. (Doyle ve McEachern, 2001: 172). Bir başka ifadeyle Gündem 21, Rio Deklarasyonu'nda ilan edilen ilkelerin uygulama belgesi olarak bilinmektedir (Sezer, 2007: 767). Program hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeleri kapsamaktadır ve yürürlüğe sokulması hükümetlerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Gelişmiş ülkelerin talepleri büyük oranda enerji, ulaşım, ekonomi, tarım ve ticaret ile ilgili politikalar geliştirilmesi üzerineyken, gelişmekte olan ülkelerin talepleri yoksullukla mücadele, nüfus, sağlık, eğitim, kırsal gelişme politikaları, atıkların depolanması ve yok edilmesi konuları üzerinedir (Kaplan, 1999: 127). Gündem 21'de sürdürülebilir kalkınma emeline erişilebilmesi açısından toplumsal uzlaşımın zorunlu olduğu belirtilmektedir. Bunun için de yerel yönetimleri, sivil toplum kuruluşlarını, özel sektörü, uluslararası toplulukları ve hükümetlerin ortakları olduğu bir yönetim anlayışının gerektiği savunulmaktadır. Ancak bu anlayışın temelinde uluslararası sermaye dolaşımını güvenceye alacak koşulları yaratmak amacının yattığı düşünölmektedir (Sezer, 2007: 767).

Yorumlayan birçok kişi Gündem 21'in çevre siyaseti açısından tarihi bir öneme sahip olduğunu ancak etik açıdan kusurluluk barındırdığını belirtmektedir. Bu kusur uluslararası toplumun benimsemesi gereken, doğanın diğer unsurlarına saygı duymayı

içeren etik anlayıştır. Gündem 21'de insan amaçlarını ve hedeflerini aşarak doğayı kendi iyiliği ve değeri nedeniyle korumayı öneren bir içerik yer almamaktadır. Bunun yerine Gündem 21, zengin ve yoksul toplumlar, sanayi işçileri, şirketler, bireyler ve yerel halkları kapsayan bir uzlaşma metnidir. İnsanların nihai odak olması ve kalkınmanın temel kaygı belirlenmesi Gündem 21'in antroposentrik bir yaklaşımla hazırlandığını ortaya koymaktadır. İnsanların doğaya, hayvanlara, bitkilere ve ekosisteme etiksel bir sorumluluğu bulunduğu anlayışı yerine bu olguların yalnızca birer kaynak olarak insan için değerli olduğu fikri yer almaktadır. Gündem 21'in 15. bölümünde, biyolojik çeşitliliğin yitimine dikkat çekilmektedir ancak aynı zamanda biyoteknolojinin geliştirilmesi konusunun önemine vurgu yapılmaktadır. Bu durumun kitlesel hayvan ölümlerine ya da habitatların yok edilmesine ne gibi bir çözüm getireceği ise tartışmalıdır. Bu çerçevede biyolojik çeşitliliği korumanın temel prensibinin hammadde envanterini biyoteknoloji gibi ekonomik uygulamalar için muhafaza etmek olduğu düşünülmektedir. Gündem 21'in biyolojik çeşitliliği koruma konusunda ekonomik olmayan tüm diğer sebepleri (dinsel, etik, kültürel) dışladığı, fakat bu sebeplerin çevre korumacılık bağlamında güçlü temeller yaratabileceği savunulmaktadır (Lemons ve Brown, 1995: 48).

3.3.7.6.3. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, biyolojik kaynakların ulusal kontrolünü güçlendirme ve korumayı hedefleyen bağlayıcı bir uluslararası antlaşmadır. Ancak anlaşmayı meydana getiren müzakerelerin ağırlığının türleri ve ekosistemi korumaktan öte uluslar için sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması ve biyolojik kaynakların geliştirilmesinden doğan kazanımların eşit olarak dağıtılması yönünde olduğu belirtilmektedir. Örneğin, antik bir ormanlık bölgenin korunmasıyla ilgili argümanlardan birine göre, bu ormanlar insanlar için ilaç üretimi gibi konularda kullanılacak türlerin depolarıdır. Biyolojik çeşitliliğin insanlığa ekonomik faydası

tartışmanın seyrini büyük oranda etkileyen bir olgu haline gelmiştir. Anlaşmanın temel amacı da biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması ve ticaretinin düzenlenmesidir. Bu bağlamda her ülke kendi habitatını ve türlerini korumak için planlar hazırlamakla yükümlü hale getirilmiştir (Hughes, 2009: 252-253). Sözleşmede, biyolojik kaynakların ve genetik çeşitliliğin bulunduğu ülkelerle, bunlardan mahrum olan ve yararlanan ülkeler arasında adil bir ilişki yaratılması öngörülmektedir (Kaplan, 1999: 128-129). George Bush'un başkanlığında bulunan ABD, bu antlaşmayı o dönem imzalamamış olan tek gelişmiş ülkedir ve antlaşma şartlarını hafifletme konusunda mücadele vermiştir. Bunun sebebinin kendi ekonomisi ve şirketlerinin çıkarlarını korumak olduğu iddia edilmektedir. Bush'un ardından seçilerek göreve gelen Bill Clinton daha sonra antlaşmayı imzalanmıştır. Ancak bu imzanın yalnızca sembolik olduğu, ABD'nin hala çevreyle ilgili küresel olaylarda öncelikli olarak kendi çıkarını koruma politikasına aynı şekilde devam ettiği savunulmaktadır (Doyle ve McEachern, 2001: 173-174). Bu motivasyon ne kadar antroposentrik bir görüş içeriyorsa aslında sözleşmenin kendisi de bir miktar biyosentrik çevre etiği katılarak yumuşatılmış insan merkezci görüşe göre şekillendirilmiştir.

Önsöz kısmında biyolojik unsurların kendiliğinden var olan değerlerine küçük atıfta bulunulmakta ancak sonrasında bu unsurların sosyal, ekonomik, bilimsel, kültürel, rekreatif ve estetik değerlerine vurgu yapılmaktadır. Devamında devletlerin sınırları içinde yer alan biyolojik kaynakları üzerinde hükümler haklarına sahip olduğu ve bu kaynakları sürdürülebilir biçimde kullanmakla yükümlü oldukları teyit edilmektedir (TBB, 2014: 211). Bunların akabinde yer alan ifadede biyolojik çeşitliliği korumanın temel gereğinin, ekosistemlerin ve doğal yaşam ortamlarının yerinde korunması, yaşayabilir tür popülasyonlarının doğal ortamlarında idame ettirilmesi ve geri kazanılması olduğu belirtilmektedir. Ancak hemen ardından "*biyolojik çeşitliliğin korunmasının ve sürdürülebilir kullanımının, giderek artan dünya nüfusunun gıda, sağlık ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında son derece önemli olduğunun ve bu amaçla hem genetik kaynaklara hem de teknolojilere erişimin ve bunların paylaşılmasının yaşamsal önem taşıdığı*" ve "*Ekonomik ve sosyal kalkınma ile yoksulluğun kökünden yok edilmesinin gelişmekte olan ülkelerin ilk ve önemli önceliği*

olduğunu" vurgulanmaktadır. (TBB, 2014: 212-213) Böylece doğa varlıklarının kendi öz değerleri nedeniyle korunmaları fikri ikinci planda kalmaktadır. Sözleşmenin ikinci maddesinde "biyolojik kaynaklar" kavramı tanımlanmaktadır. Buna göre "*genetik kaynakları, organizmaları veya parçalarını, popülasyonları veya ekosistemlerin insanlık için şimdiden veya gelecekte kullanım imkânı veya değeri olan diğer biyotik unsurlar*" biyolojik kaynaklar olarak kabul edilmektedir (TBB, 2014: 214). "Sürdürülebilir kullanım" ise "*biyolojik çeşitlilik elemanlarının, uzun dönemde biyolojik çeşitliliğin azalmasına yol açmayacak şekilde ve oranda kullanımı ve böylece biyolojik çeşitliliğin bugünkü ve gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını ve özelemlerini karşılama potansiyelini muhafaza etmesi*" şeklinde tanımlanmaktadır (TBB, 2014: 216). Madde 7'de, antlaşmaya taraf olan devletlerin görevlerinden bahsedilmektedir. Buna göre ilk görev devletlerin "koruma ve sürdürülebilir kullanım açısından kendisi için önem taşıyan biyolojik çeşitlilik unsurlarını belirlemesi" olarak verilmektedir (TBB, 2014: 217).

Görüldüğü üzere, çevresel unsurların kendi değerleri nedeniyle korunmasına yönelik çok az sayıda vurgu bulunurken, insanlar için başta ekonomik olmak üzere tüm faydalarına temas eden çok sayıda ifade yer almaktadır. Bu durumda, biyosentrik ve ekosentrik etik eleştiriden bir nebze de olsa pay alındığı göze çarpmakla birlikte sözleşmeyi müzakere eden, hazırlayan ve kabul eden iradenin genel olarak benimsediği ortalama çevre etiğinin antroposentrik kökenli bir anlayış içerdiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. İnsan faydasını gözeten eylemlerin de süreç içinde biyolojik çeşitliliğin korunmasında başarısızlığa ulaşılmasının temel sebebi olduğu ve böyle bir anlayışla gerçek anlamda korumanın sağlanılamayacağı savunulabilir.

3.3.7.6.4. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin, devletler hukuku ve çevre politikası açısından, iklim değişikliklerinin önlenmesi adına gerçekleşen uluslararası işbirliğinin önemli örneklerinden biri olduğu düşünülmektedir. Temel amaç olarak, küresel iklim

değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının belirli bir seviyede tutulması belirlenmiştir ve taraf devletlere bu amaca erişmek adına bazı yükümlülükler getirilmektedir. Sanayileşmiş ülkeler, genellikle finansman konusunda yükümlendirilmişken, gelişmekte olan ülkelerin belirlenen yükümlülükleri yerine getirebilmeleri için desteklenmeleri karara bağlanmıştır (Kaplan, 1999: 128). Ancak sözleşme metni ayrıntılarıyla incelendiği takdirde barındırdığı antroposentrik çevre etiği ile ekonomik gelişme ve refahı tahsis edip koruma önceliği açıkça görülebilmektedir. Giriş kısmında ilk olarak iklim değişikliği sorunun doğal ekolojik sistemler ve insan sağlığı üzerinde yarattığı olumsuz etkiden bahsedilmektedir. Ancak ardından bu sorunu anlamak ve çözmek yönündeki girişimlerin sosyal ve ekonomik açıdan etkili ve gerekli olacağı vurgulanmaktadır. Metinde aynen geçen "*İklim değişikliğini ele almak için gerçekleştirilecek çeşitli eylemlerin ekonomik olarak gerekli olabilecekleri gibi diğer çevresel sorunların çözümüne de yardımcı olabileceklerini kabul ederek*" cümlesi aslında önceliğin hangi konuda olduğu açıkça belirtmektedir (TBB, 2014: 251). İklim değişikliği problemine yönelik gerçekleştirilecek eylemlerin sosyal ve ekonomik kalkınmayla koordineli şekilde ilerlemesi; gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve yoksullukla mücadele yönündeki öncelikli ihtiyaçlarını dikkate alarak, kalkınma üzerinde zararlı etki yaratmaması gerektiği bildirilmektedir. Metinde ayrıca ülkelerin kalkınmalarını sağlayabilmek için sera gazı emisyonlarının artmasının gerektiğini bir kabul olarak sunulmaktadır. (TBB, 2014: 252)

Birinci maddede, İklim değişikliğinin zararlı etkilerinin neler olduğu açıklanmaktadır. Buna göre "*doğal veya yönetim altındaki ekosistemlerin bileşimi, kendisini onarma yeteneği veya sosyo-ekonomik sistemlerin işlemesi veya insan sağlığı ve refahı üzerinde önemli zararlı etkileri olan iklim değişikliği sonucunda fiziksel çevrede veya biyotada ortaya çıkan değişiklikler*" zararlı etkiler olarak tanımlanmıştır (TBB, 2014: 252-253). İkinci madde, sözleşmenin amacı belirtilmektedir. Buna göre nihai amaç, atmosferdeki sera gazı birikimlerinin belli bir düzeyde durmasını sağlamaktır. Ancak açıkça ekosistemden, doğadan insanın sebep olduğu iklim değişikliği sorununa uyum sağlaması beklenmektedir. Aynı maddede geçen "*Böyle bir düzeye eko sistemin iklim değişikliğine doğal bir şekilde uyum sağlamasına, gıda*

üretimini zarar görmeyeceği ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir şekilde devamına izin verecek bir zaman dâhilinde ulaşılmalıdır" cümlesi bunu açıkça ortaya koymaktadır (TBB, 2014: 254). Başka bir deyişle insanlar doğal dengeye zarar veren sera gazı üretiminden vazgeçmeyeceklerdir, yalnızca doğa bu duruma uyum sağlayabilsin de üretim ve ekonomi kalkınma zarar görmesin diye yavaşlatacaklardır. 3. maddede sözleşmeye taraf olanların, iklim sistemini insanlığın güncel ve gelecek kuşaklarının yararı için koruması, iklim değişikliğine ilişkin politikaların mümkün olduğunca en az harcamayla küresel yarar sağlayacak şekilde olmaları; alınan önlemlerin tek taraflı olanlar uluslararası ticarete kısıtlama yaratacak bir durum oluşturmaması gerektiğine vurgu yapılmaktadır (TBB, 2014: 254-255). Açıkça okunabildiği üzere bu sözleşmenin de gerek dili, gerek amacı, gerek de ilkeleri insan merkezli bir bakış açısı içermektedir. Günümüzde küresel iklim değişikliğinin durdurulamadığı gibi, tam tersi geri döndürülemez seviyeyi aştığından bahsedilmektedir. İnsan yararını, ekonomik çıkarları ön plana alarak; bütüncül bakış açısından noksan şekilde hazırlanan hiçbir politikanın bu sorunu çözemeyeceği ekosentrik yaklaşım tarafından iddia edilmektedir.

3.3.7.6.5. BM Ormanlık Prensipleri Bildirisi

Rio Konferansı'nda ortaya koyulan son belge olan Ormanlık Prensipleri Bildirisi, yeryüzünde kalan ormanlık bölgelerin yönetimi ve korunması konuları üzerine oluşturulmuş bağlayıcı olmayan bir antlaşmadır. Ormansızlaşmanın biyolojik çeşitlilik yitimi ve atmosfer dengesinin bozulmasında yıkıcı etkiye sahip süreçler biri olduğu bilindiğinden, müzakereler esnasında çevreci görüşleri savunanlar tarafından bu konuda hazırlanacak bir antlaşmanın onaylanacağı umulmuştur. Oysa devletler kendi ormanlarını iç kaynak olarak ele alıp bu konudaki dış müdahaleye çoğu zaman itiraz ettiklerinden anlaşma kabul edilmemiştir (Hughes, 2009: 252). Sanayileşmiş ülkeler tropik ormanların tüm insanlığa ait olduğunu savunmuş ve bu sebepten ötürü korunmalarının ve yeniden üretilmelerinin bir gereklilik olduğunu savunmuş, gelişmekte olan ülkeler ve tropik ormanlara sahip olanlar ise bahsedilen ulusal egemenlik haklarının

üzerinde durmuşlardır (Kaplan, 1999: 129). İki taraf arasında köprü kurulamadığı için, kabul edilen prensipler bağlayıcı olmayan hale getirilmiştir. Sözleşmede sürdürülebilir orman yönetimi ihtiyacından bahsedilmekte ancak her ulus-devletin ormanlarını kendi gelişim ihtiyaçları doğrultusunda kullanma hakkı onaylanmaktadır (Hughes, 2009: 252). Müzakereler esnasında devletlerin takındığı tutumlara yol açan çevre etiği antroposentrik olsa da hazırlanan ancak onaylanmayan prensipler de aynı perspektiften görüşler içermektedir.

Metnin giriş kısmında, bildirideki prensiplerin temel amacının "*ormanların yönetimi, korunması ve sürdürülebilir gelişimine katkıda bulunmak ve onların çok amaçlı, tamamlayıcı fonksiyon ve kullanımlarını sağlamak*" olduğu belirtilmektedir (TBB, 2014: 283). Devamında geçen "*Ormanlar ekonomik kalkınma ve tüm hayat formlarının devam etmesi için gereklidir.*" (TBB, 2014: 284) Cümlesiyle de önceliğin ekonomi olduğunun bir kez daha altı çizilmektedir. Ülkelerin kalkınma gereksinimleri, sosyo-ekonomik gelişme seviyeleri ve sürdürülebilir kalkınma esaslarına göre ormanlarını kullanma konularında bağımsız oldukları ve bazı ormanlık alanların bunlar dahilinde değiştirilmesi hakkına sahip oldukları belirtilmektedir (TBB, 2014: 284). Başka bir ifadeyle ekosistem bütünlüğünün ve doğal dengenin en önemli unsurlarından olan ormanların, antroposentrik etik çerçevesinde ekonomik nedenlerle kolayca gözden çıkarılabileceğine işaret edilmektedir. Bunun yanında "*orman kaynakları ve orman alanları, günümüz ve gelecek kuşakların sosyal, ekonomik, kültürel ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere sürdürülebilir bir şekilde yönetilmelidir.*" (TBB, 2014: 285) ifadesi varlığı iddia edilen insan merkezi çevre etiğini okuyabilmek için başka bir örnek teşkil etmektedir.

3.3.7.7. 1994 Kahire Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı

1994 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de 117 ülkenin ve binlerce sivil toplum kuruluşunun katılımıyla "International Conference on Population and Development

(Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı)" düzenlenmiştir. Bu konferans nüfus artışıyla ilgili ekolojik etki ve sonuçlar ile ekonomik kalkınmayla ilgili argümanların buluşturulmasına yönelik bir girişim olarak aktarılmaktadır. Küresel çevre krizinden kurtulmak için, pazar ekonomisinin küreselleşmesi, çoğulcu demokrasinin yaygınlaşması ve sürdürülebilir kalkınma prensibinin benimsenmesi gerektiği savunulmuştur (Doyle ve McEachern, 2001: 178-179). Konferansta ülkelerin benimsenmesi öngörülen bazı temel ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkelerden çevreyle ilgili olanında "sürdürülebilir kalkınma" prensibinin vurgulandığı bilinmektedir. Buna göre insanların bugün ve gelecekteki refahını güvence altına almak için; nüfusun, doğal kaynakların, çevre ve kalkınma arsındaki ilişkilerin bilincinde olunması ve tüm ülkelerin ekonomi modellerini "sürdürülebilir kalkınma" yaklaşımına uygun şekilde geliştirmeleri gerektiği belirtilmektedir (Çamur ve Vaizoğlu, 2007: 300). Böylece bu konferansta benimsenen çevre etiğinin büyük oranda Malthus'çu bir çizgide ilerleyen antroposentrizm olduğu açıkça görülebilmektedir. Ekonominin ve refahın, çevre sorunlarının değerlendirirken hala başat konumda oldukları göze çarpmaktadır.

3.3.7.8. 1994 Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Paris Sözleşmesi

Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda alınan kararlar neticesinde BM Hükümetlerarası Müzakere Komitesi tarafından Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi hazırlanmış ve 14-15 Ekim 1994 tarihinde Paris'te 50 ülke tarafından imzalanmıştır. Günümüzde sözleşmeye 172 ülkenin taraf olduğu bilinmektedir. Bu sözleşmede Rio'daki Dünya Zirvesi'nde belirlenen çölleşme tanımı kabul edilmektedir. Buna göre çölleşmenin sebebi olarak büyük oranda insan faaliyetleri gösterilmektedir. Öncelikle Afrika kıtasında çölleşmeye maruz kalan ülkelere yönelik hazırlanan sözleşmenin amacının, kuraklık ve çölleşme sorunu yaşayan ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına katkıda bulunmak ve uluslararası düzeyde etkin önlemler yoluyla çölleşmeyle mücadele edilmesini sağlamak olduğu belirtilmektedir (TC Dışişleri

Bakanlığı Web sitesi, BM Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi). Sözleşmenin antroposentrik etik karakterini değerlendirmek açısından metnin incelenmesi yardımcı olacaktır.

Metnin giriş bölümünde çölleşmeyle mücadele ve kuraklığın etkilerini hafifletme çabalarının merkezinde bu sorundan etkilenen ya da tehdit altındaki alanlarda yaşayan insanların bulunduğu; kurak, yarı-kurak ve az yağışlı alanların, dünya nüfusunun büyük bir kesiminin yaşam çevresi ve geçim kaynağı olduğunun (TBB, 2014: 293) altı çizilmektedir. Yani çölleşmeyle mücadele temelde yalnızca insan faydasını gözeterek gerçekleştirilmekte ve planlanmaktadır. İnsan harici doğanın bu çabalar için motive edici varlığı sözleşme metninde kendine yer bulamamıştır. Metnin devamında çölleşme ve kuraklık sorununun, yoksulluk, kötü sağlık şartları, yetersiz beslenme, gıda güvencesinden yoksunluk, zorunlu göç gibi sosyal sorunlarla olan etkileşimleri neticesinde sürdürülebilir kalkınma olgusunun zarar gördüğü vurgulanmaktadır (TBB, 2014: 294). Aynı zamanda bugünün ve gelecek nesillerin yararına çölleşme ve kuraklıkla mücadelenin temel hedef olduğu da belirtilmektedir (TBB, 2014: 296). Sözleşmenin maddeleri ve ilkeleri dahil tüm kapsamı insan, ticaret, ekonomi, refah ve sosyal olgular odaklıdır. Doğayı kendi içsel değeri nedeniyle, etik sorumluluk bilinciyle, bütünsel bir bakış açısıyla koruma fikri sözleşmede kendine yer bulmamıştır. Üzerinden 24 yıl geçmesine rağmen, bazı göreceli başarılar elde edilebilmiş olsa da, çölleşme ve kuraklık hala (artan bir şekilde) önemli çevre problemleri arasında yer almaktadır. Bunun nedeni olarak da konuyla ilgili ekosentrik bir çevre etiği yaklaşımının benimsenmemiş olması gösterilebilir.

3.3.7.9. 1997 Kyoto Protokolü

1997 yılının 11 Aralık'ında Japonya'nın Kyoto adlı şehrinde düzenlenen BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 3. Konferansı'nda katılımcı taraflar Kyoto Protokolü olarak bilinen bir dizi prensip üzerinde anlaşma sağlamıştır. Buna göre temel

olarak yoğun sanayi üretimi yapan ülkeler, sera gazı emisyonlarını, ilk taahhüt süresi 2008 ile 2012 yılları arası olacak şekilde, 1990 yılında belirlenen seviyelerine kıyasla yüzde 5 oranında azaltmakla yükümlü hale gelmiştir. Konferans 159 ülkenin katılımıyla gerçekleştiği ve belli konularda uzlaşma sağlanabildiği için bir anlamda başarılı ancak taahhüt tarihine kadar gerçekleşecek başka konferansların ertelenmesi konusunda mutabakat sağlandığı, dünyanın en büyük sera gazı üretici olan ABD antlaşmayı imzalamadığı ve gelişmekte olan ülkeler ekonomik zarara uğramamaları adına bazı yükümlülüklerden muaf bırakıldığı için başarısız olarak nitelendirilmektedir (Anderson, 1997: 3). Diğer gelişmiş devletlerin çoğu protokolün hedeflerini kabul etmiştir ancak Çin, Hindistan ve Brezilya gibi gelişmekte olan ülkelerin herhangi bir azaltım oranı benimsemesine gerek görülmemiştir. Protokolde küresel sera gazı emisyonlarının çok büyük oranda gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirildiği, gelişmekte olan ülkelere ise kişi başı sera gazı emisyonlarının düşük seviyelerde seyrettiği, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ihtiyaçları sebebiyle emisyonlarının artması gerektiğini belirten bir hüküm yer almaktadır. Böylece bu ülkelerin emisyonlarında herhangi bir azaltma gerçekleştirmeleri gerekmemektedir. Ancak konuyla ilgili yapılan bilimsel araştırmalar sonucu Çin'in 2002 yılında atmosfere salınan küresel sera gazının %13,6'sından, Hindistan'ın %4,2'sinden, ABD'nin ise %36,1'sinden sorumlu olduğunu ortaya koyulmuştur. Bu oranlar ışığında, ABD'nin birinci, Çin'in ikinci, Hindistan'ın ise beşinci sırada olduğu görülmektedir (Özmen, 2009: 45-46).

Dünyanın en yüksek sera gazı emisyonunu yapan ülke olan ABD'de protokolün senato onayını alabilmesi için üçte ikilik bir çoğunluk kazanması gerekmektedir. Ancak bu çoğunluk; emisyonu azaltmak adına yapılacak icraatların, üretilen mal ve hizmetlerde fiyat artışına sebep olacağı, bunun sonucunda pazarda daralma, işsizlik, yaşam standartlarında düşüş ve ekonomik kayıplar meydana geleceği endişesiyle; protokolün destekçisi olanlar tarafından çok büyük iklimsel felaketlerin yaşanacağı uyarısına karşın sağlanamamıştır. Çoğunluğun görüşüne göre emisyonların kesilmesi kesin ve ani bir maliyet getirecek ancak bahsedilen iklimsel faydaların görülmesi uzun

süre mümkün olmayacaktır (Anderson, 1997: 3). Üstüne üstlük ABD "emisyon hakkının ticareti" ilkesinin protokole dahil edilmesini istemiştir. Buna göre, devletler belirlenen seviyenin altında sera gazı salınımı yapan diğer devletlerden kirletme hakkı satın alabileceklerdir. Böylece ekonomik açıdan çok güçlü bir ülke olan ABD, bu tür haklar için ticaret yapabilecek ve emisyonları büyük ölçüde azaltmak zorunda kalmayacaktır (Hughes, 2009: 261).

2005 yılı itibariyle, Kanada'nın Montreal kentinde düzenlenen BM İklim Değişikliği Kongresi'nde Kyoto protokolünün yürürlüğe girmesine karar verilmiştir. Aynı buluşmada, katılımcı ülkeler Kyoto Protokolü'nün 2012 olan son taahhüt tarihinin ötesinde uzatmaya ve daha derin emisyon kesintileri konusunda görüşmeler yapmaya karar vermişlerdir. Çünkü orijinal hedeflere 2012 yılına kadar ulaşılamayacağına dair göstergeler bulunmaktadır. BM, iklim değişikliğiyle ilgili bağlayıcı bir anlaşmayı müzakere etmek için 2009 yılında Kopenhag'da bir konferans düzenlemeye karar vermiştir (Hughes, 2009: 261-262). İklim değişikliğini önlemeye yönelik bu girişimler sürerken küresel emisyonlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kuvvetli bir şekilde artış göstermiştir ve Kyoto Protokolü bu gelişmeyi önleyememiştir. 2014 yılı itibariyle Kyoto yükümlülüklerini üstlenmiş olan ülkeler ile olmayanlar arasında önemli farklılıklar gözlemlenemediği belirtilmektedir. İstenen ve hedef koşulan küresel antlaşmalar bu çerçevede üretilenmemiştir. Kyoto Protokolü'nün, iklim değişikliği sorununa çözüm için uygun olmadığı çünkü onun konuyla ilgili olarak geliştirilen diğer strateji ve antlaşmalardan farklı olmadığı iddia edilmektedir. Dolayısıyla, Kyoto, emisyonlardaki artışın gösterdiği gibi durumu daha da kötüleşmesine yol açmıştır (Korhola, 2014: 291-292). Bunun temel sebebi olarak, bağlamında eyleme geçilen ve fikir üretilen çevre etiği anlayışı gösterilebilir. Başarısız olunmuştur çünkü hala insan odaklı hareket edilmekte, ekonomik işlerlik ve refah arayışı gözetilmeye devam edilmektedir. Hala sanayi büyük kayıplar vermesin, üretim durmasın, ekonomik kriz yaşanmasın, insanların hayat standartları düşmesin gayesi öncelikli olarak benimsenmektedir. Küresel iklim değişikliği gibi çok önemli ve büyük boyutta tehdit içeren bir çevre sorununu önlemeye yönelik girişimlerde ABD'nin tutumu

antroposentrik yaklaşımın son derece katı bir versiyonuna örnek teşkil etmektedir. ABD, ekonomisini, halkının refahını ve yaşam standartlarını muhafaza etmeyi, çevreyi ve ekolojik dengeyi koruma olgusunun önüne koymuştur. Bunun yanında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yaptıkları itirazlar sonucu kendilerine muafiyet kazandıracak bazı prensipler oluşturulmasını sağlamışlardır. İnsanı ve onun çıkarını düşünen bu anlayış neticesinde de sera gazı emisyonları devam etmiş ve küresel iklim değişikliği problemi giderek derinleşmiştir.

3.3.7.10. 2002 Johannesburg Dünya Zirvesi

Rio Konferansı'nın onuncu yıldönümünde aradan geçen 10 senenin değerlendirmesini yapmak üzere, 26 Ağustos - 4 Eylül 2002 tarihleri arasında, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg kentinde, Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Toplantı, Rio ile aynı şekilde Dünya Zirvesi ya da "Rio+10" olarak da anılmaktadır. Konferansın, BM'nin düzenlediği önceki konferanslara göre çok daha yüksek katılım oranı yakaladığı bilinmektedir. Devletlerin temsilcilerinin, yerel yöneticilerin, sivil toplum örgütlerinin, iş dünyasının ve çeşitli diğer kuruluşların aktif katılım sağlaması zirvenin önemli özellikleri arasında gösterilmektedir (Bozdoğan, 2005: 1024). Zirvede sürdürülebilir kalkınma olgusunun ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevre korumayı içeren üç bileşeni üzerinde durulmuştur ve ülkelerin Rio Konferansı'nda hazırlanan Gündem 21 stratejisini hayata geçirmek üzere neler yaptıkları; kendi ulusal sürdürülebilir kalkınma stratejilerini oluşturup oluşturmadıkları; bu yöndeki deneyimleri ve karşılaştıkları sorunlar masaya yatırılmıştır (Çamur ve Vaizoğlu, 2007: 301). Geçen 10 yıllık sürede, hedeflenen başarıya ulaşamadığı gözlemlenmiş, bunun sebebi olarak da katılımcılığın noksanlığı görülmüştür. Örneğin, 2 Eylül tarihinde gerçekleşen oturumda Güney Afrika Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın küreselleşen dünyada sürdürülebilir kalkınma ve adaletli paylaşım ilkelerine karşın refahın eşit dağılmadığını, kuzey ve güney yarım

küre ayrımının devam ettiğini, gelişmiş ve yoksul ülkelerin farklı sorunlara farklı bakış açılarıyla yaklaştığını belirttiği bilinmektedir. Üst seviyede alınan kararlar çerçevesinde yürütülen politikaların uygulayıcılarca sahiplenilmediği düşüncesiyle karar alma mekanizması ve uygulamada katılımcı yaklaşımın geliştirilmesine önem verilmiştir (Sezer, 2007: 771).

Bilimsel bilgi, teknolojik ilerleme ve özel sektörün katılımı alanlarında büyük kazanımlar yaşandığı; çoğu ülkede çevre mevzuatının güçlendiği ve halkın çevreyle ilgili karar ve eylemlere katılımının arttığı iddia edilse de dönemin BM genel sekreteri Kofi Annan'ın, Rio'dan Johannesburg'a kadar geçen süreçte, çok ağır ve sancılı bir ilerleme kaydedildiği ve küresel çevre problemlerinde derinleşme yaşandığını belirttiği bilinmektedir (Lago, 2009: 79). 1992'den 2002'ye kadar olan on yıl, tarihteki en büyük ekonomik büyüme dönemi olarak kabul görmektedir. Soğuk savaşın ardından kapitalist sistemin dünyaya hakim olması; telekomünikasyonda olduğu gibi büyük sektörel sıçramalara olanak veren teknolojik ilerlemeler; finansal ve ticari işlemlerin akışındaki yaşanan artış; küreselleşme politikaları gibi etmenler buna sebep olarak gösterilmektedir. İletişim teknolojilerindeki gelişme dünyanın Batı hayat tarzı ile refah seviyesini görmesi ve onu gelişmişlik hedefi olarak belirlemesi noktasında etkili olmuştur. Ancak, küreselleşmeyle ilişkili kalkınma, sürdürülebilir kalkınmanın ilkelerini takip etmemiş, sürdürülebilir kalkınmadansa vahşi kapitalizme daha yakın bir çizgide ilerlemiştir. Küreselleşmenin derinleşmesiyle birlikte aynı zamanda Batı kaynaklı etik görüşler ve paradigmalardan dünyada daha fazla yayılım gösterdiği iddia edilmektedir (Lago, 2009: 80-81). Kısaca sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının hiçbirinde öngörülen ya da arzu edilen başarı elde edilememiş aksine sorunlar çok daha karmaşıklaşmıştır. Bu nedenlerden dolayı Johannesburg Zirvesi'nde temel amaç sürdürülebilir kalkınma anlayışının yürürlüğe tam olarak girebilmesine yönelik somut eylem planları ve projeler belirlenmesi olmuştur.

Konferansın sonucu iki belge hükümetlerarası müzakereler sonucu kabul edilmiştir. Bunlar, "Eylem (Uygulama) Planı" ve "Johannesburg Deklarasyonu"dur. Ayrıca hükümetlerin iş dünyası temsilcileri ve sivil toplum örgütleri ile birlikte

imzaladığı "Ortaklık Girişimleri" metni de zirvenin çıktıları arasındadır (Bozdoğan, 2005: 1024). Eylem Planı'nın içerdiği konular özetle şunlardır: fakirlikle mücadele, sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim prensiplerinin değiştirilmesi, ekonomik ve sosyal kalkınmanın temelinde yer alan doğal kaynakların korunması ve yönetimi, sürdürülebilir kalkınmanın küreselleşen dünyaya entegre edilmesi. Eylem planı çerçevesinde oluşturulan Johannesburg Deklarasyonu ise Zirve'de alınan kararların ve belirlenen ortak hedefler doğrultusunda değişimlerin destekleneceğini bildirmektedir. Ortaklık Girişimleri metni ise, sürdürülebilir kalkınmanın faaliyete geçirilmesine ilişkin uluslararası düzeyde somut projeler içermektedir (Çamur ve Vaizoğlu, 2007: 301-302). Konferansta alınan kararlar ışığında; devletlerin ulusal sürdürülebilir gelişme stratejilerinin mümkün olan en kısa sürede oluşturması ve 2005 yılından itibaren uygulamaya geçirmesi, yoksullukla mücadele için Dünya Dayanışma Fonu'nun kurulması ve açlık sınırında yaşayan nüfusun yarı yarıya azaltılması, enerji üretiminde kaynak çeşitliliği yaratılarak fosil kaynak bağımlılığının azaltılması, küresel enerji kullanımının daha adil ve dengeli şekilde dağılımının mümkün kılınması, biyolojik çeşitliliğin korunması ve azalma seviyesinin geriye çekilmesi gibi hedefler belirlenmiştir (Bozdoğan, 2005: 1024-1025).

Ancak, Johannesburg Zirvesi'nin de bahsedilen konuları yüzeysel bir şekilde ele aldığı ve sorunların kökenine, gerçek sebeplerine inemediği, yaşanmakta olan ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve ekolojik tüm sorunlara değinmeye çalışılması nedeniyle önerilerin de yüzeysel kaldığı düşünülmektedir. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumları giderecek somut stratejiler de ortaya çıkmamıştır. Uluslararası şirketlerin ve kar amacı güden kuruluşların karar alma süreçlerinde çok etkili oldukları, yoksulluk sorununa yönelik, uluslararası finans kuruluşlarının ve gelişmiş ülkelerin sorumlulukların artırılması yönünde yalnızca temenni düzeyinde açıklamalar yapıldığı, sürekli kalkınma ve gelişme anlayışı çerçevesinde doğanın tahrip edilmekte ve ekolojik dengenin bozulmakta olduğunun göz ardı edildiği aktarılmaktadır (Sezer, 2007: 773).

Rio'dan Johannesburg'a kadar geçen sürece yaşanan başarısızlığın sebebi katılımcılığın eksikliğinde, küresel adaletin sağlanamamasında, genel ve soyut nitelikli kararlar alınmış, net proje ve yöntemlerin belirlenmemiş olmasında aranıyor da aslında bu sebebin antroposentrik çevre etiği olduğu iddia edilebilir. Ekonomik çıkarlar ve insan faydası öncelikli olarak gözetilmeye devam ettikçe, yani antroposentrik bakış açısı hakim oldukça rekabet, hırs, eşitsizlikler, haksızlıklar, doğanın talanı, çevre problemleri ve buna bağlı tüm diğer sorunların çözüme kavuşması ekosentrik bakış açısına göre mümkün değildir. Görüldüğü üzere Johannesburg Zirvesi'nde de öncekinden farklı bir duruş sergilenmemiş, yine ekonomik gelişme ve genel olarak insan refahı doğanın içsel değerinin önünde konumlandırılmıştır.

3.3.7.11. 2005 Dünya Kaynakları Enstitüsü Milenyum Ekosistem Değerlendirmesi

UNEP'in himayesinde ve talebi üzerine, Dünya Kaynakları Enstitüsü (World Resources Institute) tarafından 2005 yılında "Ecosystems and Human Well-Being (Ekosistemler ve İnsan Refahı)" isimli, aynı zamanda "Millenium Ecosystem Assesments (Binyıl Ekosistem Değerlendirmesi)" adıyla da anılan bir rapor yayınlanmıştır. Raporun amacı, insan refahı için ekosistem değişiminin sonuçlarını değerlendirmek; ekosistemlerin korunması, sürdürülebilir kullanımını ve insan refahına katkılarını geliştirmek için gerekli eylemlerin bilimsel temelini oluşturmak olarak belirtilmektedir (MEA, 2005: ii). Raporun önsözünde öncelikle bir ekosistem tanımı yapılmakta ardından da "ekosistem hizmetleri" kavramı, insanların ekosistemlerden sağladığı faydalar olarak açıklanmaktadır. Bu hizmetler arasında doğal sistemlerin sağladığı, yiyecek, su, kereste ve lif gibi ihtiyaçları tedarik hizmetleri; iklimi, su döngüsünü, madde dolaşımını sağlayan düzenleyici hizmetler; eğlence, estetik ve manevi fayda sağlayan kültürel hizmetler ve toprak oluşumu, fotosentez ve besin döngüsü gibi destekleyici hizmetlerin yer aldığı belirtilmektedir. İnsan türünün, kültürü

ve teknolojisi sayesinde çevresel değişikliklere karşı tamponlanırken, varlığının aslen bu ekosistem hizmetlerinin akışına bağlı olduğu aktarılmaktadır (MEA, 2005: V). İnsan refahının da birçok bileşene sahip olduğu, bunların ise yeme, içme, barınma, giyinme gibi iyi bir yaşam sürmek için gerekli olan temellerden; sağlıklı bir fiziksel çevrede yaşama gereksinimlerinden; doğal kaynaklara güvenli erişim, fikir ve eylem özgürlüğü çerçevesinde ürettiği ve yaptığı şeylerden değer kazanabilme hakkından oluştuğu söylenmektedir. İnsanların ekosistemlerin ayrılmaz parçaları olduğu, dolayısıyla hem insan eylemlerinin ekosistem dengesini etkilediği hem de ekosistemde yaşanan dengesizliklerin insan refahına direkt tesiri olduğu vurgulanmaktadır. Buraya kadar büyük ölçüde antroposentrik bir çevre etiği görüşü yansıtan rapor ardından UNEP'in katkılarıyla oluşan tüm diğer metinlerden farklı olarak doğanın insan harici özsel bir değer taşıdığını net şekilde belirten ifadeler barındırmaktadır. Raporun, insan refahı ve ekosistem arasında ilişki kurmasına karşın ekosistemin ve onu oluşturan tüm parçaların özsel değer taşıdığını görüşünü benimsediği belirtilmektedir ve özsel değer, bir şeyin kendiliğinden gelen, başka biri ya da bir şey için yararına göre belirlenmeyen değer olarak tanımlanmaktadır (MEA, 2005: V).

UNEP gibi dünya çevre siyaseti ve hukukunu yönlendiren bir uluslararası kuruluş himayesinde ortaya çıkartılan bu raporun ekosentrik etiğin temel savlarından birine yer vermiş olması olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir. Lakin yine de insanın refahının korunması ve ilerleyişin sürmesi gayesi olduğu gibi kalmıştır. İnsanlar var olan şekilde yaşamaya devam ettikçe, ciddi bir hayat tarzı ve etik duruş değişimi göstermedikçe doğanın özsel değeri olduğunu tanımak yalnızca lafta kalacaktır. Bu değerin tanındığını, kabul edildiği iddia ediliyorsa bu değeri hiçe sayan hayat tarzları, ekonomik modeller, paradigmlar ve etik görüşler terk edilmelidir. Ancak 2005 yılında kurumsal bazda henüz böyle radikal bir ekolojik duruşun sergilenemediği göze çarpmaktadır.

3.3.7.12. 2012 Rio+20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı ve Yeşil Ekonomi Yaklaşımı

1992 Rio Konferansı'nın 20. yıldönümünde, yine Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde, 20-22 Haziran 2012 tarihleri arasında sürdürülebilir kalkınma üzerine bir dünya zirvesi gerçekleşmiştir. Konferansın amacı, sürdürülebilir kalkınma konusundaki ilerlemenin uluslararası toplumca değerlendirilmesi, boşlukların ve eksikliklerin tanımlanması; uluslararası, bölgesel ve ulusal seviyelerde sürdürülebilir kalkınma stratejileri uygulamak için tavsiyelerde bulunulması olarak belirlenmiştir. Rio +20 için sürdürülebilir kalkınma için kurumsal çerçevenin oluşturulması yanında "yeşil ekonomi (green economy)" isimli yeni bir kavram temel konular olarak belirlenmiştir. Bunların yanında iş, enerji, sürdürülebilir şehirler, gıda güvenliği, sürdürülebilir tarım, su, okyanuslar ve afet hazırlığı dâhil olmak üzere öncelikli dikkat gerektiren yedi tematik alan vurgulanmıştır. Dünyanın her yerinden gelen 30.000'e yakın katılımcı sayısı ile Rio+20'nin BM tarihindeki en yüksek katılımlı organizasyon olduğu belirtilmektedir. Bunların içinde 190 BM üyesi devletin başbakan, devlet başkanı ve başkan yardımcısı düzeyinde temsilcileri; 4000 kişi civarında medya mensubu, 10.000 kişiden fazla da sivil toplum ve çıkar grupları temsilcileri yer almaktadır (Kettunen ve Brink, 2012: 1-2). Sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması konusundaki taahhütlerini yenilemek ve hem mevcut hem de gelecek nesiller için ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir geleceği teşvik etmek üzere bir araya gelen ülke temsilcileri, konferans sonunda "Future We Want (İstedığımız Gelecek)" isimli bir deklarasyon yayınlamışlardır. Deklarasyon; 1992'den bu yana sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunun (yani ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik) politik gündemlere entegrasyonunda yetersiz ilerleme ve hatta gerileme yaşandığını ve bu aksiliklerin, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm ülkelerin sürdürülebilir kalkınma kriterlerine ulaşmalarını tehdit eden çok sayıda finansal, ekonomik, gıda ve enerji kriziyle daha da ağırlaştığını bildirmektedir (Kettunen ve Brink, 2012: 2). Ancak yine de ülkeler 1992 yılından beri yapılmış olan taahhütlerden geri adım

atmayacaklarını deklare etmektedir (TBB, 2014: 493). Yoksulluğun dünyanın şimdiye kadar karşılaştığı en büyük sorun ve sürdürülebilir kalkınmanın en çok üzerine düşmesi gereken konu olduğu vurgulandığı deklarasyonda ayrıca insanların sürdürülebilir kalkınmanın merkezi kabul edildiği yinelenmekte, bu bağlamda sürdürülebilir ekonomik büyüme, sosyal kalkınma, çevrenin korunması için tüm ülkelerin birlikte hareket edeceği dile getirilmektedir (TBB, 2014: 492). Dolayısıyla insan merkezli bir bakış açısının halen benimsenmekte olduğu ilk ağızdan verilmektedir.

Rio +20 katılımcıları, sürdürülebilir kalkınma bağlamında uluslararası çevre yönetimini güçlendirmek ihtiyacını teyit etmiş, bu bağlamda küresel çevre ajandasını belirlemekle görevli öncü küresel otorite kabul edilen UNEP'in konumunun güçlendirilmesi konusunda anlaşmışlardır. UNEP'in tam teşekküllü bir BM kurumuna (Dünya Çevre Örgütü) yükseltilmesi ümidine sahip olanları tatmin etmemiş olsa da, UNEP'in kurumsal duruşunu pekiştiren bu mutabakat yine de birçok yorumcu tarafından doğru yöne doğru atılan bir adım olarak görülmüştür (Kettunen ve Brink, 2012: 3). Okyanus ve denizlerin durumuna özel olarak değinilmiş, balık stoklarını sürdürülebilirliğin sağlayabileceği seviyeye çıkarmak ve yenilemek hedefi için küresel çabaları yoğunlaştırma taahhüdü verilmiştir. Aynı zamanda biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik uluslararası taahhütler de tekrarlanmış, bunun yanında hem doğanın kendiliğinden gelen içsel değerine hem de sosyo-ekonomik kalkınmanın desteklenmesindeki rolüne vurgu yapılmıştır. Biyolojik çeşitliliğin, ekosistemin ve ilgili hizmetlerin korunmasının veya restorasyonunun, gıda güvenliği ve sürdürülebilir tarım, su temini ve arındırma, dağ bölgelerinin sürdürülebilir kalkınması gibi eylemlerin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildiği belirtilmiştir (Kettunen ve Brink, 2012: 4).

Bunların yanında, taraflar arasında geçen uzun müzakerelerin ardından, nihayetinde yeşil ekonomi olgusu sürdürülebilir kalkınmanın ve yoksulluğun ortadan kaldırılması için gerekli ve önemli araçlardan biri olarak kabul edilmiştir. Yeşil ekonomi, çevresel riskleri ve ekolojik kısıtlılığı önemli ölçüde azaltarak, insan refahı ve sosyal eşitliği geliştirmeyi amaçlayan bir ekonomik anlayış olarak tanımlanmaktadır (Kettunen ve Brink, 2012: 2). Yeşil ekonomi politikalarının ulusal koşulları, hedefleri

ve politika önceliklerini göz önünde bulundurarak her ülkenin doğal kaynakları üzerindeki ulusal egemenliklerine saygı göstermesi gerektiği belirtilmiştir. Fakat Rio +20 toplantısında yeşil ekonomiyle ilgili genel küresel kurallar ya da yol haritaları belirlenmemiştir. Bununla birlikte ekosistem hizmetlerinin piyasa dışı değerlerinin ulusal muhasebe çerçevelerine entegre edilmesinin önemi de dahil olmak üzere, yeşil ekonomi için mevcut izleme ve muhasebe sistemlerinin yeşillendirilmesi adına özel bir referans yapılmamıştır. Çevresel olarak zararlı sübvansiyonların ortadan kaldırılması da dahil olmak üzere, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını engelleyen ekonomik teşviklerin kaldırılmasının, fosil yakıt ve balıkçılık sübvansiyonlarının reformuna yönelik mevcut çağrıların açık bir şekilde tekrar edilmesinin ötesinde yeni bir taahhütte bulunulmamıştır (Kettunen ve Brink, 2012: 3). İstedığımız Gelecek Deklarasyonu'nda sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın başarılmasında yeşil ekonominin en önemli araçlardan biri olduğu bildirilmektedir. Ancak yeşil ekonomi politikalarının katı kurallar içermemesi gerektiği, dünya ekosisteminin sağlıklı bir şekilde işlemesi sağlanırken, yoksulluğun azaltılmasına ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkıda bulunması gerektiği (TBB, 2014: 503) yeşil ekonominin doğal kaynakları sürdürülebilir şekilde yönetilmesini sağlayıp, kaynak verimliliğini yaratacağı ve açlığı azaltacağı belirtilmektedir (TBB, 2014: 505). Özetle insan merkezci etiğinin gerçekleşen krizler ve ortaya çıkan sorunlar neticesinde önceye göre yumuşamaya başladığı ancak hala temel paradigma olarak işlev gördüğü iddia edilebilir. Bu etik, hala insan çıkarına zarar verecek katı kuralların ortaya konmasının ve köklü değişimlerin gerçekleştirilmesinin önünde durmaktadır. Rio+20 toplantısında dile getirilen yeşil ekonomi anlayışının antroposentrik yapısını daha iyi anlayabilmek üzere ayrıntılı incelemek faydalı olacaktır.

Ekosentrik çevre etiği düşüncelerin etkisi büyük ölçüde fark edilebilir olan orijinal yeşil ekonomi kavramı, hakim iktisat teorilerine karşı geliştirilen eleştirel yaklaşımlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Yeşil ekonominin, insanın doğa üzerindeki yarattığı tahribatı minimuma indirmeyi, böylece dünyadaki canlı yaşamının, insan uygarlığının ve ekosistem dengesinin kalıcılığını garantilemeyi amaçlayan; ekonomik

büyüme ve kalkınma dogmalarını reddeden; "küçük güzeldir" anlayışını motto edinmiş, devasa ölçeklerin karşısında toprağa yakınlığı, doğayla uyumlu ve insani ölçekte üretim-tüketim ilişkilerini savunan bir ekonomi yaklaşımı olduğu belirtilmektedir. (Şahin ve Aşıcı, 2017: 24). Yeşil ekonomi anlayışının kısıtlı bir dünyada sonsuz genişlemenin, kısıtlı kaynaklardan sonsuza kadar faydalanmanın mümkün olmadığı ve evrendeki her şeyi birbirine bağlı olduğu fikirleri üzerine kurulduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede ekonomi bahsedilen ilkelere tabi kılındığında doğaya zarar vermez hale getirilebilecektir (Şahin ve Aşıcı, 2017: 41). Yeşil ekonomi yenilenebilir enerjinin ve organik tarımın desteklenmesinin yanında, üretim biçimlerini doğa ve kaynaklar üzerinde en az baskı yaratacak, atık oluşturmayacak, en aza indirecek ya da geri dönüştürecek şekilde yeniden tasarlamayı içermektedir (Şahin ve Aşıcı, 2017: 25). Yeşil ekonominin oluşturulabilmesi için ekonomik sistemin finansal sistemi önceleyen, doğal kaynakları bedelsiz olarak gören anlayışın değiştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Mevcut sistemi, yaşam tarzını, üretim ve tüketim kalıplarını tam tersine çevirmeden ekonomiyi yeşilleştirmek ya da sürdürülebilirliği sağlamak mümkün değildir. Yeşil olmayan ekonomi, doğal kaynakları sonsuz ve tükenmeyen girdiler olarak kabul etmektedir ve böylece ekolojik krizin gerçek sebebinin ve doğasını kavrayamamaktadır Yeşil ekonomi düşüncesinin özünü anlatmak için “*ortada yiyecek bir şey olmadığında cebinde paran olacağına, cebinde paran olmadığında ortada yiyecek bir şey olması daha iyidir.*” cümlesi açıklayıcı bir örnek olarak sunulmaktadır. (Şahin ve Aşıcı, 2017: 26-27). Yani yeşil ekonomi anlayışı refahın parasal boyutundan çok, temel ihtiyaçları önceleyen reel ve sosyal boyutunu ön plana çıkartmaktadır. Yeşil ekonomi anlayışında uluslararası ticaretin küresel ısınmaya sebep olan emisyonları artıran önemli bir faktör olduğu vurgulanmakta onun yerine küçük boyutlu yerel ekonomilerin ve yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiği savunulmaktadır (Şahin ve Aşıcı, 2017: 28). Yeşil ekonomide doğa merkeziliğin ön plana çıktığı, belirleyici unsurların doğaya yakınlık, küçük ölçekli üretim ve tüketim, yerellik ve aza tamah etme (gösteriş ve lüksten kaçınma) anlayışı olduğu belirtilmektedir (Şahin ve Aşıcı, 2017: 29-30). Kısaca orijinal halinde yeşil ekonominin kalkınma ve gelişme karşısında dengeyi, yıkım karşısında onarımı, büyük

karşısında küçük ve yereli, mevcut karşısında değişimi savunan bir anlayış olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Fakat yeşil ekonomi, özellikle 2008 ekonomik krizinin ardından ülkelerin içine düştüğü ekonomik, ekolojik, siyasal ve sosyal krizleri aşmayı amaçlayan batılı ekonomistlerin ve küresel ekonomik sistemi kurtarmak isteyenlerin ilgi alanına girmiş ve iktisadi politika araçlarından biri olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bahsedilen krizlere çözüm olarak sunulan yeşil ekonomi düşüncesinin reel ekonomiye uyarlanması için de 1929 yılında gerçekleşen büyük buhrandan kurtuluş yolu olarak ekonomistlerce "Keynesçi Yeni Düzen (New Deal)"e benzer şekilde yeni bir iktisadi paradigma olarak "Yeşil Yeni Düzen (Green New Deal)" fikri ortaya atılmış ve yeşil ekonomi modern ekonomistler ve UNEP tarafından ele alınarak geliştirilmeye başlanmıştır (Şahin ve Aşıcı, 2017: 30). Yeşil Yeni Düzen'in, çevreci yatırımlar yoluyla ekonominin tıkanmış dışlılarını yeniden işler hale getirmeyi, yeni yeşil istihdam alanları oluşturmayı ve ekonomiyi daha düşük karbon seviyelerine indirmeyi amaçlayan, kamu ve özel kaynaklarının hem doğa hem de insan refahını tahsis edecek yatırımlar için kullanılmasını savunan bir ekonomi politikası olduğu iddia edilmektedir (Yalçın, 2016: 756).

UNEP'in yeşil ekonomiyi insan refahı ve toplumsal eşitliği sağlarken çevresel riskleri ve ekolojik kısıtları da göz önünde bulunduran, düşük-karbonlu, kaynakları etkin olarak kullanan, toplumsal olarak kapsayıcı, istihdam artışını sağlayan, karbon salımı ve kirliliği azaltan, enerji ve kaynak verimliliğini artıran, biyo-çeşitlilik ve ekosistem hizmetleri kayıplarını önleyen ve bunların kamu ve özel sektör yatırımlarıyla sağlandığı bir ekonomik model olarak tanımladığı bilinmektedir (Şahin ve Aşıcı, 2017: 41). Bu ekonomik model, dünyanın doğal sermayesini yenileyici ve onarıcı, ekolojik kısıtlar ile çevresel riskleri azaltıcı sektörlere yatırım yapılmasını içermektedir. Yenilenebilir enerji, düşük karbon salımlı ulaşım, ısı ve enerji verimliliğine sahip binalar, kirlenmeyen teknolojiler, sürdürülebilir tarım, ormancılık ve balıkçılık gibi alanlar söz konusu sektörlere örnek verilebilir. UNEP'in benimsediği yeşil ekonomi anlayışında, ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasında önemli bir bağ

kurulmakta, ekonomik büyümeye zarar veren çevresel sorunların ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Dolayısıyla yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınmanın alternatifi ya da ona bir karşı duruş olarak düşünülmemektedir. Tam tersi yeşil ekonominin hedefinin, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak, ekonomik zenginliğin sürdürülebilirliğini korumak için gereken düzenlemeleri yapmak ve bunları gerçekleştirirken doğal kaynakları da optimal seviyede kullanmak olduğu belirtilmektedir (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015, 314). Bu bağlamda yeşil ekonominin sürdürülebilir kalkınmayı daha somut söylemlerle gerçekleştirmeyi amaçlayan, ilgili konularda daha spesifik hedef ve stratejiler geliştiren bir anlayış ve sürdürülebilir kalkınmanın alt dallarından biri olduğu savunulmaktadır (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015, 319).

Bu yeşil ekonomi düşüncesinde, çevresel sorunların gayri safi milli hâsılaya etkilerinin hesaplanması gibi yeni ölçüm yöntemlerinin geliştirilmesiyle şirket ve devletlerin çevresel konulara öncelik verilmesinin sağlanabileceğini iddia edilmektedir (Yalçın, 2016: 755). UNEP'in 2011'de yayınladığı raporda yeşil ekonomik anlayış çerçevesinde oluşturulacak yeni düzenin, dünya ekonomisinin yeniden canlanmasına, iş kayıplarının önlenmesinin yanında yeni iş alanlarının yaratılmasına, toplumun kırılgan kesimlerinin korunmasına, ekonominin sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme modeline göre şekillenmesine, yoksullukla etkin mücadele sağlanmasına, ekonomilerin karbona olan bağımlılıklarının düşürülerek böylece doğa tahribatının yavaşlatılmasına katkı sağlayacağı belirtilmektedir (Yalçın, 2016: 756). Bu çerçevede ekolojik kıtlık, küresel iklim değişikliği gibi insan yaşamını etkileyen çevre sorunlarının ortadan kaldırılmasının da sürdürülebilir kalkınmanın tesisi ile mümkün olduğu belirtilmektedir (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015: 320). Ancak ilk çıkışındaki eleştirel ve alternatif duruşundan ve kökten bir değişim önerisinden ziyade böylesi bir yeşil ekonomi anlayışının yalnızca reformist ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyici bir unsur olarak ele alındığı göze çarpmaktadır. Yeşil Yeni Düzen'i özel sektörün yeni bir halkla ilişkiler stratejisi olarak gören ve mevcut küresel sisteminin kendi yarattığı bir krizi, çevreci çözümlerle aşmaya çalıştığını dile getiren eleştiriler olduğu bilinmektedir (Yalçın, 2016: 756). Yeşil ekonominin UNEP tarafından ele alınıp geliştirilmesine,

sürdürülebilir kalkınmanın gerek çevre korumada gerek de ekonomik alanda işlevsizliğinin, yetersizliğinin ve başarısızlığının çeşitli raporlarla günden güne belirgin hale gelmesinin sebep olduğu iddia edilebilir. Başarısızlık neticesinde, bunu gizleyecek, kalkınma hedeflerinden vazgeçilmesini önleyecek, sistemi kurtaracak ve eleştirilere tampon görevi görecek yeni bir anlayış ve kavram olarak aslında sürdürülebilir kalkınmadan farklı bir anlama gelmeyen ancak daha "yeşil" gözükten bu kavramın sahiplenilip neoliberal uyumlaştırmaya tabi tutulduğu ileri sürülebilir. Başka bir deyişle öncelikli amaç aslında çevreyi değil kapitalizmi kurtarmaktır.

3.3.7.13. 2015 Paris İklim Zirvesi ve Antlaşması

30 Kasım - 11 Aralık 2015 tarihleri arasında, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf 195 ülke kapsamlı bir hazırlık sürecinin ardından iklim politikalarını tartışmak ve karara bağlamak üzere Paris'te bir araya gelmiştir. Tartışılan konular arasında iklim koruma, tahribatı azaltma, iklim değişikliğine uyum, iklim değişikliğinden kaynaklanan zarar ve hasarların tespiti, teknoloji transferi ve iklim finansmanı gibi gerekli tüm önlemlerin alınması yer almaktadır. Toplantı sonunda, iklim politikası hedeflerini ve tüm tarafların geniş katılımını garanti altına alacak yeni süreçleri belirten "Paris Anlaşması" oluşturulmuştur (Dröge, 2016: 5). İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesinin ardından her yıl taraf ülkelerin bir araya gelerek iklim değişikliği ile ilgili müzakereleri sürdürdüğü Taraflar Konferanslarının (Conference of the Parties) ilkinin 1995 yılında Berlin'de gerçekleşmesinin üzerinden 20 yıl geçmiştir. İklim değişikliği ile mücadele konusunda bir dönüm noktası kabul edilen Paris Anlaşması ise 21. Taraflar Konferansı'nda oluşturulmuştur (Çakmak ve diğerleri, 2017: 899).

1997 yılında gerçekleşen 3. Taraflar Toplantısı'nda kabul edilen ve 2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü ardından iklim konusunda kapsamlı bir anlaşma

ortaya koymak, 2012 yılı sonrası stratejileri belirlemek ve taahhütleri yenilemek konusundaki çalışmalar yıllar sürmüştür. Bu süreç ise 2007 yılında Endonezya'nın Bali adasında gerçekleşen 13. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Taraflar Konferansı'yla başlamıştır (Özdemir ve diğerleri, 2013: 9). 2009 yılında Danimarka'nın başkenti Kopenhag'ta gerçekleştirilen 15. Taraflar Konferansı'nda müzakerelere yön verecek Kopenhag Mutabakatı (Copenhagen Accord) hazırlanmış, ülkeler yasal bağlayıcılığı olmayan emisyon azaltım hedeflerini belirlemiştir. Kopenhag toplantısı tarafların iklim değişikliği sorunu konusunda işbirliği gayelerinin ve siyasal kararlılıklarının bir göstergesi olarak değerlendirilmiş ve müzakere sürecinde ileri atılmış bir adım olarak yorumlanmış olsa da bağlayıcı bir anlaşmaya varılamamış, yeni bir anlaşmanın ana hatlarını çizmekten daha fazlasını gerçekleştirilmemiştir. Hatta bir başarısızlık olarak değerlendirilmektedir (Dröge, 2016: 5). 2010 yılında Meksika'nın Cancun kentinde düzenlenen 16. Taraflar Konferansı Kopenhag'da yapılan iklim konferansı sonrası bağlayıcı bir sonuç elde edilememesi nedeniyle düşük beklentilerle başlamış, iki hafta süren zirve sonunda bir takım uzlaşmalar sağlanabilmiştir. Kopenhag toplantısında dile getirilen küresel sıcaklık artışı ortalamasının 2 dereceye sabitlemesi küresel hedef olarak belirlenmiştir. Bunun yanında yoksul ülkeleri endüstriyel sera gazı emisyonlarında azaltım yapmaya teşvik için yapılacak yardımları yönlendirmek üzere “Yeşil İklim Fonu”nun geliştirilmiş ve İklim Teknoloji Merkezi ve Ağı'nın kurulması kararlaştırılmıştır (Özdemir ve diğerleri, 2013: 11). 2011 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Durban şehrinde gerçekleştirilen 17. Taraflar Konferansı'nda küresel ısınmayla mücadele sürecinde tüm ülkeleri kapsayan ve yürürlüğe girme tarihi olarak 2020 belirlenen bir uluslararası anlaşmanın 2015'de tamamlanmasının öngörüldüğü bir yol haritası belirlenerek bu anlaşmanın taslağını hazırlamak üzere bir Geçici Çalışma Grubu oluşturulmuştur (Özdemir ve diğerleri, 2013: 13). 2012 yılında Katar'ın başkenti Doha'da gerçekleştirilen 18. Taraflar Toplantısı'nda Kyoto Protokolü'nün 2012'de biten ilk taahhüt döneminin ardından yeni bir taahhüt döneminin başlaması kabul edilmiştir. İkinci taahhüt döneminin, 1 Ocak 2013 tarihinden 31 Aralık 2020 tarihine kadar süreceği belirlenmiştir. Ancak Japonya, Kanada, Rusya ve Yeni Zelanda'nın içinde bulunduğu birçok ülke bu yeni taahhüt döneminde yer almayacaklarını belirtmiştir.

İkinci taahhüt döneminde bulunacağını belirten ülkelerin küresel sera gazı salım oranlarının yalnızca %15'ini temsil ettiği bilinmektedir (Özdemir ve diğerleri, 2013: 15). 2014 yılında Peru'nun Lima kentinde düzenlenen 20. Taraflar Konferansı'nda ise taraflar, Paris'te oluşturulacak sözleşmenin temel unsurlarını ortaya koyan "İklim Eylemi İçin Lima Çağrısı"nı onaylamışlardır (Çakmak ve diğerleri, 2017: 899-900).

Paris Anlaşması'nın içeriği incelendiğinde öncekilere göre daha kapsamlı ve daha net kurallar geliştirilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, Kyoto Protokolü'nde sera gazı azaltımı konusunda yükümlü olan ülkeler yalnızca sanayileşmiş olanlarken 196 ülkenin uzlaşmaya vardığı ve 187 ülkenin de emisyon azaltım planı sunduğu Paris Anlaşması toplam küresel emisyonların %96'sından sorumlu olan ülkeleri kapsamaktadır. Önceki iklim müzakerelerinde ortalama küresel sıcaklık eşiği santigrat 2 derece olarak belirlenmişken Paris Anlaşması'nda bu seviyenin ikinin çok daha altına, 1,5 dereceye indirilmesi hedeflenmektedir. Bu nispeten iddialı hedef güncel durumda %80'in üstünde bir oranda fosil yakıt kullanılan dünyada, ülkelerin başta kömür olmak üzere petrol ve doğal gazdan tüketiminden vazgeçmesini, onun yerine temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılmasını gerektirmektedir. (Karakaya, 2016: 2-4). Emisyon azaltımında gelişmiş ülkelerin daha yüksek yükümlülük altına girmesi hatta 2050'yılı sonrasında sıfır emisyon konumuna gelmeleri istenirken, gelişmekte olan ülkelerin anlaşmada yer alan "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk" ilkesi çerçevesinde mevcut kapasitelerine göre bir azaltım yapmaları öngörülmektedir. Ayrıca iklim değişikliği sorununun olumsuz etkilerine uyum sağlanması konusu vurgulamakta bu bağlamda gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere iklime zarar vermeyecek kalkınmayı sağlayacak dönüşümü gerçekleştirebilmeleri için finansman, teknoloji ve kapasite geliştirme desteği sağlamakla yükümlü hale gelmektedir (Karakaya, 2016: 3). Anlaşmanın içeriğinden de anlaşılabilirdiği üzere ekonomi üzerinde oluşacak büyük ve ani zararları önlemek adına taahhüt sürelerinin geniş bir zamana yayıldığı ve ekonominin kendine çıkar yol bulabilmesi için yeterli zaman sağlanmaya çalışıldığı iddia edilebilir. Anlaşmada

sorunun asıl nedeni olan antroposentrik yaşam tarzını bir değişime tabi tutmakla ilgili herhangi bir referansa yer verilmemiştir.

Özetle BM'nin ve dünya ülkelerinin, 1997 Kyoto Protokolü'nden bu yana kadar küresel ölçekte yeni bir anlaşma ortaya koymak için çeşitli girişimlerde buldukları görülmektedir. Ancak seneler süren bu girişimler oldukça ağır ilerlediği gibi aynı zamanda tüm ülkelerin ortak noktada buluşacağı bir anlaşma zemini bir türlü yaratılamamıştır. Geçen süre içinde farklı ülkelerde düzenlenmeye devam edilen taraflar toplantılarında yalnızca küçük ilerlemeler kaydedilmiştir Paris'te nihayet sağlanan uzlaşma için ise iklim değişikliği olgusunun ciddiyetinin küresel ölçekte kavranmasının ardından yani "yumurta kapağıya dayandıktan sonra" ortaya çıktığı yorumu yapılmaktadır (Ertan, 2016: 16). Küresel iklim değişikliğine yol açan sera gazı emisyonlarının azaltılması konusunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında süregelen ciddi bir fikir ayrılığı bulunmaktadır. Örneğin müzakere süreci boyunca başta ABD olmak üzere birçok sanayileşmiş ülkenin çeşitli çekinceler öne sürerek, tüten bacaları uluslararası denetime açmaktan kaçındıkları bilinmektedir (Ertan, 2016: 17). Ancak kamuoyu ve bilimsel baskılarla taleplerin azami düzeyde olduğu bir durumda başlayan Paris İklim Zirvesi bir küresel iklim anlaşması olarak kabul edilen Paris Anlaşması ile sonuçlandırılabilmiştir. (Karakaya, 2016: 2). Bu ağır ilerleyişin, seneler süren rötörün ve ülkeleri bir türlü ortak paydada buluşturamayan sebebin, antroposentrik çevre etiği görüşü olduğu iddia edilebilir. Her ülke, her toplum ve karar verici, etkileyici insanlar benimsedikleri insan merkezci görüşler nedeniyle insan çıkarı, dolayısıyla kendi çıkarlarını düşmektedirler. Bu nedenle daimi bir çıkar çatışması yaşanmakta, bir türlü ortak zemin ve amaç birliği yaratılamamaktadır. Hâlbuki ekosentrik etik bir bakış açısıyla hareket edilen, temel amacın gerçekten doğal felaketi durdurmak ve gezegeni kurtarmak olduğu bir durumda bu tür uyuşmazlıkların söz konusu olmayacağı savunulabilir. Paris anlaşması gibi büyük boyutlu ve bağlayıcı bir uzlaşmaya varmanın 20 yıla mal olmasının temel nedeni olarak fosil yakıtlara bağlı işleyen küresel şirketlerin oluşturduğu çok güçlü lobiyi (Ertan, 2016: 17) gören anlayışlar da bulunmaktadır.

3.3.8. Avrupa Birliği Çevre Politikası

AB, küresel çevre sorunlarıyla etkin şekilde mücadele ettiği düşünölen ve çerçeve politikalar üreten önemli bir kuruluş olarak anılmaktadır. Çevre sorunlarıyla ilgili Birliğe üye olan ya da dışında bulunan ölkeleri bağlayan çevre politikaları oluşturma konusunda AB'nin büyük bir rol oynadığı ve barındırdığı standartları, kuralları ve yumuşak gücü yoluyla ve Birliğin dışında bulunan diğer devletlere çevre politikaları hususunda etki ettiği düşünölmektedir. Ulu süstü bir örgütlenme olması sebebiyle, devletlerin egemenlik hırslarının kayda değer ölçüde törpülendiği, böylelikle çevre koruma konusunda ortak kuralların, politikaların ve ölçütlerin daha kolay oluşturulduğu ve devletlerin kurallara uyumunun daha etkin sağlandığı belirtilmektedir (Kaplan, 1999: 150). Bu nedenle son olarak AB çevre politikalarının kısaca incelenmesi yerinde olacaktır. AB'nin öncelikli misyonu olarak üye devlet toplumlarının işbirliği ve refah içinde, daha kaliteli bir hayat sürmelerini sağlamak bulunmaktadır. Dolayısıyla AB, bu misyonun sağlanabilmesi için çok büyük önemi olan çevrenin ve doğal kaynakların korunması konusunda çalışmalara girişmiştir (Aydın ve Çamur, 2017: 28). AB çevre politikalarının temel hedefleri arasında ekolojik dengeyi bozan eylemlerin önüne geçilmesi, önleyici çevre koruma politikalarının geliştirilmesi, çevre politikasının ekonomik ve sosyal kalkınmayla uyumlu olması, kirliliğin azaltılması ve önlenmesi adına "kirleten öder" ilkesinin benimsenmesi, insan sağlığının korunması, bugünün ve geleceğin nesilleri için çevrenin kalitesinin yükseltilmesi, doğal kaynakların rasyonel yönetimi ve sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasının yer aldığı belirtilmektedir (Aydın ve Çamur, 2017: 28-29).

Tarihsel süreç incelendiğinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurucu anlaşması olarak kabul edilen Roma Antlaşması'nda çevre ile ilgili doğrudan bir düzenleme bulunduğu, dolayısıyla AB çevre politikalarının tarihinin çok eskilere dayandığı söylenemez (Aydın ve Çamur, 2017: 27). AB çevre politikaları 1970'li yıllarda oluşmaya başlamış, bunun öncesindeki dönemde çevre kirliliği henüz büyük boyutlara erişmediği için çevre bilincini geliştirecek ortam oluşmamıştır (Ergün ve

Çobanoğlu, 2012: 107). Haliyle çevre sorunlarının çözümü büyük oranda üye devletlerin ulusal hükümetlerine bırakılmıştır. Çevre sorunlarının çoğalarak ve niteliğinin genişleyerek; ekonomiyi, sağlığı, sosyal hayatı, gelişmeyi ve refahı etkiler hale gelmesinin ve konuyla ilgili oluşmaya başlayan kamuoyu tepkisinin doğrultusunda AB çevre ve doğal kaynakların korunması konusuna, küresel girişimlerle eş zamanlı olarak eğilmeye başlamıştır. Çevre koruma konusunda ilk yönergeler 1970'li yıllarda ortaya çıkmıştır. "Çevre sınır tanımaz" sözü bu yılların sloganı olarak belirlenmiş ve çevre sorunlarına yaklaşımın temeli sınırlar aşan kirlilikler konusu olmuştur. Çevre konusuna yaklaşımın kısmi düzeyde olduğu o yıllarda ilk yönergelerin tehlikeli kimyasal maddelerin denetlenmesi, içme suyu ve diğer su kaynaklarının korunması, enerji santralleri ve motorlu taşıtlardan kaynaklanan hava kirliticileri gazların kontrol edilmesi üzerine odaklandığı bilinmektedir. 70'li yıllardan 1980'lere kadar çıkarılan çevreyle ilgili yönergelerin çoğu, topluluğun insanların yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi öncelikli gören taahhütleri ile bağlantılı olmuştur (Akdur, 2005: 106). Bu dönemin ardından da insan ve refahının merkez dairesinin içinde kalmaya devam ettiği ancak çevre koruma bilincinin giderek geliştiği görülebilmektedir.

Avrupa Topluluğu antlaşmasından 1987 tarihli "Avrupa Tek Senedi" antlaşmasına değin çevre sorunları konusunda somut bir adım atılmamış olduğu bilinmektedir. ATS ile birlikte AB hava ve su kalitesinin, fauna, flora ve peyzajın korunması, atıkların ve kimyasalların yönetimi ve kontrolü, gürültü kirliliği konularında çeşitli normlar belirlemiş; çevre korumanın Birliğin üreteceği politikaların önemli bir bileşeni olduğu bildirilerek kuruluş antlaşmasında bazı değişiklikler yapılmıştır. Değişiklik ışığında topluluk konseyi çevre koruma konusunda çeşitli yetkilere sahip olmuştur (Aydın ve Çamur, 2017: 31). ATS'nin çevre konusunda AB'nin alması gereken tedbirlerin belirtildiği maddesinde bazı ilkeler belirlenmiştir. Bunlar "kirleten öder", "ihtiyatlılık (çevreyi kirlenmeden önce koruma)" ve "kirliliği kaynağında önleme" ilkeleridir (Aydın ve Çamur, 2017: 29). Kirleten öder ilkesi incelendiği takdirde, 1970'li yılların başında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı bünyesinde ortaya çıktığı ve çevre sorunları gibi negatif dışsallıkların fiyat

mekanizmasına dahil edilmesinin piyasa etkinliğinin bozulmasını önleyeceği iddiası çerçevesinde oluşturulduğu görülmektedir. Akabinde, başta AB olmak üzere birçok modern çevre politikasının temelinde yerleşen kirleten öder ilkesi çevre kirliliğinden sorumlu olan kişi ya da şirketlerin bunun maliyetini karşılaması temelinde dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle bu ilke piyasa ögesi olan mal ve hizmetlerin, üretim girdileri yanında çevresel maliyetleri de yansıtması gerektiği görüşünü içermektedir. Çevresel kaynaklar birer üretim faktörü olduğu için bunların uygun bir şekilde fiyatlandırılmadığı durumda israf yaşanmakta, bu kaynaklar tahrip edilmekte ve çevre kirlenmektedir. Çevresel kaynakların fiyatlandırma sürecine dahil, çevre kirliliği sonucu ortaya çıkan dışsallıkların içselleştirilmesi gereğini yaratmaktadır. Kirleten öder ilkesi ise, bu dışsallıkların içselleştirilmesinin çevreyi kirleten kişi ya da kurum tarafından yapılması gerektiğini savunmaktadır (Sezer ve Dökmen, 2018: 167-168). Çevresel kaynakların sınırlı ve bozulabilir olduğu gerçeğinin kabulüyle birlikte bozulmanın maliyetinin gerektiği şekilde fiyat sistemine dahil edilmemesinin, piyasanın ulusal ve uluslararası ölçeklerde başarısız kalmasına yol açacağı düşünülmektedir. Çevresel varlıkların gereğinde korunmaması halinde gelecekte insan yaşamının tehdit altına gireceği endişeleriyle kirleten öder ilkesi, sonraki dönemde ortaya atılan olan sürdürülebilir kalkınma anlayışının uygulama araçlarından biri haline gelmiştir. Bu ilke sayesinde, sınırlı çevre kaynaklarının rasyonel kullanımının özendirileceği; uluslararası ticaret ve yatırımlarda meydana gelecek dengesizliklerin önleneceği öngörülmektedir (Turgut, 1995, 618-619). Özetle bu anlayış gereği, çevre kirliliği ve çevre sorunları birer ekonomik dışsallık olarak algılanmaktadır. Bu da ark planda antroposentrik bir çevre etiği anlayışının olduğunu göstermektedir. İnsan merkezci düşünce nedeniyle çevre sorunlarının insanın değiş tokuş aracı olan parasal değer ile ölçümlendirilmesi durumunun mevcut hale geldiği iddia edilebilir.

1992 tarihli Maastricht Antlaşması ile çevreyi korumanın Birliğin amaçları arasına dâhil edildiği ve ortak bir çevre politikasının oluşturulmasına karar verildiği bilinmektedir. Ortak çevre politikası konusunda net bir çerçeve çizilmemişse de bu konuda alınacak kararların nitelikli çoğunluk sistemiyle onaylanmasına yönelik bir

karar alınmıştır. Buradaki amaç, oybirliği kuralı çevre sorunlarının çözümüne yönelik uygulamalarda hız kesici bir unsur olarak düşünüldüğünden, daha seri karar alabilme yetisi elde etmektir. Maastricht Antlaşması'ndaki çevre koruma amaçları şu şekilde belirtilmiştir: enflasyonsuz, istikrarlı, doğayla uyumlu bir büyüme gerçekleştirmek, çevresel değerleri ve kaynakları muhafaza etmek, insan sağlığını korumak, çevre kalitesini iyileştirilmek... (Aydın ve Çamur, 2017: 32). 1999 tarihli Amsterdam Antlaşması'yla, çevre koruma ve iyileştirmenin yanında, doğayla uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınmanın desteklenmesi gibi olgular topluluğun amaçları arasına girmiştir. Anlaşmada, tek pazar ve para birliği ile ilgili alınacak tedbirlerde, çevrenin korunması ve kalitesinin yüksek seviyede iyileştirilmesinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. 2000 yılında imzalanan Nice Antlaşması'nda çevre ile ilgili normların daha belirgin konuma getirilerek üst düzeye çıkarıldığı belirtilmektedir. Bunun yanında antlaşma ile AB ülkelerinin, birlik genelinde çevre korumanın geliştirilmesi ve aynı hedefe yönelik uluslararası çabalarda AB'nin öncü bir rol oynaması konularında mutabakat içinde oldukları bildirilmiştir (Aydın ve Çamur, 2017: 33). 2007'de imzalanarak 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması'nda çevre korumanın seviyesi yükseltilerek, tedbir alınmasının yanında üye ülkelerin çevre politikaları ve programlarını finanse etmeleri kararlaştırılmıştır. Çevre politikasının amaçları yinelenmiş, çevresel kalitenin geliştirilmesi, sürdürülmesi ve korunması, doğal kaynakların akıllıca kullanılması, insan sağlığının korunması, bölgesel ve uluslararası çevre sorunlarının ortadan kaldırılması olarak deklare edilmiştir. Çevre politikasının ilkelerinin de önleyici tedbirlerin alınması, ihtiyatlılık ilkesi ve kirleten öder ilkesi, çevresel zararın kaynağında giderilmesi olduğu belirtilmiştir (Aydın ve Çamur, 2017: 34).

1973 yılında Avrupa Çevre ve Tüketici Koruma Servisi'nin oluşturduğu ilk "Çevre Eylem Planı (Environmental Action Programme)"nın ardından, günümüze kadar 7 tane olmakla birlikte, 5 ile 10 yılda bir güncellenmiş yeni bir plan oluşturularak uygulamaya konulmaktadır. EAP'ler Avrupa Komisyonu'nun ilgili zaman dilimi boyunca AB'nin bakış açılarını, hedeflerini, ilkelerini, önceliklerini ve eylemler ile

ilgili görüşlerini sergilemektedir. Bu nedenle, yıllar boyunca AB çevre hukuku ve politikalarının evrimini incelemek için yararlı bir bakış açısı sağladıkları düşünülmektedir (Orlando, 2013: 3-4). Aynı zamanda bu programlar AB'nin benimsediği çevre etiği yaklaşımlarının da incelenebilmesine olanak verebilir. Stockholm'de gerçekleştirilen İnsan ve Çevre Konferansı ile aynı yılda hazırlanan 1973 tarihli ilk EAP'de, konferans ile paralel şekilde refah, ekonomik gelişme ve çevre koruma konularının birbiri ile karşılıklı iletişim içinde buldukları ifade edilmek, daha çok kirlilik faktörü üzerinde durulmaktadır ve çevre koruma insanların yaşam şartlarını iyileştirme çerçevesinde ele alınmaktadır (Aydın ve Çamur, 2017: 35). 1977 yılında oluşturulan ikinci EAP'nin içeriği birinci ile büyük oranda aynıdır ve kirliliğin önlenmesi için kirleten öden ilkesinin benimsenmesini içermektedir (Aydın ve Çamur, 2017: 36). 1982 yılında oluşturulan üçüncü EAP, AB çevre mevzuatının ve politikasının yönünü şekillendirmeye katkıda bulunmuştur. Çevre kalitesi yükseltme odaklı bir yaklaşımdan ziyade, emisyon azaltımına ve önlemesine dayalı sıkı bir yaklaşım üzerinde durulmuş, çevresel kalite artırımı hedeflerine ulaşmak için en uygun maliyetli yolları belirleme işi ise üye devletlere bırakmıştır (Orlando, 2013: 4). Bu eylem planında su, iklim, doğal kaynaklar, hava, toprak, flora, fauna gibi bütün unsurlar insanın yaşam kalitesinde doğrudan etkili faktörler olarak ele alınmaktadır; bunların iyileştirilmesi ve korunması hedeflenmektedir (Aydın ve Çamur, 2017: 36). 1987 yılında oluşturulan dördüncü EAP, çevresel düzenlemeyi kalıcı ekonomik ve sosyal ilerleme için bir sütun olarak kabul etmektedir. Kirliliğin önlenmesine yönelik alınacak tedbirlerin ileride getireceği ekonomik faydalar vurgulanmaktadır (Orlando, 2013: 5). 1993 yılında geliştirilen beşinci EAP'nin temel hedefi ise sürdürülebilir bir kalkınmanın oluşturulması için çalışmaktır. Temel ilkeler ise kirleten öder, ihtiyatlılık ve ortak sorumluluk kavramı olarak bildirilmektedir (Aydın ve Çamur, 2017: 37). Ortak sorumluluk, çevre koruma ve ekonomik büyümenin en iyi şekilde uzlaştırılması için, tekdüze standartların ve bir çerçevenin dikey olarak uygulanmasından ziyade, çeşitli aktörler ve farklı yönetim seviyeleri arasında katılım ve diyalogun sağlanması gerektiğine karşılık gelmektedir (Orlando, 2013: 8). 2002 yılında oluşturulan altıncı EAP sürdürülebilir kalkınma ilkesine, pazar ekonomisinin güçlendirilmesine, serbest

piyasayı düzenleyici nitelikteki kurallara yer verilmektedir. Çevre ve insan sağlığı arasındaki ilişkiye vurgu yapılarak insan sağlığının hem tehdit etmeyen ve olumsuz yönde etkilemeyen bir çevresel durum hedeflendiği belirtilmektedir (Aydın ve Çamur, 2017: 38). 2014 tarihinde oluşturulan giren ve günümüzde hala devam etmekte olan yedinci EAP ise "Gezegeenin Sınırları İçinde Daha İyi Yaşamak" sloganı ile yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda yedinci EAP'nin hedefleri ve amaçları şu şekildedir: sermayeyi korumak ve geliştirmek, etkin kaynak kullanımı, çevreci ancak rekabetçi bir ekonomiyi tahsis etmek, vatandaşların çevresel baskıların yarattığı refah ve sağlık tehditlerinden korumak (Aydın ve Çamur, 2017: 39).

Geçen yüzyılın ilk büyük çaplı çevre sorunlarının merkezi ve doğduğu yer olan Avrupa'da Birliğin yıllar içerisinde devam eden çevre politikaları ve hukuki uygulamaları sonucu hava, su ve toprak kirliliğinde azalmalar yaşandığı, birçok zehirli kimyasal tehlikeli madde kullanımı ve dolaşımının kısıtlandığı, özellikle batı Avrupa ülkelerinde yenilenebilir enerji yatırımlarının, karbon emisyonunda hedeflenen azaltımların kısmen yerine getirildiği görülmektedir. Dünyanın geri kalanına göre AB'nin çevre korumacılıkta daha ileri bir seviyede olduğu yadsınamaz. Bunun sebebi olarak refah artışıyla birlikte halkın nezdinde temiz çevreye yönelik bir talebin oluşması gösterilmektedir. AB'de çevre politikalarının diğer yerlere göre daha sıkı uygulanmasının ve başarısının nedenlerinden birisi olarak bu gösterilmektedir. Elbette AB'de de karbon bazlı vergilerin üye ülkelerde uygulanması konusunda mutlak başarı elde edildiği söylenemez (Kaypak, 2013: 28). Çünkü antroposentrik görüşün anavatanı olan ve onun sebebi olduğu çevre problemlerine sıkça maruz kalmış Avrupa, bu etiğin etkisinden çıkmış değildir. Yukarıda incelendiği şekilde, sermayenin, ekonomik refahın ve aslında kapitalizmin korunması hala çevre korumanın temel motivasyonlarından biridir. Büyüme ve gelişme olgusu hala peşinden koşulan bir idealdir. Kirleten Öder ilkesi hala yürürlükte. Ekosentrik bakış açısıyla değerlendirildiğinde, çevrenin aldığı zararların ekonomik olgularla ifade edilemeyeceği, parasal değer düzeyine indirgenemeyeceği yorumu yapılabilir. Kirliliğin karşılık yalnızca insanın kullandığı bir olgu olan para ile tazmin edilmesi, insan dışı doğa için son derece anlamsızdır.

Örneğin zehirli atıkların akarsuya salınımı nedeniyle hayatını kaybeden balıklar ve ekolojik dengesi bozulan akarsu çevresi için ödenecek paranın insan harici doğa için hiçbir anlamı bulunmamaktadır.

SONUÇ

Virüs adı verilen canlı türünü genellikle herkes bilir. Hayatta kalabilmek için tüm olanaklarından faydalanacağı, çoğalmak için ona uygun ortamı sağlayacak bir canlı hücreye ihtiyaç duyan bu varlıklar yerleştikleri hücrenin kaynaklarını sömürürcesine kullanarak, üreyebildiği kadar üredikten sonra ona daha fazla kaynak sağlayamayan, yaşam şartları bozulan, biyolojik dengesi alt üst olmuş hücreyi terk ederek kendilerine yeni mekânlar bulmak üzere oradan ayrılırlar. Geride bıraktıkları tüm yaşamsal dengeleri alt üst olmuş hücre ise artık canlı değildir ve varlığı son bulmuştur. Virüslere göre oldukça gelişmiş bir tür olan çok hücreli insan canlısı ise, yaşaması için gerekli tüm unsurları ona sağlayan yuvası Dünya'yı benzer şekilde sömürmekte, sınırsızca üreyip, sınırsızca tüketmekte ve gezegen sanki onun malıymış gibi üzerindeki tüm varlıklarla birlikte onu sahiplenmektedir. Uzun yıllardır Dünya'nın bir gün ona yeterli gelmeyeceğini, tükeneceğini bildiği için, bu duruma yol açan yaşam tarzını ve düşünce yapısını değiştirmek yerine evrenin uçsuz büyüklüğü hakkında derin bilgiler elde etmiş olan insan, diğer gezegenlere gidip oralarda yeni yaşam alanları kurmayı hedeflemekte ve bu yönde bilimsel araştırmalar yapmakta, girişimlerde bulunmaktadır. Bu tez çalışmasının kaleme alındığı tarihlerde NASA, Mars gezegenine yeni bir araç daha indirmiş ve NASA sözcüleri açık açık gezegen hakkında gelecekte üzerinde bir insan kolonisi kurulması konusunda yarar sağlayacak bilimsel veriler elde etmeyi umduklarını belirtmişlerdir.

Görüldüğü üzere virüsler ile insanlar arasında ilginç bir benzerlik hali bulunmaktadır. Bu benzerlik ilginç olduğu kadar üzücüdür. Çünkü eğer bu benzer gidişatın sonucu da aynı olursa Dünya'mız tıpkı virüsler tarafından içi boşaltılan bir hücre gibi yok olacak, biyolojik, kimyasal, fiziksel bütün dengeleri bozulmuş halde evrenin boşluğunda salınıp duracaktır. Gidişatı durdurmak, muhtemel sonucu tersine çevirmek yalnızca sorunların kaynağı olan insan tarafından atılacak adımlarla başarılabilir. Meşhur atasözünün belirttiği gibi "*Çivi çiviye söker.*" ya da Slovaj Zizek'in

ifadesiyle: “*bir yara ancak onu açmış olan mızrak tarafından iyileştirilebilir*” (Zizek 2011: 19). İnsan ne yazık ki doğanın yarası haline gelmiştir. Dünya'nın tüm içkin değerleriyle varlığına devam edebilmesi için ilk önce insanın değişmesi, bilincini değiştirmesi gerekmektedir. Aslında çevre sorunlarını var eden temel neden insanın doğayı kullanması, yaşamsal gereklilik için ondan faydalanması değildir. Doğanın unsurlarını ihtiyaçlarını karşılayacak ve yaşamını idame ettirecek kadar kullanmak her canlının hakkıdır. Doğa, böylesi bir devinimi kaldırabilir. Ancak insan bunun ötesine geçerek, kar hırsıyla, kar sayesinde elde edilecek güç arzusuyla tetiklenen rekabet duygusuyla yaşamın ve dengenin sürdürülmesine engel olacak şekilde doğayı tahrip etmektedir. İşte temel neden, bu davranış biçimine yol açan, onu meşrulaştıran düşünce ve etik sistemidir.

İçinde bulunduğumuz dönemde, "doğal kaynaklar" şeklinde insan merkezci bir bakış açısıyla isimlendirilen doğanın maddi unsurları hızla yok olmakta, nitelikleri bozulmakta; dünya ekosisteminin biyolojik çeşitliliği git gide azalmakta; nüfus artışı kitlesel kıtlıkların yaşanmasının an meselesi olacağı kadar süratle ilerlemekte, artan nüfusa ve bu nüfusun tüketim alışkanlıklarına, yaşam tarzına yerkürenin ne mekansal ne de kaynakçal açıdan yeterli gelmesi gitgide imkansızlaşmaktadır. Tez çalışmasında incelendiği üzere çevre sorunları konusunun üzerine ekoloji bilimi ve çevre etiği penceresinden eğilen birçok düşünür tüm bu kötüye gidişin sebebi olarak; dünya insanların neredeyse hepsinin az ya da çok paylaştığı, insanı varoluşun merkezine koyan, canlı ve cansız tüm varlıklar arasında insanın en önemli kabul edilmesine yol açan dolayısıyla insanın ihtiyaçlarını, arzularını, mutluluk ve haz arayışını da bu nedenle sonsuz haklı gören antroposentrik düşünce biçimini işaret etmektedir. İnsan merkezilik olarak da tanımlanan bu paradigma, insanlar arası sorunların, çatışmaların, savaşların da temelinde yatan sebep olarak görülebilmektedir. İnsana, insan olduğu için atfedilen değer nedeniyle, daha fazlasını, daha güzelini, daha iyisini, daha kendine yaraşanını elde etmeyi bir varoluş hakkı olarak gören insan, egosentrik (benmerkezci) bir bakış açısı geliştirmekte, dolayısıyla tüm diğer insanlarla bir rekabet ve yarış ortamına girmekte, böylece tarih boyunca bitmemiş olan çatışmalar aynen ve artarak

sürmektedir. Aynı şekilde antroposentrik düşünce yapısına sahip insanların yönetiminde olan devletler birbirlerini rakip olarak görmekte ve uluslar arasındaki ilişkiler, çatışmalarla, sorunlarla ve sonu gelmez yarışlarla sürüp gitmektedir. Bu dünya kavrayışının karşısında konumlanmış olan ekosentrik yani çevre merkezci düşünce biçimi ise merkezine insanı değil tüm ekosistemi yerleştirmekte, ekosistemi parçalanamaz bir bütün olarak görmektedir. İnsan, yalnızca insan olduğu için diğer varlıklardan değerli veya üstün değildir. Gezegenin, evrenin, varoluşun tüm bileşenleri eşit derecede önemli ve gereklidir. İnsanın da tüm bu bileşenlere karşı etik bir sorumluluğu bulunmaktadır. İnsanın merkezde olmadığı bir evren tasavvurunda, insanları arası gerginlikleri yaratacak maddi hırslar, ekonomik ihtiraslar ve çıkar çatışmalarının yaşanmayacak olduğu iddia edilebilir. Böylece insanlar arasındaki sorunların ve çatışmaların en önemli sebeplerinden biri tarafsız hale gelecek; doğa da, bu bitmez tükenmez rekabet sebebiyle aldığı hasarlardan bertaraf olacaktır.

Çevre sorunlarının başlangıç noktası genellikle Sanayi Devrimi olarak kabul edilir. Sorunların uluslararası kamuoyu ve küresel siyaset konusu haline gelmesinin de ekonomik ve sosyal ilişkilerin küreselleşmesine paralel olarak 20. yüzyılın ortalarına denk düştüğü düşünülmektedir. Elbette bununla birlikte kökeni küreselleşme sürecine ve sanayileşmeye bağlanmış olsa da çevre sorunlarının aniden ortaya çıkmış bir olgu olmadığı insanlığın başlangıcı ile tarihlenebileceği de iddia edilmektedir. İnsan aslında var olduğu müddetçe çevreye bir şekilde zarar vermiş, onu değiştirip kendi arzusu çerçevesinde dönüştürecek faaliyetlere girişmiştir. Ancak bu zarar ve değişimlerin doğanın kendini yenileyebilme yetisini aşacak ve ekolojik dengeyi bozup yerküreyi yok olmakla tehdit edecek boyutlara ulaşması yaklaşık iki yüz yıllık yakın bir geçmişte cereyan etmiştir. İnsan başlangıçta doğa karşısında aciz bir konumdayken ve doğal güçlere bağlı bir yaşam sürerken, zamanla ürettiği bilim, kültür ve teknoloji yardımı ile doğa üzerinde egemen (olduğunu düşündüğü) bir konuma gelmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı'nın ardından bozulan düzeni yeniden sağlamak amacıyla ve devletlerin önceki gelişmişlik düzeylerinin üstüne çıkma hedefleri doğrultusunda başta Batı ekonomileri olmak üzere ülkeler birbiri ardına hızla sanayileşmiş buna paralel olarak Batı tipi

yaşam tarzı, üretim ve ekonomi sistemi ve düşünce yapısı gelişmemiş ve gelişmekte olan diğer ülkelerin benimsediği küresel bir model haline gelmiş böylece birçok ülkede çevrenin aldığı zararlar giderek artmış, çevre sorunlarının küreselleşme süreci başlamış, gezegeni küresel olarak etki altında bırakan küresel iklim değişikliği ve ozon tabakası tahribatı gibi yeni mega çevre sorunları ortaya çıkmıştır.

Tüm bunlara sebep olan motivasyonu tetikleyen ve eylem haklılaştırmasını sağlayan antroposentrik düşünce biçiminin ilk kavramsallaştırma örnekleri Antik Yunan döneminde görülmüş olsa da bir paradigma haline gelişi aslen ortaçağ sonrası Avrupa'da meydana gelen "Aydınlanma Çağı" ile ilişkilendirilmektedir. Aydınlanma ile geliştirilen bilim ve felsefe, insanın aklını kullanarak başaramayacağı hiçbir şeyin bulunmadığı ve gelişmenin bir sınırı olmadığını savunan insan odaklı bir dünya kavrayışının giderek güçlenmesine ve günümüzde "Egemen Batı Dünya Görüşü" olarak anılacak hale gelmesine neden olmuştur. Descartes, Newton, Bacon gibi bilim insanlarının düşünsel ve bilimsel katkıları sonucu yerleşik yapısı ve iddiaları güçlenen antroposentrik görüş giderek yaygınlaşmış ve hakim paradigma haline gelmiştir. İşte Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan yoğun çevresel sömürü ve tahribatın da bu hakim görüşle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ancak günümüzde gerçekleşen tüm gelişmeler, bilimsel bulgular ve aslında gözle görülebilen tüm gerçekler artık insanın kendini doğadan bağımsız ve dışsal bir varlık olarak tanımlayamayacağını, bu yaşam tarzı ve düşünüş biçiminin sürdürülebilir olmadığını, insan kaderinin ekosistem bekasına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle küresel çapta doğayı merkeze alan yeni bir paradigmaya ve yeni bir etik kavrayışın benimsenmesine gereksinim bulunmaktadır. Bununla ilgili tüm devletleri ve toplumları kapsayacak politik kararlar alınmalı ve uygulanmalıdır. Antroposentrik çevre koruma anlayışıyla ortaya konulmuş mevcut politikalar, sözleşmeler ve küresel kurumlar çevre sorunlarının azalma belirtisi göstermenin aksine hala artmakta olduğundan anlaşılabilceği üzere yeterli gelmemektedir.

Çevre sorunlarının politika konusu haline gelmesinin uzak geçmişte erken örneklerine rastlamak mümkün olsa da, aslında 20. yüzyıl ile birlikte çoğunlukla

kaynakların nasıl kullanılacağı ve yönetileceği konusunda yapılan ulusal yasalar ve uluslararası sözleşmeler ile başladığı bilinmektedir. 1960'lı yılların ardından çevre konusu, devletlerin, hükümetlerarası örgütlerin ve sivil toplum kuruluşlarının ilgi alanına girmiş, mesele daha politik bir duruş kazanarak gündemdeki yerini almıştır. Günümüzde çevre sorunlarının çözümünde devletlerin tek başlarına yeterli olmadıkları düşünülmektedir. Çevre sorunlarına ve çözümlerine çoğunlukla ekonomik odaklı bakıldığı için, gelecek yükü karşılama noktasında tek bir ülkenin yeterli güç ve kaynağa sahip olamayacağı, işbirliği ve yardıma gereksinim duyulduğu dile getirilmektedir. Yaşanılan sorunlar yalnızca belli ülkeleri tehdit etmediği, çevre sorunları sınır tanımadığı, dünyanın tamamını ilgilendirdiği için küresel bir otorite ve dayanışmanın gerekliliği tartışmasız kabul edilebilir. Günümüzde böyle bir otorite henüz bulunmamaktadır. UNEP kısaltmasıyla bilinen Birleşmiş Milletler Çevre Programı var olan en üst düzey kuruluştur. Bu tez çalışmasında büyük oranda UNEP katkılarıyla oluşturulan küresel çevre politikaları ve koruma stratejileri ayrıntılarıyla incelenmiştir. Ulaşılan sonuç ise oluşturulan politika ve stratejilerin aslında sorunların kaynağı olan antroposentrik çevre etiği görüşünü yansıtıyor olduğudur. Ekonomiye, insan refahına, sermayeye, sanayiye, üretime, yaşam tarzlarına zarar vermeyecek; bunlarda radikal bir dönüşüm yapılmasını gerektirmeyecek yumuşak uygulamalar onlarca yıldır denenmektedir. Başlangıçtan itibaren her yeni sözleşme, her yeni strateji ve konferans ile birlikte politikalar daha ayrıntılı hale getirilmekte, özünde hala aynı insan merkezci paradigmayı barındırdığı halde farklı bir sonuç alınmak beklenmektedir. Sorunların kaynağı olan düşünce biçiminin sorunların çözümünü sağlamakta işe yarar olacağını düşünmek hatalıdır ve buna yönelik girişimler sonuçsuz bir çaba olarak değerlendirilebilir. Gerçek ve kesin çözüm ekosentrik bir bakış açısının benimsenmesi, doğanın kendiliğinden değerine saygı duyulması, hayatın ve yaşam tarzlarının küçültülmesi, ekonomik büyüme ve ekonomiye dayalı refah anlayışlarının terk edilmesi ve politikaların bu etik çerçevede hazırlanması neticesinde gelecektir. Küresel siyaset toplumlarda yükselen tepkiler sonucu şekillenebilir. Çevre etiğinde yaşanacak toplum bazlı bir değişim, ulusal çevre politikalarına etki edeceği gibi elbet küresel çevre politikalarına da sirayet edecektir. Doğanın değerinin ekonomik ölçütlerle

belirlenemeyeceğini, canlı ve cansız her varlığın insana olan faydası haricinde bir değere sahip olduğunu, insanın doğanın efendisi değil parçalarından biri konumunda bulunduğu kabul edilmesi sorunların çözümü için yürünecek yolun ilk adımını teşkil etmektedir.

Etik görüşler ve düşünce sistemleri sonsuza kadar geçerli, değişmez, dönüşmez olgular değildir. İnsan varoluşunun başından beri birçok düşünsel devrim gerçekleştirmiş, etik görüşleri defalarca değişim geçirmiştir. Kendine bahsettiği önemden vazgeçerek, ekosistem dengesiyle tamamen uyumlu bir yaşam inşa etmesi için gerekli olan etik bilince ulaşabilmesi imkânsız değildir ancak kolay bir süreç de yaşanacağını düşünmek de hatalı olacaktır. Lakin düzenin aynı şekilde devam ettiği durumda insanın (ve tüm dünyanın) çok yakın bir gelecekte karşılaşacağı felaket senaryolarının yanında böylesi bir zorluk tereddüt etmeden tercih edilebilir olacaktır. Bu çerçevede tez çalışmasının, çevre konusunda küresel düzeydeki olumsuz gidişata yönelik kamuoyu farkındalığı yaratılması, çevre etiği olgusunun çevre sorunlarının oluşumunda olduğu gibi çözümünde de en önemli faktör olduğunun vurgulanması, uluslararası ilişkiler disiplinine sosyolojinin konusu olan çevre etiği olgusunun dahil edilmesi ve bu sayede disiplinin bilimsel çeşitliliğinin artırılmasına katkıda bulunulması, konuyla ilgili yeteri kadar geniş kapsamlı ve Türkçe diliyle yazılmış çalışmalar bulunmaması sebebiyle de alanyazına katkı sağlanıyor olması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Ahmad Khan, Mashhood & Ghouri, Arsalan. (2011). "Environmental Pollution: Its Effects on Life and Its Remedies". Journal of Arts, Science and Commerce, II(2), s.276 -285.

Akdur, Recep. (2005). Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları: Türkiye'nin Avrupa Birliğine Uyumu, Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma Ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi, Sayı: 23.

Akın, Galip. (2007). "Küresel Çevre Sorunları". Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 31, No: 1, s.43-54.

Akipek, Serap. (2001). "Dünya Kültürel Ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmenin Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, Cilt: 50, s.13-39.

Akyüz, Emrah. (2015). "Çevre Sorunları ve İnsan Hakları İlişkisi". Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:3, Sayı:15, s.427-436.

Alatlı, Alev. (2000). "İkinci Aydınlanma Çağı", DOĞU-BATI Dergisi, Cilt.3, No: 10 (Şubat-Mart-Nisan), s.9-13.

Alling, Abigail & Nelson, Mark & Silverstone, Sally. (1993). Life under glass: The inside story of Biosphere 2, New Mexico: Synergetic Press.

An Estimated 12.6 million deaths each year are attributable to unhealthy environments, Mart 2016, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), erişim adresi: <http://www.who.int/news-room/detail/15-03-2016-an-estimated-12-6-million-deaths-each-year-are-attributable-to-unhealthy-environments>

Anderson, W. John.(1997). "The Kyoto Protocol On Climate Change: Background, Unresolved Issues And Next Steps", Resources For The Future. <http://www.rff.org/files/sharepoint/WorkImages/Download/RFF-RPT-kyotoprot.pdf> (erişim tarihi: 09.12.2018).

Aristotle. (1995). Politics (Çev. Ernest Barker), New York: Oxford University Press.

Arluke, Arnold & Sax, Boria. (1992). "Understanding Nazi Animal Protection And The Holocaust", ANTHROZOÖS: A Multidisciplinary Journal of The Interactions of People & Animals, 5 (1), s.6-114.

Atalić, Bruno. (2012). "Historical Development And Ethical Considerations Of Vivisectionist And Antivivisectionist Movement", European Journal Of Bioethics, 3 (6), s.399-414.

Atfield, Robin. (1983). "Christian Attitudes to Nature", Journal of the History of Ideas, Vol. 44, No. 3, p.369-386. <https://www.jstor.org/stable/pdf/2709172.pdf?refreqid=excelsior%3A6bbe9cda7564fbd3054ac073d4b241f6> (erişim tarihi: 09.10.2018)

Avşar, Hüseyin. (2006). Siyaset Felsefesi Açısından John Rawls'un Adalet Teorisi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.

Aydın, H. Ahmet & Çamur, Ömer. (2017). "Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 13, s.21-44.

Baykal, Hülya & Bayakl, Tan. (2008). "Küreselleşen Dünya'da Çevre Sorunları". Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı:9, s.1-17.

Bayrak, Yunus. (2015). "Spinoza'nın Metafiziğinde Üç Ana Kavram: Töz, Sıfat ve Tavır", ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, s.187-197.

Bharucha, Erach. (2005). Textbook Of Environmental Studies. Hyperabad: Universities Press, Sayfa:286.

<https://www.ugc.ac.in/oldpdf/modelcurriculum/env.pdf> (erişim tarihi: 10.08.2018)

Bilgili, Muhammed Yunus. (2017). "Modernizm ve Post-modernizm Ekseninde İnsan Çevre İlişkileri". SOBİDER (Sosyal Bilimler Dergisi), Yıl: 4, Sayı: 10, s.504-519.

Bilimoria, Purushottama. (2001). "Buddha", Fifty Key Thinkers On Environment (ed. Joy A. Palmer), London: Routledge, s.1-7.

Birch, Thomas. (1993). "Moral Considerability and Universal Consideration" Environmental Ethics, 15 (4), s.312-332.

Birden, Belkis .(2016). "Çevre Etiğinde Bireyin Ahlaki Sorumluluğuna Kısa Bir Bakış" Türkiye Biyoetik Dergisi, 3(1), s.4-14.

Birdişli, Fikret .(2014). "Çevreye Metaekolojik Yaklaşım ve Doğada Karşılıklı Dayanışma İlkesi" Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:9, Sayı:1, s.25-46.

Birleşmiş Milletler Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi ve Türkiye'de Örnek Uygulama "Konya Karapınar" <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-collesme-ile-mucadele-sozlesmesi-ve-turkiye-de-ornek-uygulama-konya-karapinar.tr.mfa> (erişim tarihi: 10.11.2018).

Blosh, Marie. (2012). "The History of Animal Welfare Law and the Future of Animal Rights", Electronic Thesis and Dissertation Repository, Ontario: Western University.

BM Çevre ve Gelişim Hakkında Rio Deklarasyonu. (1992) <http://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf> (erişim tarihi: 02.12.2018).

Bookchin, Murray. (1998). Ekolojik Bir Topluma Doğru (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bozdoğan, Recep. (2005). "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arkapları", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 50, s.1011-1028.

Brock, L. Stephen. (2015). The Philosophy Of Saint Thomas Aquinas: A Sketch, Oregon: Cascade Books.

Cairns, Jr. John.(2002). "Goals and Conditions for a Sustainable World: A collection of papers by John Cairns Jr.", Ethics in Science and Environmental Politics, Germany: Inter-Research ESEP Books.

Callicott, J. Baird. (2001). "Aldo Leopold", Fifty Key Thinker On The Environment (ed. Joy A. Palmer), London: Routledge, s.174-181.

Capra, Fritjof. (1992). Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (Çev. Mustafa Armağan), İstanbul: İnsan Yayınları.

Catton, R. William. (1982). Overshoot: The Ecological Basis of Revolutionary Change. Chicago: University Of Illinois Press (Illini Books).

Cooper, E. David. (2001). "Aristotle - Chuang Tzu: 384-322 BCE" in Fifty Key Thinkers Of The Environment (Ed. Joy A. Palmer), London: Routledge, s.7-17.

Çakmak, E. Gizem & Doğan, Tuğba & Hilmioğlu, Bilgin. (2017). "İklim Değişikliği Sürecinde Paris Anlaşması'nın Rolü Ve Türkiye'nin Konumu", VII. Ulusal Hava Kirliliği Ve Kontrolü Sempozyumu 1-3 Kasım Antalya. <http://hkk2017.akdeniz.edu.tr/wp-content/uploads/2017/10/076.pdf> (erişim tarihi: 13.12.2018).

Çamur, Derya & Vaizoğlu, A. Songül. (2007). "Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belgeler", TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, Cilt: 6, Sayı: 4.

Çeken, Gülbana. (2017). "Etik Değerler Açısından Çevre Sorunları". Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: I, Sayı: 2, s.345-358.

Çepel, Necmettin. (1990). Ekoloji Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Tema Vakfı Yayınları

Çevre Kanunu, Kanun Numarası :2872 Kabul Tarihi :9/8/1983 Yayımlandığı R.Gazete :Tarih: 11/8/1983 Sayı: 18132 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 22 Sayfa: 499.

Des Jardins, Joseph. R. (2006). Çevre etiği: Çevre felsefesine giriş. (Çeviren: Ruşen Keleş). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Dhammika, S. Ven. (1993) "The Edicts Of King Asoka: An English Rendering", The Wheel Publication, No:386/387, Buddhist Publication Society.

Doyle, Timothy & McEachern, Doug. (2001). Environment And Politics (Second Edition), London: Routledge.

Dröge, Susanne. (2016). The Paris Agreement 2015: Turning Point for the International Climate Regime, Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, German Institute for International and Security Affairs, https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2016RP04_dge.pdf (erişim tarihi: 12.12.2018).

Dündar, B. İlke. (2014). "Yeşil Siyasal Düşüncenin Varlık ve Meşruluk Temellerine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme", idealkent Dergisi, Sayı: 13, s.70-85.

Eckersley, Robyn. (1992). Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach, New York: State University of New York Press.

Efendi, Mehmet .(2005). Çevre ve Sayıştay (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Ekşigil, Adnan. (1995). "Doğa Hakları ve Hukuk". Birikim Dergisi, Sayı: 68-69, s.106-110.

Environmental Protection Agency (EPA) - Laws & Regulations
- Clean Air Act - <https://www.epa.gov/laws-regulations/summary-clean-air-act>
- Clean Water Act - <https://www.epa.gov/laws-regulations/summary-clean-water-act>

Ergün, Turan & Çobanoğlu, Nesrin. (2012). "Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği", Ankyra: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 3, Cilt: 1, s.97-123.

Ertan Akkoyunlu, Kıvılcım. (1998). "Çevre Etiği". Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 31, Sayı: 1, s.125-139.

Ertan Akkoyunlu, Kıvılcım. (2015). "Leopoldcu Düşünce ve Yeryüzü Etiği". Memleket Siyaset Yönetim dergisi (MSY), Cilt 10, Sayı 23, s. 1-20.

Ertan, Birol & Keleş, Ruşen. (2002). Çevre Hukukuna Giriş, İstanbul: İmge Yayınevi.

Ertan, Birol. (1997). "Cansız Varlıkların Hakları Olabilir Mi? En Azından Tartışabilir Miyiz?", Birikim Dergisi, Sayı: 102, s.54-60.

Ertan, Birol. (2004). "2000'li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları Ve Türkiye", Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, s.1-17.

Ertan, M. Salih. (2016). "Paris Anlaşması: Pamuk Eller Cebe", Elektrik Mühendisleri Odası İzmir Şubesi Bülteni, Sayı: Ocak 2016, s.16-17. http://www.emo.org.tr/ekler/dcaa142b757baad_ek.pdf?dergi=1012 (erişim tarihi: 12.12.2018).

Ferry, Luc. (2000). Ekolojik Yeni Düzen: Ağaç, Hayvan Ve İnsan (çev. Turhan Ilgaz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fırat, Serap. (2003). "Çevre Etiği Kavramı Üzerine Yeniden Düşünmek". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 58, Sayı: 3, s.105-144.

Foster, B. John. (2013). Savunmasız Gezegen, Ankara: Epos Yayınları.

Gannett, Jennifer. (2011). "Confronting Animal Abuse: Law, Criminology, and Human-Animal Relationships", Journal for Critical Animal Studies, IX (3), s.145-157.

Gazete Karınca, 21 Ocak 2017 tarihli, "Geri dönüşüm, organik gıda, bisiklet... Dünya böyle kurtarılmaz." başlıklı haberi. http://gazetekarinca.com/2017/01/geri-donum-organik-gida-bisiklet-dunya-boyle-kurtarilmaz-slavoj-zizek/?fbclid=IwAR288ARliUb70kKTPGT3xCN-yCxW0PZ7X_llsoEY4_JS0_m5aAZ-fLwIVIA (erişim tarihi: 26.10.2018)

Gene M. Grossman, Alan B. Krueger. (1995). "Economic Growth and the Environment". The Quarterly Journal of Economics, 110 (2), s.353-377. <https://academic.oup.com/qje/articleabstract/110/2/353/1826336?redirectedFrom=fulltext> (erişim tarihi: 12.08.2018)

Gonzalez, A. George. (2009). "The Wilderness Act of 1964 and the Wilderness Preservation Policy Network", CAPITALISM NATURE SOCIALISM, 20 (4), s.31-52.

Goralnik, Lissy & Nelson, P. Micheal. (2012). "Anthropocentrism", Encyclopedia Of Applied Ethics: Second Edition (ed. Ruth F. Chadwick), San Diego: American Press, s.145-155.

Görmez, Kemal. (2015). Çevre Sorunları (Geliştirilmiş 3. Basım). Ankara: Nobel Yayınları.

Gray Joe, Whyte Ian, Curry Patrick .(2018). "Ecocentrism: What It Means, What It Implies?", The Ecological Citizen, 1(2), s.130-131

Griffin, Nicholas. (2001). "Val Plumwood". Fifty Key Thinker On The Environment (Ed. Joy A. Palmer), London: Routledge.

Guthrie, R. Dale & Turner, L. Billie. (1967). "The Ethical Relations Between Human and Other Organisms", *Perspectives in Biology and Medicine*, 11(11), s. 52-62.

Guthrie, R. Dale. (1994). "Anthropocentrism", *Morality in Practice: Fourth Edition* (ed. James P. Sterba), Belmont: Wadsworth, s.469-475.

Gül, Fikri .(2013). "İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14, s.17-21.

Gwartney, James; Stroup, Richard; Lee, Dwight; Ferrarini, Tawni. (2016). *Temel Ekonomi: Zenginlik ve Refah Hakkında Bilinmesi Gereken Şeyler*, Ankara: Liberte Yayınları.

Hardin, Garrett. (1968). "The Tragedy Of The Commons" *Science Mag.* 162(3859), s.1243-1248. <http://science.sciencemag.org/content/162/3859/1243> (erişim tarihi: 06.10.2018)

Hayward, Tim. (1997). "Anthropocentrism: A Misunderstood Problem", *Environmental Values*, 6 (1), s.49-63.

Hirsch, G. James ve Moberg, L. Carol. (1989). *Rene Jules Dubos 1901-1982: A Biographical Memoir*, Washington D.C.: National Academy of Sciences.

Hovardas, Tasos. (2012). "A Critical Reading of Ecocentrism and Its Meta-Scientific Use of Ecology: Instrumental Versus Emancipatory Approaches in Environmental Education and Ecology Education", *Science and Education*, 22 (6), s.1467-1483. <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-collesme-ile-mucadele-sozlesmesi-ve-turkiye-de-ornek-uygulama-konya-karapinar.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.12.2018).

Hughes, J. Donald. (2009). *An Environmental History Of The World: Humankind's Changing Role In The Community Of Life (Second Edition)*, New York: Routledge.

International Union For The Protection Of Nature (IUPN) . (1948). Brussels, BELGIUM <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/1948-001.pdf> (erişim tarihi: 26.11.2018)

Ishwaran, Natarajan & Persic, Ana & Tri, H. Nguyen. (2008). "Concept and Practice: The Case Of UNESCO Biosphere Reserves", International Journal of Environment and Sustainable Development, 7(2), s.118-131.

Jacobson, Z. Mark. (2002). Atmospheric Pollution: History, Science and Regulation, Cambridge: Cambridge University Press.

Jain, Basanti. (2015). "Effects of Global Warming". International Journal Of Research Social Issues and Environmental Problems, 3(9), s.1-2.

Jakubiak, Mateusz. (2015). "Reverse Logistics In Waste Management – From Landfilling On Streets To Sustainable Waste Management And “Zero Waste” Strategy", LOGISTYKA, 4, s.8990-8996.

Kama, Özge. (2009). " Küreselleşen Dünyada Çevre Ve Mülkiyet İlişkisi". Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, s.13-27.

Kaplan, Ayşegül. (1999). Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, No:19, s.212

Karabıçak, Mevlüt & Armağan, Ramazan. (2004). "Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:9, Sayı:2, s.203-228. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/194966> (erişim tarihi: 18.09.2018)

Karaca, Coşkun. (2007). "Çevre, İnsan ve Etik Çerçevesinde Çevre Sorunlarına ve Çözümlerine Yönelik Yaklaşımlar", Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:11, Sayı:1, s.1-19.

Karakaya, Etem. (2016). "Paris İklim Antlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerinde Bir Değerlendirme", Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, s.1-12.

Karakoç, A. Gamze. (2004). "Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım", Marin, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım (Ed.), Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, İstanbul: Beta Yayınları, s.59-72.

Karbuz, Sohbet. (2002). "Sürdürülebilir Kalkınmanın Zaman Yolculuğu" İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Yıl 17, Sayı 198, s.9-13.

Kayaer, Mesut. (2013). "Çevre ve Etik Yaklaşımlar", Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:2.

Kayhan, A. Kerem. (2013). "Birleşmiş Milletler Çevre Programı Üzerine Bir İnceleme". Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Cilt:33, Sayı:1, s.61-90.

Kaypak, Şafak. (2013). "Çevre Sorunlarının Çözümünde Küresel Çevre Politikalarının Önemi", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 31, s.17-34.

Keleş, Ruşen ve Hamamcı, Can .(2002). Çevrebilim, 4.Baskı, Ankara , İmge Kitabevi Yayınları.

Kettunen, Marianne & Brink, Patrick. (2012). "Nature, green economy and sustainable development: The outcomes of UN Rio+20 Conference on Sustainable Development" Nature Conservation, 2, s. 1-6.

Kılavuz, Heval. (2015). "Çevre Krizinin Nedenleri ve Çözüm Arayışları", Mülkiye Dergisi, 39 (1), s.277-296 .

Kılıç, Nermin. (2016). " Çevre ve Dış Politika İlişkisi: Çernobil Kazası ve Türk Dış Politikasına Yansıması", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi., 4 (1), s.151-179.

Kılıç, Selim ve Tok, Nafiz. (2013). "Çevrecilikte Yeni Bir Kimlik: Ekolojizm", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, s.223-250.

Kışlalıoğlu, Mine & Berkes, Fikret. (2010). Çevre ve Ekoloji. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Korhola, Eija-Riitta. (2014). "The Rise And Fall Of The Kyoto Protocol: Climate Change As A Political Process (Academic Dissertation)", University Of Helsinki. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/136507/Therisea.pdf> (erişim tarihi: 09.12.2018).

Kortenkamp, V. Katherine & Moore, F. Colleen. (2001). "Ecocentrism And Anthropocentrism: Moral Reasoning About Ecological Commons Dilemmas". Journal of Environmental Psychology, 21 (3), s.261-272

Kovel, Joel. (1994). Tarih ve Tin (çev. Hakan Pekinel), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kurdoğlu. Oğuz. (2007). "Dünyada Doğayı Koruma Hareketinin Tarihsel Gelişimi ve Güncel Boyutu", Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Sayı: 8, Cilt: 1, s.59-76.

Lago, André Aranha Corrêa do.(2009). "Stockholm, Rio, Johannesburg : Brazil and the Three United Nations Conferences on the Environment" , Brasília : Instituto Rio Branco; Fundação Alexandre de Gusmão (FUNAG). http://funag.gov.br/loja/download/528-Stockholm_Rio_Johannesburg_Brazil_and_the_Three_United_Nations_Conference_s_on_the_Environment.pdf (erişim tarihi: 10.12.2018).

Lalli, Virginia.(2014). Women In Law, Blomington: AuthorHouse.

Lantitsou, Konstantina. (2017). "Eco-development and Environmental Spatial Planning", Fresenius Environmental Bulletin, 26 (2), s.1291-1300.

Lemons, John & Brown, A. Donald. (1995). Sustainable Development: Science, Ethics and Public Policy, Berlin: Springer Science & Business Media.

Leopold, Aldo. (2014). Bir Kum Yöresi Almanacağı (Çeviren: Ufuk Özdağ), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Lovelock, James. (2009). The Vanishing Face of Gaia. New York: Basic Books.

Maltaş, Arzu. (2015). "Ekoloji Ekseninde İnsan-Doğa İlişkisi ve Özne Sorunu", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 17, Sayı:29, s.1-8 <http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/Aral%C4%B1k2015/1m.pdf> (erişim tarihi: 16.09.2018)

Martı, Huriye. (2013). Hadiseler Ekseninde Çevre Ahlakı, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Martin, Mike W. (1993). "Rethinking reverence for life." Between The Species, 9(4), s.204-213. https://digitalcommons.chapman.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1017&context=philosophy_articles (erişim tarihi: 02.10.2018)

Martuzzi, Marco & Joel, A. Tickner. (2004). "The precautionary principle: protecting public health, the environment and the future of our children", Denmark: World Health Organization Europe. http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0003/91173/E83079.pdf (erişim tarihi: 02.12.2018).

MEA - Ecosystems And Human Well Being: A Report Of The Millenium Assesment. (2005). World Resources Institutes, Washington DC: Island Press. <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf> (10.12.2018).

Mehan, G. Tracy. (2016). "The Archdruid Revealed - David Brower and American Environmentalism", The Environmental Forum https://aquadoc.typepad.com/files/david_brower_review.pdf (erişim tarihi: 08.12.2018).

Merchant, Carolyn. (1992). *Radical Ecology*, Routledge: New York, London.

Merchant, Carolyn. (2003). *Reinventing Eden: The Fate of Nature in Western Culture*, New York: Routledge.

Meyer, Jan-Henrik. (2013). "Review of, *Environmental Protection in the Global Twentieth Century: International Organizations, Networks and Diffusion of Ideas and Policies*". H-Soz-u-Kult, H-Net Reviews. s.1-3. <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=38516> (erişim tarihi: 20.11.2018).

Muir, John. (1992). *A Thousand-Mile Walk To The Gulf*, New York: Penguin Books.

Naess, Arne. (1995). "The Deep Ecological Movement, Some Philosophical Aspects", *Deep Ecology for The 21st Century: Reading on The Philosophy and Practice of The New Environmentalism* (ed. George Sessions), s.64-85.

Nash, F. Roderick.(1989). *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

NAVS About Us -
https://web.archive.org/web/20080118102555/http://newsite.navs.org.uk/about_us/24/0/299/ (erişim tarihi: 18.11.2018)

Norton, G. Bryan. (1984). "Environmental Ethics and Weak Anthropocentrism". *Environmental Ethics*, 6(2), s.131-148.

Nye, V. John.(2008)."The Pigou Problem".*Regulation Journal*, 31(2), s.32-37

Odum, Eugene. P.- Barret, Garry. W. (2008). *Ekolojinin Temel İlkeleri (Çeviren: Kani Işık)* Ankara: Palme Yayınları.

Orlando, Emanuela. (2013). "The Evolution of EU Policy and Law in the Environmental Field: Achievements and Current Challenges", *Transworld Paper No. 21* http://www.iai.it/sites/default/files/TW_WP_21.pdf (erişim tarihi: 13.12.2018).

Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development .(1987). <http://www.un-documents.net/ocf-01.htm> (erişim tarihi: 06.12.2018).

Önder, Tuncay. (1998). "Çevrecilik ve Ekolojizm Üzerine", Karınca Dergisi, Yıl:64, Sayı:738.

Özçağ, Mustafa & Hotunoğlu, Hakan. (2015). "Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, Sayı:2, s.303-324.

Özdağ, Ufuk. (2017). Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold'cu Düşünce, Ankara: Ürün Yayınları.

Özdemir, A. Deniz & Yazıcı, D. Dilek & Tahmiscioğlu, M. Sait. (2013). "BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kapsamında Sürdürülen Müzakere Sürecinin Değerlendirilmesi", III. TÜRKİYE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ KONGRESİ, İstanbul. http://www.dsi.gov.tr/docs/iklim-degisikligi/16-tikdek-2013_m%C3%BCzakere_s%C3%BCreci.pdf?sfvrsn=2 (erişim tarihi: 12.12.2018).

Özdemir, İbrahim. (1998). "Çevre Sorunlarının Antroposentrik Karakteri", Felsefe Dünyası, sayı: 27.

Özel, Mehmet. (2007). "Çağımız Çevre Sorunlarının Düşünsel Temelleri Üzerine Bir Yaklaşım", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt: 9, Sayı: 1, s.207-226. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287531> (erişim tarihi: 10.09.2018)

Özerkmen, Necmettin. (2002). "İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 42, Sayı:1-2, s.167-185.

Özey, Ramazan .(2001). Çevre Sorunları. İstanbul: Aktif Yayınevi.

Özkan, Selcen.(2018). Çevrenin Korunması Ve Çevre Sorunlarının Azaltılmasında Ekolojik Akımların Rolü: Kamu Kurumları Örneği (Doktora Tezi). Ankara Gazi Üniversitesi.

Özmen, Tamer. (2009). "Sera Gazı - Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü", Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, sayı: 453, s.42-46. http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/16154_50_07.pdf (erişim tarihi: 09.12.2018).

Öztunalı, K. Gülser . (2003). Doğaya Dönüş, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Petsonk, A. Carol. (1990). "The Role of the United Nations Environment Programme (UNEP) in the Development Of International Environmental Law", American University International Law Review, 5 (2), s.351-391.

Pinchot, Gifford. (1999). "Conservation and Human Welfare." Thinking Through the Environment: A Reader (Ed. Mark J. Smith), New York: Routledge, s.186-189.

Poynter, Jane. (2006). The Human Experiment: Two Years and Twenty Minutes Inside Biosphere 2, New York: Basic Books.

Primatt, Humphrey. (1776). A Dissertation on the Duty of Mercy and Sin of Cruelty to Brute Animals, London <https://archive.org/details/adissertationon00primgoog/page/n28> (erişim tarihi: 05.11.2018)

Rajapaksha ,R. Saman & Nandasiri, A. Uthpala. (2016). "The Buddhist Philosophical Perspective of Environmental Preservation and Management", Journalism and Mass Communication, 6 (4), s.226-236.

Renier, Hannah. (2012). "An Early Vegan: Lewis Gompertz", London Historians https://www.londonhistorians.org/index.php?s=file_download&id=55 (erişim tarihi: 12.12.2018).

Richter, Daniel & Billings, Sharon A. (2015). " 'One physical system': Tansley's ecosystem as Earth's critical zone". *New Phytologist*, 206 (3), s.900-912. <https://nph.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/nph.13338> (erişim tarihi: 17.09.2018)

Sandbrook, Chris. (2015). "What is conservation?", *Oryx Journal*, 49 (4), s.565–56.

Sarı, Emre. (2016). *Ekoloji Bilimi*. Antalya: Net Medya Yayıncılık, Sayfa: 142

Schelhas , John & Lassoie, P. James .(2001). "Learning Conservation and Sustainable Development: An Interdisciplinary Approach", *Journal of Natural Resources and Life Sciences Education*, 30, s.111-119. <https://www.agronomy.org/files/jnrlse/issues/2001/e00-20.pdf> (erişim tarihi: 26.11.2018).

Schumacher, E. Friedrich. (2014). *Küçük Güzeldir: Önceliği İnsana Veren Bir Ekonomi Anlayışı* (Çev. Osman Deniztekin), İstanbul: Varlık Yayınları.

Sessions, George. (1987). *The Deep Ecology Movement: A Review*. *Environmental Review: ER*, 11 (2), s.105-125. <http://biophilosophy.ca/Teaching/2070papers/sessions.pdf> (erişim tarihi: 07.10.2018)

Sevgi, Orhan. (2015). "Ecology Teriminin Türkçe Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme". *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, s.27-46.

Sezer, Özcan & Dökmen, Gökhan. (2018). "Kirleten Öder İlkesi Çerçevesinde Türkiye'de Çevre Vergileri Ve Negatif Dışsallıklar Sorunu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 57, s.163-181.

Sezer, Özcan.(2007). "Küresel Konferanslar ve Çevre Sorunları: Çevre Kalkınma ve Etik Açısından Eleştirel Bir Değerlendirme", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, (ICANAS 38)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, s.761-780.

Singer, Peter. (2005). Hayvan Özgürleşmesi (çeviren: Hayrullah Doğan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sönmezoğlu, Faruk & Bayır, E. Özgün. (2012). "Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:47, s.247-289.

Speth, G. James .(1988). "Environmental Pollution: a long-term perspective", Earth '88: Changing Geographic Perspectives, Washington D.C.: National Geographic Society, s.262-282.

Şahin, Ümit & Aşıcı, A. Ahmet.(2017). Yeşil Politika Serisi: Yeşil Ekonomi, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Şahin, Ümit. (2017). "Yeşil Düşünce", Yeşil ve Siyaset (ed. Olgun, Hakan; İmga, Orçun), Ankara: Liberte Yayın.

Şenel, A. (1995) İlkel Topluluktan Uygur Topluma. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/119.pdf> (erişim tarihi: 02.09.2018).

Şimşek, Osman. (2005). "Zihniyet Kavramı Ekseninden Batı Medeniyeti Antroposentrik Liberal Girişimcilik". Kamu-İş, Cilt: 8, Sayı: 3 <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/837.pdf> (erişim tarihi: 05.10.2018).

Tanuro, Daniel. (2011). Yeşil Kapitalizm İmkansızdır (çev. Volkan Yalçıntoklu), İstanbul: Habitus Kitap.

Taylor, W. Paul. (1981). "Frankena On Environmental Ethics". The Monist, Volume: 64, No: 3, The Philosophy of William Frankena , s.313-324.

Taylor, W. Paul. (1981). "The Ethics Of Respect For Nature". Environmental Ethics, 3 (3), s.197-218. <http://rintintin.colorado.edu/~vancecd/phil3140/Taylor.pdf> (erişim tarihi: 01.10.2018)

Tharakan, Koshy. (2011). " Anthropocentrism and Eco-centrism:On the Metaphysical Debate in Environmental Ethics", Jadavpur Journal of Philosophy, 21 (2), s.27-42.

The Wild And Scenic Rivers Act. (1968). <https://www.rivers.gov/documents/wsr-act.pdf> (erişim tarihi: 18.11.2018).

Torunoğlu, Ethem, Koparal, Savaş A., Tezcan, Ümran., Göncü, Serdar. (2013). *Çevre Sorunları ve Politikaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tuna, Muammer (2000) "İnsan Çevre İlişkilerinin Tarihsel Evrimi ve Modern Çevreciliğin Doğuşu" Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 3, Sayı: 1- 2.

Tuna, Muammer. (2000). "Çevre Sorunlarının Küreselleşmesi". Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Güz, Sayı:2, Cilt:1, s.1-16.

Turgut, Nükhet. (1995). "Kirlenen Öder İlkesi ve Çevre Hukuku", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 70. Yıl Armağanı, Cilt: 44, Sayı: 1-4, s.607-654.

Turgut, Nükhet. (2012). *Çevre Politikası ve Hukuku*, Ankara: İmaj Yayınevi.

Turgut, Nükhet.(2006). "Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri", Çevre Hukuku Sempozyumu, Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, s.15-25.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı - 1987 Montreal Protokolü <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/montrealptotokolu.aspx?sflang=tr> (erişim tarihi: 01.12.2018).

Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı - 1985 Viyana Sözleşmesi <https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editorosya/VIYANA%20SOZLESMESI.pdf> (erişim tarihi: 01.12.2018).

Türkiye Barolar Birliği. (2014). *Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri (2. Basım)*, Ankara: Şen Matbaa.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı - Viyana Sözleşmesi ve Montreal Protokolü

<http://www.mfa.gov.tr/viyana-sozlesmesi-ve-montreal-protokolu.tr.mfa> (erişim tarihi: 01.12.2018).

Udall, L. Stewart. (2018). The Quiet Crisis (Classic Reprint), Forgotten Books https://www.forgottenbooks.com/en/books/TheQuietCrisis_10190302 (erişim tarihi: 22.09.2018).

UNESCO. (1993). The Biosphere Conference, 25 years later. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147152> (erişim tarihi: 27.11.2018).

Ünder, Hasan. (1996). Çevre felsefesi. Ankara: Doruk Yayıncılık.

Vardar, Erdem & Harjono, Marietta. (2002). "Aliğa Gemi Söküm Tesisleri'ndeki Çevre, Sağlık ve Çalışma Koşulları hakkında Greenpeace Raporu" İzmir: Greenpeace Akdeniz Ofisi.

Vilkka, Leena. (1997) Intrinsic Value Of Nature, Value Inquiry Book Series, Amsterdam: Rodopi.

Vincent, Andrew. (2010). Modern Political Ideologies (Third Edition), New Jersey: Wiley-Blackwell.

Violin, A. Marry. (1990). "Pythagoras: The First Animal Rights Philosopher", Between The Species, 6 (3), Article: 8, s.122-127.

Warburton, Nigel. (2011). Felsefenin Kısa Tarihi (çev. Güçlü Ateşoğlu), İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Washington, Haydn & Taylor, Bron & Kopnina, Helen & Cryer, Paul & Piccolo, J. John. (2017). "Why ecocentrism is the key pathway to sustainability". The Ecological Citizen, 1, s: 35-41.

Watanabe, Zenjiro. (2004). "Removal Of The Ban On Meat: The Meat-Eating Culture Of Japan at the Beginning of Westernization", Texas Wagyu Assosiation, s.2-8.

<http://www.texaswagyuassociation.org/wp-content/uploads/2017/08/Wagyu-Meji-End-Of-Ban-On-Beef-Eating-In-Japan.pdf> (erişim tarihi: 30.10.2018)

Weiss, E. Brown. (2011). "The Evolution Of International Environmental Law", Japanese Yearbook of International Law, 54, s. 1-27.

White, Lynn, Jr. (1967) "The historical roots of our ecologic crisis." Science 1955, s.1203-1207.

Whiteside, H. Kerry. (2002). Divided Natures: French Contributions to Political Ecology (1st Edition), Massachusetts: The MIT Press.

William K. Frankena. (1979). "Ethics and Environment". Ethics and the Problems of the 21st Century (Ed. K.E. Goodpaster ve K.M. Sayre), London: University of Notre Dame Press, s. 3-20.

Williams, R. (2006). Anahtar Sözcükler, (Çev. Savaş Kılıç). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Władysław Zuziak. (2016). "Ecological challenges to ethics". Polonia Sacra, 3(44), s.23-38. <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/poloniasacra/article/view/1781> (eriřim tarihi: 14.09.2018)

Yalçın, Z. Arman. (2009). "Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi", Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute, 12 (21), s.288-309.

Yalçın, Zafer. (2016). "Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeşil Ekonomi Düşüncesi ve Mali Politikalar", Çankırı Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, s.749-775.

Yang, Tongjin (2006). "Towards An Egalitarian Global Environmental Ethics", Environmental Ethics And International Policy, UNESCO.

Yaylı Hasan, Çelik Vasfiye. (2011). "Çevre Sorunlarının Çözümü İçin Radikal Bir Öneri: Derin Ekoloji" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 26, s:369-377

Yaylı Hasan, Yaslıkaya Refika .(2015). "İnsan Doğa İlişkisi Tasarımında Radikal Dönüşüm: Derin Ekoloji" International journal of Science Culture and Sport. Special Issue 3. s.452-452.

Yaylı, Hasan. (2006). "Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye : Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu". İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı: 34, s.67-82.

Yazgan, Ç. Ümit. (2010). "Tarihi Süreçte Toplum-Çevre İlişkileri Ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı" E-Journal of New World Sciences Academy, 5 (1), Article Number: 4C0037.

Yeşil, Murat. (2016). "Doğa Koruma Yaklaşımlarındaki Değişimlerin Dünyada ve Türkiye'deki Tarihsel Süreci", Türk Tarım Gıda Bilim Ve Teknoloji Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 10, s.867-876.

Yu, Mouchang ve Lei, Yi. (2009). "Anthropocentric Ethical Theories: Relations With Nonhuman Beings", Environment and Development (Ed. Teng, Teng ve Yifan, Ding), Volume II, Oxford: Eolss Publishers Co, s.247-252.

Yücel, Muzaffer & Babuş, Deniz. (2005). "Doğa Korumanın Tarihçesi ve Türkiye'deki Gelişmeler", Doğu Akdeniz Ormancılık Araştırma Müdürlüğü Doa Dergisi (Journal of DOA), Sayı: 11, s.151-175.

Zizek, Slavoj. (2011). İdeolojinin Yüce Nesnesi (çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınevi.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Poyraz Çini
Doğum Yeri/Yılı: İzmir / 1992
Yabancı Dil: İngilizce, Fransızca

EĞİTİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Tezli YL
(2016 -2019)

Lisans: Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
(2010 - 2014)

Lise: Çiğli Milli Piyango Anadolu Lisesi
(2006 - 2010)

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Kozbeyli Köyü, Küme Evler, No:597, Foça - İzmir.

Poyraz ÇİNİ

**ANTROPOSENTRİK KÜRESEL ÇEVRE
POLİTİKALARI VE ÇEVRE KORUMA
YAKLAŞIMLARININ EKOSENTRİK GÖRÜŞ
ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans

İZMİR 2019